

МИКОЛАЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АЛЬОНА КЛЮЧНИК

**ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ**

Миколаїв – 2011

УДК 332.1:338.439(477)

ББК 65.32+65.9.(4Укр)

К – 52

Ключник А.В.

Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України: Монографія – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2011. - 468 с.

Розкрито теоретичні засади розвитку економічного потенціалу сільських територій. Обґрунтовано методологічні підходи, фактори формування та розвитку економічного потенціалу сільських територій, розглянуто методику оцінки розвитку економічного потенціалу сільських територій, досліджено методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості сільських територій. Проаналізовано розвиток економічного потенціалу сільських територій. Сформована дієва система стратегічного управління розвитком сільських територій, визначені основні напрями інвестиційної активності розвитку економічного потенціалу сільських територій, обґрунтовано інноваційну модель їх розвитку. Окрему увагу приділено обґрунтуванню стратегічних пріоритетів перспективного розвитку економічного потенціалу сільських територій у розрізі його складових.

Для наукових працівників, спеціалістів, фахівців державних органів управління економікою.

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Миколаївського державного аграрного університету,
протокол № 2 від 25 жовтня 2011 р.*

Рецензенти:

д.е.н., проф. *Дейнеко Л. В.*, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»;

д.е.н., проф. *Сохнич А. Я.*, Львівський національний аграрний університет;

д.е.н. *Іртищева І. О.*, Миколаївський національний університет імені В. О.Сухомлинського.

ISBN 978-966-8205-75-0

© А.В.Ключник, 2011

© Миколаївський державний аграрний університет, 2011

ПЕРЕДМОВА

Проблеми агропродовольчого комплексу, села, сільського населення в Україні перебувають сьогодні в центрі уваги суспільства. Одним з основних аспектів соціально-економічної політики держави є побудова моделі розвитку сільських територій, яка б відповідала стандартам розвиненої європейської країни.

Нинішні умови потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору, розв'язання соціальних проблем села, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Зазначені механізми визначені у пріоритетах Міністерства аграрної політики та продовольства України та Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року. Однак слід підкреслити, що вирішення вказаних проблем пов'язано насамперед із розробленням системи формування та ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій.

Проблеми розвитку економічного потенціалу аграрного сектору розглядаються у працях таких науковців: В. Г. Андрійчук, Г. О. Андрусенко, В. І. Благодатний, О. М. Вишневська, П. І. Гайдуцький, О. М. Гаркуша, М. В. Гладій, Ю. Е. Губені, А. С. Даниленко, Б. М. Данилишин, Л. А. Євчук, М. М. Ільчук, І. О. Іртищева, М. В. Калінчик, М. Ю. Куліш, П. М. Макаренко, Л. О. Мармуль, Л. Ю. Мельник, В. Я. Месель-Веселяк, В. В. Попович, Л. В. Романова, П. Т. Саблук, В. Д. Савченко, В. Ф. Семенов, І. Ю. Сіваченко, Н. М. Сіренко, Р. А. Слав'юк, М. М. Федоров, І. Н. Топіха, В. І. Топіха, І. І. Червен, Ф. К. Шакіров, В. С. Шебанін, О. В. Шебаніна, В. В. Юрчишин та інших.

Питання функціонування сільських територій висвітлені у працях О. Г. Булавки, І. В. Гончаренко, О. Д. Гудзинського, О. Ю. Єрмакова, І. О. Іртищевої, Г. І. Купалової, І. І. Лукінова, Е. М. Лібанової, М. Й. Маліка, Л. О. Мармуль, Є. М. Мішеніна, В. М. Нелепа, О. М. Онищенко, О. І. Павлова, В. К. Прокопишак, І. В. Прокопи, В. П. Рябоконт, М. П. Сахацького, Л. Т. Шевчук та ін. Проте науковці переважно досліджують соціально-економічний

розвиток сільських територій без теоретичних узагальнень питань безпосередньо розвитку їх економічного потенціалу. Про це, зокрема, свідчить певна термінологічна невизначеність, методологічна неузгодженість авторських позицій щодо окремих українських актуальних напрямів поточного і стратегічного розвитку економічного потенціалу сільських територій України, не розроблений методично-інструментальний аспект його регулювання.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1 Економічний потенціал: суть, складові та класифікація

Проблема визначення сутності потенціалу, його оцінки в цілому не є новою для вітчизняної науки. Середина минулого століття відзначалася сплеском наукових досліджень із вказаної проблематики, унаслідок чого сформувалася ресурсна концепція потенціалу. На початку ХХІ століття опубліковано низку праць, присвячених проблематиці потенціалу, серед них роботи О. Євдокимова, Н. Колеснікової, В. Кунцевич, О. Мізіної, С. Онишко, Т. Паєнтко та інших.

Аналіз накопиченого теоретичного матеріалу стосовно досліджуваної проблеми поряд з важливістю її вивчення свідчить про відмінності підходів до визначення змісту, сутності та структури одного із важливих понять економічної науки, зокрема потенціалу.

Термін *потенціал* у перекладі з латинської означає міць, силу. Можна також передбачити походження слова цього терміна від французького *potential* (той, що вміє бути). Згідно з визначенням, наведеним у Великому економічному словнику, потенціал як економічна категорія означає наявні можливості, ресурси, запаси, засоби, що можуть бути використані для досягнення, здійснення будь-чого [28, с. 427].

Залежно від масштабів господарської системи економічний потенціал прийнято розглядати на макро-, мезо- та мікрорівні.

О. В. Козлова [429] економічний потенціал на макрорівні визначає як економічні можливості країни, які залежать від рівня розвитку продуктивних сил і виробничих відносин, наявності трудових і виробничих ресурсів, ефективності господарського механізму. Але, на наш погляд, значним недоліком такого трактування є те, що не зазначено, про які конкретні економічні можливості йдеться.

Як уважають П. Фоміна та М. Старовойтова [437, с. 48], потенціал – це наявні засоби, запаси, джерела, що здатні бути мобілізовані, приведені в дію, використані для досягнення

визначених цілей, здійснення плану, вирішення будь-якого завдання; можливості окремої особи, суспільства, держави у певній галузі. А. І. Архипова [102] визначає економічний потенціал як ресурси, що при повному їх використанні дають змогу створити максимальний валовий продукт. Причому складовими елементами потенціалу є його природні ресурси, виробничий, трудовий і науково-технічний потенціал.

А. М. Румянцев економічний потенціал на макрорівні трактує як сукупну здатність галузей народного господарства створювати промислову, сільськогосподарську продукцію, здійснювати капітальне будівництво, перевезення вантажів, надавати послуги населенню [367]. Автор також зазначає, що він залежить від кількості трудових ресурсів, їх якості і професійної підготовки, обсягів виробничих потужностей, тобто елементів, які в сукупності складають продуктивні сили.

Економічний потенціал регіону формується з потенціалу кожного підприємства, що функціонує на певній території. Тому в подальшому дослідженні розглянемо його саме на мікрорівні.

За визначенням О. Живолуги [110] економічним потенціалом є сукупністю всіх ресурсів підприємства і здатністю персоналу ефективно їх використовувати. Ми вважаємо, що таке визначення є загальним і не розкриває його повного змісту.

Й. А. Горленко, Л. Г. Руденко, С. Н. Малюк [68] визначають соціально-економічний потенціал підприємства як сукупність стратегічних ресурсів, які відіграють провідну роль щодо можливостей функціонування підприємства у тих чи інших умовах. Ф. М. Русинов та О. Г. Макаренко [362] розглядають його також як сукупність наявних ресурсів (можливостей системи: сучасна технологія, устаткування, підготовлені кадри, сукупність необхідних матеріальних, фінансових, інноваційних, організаційних та ін. ресурсів, що забезпечують функціонування і стратегічний розвиток організації в умовах конкуренції).

Заслуговує на увагу визначення В. С. Коломийчука [220], що характеризує економічний потенціал як сукупну здатність економіки конкретної території (країни, регіону, адміністративного утворення тощо), її галузей, виробництв, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення,

суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання.

Сутності потенціалу та його оцінці приділяється багато уваги у працях Н. Краснокутської [227, с. 7], хоча вона зосереджує увагу на дослідженні лише потенціалу підприємства. Останній вона визначає як можливості системи ресурсів і компетенції підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів. У такому трактуванні важливим є акцент на взаємодії системи ресурсного забезпечення та системи управління і тому, що тільки така взаємодія здатна створити результат для зацікавлених осіб.

Ф. І. Євдокімов у загальному зміст цього терміна розкриває як ступінь потужності в будь-якому відношенні, сукупності засобів, необхідних для чого-небудь [104, с. 55]. Таке трактування є досить широким, а тому розкриває досконало сутність ні потенціалу підприємства, ні потенціалу держави. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати питання стосовно якості засобів, взаємозв'язків між ними, а особливо – мети, для якої ці засоби об'єднані, виходячи із трактування потенціалу, наведеного у Великій радянській енциклопедії, а саме: засоби, джерела наявні й ті, які можуть бути мобілізовані, уведені в дію та використані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення будь-якого завдання [28]. Позитивним у такому визначенні є акцентування уваги на тому, що потенціал – це не тільки наявні засоби, але й можливості їхньої мобілізації.

Б. А. Чуб, А. В. Бандурін [14] підкреслюють, що економічна заможність і мобільність підприємства пропорційна його ресурсному забезпеченню. У той же час через нестачу фінансових, матеріально-технічних, інформаційних, інтелектуальних ресурсів економічні суб'єкти не можуть розробити і реалізовувати корпоративну стратегію навіть при найбільш сприятливих умовах зовнішнього середовища.

Подібний підхід до потенціалу підприємства запропонував і А. Ніколаєв [295], який виділив такі його складові, як кадровий, виробничо-технологічний, науково-технічний, інноваційний і фінансово-економічний потенціал. Причому провідна роль відводиться інноваційній складовій.

Заслуговує на увагу підхід Л. С. Гуляєва [76], що запропонував досить повний склад економічного потенціалу малого

підприємства: загальне та фінансове управління; маркетинг, виробництво, НДДКР, персонал, культура відносин. На думку, Г. Б. Клейнера, Р. М. Качалова, В. Л. Тамбовцева [149], він являє собою сукупність стратегічних ресурсів, які є у розпорядженні підприємства і мають визначальне значення для можливостей і межі функціонування підприємства у тих або інших умовах.

Р. В. Марушков [263] трактує економічний потенціал як здатність підприємства забезпечувати своє довгострокове функціонування і досягнення стратегічних цілей на основі використання системи наявних ресурсів. Такої ж думки дотримуються також І. З. Должанський, Т. О. Загорна, О. О. Удалих, І. М. Герасименко і В. М. Ращупків [91, с. 13]. Вони вважають, що потенціал підприємства являє собою реальну або ймовірну здатність виконати цілеспрямовану роботу. Відповідно до таких визначень він розглядається в довгостроковому періоді, тобто повинен мати здатність до зміни своїх характеристик під впливом зміни цілей підприємства. Ми цілком погоджуємося з таким визначенням, оскільки воно найбільш повно та змістовно розкриває значення досліджуваного терміна.

Слід зазначити, що в рамках такого підходу економічний потенціал замінюється поняттями *ресурси*, *інвестиції*, *інвестиційні ресурси*. Принципові розбіжності між цими визначеннями, на нашу думку, полягають у тому, що ресурси існують незалежно від суб'єктів економічної діяльності, а потенціал не можна відокремити від його носіїв, тобто дефініція *економічний потенціал*, крім матеріальних засобів, включає знання і досвід. На наш погляд, віддаючи належне вагомості ресурсного потенціалу, автори ігнорують маркетингову складову потенціалу.

Аналізуючи трактування терміна *економічний потенціал* різними вченими, слід зазначити, що практично всі визначення тією чи іншою мірою спираються на ресурси підприємства, з одного боку, та досягнення з їхньою допомогою поставлених цілей – з іншого. Але власне їхня наявність не є гарантом досягнення будь-яких цілей. Другою, не менш важливою, складовою потенціалу є здібності підприємства мобілізувати ресурси в ході здійснення комплексу дій (бізнесі-процесів). З урахуванням того, що сукупність таких здібностей в економічній літературі прийнято називати компетенціями, то потенціал підприємства можна визначити як можливості системи ресурсів і компетенції

підприємства створювати результат для зацікавлених осіб за допомогою реалізації бізнес-процесів.

Існує підхід щодо ототожнення термінів *економічний потенціал* та *економічна потужність*, якого дотримуються В. М. Проскураков і А. І. Самоукін [352]. Перший вони розглядають на мезорівні, тобто на рівні регіонів, які в сукупності складають економічний потенціал країни. Автори трактують останній як сукупність основних засобів і розміру валової продукції регіону, створеного при фактично досягнутому рівні розвитку виробничих сил і ступеня використання потенційних можливостей апарату. Але слід розрізняти показники економічного потенціалу й економічної потужності. Економічний потенціал підприємства, країни, галузей народного господарства характеризується максимально можливим обсягом матеріальних благ і послуг, якого можна досягти при оптимальному використанні наявних ресурсів. Економічна потужність характеризує фактично досягнутий рівень розвитку виробничих сил, тобто відображає здатність тільки матеріальних факторів (знарядь праці) продуктивних сил випускати визначений обсяг і номенклатуру продукції.

Існуючі підходи до визначення категорії *економічний потенціал* вказують на різноманіття розуміння його сутності. Важко сказати однозначно про прихильність того чи іншого дослідника до цих підходів.

Тому, на нашу думку, економічний потенціал – це сукупність природних умов і ресурсів, можливостей, запасів і цінностей, а також компетенції, що можуть бути використані для досягнення певних цілей.

У рамках проведеного дослідження встановлено, що фактично в науковій літературі не розглядається поняття *економічний потенціал сільських територій*. Ми вважаємо, що це поняття можна розглядати у трьох аспектах. По-перше, це ресурси, що характерні для даної території, у ході використання яких задовольняються суспільні потреби її населення; по-друге, спроможність певної сільської території (як системи) забезпечувати постійне її функціонування, або ж здатність господарюючих суб'єктів (ураховуючи природно-кліматичні та культурологічні особливості, використовуючи наявні ресурси та можливості сільської території) забезпечувати довгострокове функціонування і досягати стратегічних цілей; по-третє, можливість розширення

господарської діяльності на даній території та поліпшення її благоустрою шляхом використання наявних (або із залученням додаткових) ресурсів.

Як уже зазначалося, в економічній літературі існує велика кількість трактувань поняття економічного потенціалу і, відповідно, різноманітних його класифікаційних ознак. Більшість учених розглядають останні на прикладі підприємств. Так, на думку Н. С. Краснокутської [227], потенціалу підприємства властиві такі ознаки:

призначення – означає, що потенціал підприємства взагалі та кожен його елемент формуються для реалізації точно визначених здібностей;

здатність до самовідтворення та розвитку – потенціал і його елементи змінюються згідно з вимогами зовнішнього та внутрішнього характеру;

поліструктурність – потенціал підприємства поєднує в собі різні структурні елементи, окремі з яких також характеризується власною структурою (наприклад, виробничий потенціал);

взаємозамінність, альтернативність елементів – означає можливість вибору ефективних варіантів розподілу ресурсів між елементами потенціалу для забезпечення збалансованої рівноваги.

Г. Чернишева та Є. Лавренова розробили методикку діагностики потенціалу підприємства [449], згідно з якої її слід здійснювати у формі комплексного, поетапного і поелементного дослідження. Ними пропонується сім складових потенціалу, які зображені на рисунку 1.1.

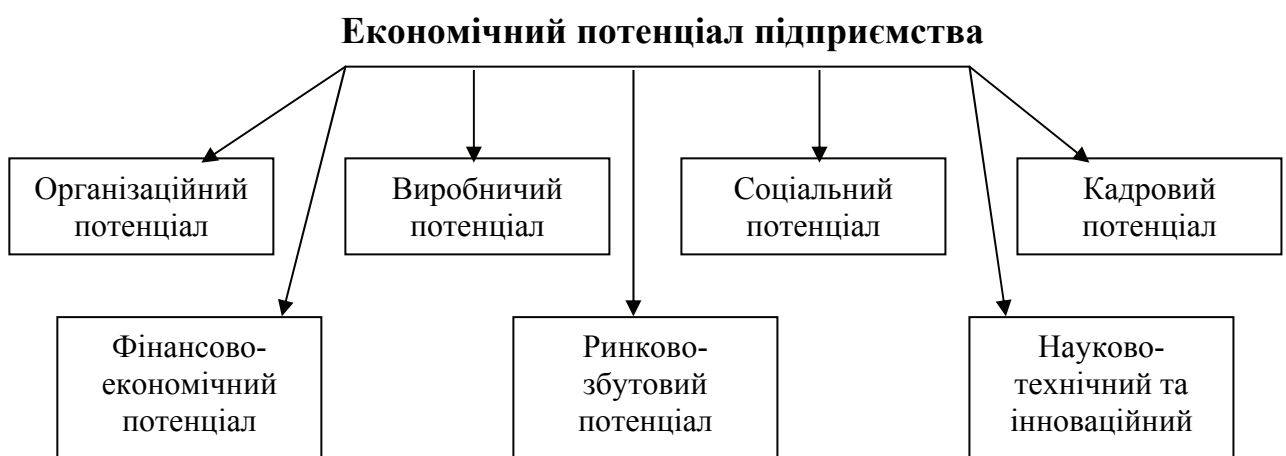

Рис. 1.1. Діагностика потенціалу підприємства за його складовими [449]

Вважаємо, що позитивним аспектом такого підходу є спроба авторів здійснити декомпозицію потенціалу підприємства на складові частини й елементи, їх кількісну оцінку. У той же час рівень деталізації ринково-збутового потенціалу не відповідає змісту маркетингу в сучасних умовах. Тому саме ця проблема потребує більш докладного дослідження з урахуванням діагностики маркетингової стратегії підприємства на принципах довгострокового розвитку.

Н. С. Краснокутська складові потенціалу поділяє на об'єктну та суб'єктну складову [227, с. 17]. До об'єктних складових вона відносить потенціал:

- виробничий;
- інноваційний (характеризує можливості підприємства у сфері розробки та впровадження інновацій);
- фінансовий потенціал;
- відтворення, що характеризує можливості діючої системи щодо формування та відновлення основних засобів забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності продукції підприємства;
- інформаційний, який визначає можливості створеної інформаційної бази гарантувати своєчасне та повне насичення підприємства достовірною вхідною, вихідною, нормативно-довідковою, оперативною інформацією для прийняття рішень у процесі господарської діяльності та досягнення цілей розвитку;
- інфраструктурний – характеризує привабливість місця розташування підприємства з погляду розвитку ринкової інфраструктури, транспортних комунікацій та інших факторів.

До суб'єктних складових потенціалу підприємства відносяться:

- науково-технічний потенціал, що характеризує здатність працівників здійснювати наукові дослідження та розробки, спрямовані на вдосконалення виробничих і технологічних процесів, диференціацію видів продукції;
- маркетинговий;
- потенціал організаційної структури управління, який визначає її можливості забезпечувати високий рівень ефективності функціонування підприємства в умовах мінливості зовнішнього середовища;

- кадровий потенціал, тобто сукупність здібностей і можливостей кадрів забезпечувати ефективне функціонування організації;

- управлінський – сукупність здібностей і можливостей системи управління забезпечувати досягнення стратегічних цілей діяльності).

На наш погляд, найбільш вдалою є концепція виділення в сукупності ресурсів наступних елементів [69; 98]:

- технічні ресурси (виробничі потужності та їхні особливості, обладнання, матеріали і т. ін.);

- технологічні (технології, наявність конкурентоспроможних ідей, наукові розробки тощо);

- кадрові (кваліфікаційний, демографічний склад працівників, їхнє прагнення до знань і вдосконалювання, інтелектуальний капітал);

- просторові (характер виробничих приміщень і території підприємства, розташування об'єктів нерухомості, комунікацій, можливість розширення й ін.);

- інформаційні (кількість і якість інформації про внутрішнє та зовнішнє середовище, каналів її поширення, можливості розширення та підвищення вірогідності інформаційної бази і т.п.);

- ресурси організаційної структури системи управління (характер і гнучкість керуючої системи, швидкість проходження керуючих впливів тощо);

- фінансові ресурси (наявність і достатність власного та позикового капіталу, стан активів, ліквідність, наявність кредитних ліній і т. ін.).

У рамках результатної концепції потенціал підприємства може розглядатися як здатність господарської системи освоювати, переробляти ресурси для задоволення суспільних потреб і створення певного результату. Оцінка його величини в цьому випадку полягає у визначенні максимальної кількості благ, які підприємство здатне виробити за умов даної кількості, якості і структури ресурсів.

Наступним рівнем класифікації є поділ потенціалу підприємства за ступенем використання можливостей на фактичний (поточний, реалізований, досягнений у даний момент) і перспективний (стратегічний, орієнтований на досягнення довгострокових цілей). Така диференціація дає змогу оцінювати

ступінь використання потенціалу через порівняння його перспективного рівня з фактичним значенням. Основним етапом оцінки стає визначення потенційних можливостей підприємства.

За сферою реалізації потенціал можна розглядати як ринковий (зовнішній) і внутрішній. Перший характеризує можливості підприємства, орієнтовані на ринок, і визначається потенційним обсягом попиту, незадоволеним сформованою ним пропозицією [142]. Підприємство має обмежений вплив на зовнішній (ринковий) потенціал через складність, динамічність, непередбачуваність зовнішнього середовища. Внутрішній потенціал представлений ресурсами та компетенціями, які дають змогу реалізувати ринкові шанси, що надаються.

Досліджуючи ієрархію потенціалів, підприємство можна розглядати як систему, що складається з менших підсистем – бізнес-одиниць, виділених за принципом значущості їхнього функціонування для бізнесу загалом. У цьому випадку прояви потенціалу класифікуються за принципом ієрархії від підприємства як системи глобального рівня до бізнес-одиниць – підсистем нижчого рівня, які визначають разом з тим ефективність реалізації сукупних можливостей за рахунок адитивного та синергічного ефекту.

Правомірно розглядати також потенціал підприємства за функціональними напрямками його формування та використання. У цьому випадку виділяють потенціал: маркетинговий (здатність маркетингової системи підприємства забезпечити його постійну конкурентоспроможність), виробничий (спроможність виробничої системи забезпечити випуск продукції в обсязі, що відповідає потенціалу попиту), фінансовий (здатність фінансової служби забезпечити основні ланки ланцюжка «збут – виробництво – закупівля» фінансовими ресурсами за принципом найбільш ефективного їхнього розподілу), організаційний (спроможність менеджменту створити ефективну систему взаємодії між усіма елементами потенціалу).

У процесі формування та використання потенціалу підприємства здійснюється його декомпозиція на компоненти, установлюються їх функції і зв'язки, тобто відбувається структуризація. Оптимальна структура потенціалу повинна мати мінімальну кількість компонентів, але разом з тим вони повною мірою мають виконувати задані функції. Н. С. Краснокутська [227,

с. 12] пропонує наступні види структуризації потенціалу підприємства:

- блочно-модульна, яка заснована на взаємодії трьох блоків – ресурсів, системи управління і діяльності персоналу. Вони охоплюють усі стратегічні компоненти підприємства, що сприяють досягненню поставлених цілей та найбільш повно характеризують внутрішній стан підприємства – ресурсів, системи управління та діяльності персоналу) [335; 219].

Усі види ресурсів, що формують блок ресурсів, становлять сукупність можливостей досягнення цілей підприємством. Це означає, що маючи у своєму розпорядженні ті чи інші засоби виробництва, кадри, виробничі приміщення з певними характеристиками, споруди та інші ресурси, воно здатне певною мірою задовольняти потреби та запити потенційних покупців;

- функціональна, тобто маркетинг, виробництво, кадри, менеджмент, фінанси, інформацію, наявність яких обумовлює необхідність функціональної структуризації потенціалу підприємства.

Нами розроблена модель структури та взаємозв'язку складових економічного потенціалу сільських територій (рис. 1.2).

Основою його формування є виробничо-господарський потенціал, тобто сукупність засобів і можливостей господарюючих суб'єктів щодо реалізації їх господарської діяльності. Вагомою частиною економічного потенціалу сільських територій є виробничо-збутовий, який являє собою наявні й потенційно можливі виробництва, здатність суб'єктів виробляти та реалізовувати продукцію, надавати необхідні послуги населенню.

Споживчий потенціал – це спроможність жителів сільських територій та їх відвідувачів купити певну кількість товарів і послуг.

До підприємницького відносяться наявні засоби, джерела, які можуть забезпечувати здійснення мешканцями сільських територій ініціативну, самостійну, орієнтовану на потреби ринку діяльність з метою одержання найбільшого прибутку за умови вільного виробництва та реалізації продукції (надання послуг), втілення новаторських ідей.

Маркетинговий потенціал пов'язаний із спроможністю маркетингової системи сільської території забезпечувати постійну конкурентоспроможність шляхом якісного управління, ефективного і раціонального використання трудових, фінансових і

матеріальних ресурсів, застосування новітнього маркетингового інструментарію.

Експортний – це спроможність суб'єктів господарської діяльності сільської території виявляти та відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку відповідно до умов середовища, що постійно змінюється.

Інноваційний потенціал передбачає оптимальне поєднання сукупності кадрових, науково-технологічних, фінансово-економічних, виробничих, соціальних, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів, яке забезпечує інноваційний розвиток сільських територій і вплинути на успішне соціально-економічне зростання села, підвищення якості життя його населення.

Під інтелектуальним розуміють сукупність здібностей, творчих обдарувань, навичок, мотивацій сільських мешканців, їхній освітній і кваліфікаційний, морально-етичний та культурний рівень, які надають їм конкурентні переваги та місцевості, де вони проживають. Крім того, названі характеристики впливають на можливість зростання заробітків сільського населення та зміцнення їхнього соціального забезпечення.

Слід зауважити, що існують три види інтелектуального потенціалу сільських територій: виробничий (інженерно-технічні працівники, спеціалісти народного господарства), гуманітарний (працівники освіти та дошкільного виховання, закладів культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту) та адміністративний (спеціалісти апарату управління, юридичних служб, банківсько-фінансової системи тощо).

Етнографічний потенціал – це сукупність даних про ретроспективу розвитку життя мешканців певної сільської території, яка включає в себе історію його житла, одягу, харчування, його родинного укладу, форм побуту, світогляду, народних знань, вірувань і марновірства, обрядів і звичаїв.

Основа стійкого розвитку економіки будь-якої сільської території є інвестиційний потенціал, що визначається наявністю інвестиційних ресурсів для здійснення реальних і фінансових інвестицій, які матеріалізуються у новостворюваних факторах виробництва та інфраструктурі сільської території.

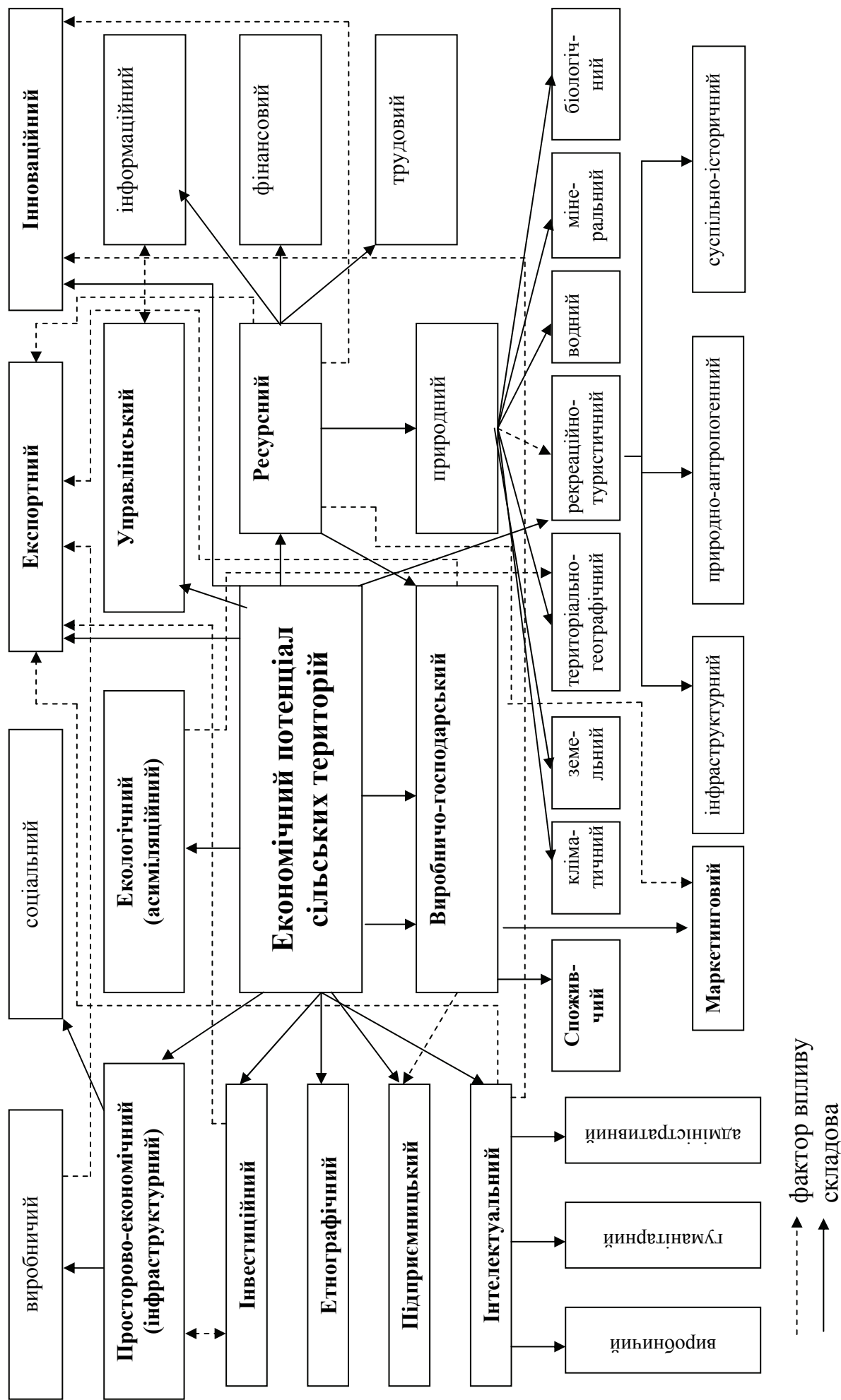

Рис. 1.2. Модель структури та взаємозв'язку складових економічного потенціалу сільських територій (авторська розробка)

Інфраструктурний потенціал (просторово-економічний) являє собою сукупність складових частин сільської території, які мають підпорядкований допоміжний характер та забезпечують умови для нормальної життєдіяльності її мешканців. При цьому слід розрізняти виробничу та соціальну інфраструктуру: перша – це сукупність об'єктів, які сприяють розвитку господарської діяльності її жителів (магістральні об'єкти, комунікаційні мережі, природоохоронні споруди тощо); друга – сукупність об'єктів, що забезпечують задоволення соціально-побутових та культурних потреб мешканців сільської території. Соціальна інфраструктура, як правило, складається з підрозділів громадського харчування, охорони здоров'я, дитячих дошкільних та освітніх закладів, житлово-комунального господарства, організації відпочинку, заняття фізкультурою та спортом. Слід зазначити, що інфраструктурний потенціал є однією з головних ознак інвестиційної привабливості сільської території.

Об'єкти та явища природного, природно-антропогенного та соціального походження сільської території, які використовуються для лікування, оздоровлення, відпочинку і туризму, відносяться до рекреаційно-туристичного потенціалу. Крім того, вміле його використання може привести до матеріального збагачення сільських жителів. У свою чергу, він поділяється на інфраструктурний, природно-антропогенний (природні та біосферні заповідники, пам'ятки природи, дендропарки, ботанічні сади, зоопарки) та суспільно-історичний (архітектурно-історичні, біосоціальні) складові.

Природний потенціал сільських територій – це природні компоненти і сили природи, що використовуються або можуть бути використані як засоби виробництва та предмети споживання для задоволення матеріальних і духовних потреб, підвищення якості життя сільських мешканців. Він є багатокомпонентним і включає такі складові, як мінеральні, земельні, водні, лісові, біологічні, рекреаційні, кліматичні.

Під екологічним (асиміляційним) потенціалом розуміють придатність середовища сільської території для існування людей, можливість забезпечення мешканців та її відвідувачів необхідними харчовими продуктами, умовами праці, відпочинку і лікування. Асиміляційний складається з наступних ресурсів: технічних (виробниче природозахисне обладнання, матеріали), технологічних (технології захисту від забруднювачів, конкурентоспроможні природозахисні розробки тощо), кадрових (кваліфікаційний склад

робітників, спроможність персоналу адаптуватися згідно із ресурсозберігаючими цілями – екологічна прозорливість), просторових (характер й обсяги захисту, екокомунікації, санітарно-захисна зона, наявність їх розширення), організаційної структури управління (характер і гнучкість системи екологічного управління, швидкість дії), інформаційних (інформація про внутрішні можливості екологізації виробництва та стан зовнішнього середовища), фінансових (стан активів природозахисного призначення, рівень ліквідності, фінансово-кредитні обсяги на екологічні заходи, заохочення, санкції).

Ресурсний потенціал – це сукупність ресурсів певної сільської території та можливості їх використання для забезпечення напрямів реалізації її економічної стратегії. Головними його складовими є виробничий, природний, трудовий, фінансовий, інформаційний.

До трудового відносяться ресурси, які характеризуються кількістю працездатного населення, його професійно-освітнім рівнем, здатністю до роботи.

Сукупність усіх видів грошових коштів, фінансових активів, які є у наявності сільської громади і перебувають у її розпорядженні, формує фінансові ресурси.

Інформаційний потенціал – це ресурс, яким володіє особа і використовує його в своїй діяльності. Дослідивши економічні наукові джерела, нами з'ясовано, що інформацію доцільно класифікувати за такими ознаками: формою відображення і подання, порядком виникнення, характером носіїв, призначенням, напрямом руху і стабільністю. У цілому наведена класифікація досить розгорнута, однак, на нашу думку, вона потребує методичного доповнення відповідно до специфіки дослідження, а саме такими ознаками: ступенем управління (горизонтальна та вертикальна), залежно від місця проходження (зовнішня і внутрішня), напряму по відношенню до підприємства (вхідна та вихідна) і ступенем достовірності. Проте спільним, для всіх видів є те, що вони – об'єктивна складова управління будь-якою структурою.

Для того, щоб інформація ефективно забезпечувала розвиток сільської території, вона повинна відповідати таким принципам, як повнота і придатність для використання, точність, своєчасність, орієнтованість, гнучкість, оптимальний формат даних.

Під управлінським потенціалом – розуміють здатність апарату управління сільської території забезпечити керування

функціональною діяльністю всіх її складових на основі відповідних нормативно-правових документів як довгострокового, так і оперативного характеру різного рівня, та іншої вхідної інформації (щодо розвитку ринків збуту і постачання (система маркетингу), технічної інформації тощо).

Отже, комплексний економічний потенціал сільських територій являє собою сукупний потенціал ресурсів і зусиль, ефективно використання яких забезпечує досягнення стратегічних цілей (рис. 1.3).

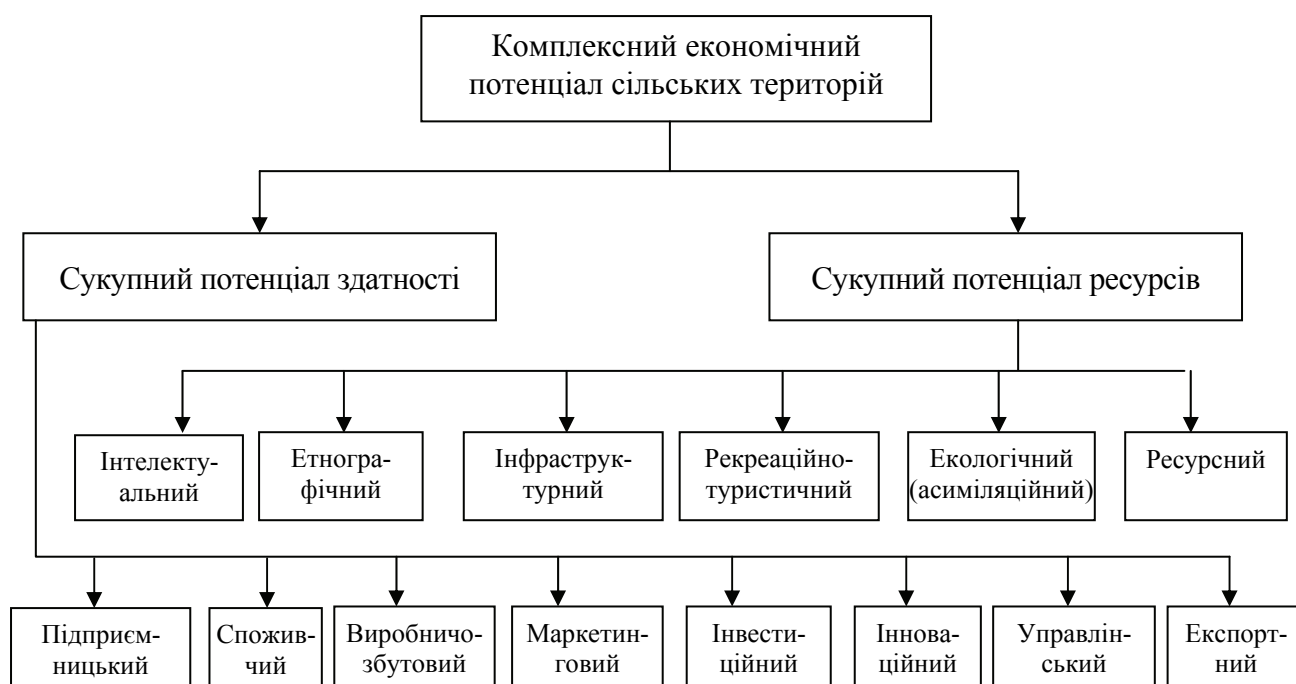

Рис. 1.3. Структурне відображення економічного потенціалу сільських територій (авторська розробка)

1.2 Сільські території: сутність, класифікація та значення належного розвитку

У нинішніх умовах сільські території розглядаються не тільки як місце проживання понад однієї третини населення України, а також як невід’ємна частина аграрного сектору України. Їх деградація ставить під загрозу продовольчу безпеку держави. Крім того, сільському населенню належить не менш вагома роль в історико-культурному розвитку суспільства. Адже саме мешканці зберігають і примножують культурні традиції українського народу, передаючи їх

із покоління в покоління. Вони є берегами тих укладів, які існували багато років потому та залишилися до наших днів.

Щоб вирішити проблеми розвитку сільських територій передусім необхідно чітко визначити зміст понять *сільське господарство* та *сільська територія*. Як зазначає І. В. Прокопа [349, с. 94], перше є означенням однієї з галузей економіки, друге – сільської місцевості як певної території з розташуванням на ній сільськими населеними пунктами й населенням. Проте у практиці державного регулювання часто змішують ці два поняття, зокрема, замість терміна *сільське господарство* використовують категорію *село*. На думку вчених-істориків [141, с. 44], під селом слід розуміти неукріплені селища, як їх називали ще за часів Київської Русі. Із селом ототожнювалися й конкретні відкриті поселення, в яких, поряд із «вєсями», «погостами», та «слободами» мешкали різні соціальні групи середньовічного населення.

Села згадуються вже в перших угодах русів із греками та вступній частині «Повісті временних літ», де описується побут східних слов'ян. Проте, на жаль, писемні джерела недостатньо розкривають деталі сільського буття місцевого населення тих часів.

Щодо сучасного трактування, то, на думку І. В. Прокопа, село – це сільська місцевість, певна територія з розташуванням на ній сільськими населеними пунктами [349]. С. І. Ожегов [302] трактує село як велике сільське населення і сільську місцевість. При цьому зміщуються акценти у цільових установках державної підтримки села, адже кінцевою метою розвитку сільського господарства є гарантування продовольчої безпеки й підвищення ефективності виробництва (максимізація прибутку). Головною ж метою розвитку сільської місцевості полягає у поліпшенні умов життєдіяльності людей, які тут мешкають.

У подальшому нашому дослідженні суті *сільські території* виокремимо такі поняття, як *територія* і *сільський*.

Географи застосовують два терміни – простір і територія, вкладаючи в них одне значення. Так, у «Географічному енциклопедичному словнику» поняття географічного простору визначається шляхом перенесення терміна *простір* із філософії в географію за аналогією, але з урахуванням особливості Землі як планети: геопростір – форма існування географічних об'єктів і явищ у межах географічної оболонки. У географії робляться спроби класифікації простору на:

- геодезичний, який визначається величиною і формою земної кулі;
- фізико-географічний, що якісно підрозділяється на сушу, океани, моря, а вони, у свою чергу, структуруються у фізико-хіміко-біологічному відношенні;
- соціально-економічний, тобто територію, на якій проживає і здійснює свою діяльність людина. За величиною він поступається фізико-географічному простору, особливо за рахунок великих акваторій.

Поняття території відрізняється від простору своєю конкретністю і прив'язаністю до конкретних координат. Територія – частина поверхні земної суші із притаманними їй природними, а також створеними у результаті людської діяльності властивостями та ресурсами. Вона характеризується наявністю особливих видів ресурсів: протяжністю (площею), особливостями географічного положення, визначеним типом природного ландшафту, ступенем освоєності людиною.

Доктор наук з державного управління В. В. Мамонова, спираючись на принципи системного дослідження, трактує територію як багатофункціональну соціально-економічну систему, що має просторове розташування та відносну відокремленість від зовнішнього середовища, складається з елементів, зв'язків та відносин між ними, а також процесів, що відбуваються через реалізацію різних комбінацій взаємодії елементів системи. Елементами такої системи є населення, природні ресурси, підприємства та органи державного управління і місцевого самоврядування. Зв'язки між елементами територіальної соціально-економічної системи відрізняються за типологічними характеристиками і можуть бути: вертикальними, що формують відносини підпорядкування; горизонтальними, які зумовлюють взаємодію та відносини співробітництва; зворотними, що відображають певну реакцію на управлінські впливи. Процеси, які відбуваються в територіальній соціально-економічній системі, охоплюють усі сфери суспільного життя: політику та управління, економіку, соціум, навколишнє природне середовище, в якому здійснюється власне життєдіяльність [256, с. 9].

Отже, під поняттям *територія* ми розуміємо не географічний простір, а певну частину соціального (у першу чергу, населення), природного (у тому числі природно-ресурсного та екологічного),

економічного, інфраструктурного, культурно-історичного та просторового потенціалів країни, яка належить до повноважень державних і місцевих органів влади.

Перші підходи до вивчення поняття *сільські території* учених ННЦ «Інститут аграрної економіки» дають змогу зробити висновок про необхідність подолання хибного уявлення, що сільську територію слід розглядати як винятково територіальне-просторове утворення, або як таку, чільне місце в якій належить власне територіальній (похідній) ознаці. Звідси витікає висновок про те, що сільську територію варто визначати як системне явище (утворення), що крім власне території, включає все те, що на ній у тій чи іншій формі функціонує або є її складовою [472].

В останніх наукових публікаціях, присвячених сільським територіям, цілком обґрунтовано і справедливо підкреслюється багатоаспектність їх функцій і характеристик. Так, як зазначає І. В. Прокопа, територія – це не тільки просторовий ресурс, а й розташовані на ній усі інші ресурси, у тому числі (і насамперед) людські, тобто населення, зосереджене у поселеннях. Ще чіткіше про належність населення і поселень до території ідеться у визначенні сільської місцевості, до якої відносять територію, розташовану поза межами міських поселень, з її природними і антропогенними ландшафтами та сільськими поселеннями. З цього також однозначно зрозуміло, що міські поселення не можуть розглядатись як частина сільської території [350, с. 51].

У Законі України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» до сільської віднесено територію, на якій частка населення у його загальній численності перевищує 15–50% [119].

На сайті Міністерства аграрної політики і продовольства України наводиться наступне трактування поняття сільської території: історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує всю сукупність населених пунктів: селищ, сіл, хуторів, односімейних жилих утворень, що знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад [487]. Аналогічно тлумачать цю категорію С. І. Мельник [276, с. 342] та П. Т. Саблук [375].

Учасники сьомих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників [393, с. 8] схиляються до думки, що під сільською територією слід розуміти винятково територіальне утворення (структуру). Так, В. В. Юрчишин вважає, що це складні й

багатофункціональні природні, соціально-економічні та виробничо-господарські територіальні структурні утворення, кожне з яких характеризується сукупність властивих особливостей [472]. Такого твердження дотримується і О. А. Дем'янишина [84]. Тобто визначальними структуроутворюючими елементами сільської території вони вважають: сільську громаду як її основний соціальний осередок, село (сільське поселення) – своєрідну «столицю», а також сільськогосподарські та інші угіддя поза межами села (сільського поселення) з розташованими на них виробничо-господарськими будівлями, спорудами й іншою виробничою базою, а також органи місцевого самоврядування, що діють на даній сільській території.

О. І. Павлов [339, с. 19] розглядає сільські території як гетерогенні за своєю структурною будовою соціально-просторові утворення, що складаються з поселень, населення, виробничих комплексів, інфраструктури, земель сільськогосподарського й іншого призначення, природного середовища, які виконують виробничо-господарську, природоохоронну, рекреаційно-оздоровчу, соціальну та інші функції з урахуванням їх ресурсного потенціалу. На думку, І. В. Гончаренко [65, с. 12], сільська територія являє собою складну і багатофункціональну природну, соціально-економічну і виробничо-господарську структуру, що характеризується сукупністю певних особливостей: площею земельних угідь, специфікою ландшафту; кількістю населення і типом його зайнятості; чисельністю, видовим різноманіттям рослинного і тваринного світу; обсягами і структурою виробництва; розвитком соціальної і виробничої інфраструктури тощо.

О. М. Кульганік [237, с. 5] пропонує розглядати сільську територію як територіально-просторовий комплекс, що включає землі сільськогосподарського та несільськогосподарського призначення, природно-заповідного фонду; містить ресурсний потенціал; поєднує сукупність сільських населених пунктів, де зосереджена адміністративно-управлінська, виробничо-економічна, соціально-культурна діяльність. До невід'ємних складових сільських територій віднесено поселенську мережу, органи місцевого самоврядування, людський потенціал, виробничо-господарську та соціальну сферу, екологізацію життєдіяльності населення. На погляд М. М. Ігнатенко [128, с. 5], сільські території – це складні відкриті системно-структурні утворення, що включають природні та матеріально-технічні ресурси, соціальну і виробничу інфраструктуру, сільське

населення та систему розселення, характеризуються компактністю, мають територіально-адміністративні межі, організаційно-управлінську підсистему і забезпечують здійснення виробничої та соціально-економічної діяльності.

О. А. Белевят наголошує, що поняття *сільські території* стосується земельного простору, на якому розміщується сільський населений пункт, проживає сільське населення, виробляється сільськогосподарська продукція [21, с. 5]. Ця категорія відображає найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності сільської місцевості. За змістом сільська територія є ширшим поняттям, ніж сільська місцевість, що узагальнює найбільш суттєві ознаки конкретних місць, на яких здійснюється ведення сільського господарства. Географічний аспект передбачає розміщення сільської території на земній поверхні і стосується її конкретних природних умов. Оскільки останні включають кліматичні характеристики ландшафту, то їх виокремлення як самостійних ознак сільської території підкреслює її залежність від природно-кліматичного середовища. Сільські територію слід визначати як просторову земельну цілісність із відповідними ресурсами (земельними, водними, лісними, повітряними) та сільською поселенською мережею, мешканці якої постійно проживають у межах сільських поселень, здійснюють сільськогосподарське виробництво та необхідну для існування села господарську й управлінську діяльність.

Л. М. Фільштейн замість терміна *сільські території* вживає поняття *сільський регіон*, що являє собою соціально та економічно збалансовану систему, яка за сукупністю компонентів характеризується єдністю, взаємопов'язаних складових, цілісністю та комплексністю в межах функціонування національної економіки [435, с. 5]. У контексті дослідження цей термін використовується як альтернативна категорії *сільський район*. Автор також наголошує, що найважливішою характеристикою останнього є цілісність, яка полягає в єдності природних, географічних, соціально-економічних, фінансових, демографічних та інших умов розвитку.

Сільський регіон характеризується предметними внутрішніми і зовнішніми зв'язками, реалізує власні механізми відтворення. Йому притаманні специфічні ознаки: місцеві умови відтворення валового регіонального продукту, основного та обігового капіталу, трудового потенціалу, джерела капіталовкладень і видатків на утримання

невиробничої сфери, особливості зайнятості, джерела формування доходів населення та можливості їх фінансового покриття. Усе це, на думку Л. М. Фільштейн [435, с. 5], є матеріальною та соціальною основою відтворення певного стандарту якості життя сільського населення. Такий підхід до дослідження сільського регіону дає змогу розкрити сутні аспекти виробничих та соціально-економічних відносин, їхню різноманітність й особливості прояву.

Отже, нині існує велика кількість критеріїв, що ускладнює повне розкриття суті сільської території, адже її слід розглядати одночасно як у природно-географічному, так і соціальному, економічному й історично-культурному аспектах.

Недостатня вивченість категорії сільської території обмежує можливості використання наявного потенціалу. Проте і за цих обставин єдність набутого світового досвіду і відвідних вітчизняних надбань підводять до узагальнюючих висновків.

По-перше, сільські території – це населені пункти, які не відповідають установленим критеріям у певній області для міських жителів, а також території окремих міст, які за напрямом господарювання переважно займаються аграрною діяльністю, тобто вирізняються наявним економічним потенціалом, а саме: природним, екологічним, виробничого-господарським, ресурсним, інфраструктурним, рекреаційно-туристичним, управлінським, етнографічним тощо.

По-друге, це система, складові якої виражаються через елементи економічного потенціалу, що у своєму тісному взаємозв'язку забезпечують їх ефективне функціонування.

У вітчизняній науковій літературі важливою ознакою сільських територій вважають наявність на ній сукупності системоутворюючих елементів: соціум (населення), села (сільського поселення), сільськогосподарських та інших угідь поза межами сільських поселень із розташованими на них виробничими об'єктами [393, с. 10–12]. М. В. Смушак [391, с. 5] виділив такі основні складові сільських територій регіону, як соціум (сільська громада, населення), підприємства, заклади, природно-ресурсний потенціал (природні ресурси та умови), органи управління, екологічний стан, соціальна інфраструктура, історичні пам'ятки та культура.

Крім того, О. І. Павлов [318, с. 9; 316, с. 19–20] наголошує, що сільські території за структурною будовою є об'єктом, який об'єднує економічну, соціальну та екологічну складові, що, у свою чергу,

поділяються на такі елементи, як населення, поселення, виробничо-господарський комплекс, інфраструктура, землі сільськогосподарського та іншого призначення, навколишнє природне середовище, властивості яких розкривають їхню сутність і визначають певні функції. Для сільських територій характерні специфічні просторові параметри – площа, протяжність, компактність, конфігурація, географічне розташування, а також їх ознаки (людяність, щільність, кліматичні умови, особливості ландшафту).

У зв'язку з цим кожне окреме сільське територіальне утворення слід розглядати з кількох позицій:

- територіально-просторової – як уособлення певною територією всього того, що на ній розташовано та функціонує і використовується в інтересах громадян, які проживають і працюють на ній;

- територіально-адміністративної – де відображається належність даної сільської території до конкретного офіційно визначеного адміністративного утворення (сільського поселення, сільської громади, району тощо);

- природно-середовищної – характеристика всього, чим сільська територія наділена природою (площі, лісове покриття, кліматичні умови, корисні копалини тощо);

- соціальної – з її відповідними складовими: кількістю, віковою та іншою структурою населення, станом розвитку людського капіталу, рівнем зайнятості, розвитком соціальної інфраструктури тощо);

- природоохоронної (екологозабезпечуючої) – з погляду формування кожною сільською територією організації її функціонування та життєзабезпечення на засадах збереження довкілля, недопущення природоруйнівних процесів тощо [393, с. 8–11].

У дослідженнях І. В. Гончаренко [65, с. 12] зазначається, що найбільш популярними критеріями, які характеризують сільські території, є: географічні (розташування, величина території і кількість населення), виробничо-функціональні (специфіка переважаючих видів діяльності), містобудівні та інженерного облаштування території (характер забудови об'єктів виробничої діяльності, житла та обслуговування), соціологічні (норми спілкування, поведінки).

Л. М. Фільштейн зазначає, що сільський регіон характеризується предметними внутрішніми і зовнішніми зв'язками, реалізує власні механізми відтворення [435, с. 5]. Йому притаманні специфічні ознаки: місцеві умови відтворення валового регіонального продукту, основного та обігового капіталу, трудового потенціалу, джерела капіталовкладень і видатків на утримання невиробничої сфери, особливості зайнятості, джерела формування доходів населення та можливості їх фінансового покриття.

Названі властивості впливають на формування диференціації сільських територій. О. І. Павлов розробив власну їх класифікацію [316, с. 30–31] (дод. А). Він зазначає, що сільські території слід поділяти на певні типи за такими критеріями: вид і режим використання території, ступінь розвитку і ресурсозабезпеченість, галузева спрямованість, функціональна складність, політико-правовий статус, етнічна ознака тощо. Крім того, слід виділяти і такі їх різновиди, як власне сільські території, перехідні, змішані сільські соціально-просторові утворення (сільські урбанізовані зони й ареали), а також території зі спеціальним режимом функціонування (оздоровчо-рекреаційні, прикордонні, гірські) [318, с. 9]. Однак учений стверджує, що зазначена типізація сільських територій за означеними критеріями не є остаточною.

Так, на думку М. М. Ігнатенко [129, с. 7], основним критерієм групування є рівень соціально-економічного розвитку та екологічної безпеки. За ним можна виділити депресивні території, середнього рівня та передового розвитку. Залежно від здійснюваних функцій, диверсифікації діяльності доцільно виділити моно- та поліфункціональні сільські території (аграрного виробництва, аграрного виробництва і переробки продукції, аграрного виробництва і сільського туризму тощо). За кількістю поселень, особливістю організації виділяються моно- та поліцентричні території (з одним або декількома сільськими поселеннями); характером переважаючих ландшафтів – степові, лісостепові, лісові, приморські, гірські, приміські; рівнем господарського навантаження на довкілля екологонебезпечні із раціональним ресурсокористуванням, з доступними навантаженнями, критичного екологічного стану і кризового стану. За перцепційною рейтинговою оцінкою сільські території є престижними, середньої привабливості для життєдіяльності, непривабливими (непрестижними).

Майже аналогічний підхід використовує і С. В. Пінькас [328, с. 7] (дод. Б). В. В. Юрчишин сільські території класифікує за критерієм величини: мікро- (село, сільрада), мезо- (район), макро- (регіон, область) сільськотериторіальне утворення [472]. Кожне з них має сукупність властивих йому структурних, функціональних та інших характеристик. Такої ж думки дотримується і О. А. Белевят [21]. Вона зазначає, що системний характер організації сільської території дає змогу виділити по вертикалі сільську територію сільського поселення, сільської ради, району, області, країни. По горизонталі конкретними сільськими місцевостями формується сільська територія сільського поселення, що відіграє роль структуроутворюючої складової. Сільська територія сільської ради включає території сільських поселень, району – відповідних сільських рад, області – сільських районів, а сільська територія країни – території відповідних областей.

За міжнародною класифікацією сільських територій на рівні округів, областей до них відносяться території, де щільність населення менша ніж 50 чол. на 1 км²: переважно сільські території, де понад 50% населення проживає в сільській місцевості; відносно сільські території відповідно від 15 до 50% та здебільшого міські території – менше 15%.

Ми поділяємо думку, що в основу класифікації сільських територій слід покласти ступінь розвитку складових їх економічного потенціалу (рис. 1.4). Так, за виробничо-господарською спрямованістю слід розрізнити такі сільські території:

- з розвинутим виробництвом (переважно аграрним), виробничо-переробні (сільські населені пункти, на території яких є структури, що переробляють зерно, молоко тощо);
- населення якого більше займається наданням послуг (наприклад, села, де поряд з виробництвом сільськогосподарської продукції мешканці розвивають сільський туризм);
- із розвиненою комерційною діяльністю, а саме території, жителі яких активно займаються торгівлею у містах (тобто продають свою продукцію у містах, власних продуктових та промислових магазинах, яка вирощена на власних садибах, зібрана в лісах, належних водоймах, вироблена власними руками, що характеризує специфіку побуту відповідного населення); власних магазинах (продуктові та промислові) тощо);

- праця мешканців якої орієнтована переважно на експорт (села поблизу кордону України).

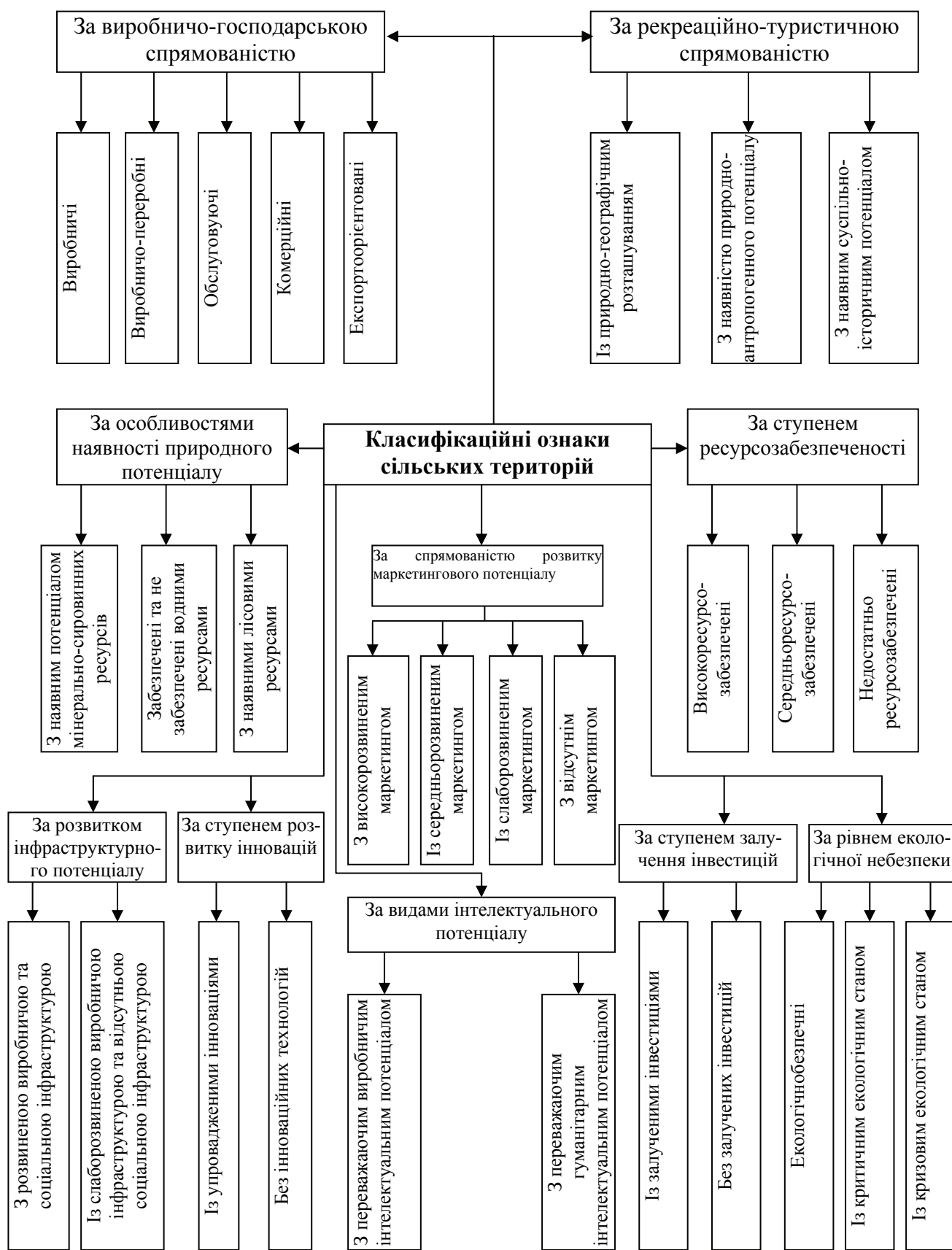

Рис. 1.4. Класифікація сільських територій за наявністю і ступенем розвитку їх економічного потенціалу (власні дослідження)

Залежно від наявного природного потенціалу виділяють такі сільські території:

- з наявним потенціалом мінерально-сировинних ресурсів (сільські населені пункти, що мають сукупність запасів корисних копалин, яка визначається з урахуванням існуючих кондицій на копалини і досягнутого рівня їх переробки);

- за рівнем забезпеченості водними ресурсами (необхідність виділення відповідної групи сільських територій обумовлено тим, що водні ресурси є джерелом промислового і побутового водопостачання, а тому відіграють вирішальну роль у розвитку господарства та життєдіяльності місцевого населення);

- з наявними лісовими ресурсами (території, на яких зосереджена сукупність матеріальних благ лісу, що їх жителі використовують без шкоди навколишньому середовищу з найбільшою господарською ефективністю та соціально-економічною вигодою для себе).

За рекреаційно-туристичною спрямованістю розрізняють сільські території:

- зі сприятливим природно-географічним розташуванням – найголовніші умови і фактори, що впливають на розвиток сільських територій, пов'язані з нерівномірністю розташування природних ресурсів, наявністю чи відсутністю тих чи інших ресурсів у різних поселеннях. Наявність ресурсів тісно пов'язана з різноманітністю кліматичних умов, яка сприяє розвитку поділу праці, що відповідно відіграє значну роль у розвитку сільських територій. Не менш важливе значення має географічне розташування сільських територій – геопросторове відношення певного об'єкта до зовнішнього середовища, елементи якого мають або можуть мати на нього істотний вплив. Оскільки (за характеристикою рекреаційних ресурсів клімату) Україна перебуває у смузі кліматичного комфорту, в її межах вирізняють сільські регіони, що є найбільш придатними для розвитку різних видів рекреаційної діяльності: сільські території Криму, які придатні протягом року для відпочинку, оздоровлення, лікування і туризму; Українські Карпати – у літній сезон тут оздоровлюються, лікуються і відпочивають, а взимку переважають зимові види відпочинку, туризму і гірськолижного спорту; узбережжя Чорного й Азовського морів, придатні для літніх видів кліматолікування і відпочинку;

- рівнинні – для лікування й оздоровлення на базі місцевих курортів (кліматичних, бальнеологічних і грязьових), а також розвитку «зеленого туризму» в сільській місцевості;

- з наявністю природно-антропогенного потенціалу – сільські місцевості, на території яких розташовані природні та біосферні заповідники, пам'ятки природи, дендропарки, ботанічні сади, зоопарки;

- із суспільно-історичним потенціалом, де наявні архітектурно-історичні пам'ятки, або біосоціальними ресурсами (що входять до складу історико-культурних ресурсів та об'єднують об'єкти, пов'язані з певним життєвим циклом або епізодом певної видатної особи – народження, діяльність, перебування, смерть, поховання).

Залежно від спрямованості розвитку маркетингового потенціалу сільські території слід поділяти на такі, що характеризуються високо-, середньо- і слаборозвиненим маркетингом та з відсутнім маркетингом. При цьому під маркетингом сільської території ми розуміємо систему, що складається з маркетингу складових її економічного потенціалу (див. рис. 1.2) та передбачає донесення до цільових споживачів інформації про територію як місце для ведення бізнесу та відпочинку. Основу такого маркетингу становить уявлення про унікальність сільської території, тому характеристиками її розвитку є: природно-кліматичне і транспортно-географічне положення; земельний, сировинний, економічний, соціальний, науковий, інформаційний і кадровий потенціал; історико-культурна спадщина; демографічна обстановка і національний склад; екологічний фактор.

Територіальний маркетинг є напрямом соціального маркетингу, що, на нашу думку, являє собою комплекс заходів, спрямованих на вирішення соціальних проблем жителів сільських територій (розроблення, реалізацію і контроль соціальних програм з метою на підвищення рівня життя населення). Орієнтація на такі цілі передбачає розроблення формування комплексних програм, спрямованих на:

- формування та поліпшення іміджу території, її соціального статусу, ділової і соціальної конкурентоспроможності;

- розширення участі території в реалізації міжнародних, національних, регіональних і локальних програм розвитку;

- залучення на територію державних та інших зовнішніх по відношенню до цього регіону замовлень виробничого, соціального і культурного змісту;
- підвищення інвестиційної привабливості, інтересу з погляду залучення ресурсів;
- стимулювання обміну ресурсами з іншими територіями;
- залучення додаткових можливостей для соціальної, професійної та особової реалізації населення;
- формування ефективних і сприятливих відносин між населенням території та органами управління;
- розвиток патріотизму населення території.

Особливу роль у маркетингу сільської території посідають комунікаційні заходи, що демонструють відкритість території для контактів та дають змогу зовнішнім суб'єктам отримати більшу кількість інформації про територію. Серед них найбільшої популярності набули дні села, які поєднують у собі елементи свята, культурні заходи, демонстрацію досягнень та інших позитивних моментів.

За рівнем інфраструктурного потенціалу слід розрізняти території з: розвиненою виробничою та соціальною інфраструктурою, слаборозвиненою виробничою та відсутньою соціальною інфраструктурою. До першої групи відносяться території, в яких добре розвинені магістральні об'єкти, комунікаційні мережі, природоохоронні споруди, наявні підрозділи громадського харчування, охорони здоров'я, дитячі дошкільні та освітні заклади, житлово-комунальне господарство, організації відпочинку, заняття фізкультурою та спортом.

Залежно від видів інтелектуального потенціалу виділяються сільські території з переважаючим виробничим інтелектуальним потенціалом, тобто більшістю інженерно-технічних працівників, спеціалістів народного господарства, та переважаючим гуманітарним інтелектуальним потенціалом, де більше працівників освіти та дошкільного виховання, закладів культури, охорони здоров'я, фізкультури та спорту.

В основу поділу сільських територій за екологічним фактором ми поклали медико-соціальну шкалу, тобто розрізняють: благополучні сільські території – сільські населені пункти, які характеризуються стійким зростанням тривалості життя, зниженням захворюваності населення, та з напруженою екологічною ситуацією,

у межах яких спостерігається перехід стану природи від кризового до критичного.

За ефективністю здійснення інвестицій можна виокремити сільські території пріоритетної інвестиційної привабливості, ефективність інвестування в яких на 35–40% вища, ніж у регіоні загалом; досить високої – відповідно на 15–20%, середньої – ефективність на рівні показника по регіону та низької інвестиційної привабливості, де ефективність інвестиційної діяльності на 20–30% нижча, ніж у регіоні загалом.

Виходячи із ступеня ресурсозабезпеченості сільські території поділяються на: високоресурсозабезпечені, які забезпечують своє функціонування власними ресурсами, середньо-, що залучають 50% зовнішніх ресурсів для забезпечення належного функціонування, та недостатньо ресурсозабезпечені, які залучають більше ніж 80% ресурсів для належного розвитку.

За стратегією залучення інновацій сільські території поділяються на: активні, тобто які ставлять мету стати першими, провідними в реалізації певної функції сільської території, (вважаємо, що вона може застосовуватися лише відповідно до однієї чи кількох окремих сільських територій, тобто там, де існують сприятливі умови для здійснення такої стратегії) та без розвитку інноваційних процесів – території, які реалізують свої функції без прогресивних, якісно нових змін.

1.3 Принципи та функції стратегії ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій

Головною складовою аграрного сектору економіки держави є стратегія комплексного розвитку економічного потенціалу сільських територій, спрямована на стабільне забезпечення збалансованого розвитку виробництва та поселенської мережі на основі формування належного екологобезпечного середовища проживання, праці та відпочинку населення.

Поняття *стратегія* етимологічно походить від грец. *strategia* (*stratos* – військо та *ago* – веду), за допомогою якого описували найважливішу частину військового мистецтва. Якщо ж звернутися до економічної сфери діяльності, то під стратегію звичайно розуміють довгострокові плани керівництва фірми, спрямовані на зміцнення її позицій, задоволення споживачів і досягнення перспективних цілей.

Крім цього, існує і таке розуміння стратегії, як довгострокові наміри керівників підприємств щодо маркетингу, виробництва, фінансів, комерції, персоналу та ін. Зміни визначень цього терміна відбувалися разом із трансформацією зовнішнього середовища фірми.

Як видно, визначення стратегії важко сформулювати одним реченням. Багато вчених пропонували власне розуміння її змісту. Так, відомий спеціаліст у галузі стратегічного управління І. Ансофф стверджує, що стратегія являє собою перелік правил для прийняття рішень, якими організація керується у своїй діяльності [10]. На думку американських учених А. А. Томпсона і А. Дж. Стрікланда, стратегія – це план управління фірмою, спрямований на зміцнення її позицій, задоволення споживачів і досягнення поставлених цілей [413]. Одні вчені (Є. І. Велесько, О. О. Биков, З. Дражек) тлумачать стратегію як мистецтво управління, а інші (М. Меск, Ф. Альберт, М. Хедоурі) – як комплексний план, сформований для досягнення цілей організації.

Автором одного із сучасних визначень стратегії є І. Герчикова [59]. Вона визначає останню як розраховану на перспективу систему заходів, що забезпечує досягнення конкретних цілей компанії. Аналогічно стратегію підприємства розуміє П. Г. Клівець [151], а саме як узагальнену програму діяльності, спрямовану на досягнення підприємством бажаного етапу і мети завдяки ефективному розподілу, координації та використанню ресурсів.

Отже, поняття *стратегія* у більшості випадків розглядається на рівні господарюючого суб'єкта, тобто підприємства.

При обговоренні процесів змін у сільській місцевості нині найчастіше використовують поняття сільського, регіонального, економічного, людського і сталого розвитку. Ураховуючи специфіку нашого дослідження, вважаємо за необхідне приділити увагу проблематиці сільського і сталого розвитку.

У категорії *сільський розвиток* на першочергову увагу заслуговує слово *розвиток*. Великий енциклопедичний словник визначає розвиток як спрямовану, закономірну зміну об'єкта (системи), у результаті якої виникає новий його якісний стан, змінюється структура [29, с. 991]. В. Захарченко зазначає, що розвиток можна трактувати не лише як процес зміни структури об'єкта, але й як зміну способу функціонування [122].

У становленні концептуальних засад сільського розвитку значну роль відіграли праці О. Онищенка, В. Юрчишина, І. Прокопи, П. Саблука, Г. Черевка та інших економістів-аграрників. Зокрема,

О. Онищенко і В. Юрчишин переконують, що категорія *сільський розвиток* у науковому відношенні уособлює сукупність знань про сучасне, найближче, доступне для огляду (середньострокове) і стратегічно віддалене майбутнє українського села, селянства і всього сільського соціуму, а також про напрями, шляхи і механізми виведення сільського господарства на засади сталого розвитку. На їх думку, у прикладному аспекті його виправдано розглядати як матеріалізацію (практичне втілення) системних законодавчих, регіональних і безпосередньо місцевих доходів, практичних дій, підпорядкованих сучасним і стратегічним інтересам і потребам кожної конкретної сільської території, кожного (у тому числі найменшого) сільського поселення, сільської виробничо-господарської структури, селянина та сільського жителя [303].

На думку О. Павлова, сільський розвиток має просторовий, природний, ресурсно-функціональний, галузевий, поселенський та соціальний виміри [315;]. Крім того, вчений запевняє, що розвиток сільських територій базується на його комплексності, який забезпечується їх полікомпонентною структурою, кожний з елементів якої входить до певної складової (соціальної, економічної та екологічної) [314]. Всебічне уявлення про розвиток сільських територій, на його думку, формується у наступному зрізі:

- горизонтальному – проявляється в контексті складових сільських територій та їх компонентів, функцій, галузей, ресурсів, укладів, секторів тощо;
- вертикальному – представлений першою стадією розвитку сільських територій (відродження або простого відтворення) та другою – сталого розвитку (розширеного відтворення);
- багатофункціональному – визначений базовими функціями сільських територій (виробничо-господарською, оздоровчо-рекреаційною, природоохоронною та соціальною);
- полісферному – виходить із системної характеристики й представлений економічною, соціальною, екологічною, політичною та духовною складовою;
- полісекторальному – презентують аграрний сектор, сектори переробної та харчової промисловості, торгівлі тощо.

Багаторівневість сільських територій представлена їх базовими, районними, регіональними та загальнодержавними рівнями.

Уявлення про прояви розвитку сільських територій є ключем до розуміння співвідношення понять *розвиток сільських територій* та *сільський розвиток*. Виділяють три види прояву:

- суб'єктивний – представлений органами державної влади, органами місцевого самоврядування, територіальними громадами сіл, громадськими організаціями та суб'єктами господарювання;
- об'єктивний – є іманентною характеристикою сільських територій, за рахунок чого забезпечується комплексність сільського розвитку;
- процесний – визначається через поняття *сільський розвиток* [316, с. 133].

Розвиток сільських територій як процес складається з двох етапів: перший – досягнення такого ступеня соціально-економічного розвитку, при якому доходи територій від використання ресурсів і виробничих потужностей покриватимуть витрати, необхідні для забезпечення нормального рівня проживання сільських жителів; другий – розвиток територій, при якому доходи від використання їх ресурсів і виробничих потужностей покриватимуть витрати, необхідні для подальшого соціально-економічного розвитку та забезпечуватимуть вищий від нормативного рівень життя їх жителів і подальший розвиток територій [346].

Наразі загальноновизнано, що одним із найважливіших цільових завдань аграрної політики України є забезпечення сталого розвитку, тобто такого, який повністю забезпечував би не лише сучасні й найближчі проблеми спільноти в аграрнопродовольчій продукції необхідної структури і якості, а й створював передумови для задоволення таких потреб у середньо-і довгостроковій перспективі [472].

Сталий розвиток (англ. *sustainable development*) – загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб і захистом інтересів майбутніх поколінь, уключаючи їх потребу в безпечному і здоровому довкіллі. Термін сталий розвиток є офіційним українським відповідником англійського поняття, дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути *життєздатний розвиток* а за сенсом – *самопідтримуваний розвиток*, інколи тлумачать як всебічно збалансований розвиток [48].

За визначенням Комісії ООН зі сталого розвитку, його мета – задовольняти потреби сучасного суспільства, не ставлячи під загрозу

здатність майбутніх поколінь задовольняти свої потреби. Теорія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку за екстенсивною моделлю [224, с. 4].

Автором інноваційної економічної теорії сталого розвитку, системно висвітленої в монографії «Поза зростанням: економічна теорія сталого розвитку» (англ. «Beyond Growth. The Economics of Sustainable Development»), є провідний дослідник економічних аспектів забруднення довкілля, колишній економіст Світового банку Герман Дейлі. Спираючись на визначення Комісії ООН та науковий аналіз, він логічно тлумачить термін *сталий розвиток* як означення гармонійного, збалансованого, безконфліктного прогресу всієї земної цивілізації, груп країн (регіонів, субрегіонів), а також окремих країн нашої планети за науково обґрунтованими планами (методами системного підходу), коли у процесі неухильного інноваційного інтенсивного (а не екстенсивного) економічного розвитку країн одночасно позитивно вирішується комплекс питань щодо збереження довкілля, ліквідації експлуатації, бідності та дискримінації як кожної окремої людини, так і цілих народів чи груп населення, у тому числі за етнічними, расовими чи статевими ознаками.

Сталий розвиток – це керований розвиток. Основою його керованості є системний підхід та сучасні інформаційні технології, які дають змогу дуже швидко моделювати різні варіанти напрямів розвитку, з високою точністю прогнозувати їхні результати та вибрати найбільш оптимальний.

Поняття *сталий розвиток* отримало офіційний статус як ключове завдання світового співтовариства і нова стратегія розвитку, необхідна для збереження біосфери Землі і виживання людства. Перший принцип Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток, прийнятий Конференцією ООН проголошує, що люди є центром сталого розвитку, вони мають право на здорове відтворюване життя в гармонії з природою.

Власне термін *сталий розвиток* багато дослідників вважають невдалим, оскільки *сталість* і *розвиток* певною мірою виключають одне одного. Проте поняття *сталого розвитку* набуло загального визнання. Хочеться сподіватись, що в англійському варіанті цей термін внутрішньо менш суперечливий, ніж в українському. Сталість розуміють як економічне зростання, що може підтримуватись фізичним і соціальним середовищем в оглядному майбутньому.

Сталість охоплює етичні норми, орієнтовані на виживання всього живого, право майбутніх поколінь та інституціональну відповідальність, що забезпечують повне врахування цих прав у політиці і практичній діяльності. Сталий розвиток – складне, багатоаспектне поняття, в якому інтегруються як природні і соціально-економічні параметри стану навколишнього середовища, так і етичні, правові норми справедливого розподілу спільного природного спадку між поколіннями [467].

Проблеми сталого розвитку аграрного сектору останнім часом досліджуються досить інтенсивно. Серед науковців, які систематично і результативно працюють над вирішенням зазначеної проблематики, слід назвати О. В. Шубравську, що узагальнила підходи до визначення змісту поняття *сталий розвиток*. Останній вона трактує як здатність забезпечити власне зростання в умовах дотримання оптимальних пропорцій свого внутрішнього розвитку і збалансованості з розвитком взаємодіючих із нею систем (економічної, екологічної, соціальної) [467; 468].

В. В. Юрчишин [472] зазначає, що однією з передумов досягнення кінцевої мети сталого розвитку є об'єктивно необхідна співвідповідальність соціальних, економічних, екологічних, технологічних й усіх інших складових ефективного розвитку агропродовольчого сектору економіки. Г. В. Черевко та В. І. Ткачук виділяють стабільний розвиток і трактують його як такий, що задовольняє інтереси наявної популяції людей і не позбавляє цієї можливості прийдешніх поколінь [447]. Серед принципів і умов стабільного розвитку сільського господарства головне значення мають:

- пристосування структури і рівня сільгоспвиробництва до умов і ресурсів натурального середовища;
- реорієнтація принципів економічного планування на врахування коштів, призначених для регенерації природного середовища;
- евалюація принципів просторового планування в напрямі екологічної рівноваги природного середовища;
- системне трактування природних, суспільно-господарських, політичних і культурних аспектів розвитку суспільства.

Учені зазначають, що зрівноважений (стабільний) розвиток сільських регіонів є шансом стримання деградації природного

середовища та одночасно шляхом розвитку і диверсифікації підприємництва на селі [447].

Щоб перейти від категорії *сталий розвиток сільського господарства* до сталого розвитку сільських територій, використаємо досвід Росії, де ця проблема досліджена значно глибше. Так, А. Брячіхін пов'язує його з відновленням на сільських територіях нормальних соціальних, економічних і політичних умов [36]. В. Лексін і А. Шевцов вважають, що найважливіша ознака сталого розвитку сільських територій полягає у тривалому збереженні умов для відтворення їх потенціалу в режимі збалансованості та соціальної орієнтації [241]. Під сталим розвитком території Р. Абдулатілов розуміє такий стан, коли населення має нагоду реально поліпшити своє життєзабезпечення, відчувати гарантії стабільності, мати впевненість у своєму майбутньому і своїх дітей [1]. Основними характеристиками сталого розвитку сільських територій, як вважає Р. І. Шніпер, є надійність її економічної підсистеми, тобто адаптивність та еластичність відтворення різного роду змін [465].

А. В. Лісовий сталий розвиток сільських територій визначає як рівномірне нарощування позитивних соціальних показників у повній відповідності з економічними та екологічним розвитком сільської місцевості [245].

На нашу думку, розвиток сільських територій – це процес виконання системою (сільськими територіями) певних функцій, який визначається кожним елементом її економічного потенціалу (виробничо-господарським; підприємницьким, експортним, ресурсним, управлінським, інноваційним, інвестиційним, інтелектуальним, просторо-економічним (інфраструктурним), екологічним (асиміляційним), етнографічним) у поточному, коротко-, середньо- та довгостроковому періоді.

Із наведених визначень ми сформулювали поняття *стратегія ефективного розвитку сільських територій* і пропонуємо розглядати його у двох аспектах. По-перше, як взаємозв'язаний комплекс дій, що здійснює сільська територія для досягнення своїх цілей з урахуванням власного економічного потенціалу, а також факторів і обмежень зовнішнього середовища; по-друге, як об'єднаний план, що пов'язує всі елементи економічного потенціалу сільської території і різні аспекти її діяльності. Усі складові стратегії повинні бути інтегровані і сумісні між собою. Як бачимо, в основу стратегії

розвитку сільської території покладено ефективне використання складових її економічного потенціалу.

Стратегія розвитку сільської території є конкретизацією, системним механізмом реалізації стратегічних цілей, які здебільшого орієнтуються на ефективне використання складових економічного потенціалу, поліпшення якості життя населення, досягнення вищих темпів зростання виробництва господарюючих суб'єктів, формування і підвищення іміджу сільської території та оптимальної структури управління тощо.

Процес розвитку повинен базуватися на відповідних правилах, тобто принципах. Ми виділили три рівні принципів розвитку сільських територій – загальні, специфічні і місцеві.

Загальні принципи – це невелика кількість загальновизнаних правил, що стали своєрідними загальновідомими істинами (аксіомами), яких дотримуються всі суб'єкти господарювання та жителі сільських територій, а саме науковість, системність, взаємовигідність.

Принцип науковості означає насамперед розвиток сільських територій відповідно до об'єктивних економічних та природних законів.

Системність розвитку сільської території вимагає, щоб між окремими складовими її економічного потенціалу існували міцні взаємозв'язки. Власне складові можуть бути виділені за різноманітними ознаками (див. рис. 1.2).

Принцип взаємовигідності, на перший погляд, не має особливих ускладнень і є очевидним: кожний суб'єкт, що бере участь у розвитку сільської території, одержує свою вигоду (як матеріального, так і морального характеру).

Специфічні принципи розвитку сільської території закріплені у відповідних документах певної сільської ради та є обов'язковими для виконання всіма населеними пунктами, що входять до неї. Місцеві принципи розвитку сільських територій – це принципи, яких дотримуються жителі конкретного села, населеного пункту.

Стратегія ефективного розвитку сільських територій повинна відповідати таким принципам:

- обґрунтованість – кожне положення стратегії має підтверджуватися науковими дослідженнями. Вона забезпечує реалістичність стратегії. Недостатньо обґрунтована стратегічна програма призводить до результатів, які істотно відрізняються від

очікуваних, вимагає непередбачених витрат, а отже, не забезпечує конкурентоспроможності підприємств і відповідного іміджу сільських територій;

- прозорості – стратегія повинна мати чіткий і зрозумілий виклад, містити механізми доведення її положень, логіки і цільових орієнтирів до виконавців. Як свідчить досвід, обґрунтованість і прозорість стратегії спрощують відносини з інвесторами;

- легітимності – найбільшою загрозою для будь-якої програми є можливі негативні наслідки її реалізації, тому в процесі її розроблення слід орієнтуватися на сили, зацікавлені в реалізації програми, і домагатися легітимності, тобто розуміння і прийняття її існуючими інституціями;

- адекватності – суттєвою загрозою для стратегії є не критичне запозичення її, перенесення в інші економічні реалії, навіть якщо вона за певних умов забезпечила успішні результати. Стратегія повинна максимально враховувати і використовувати національні, регіональні особливості конкретної економічної ситуації, в якій вона реалізується;

- підконтрольності – стратегічна програма має бути доступною не лише щодо сприйняття, а й здійснення, містити чітко визначені критерії реалізації, досягнення конкретних результатів, передбачати застосування чітких їх оцінок;

- логічності – пропоновані стратегічні рішення повинні базуватися на глибокому аналізі ситуації, обґрунтованих висновках, бути чітко вмотивованими, системними, зрозумілими тощо.

Крім того, слід зазначити, що дієвість загальної стратегії ефективного розвитку сільських територій можлива за умови розробки аналогічних стратегій у кожному регіоні.

Очевидно, що кожна річ, яка існує на землі, відіграє якусь роль, для чогось призначена. Іншими словами, виконує якусь функцію, що в перекладі з латинської означає здійснення, виконання.

Під функціями сільської території ми розуміємо основні напрями або види діяльності, які визначають суть і її призначення. Вони є засобом вирішення важливих завдань, виражають зміст і роль сільських територій у державі.

Сільська територія являє собою поєднання різних функцій, кожна з яких спрямована на розв'язання специфічних і різноманітних проблем розвитку сільських територій, що вимагає здійснення великого комплексу конкретних заходів.

Більшість вітчизняних учених [393, с. 7] вважають, що визначальними функціями сільських територій є соціальна, економічна, виробнича (виробничо-господарська), організаційна (організаційно-управлінська), природнозахисна. А. М. Третяк виділяє виробничо-господарську, оздоровчо-рекреаційну, природоохоронну, соціальну, політичну та інформаційну функції [418, с. 29]. Крім того, він зазначає, що за всієї різноманітності функцій найважливіше призначення сільських територій полягає в тому, що вони є ресурсною базою функціонування і розвитку сільського господарства.

Як наголошує, М. М. Ігнатенко [129, с. 7], маючи складну структуру та значні ресурсні її виробничі можливості, сільські території покликані здійснювати наступні функції: ефективного, екологічнобезпечного та конкурентоспроможного виробництва, раціонального ресурсокористування, ресурсозбереження та охорони природних ресурсів; сприяння розширеному відтворенню сільського населення; забезпечення зайнятості, належного рівня та якості життя; упровадження інновацій і вдосконалення облаштування не тільки сільських населених пунктів, але й прилеглих до них територій; активізація діяльності сільських громад, гармонійного розвитку особистості кожного селянина, виховання почуття патріотизму, відродження історичних та формування нових культурних традицій.

Основними функціями сільських територій, як зазначав М. В. Смушак [391, с. 7], є: продовольча, екологозабезпечуюча, рекреаційна, соціокультурна, ресурсно-потенціальна, демографічна, економічна, виробнича, історична, духовна, самоврядна, господарська.

Досить цікавий підхід до виділення функцій сільських територій застосовують Г. В. Черевко та В. І. Ткачук [447]. Вони виокремлюють лише сільськогосподарську та позасільськогосподарську функції. До основних завдань першої вони відносять:

- забезпечення системи виробництва сільськогосподарською продукцією, що дає можливість задовольнити потреби харчування шляхом продуктування відповідної кількості здорових і безпечних харчопродуктів;
- виробництво сільськогосподарської продукції методами, близькими до природного середовища;
- гарантування доходів сільським родинам на рівні, досягнутому в інших професійних категоріях;

- організація сільськогосподарського виробництва сільським підприємцем високої кваліфікації, який визначає принципи етики у підприємця.

Серед позасільськогосподарських функцій сільських територій вчені виокремлюють дві головні їх групи: екологічні (охорона натуральних ресурсів (у т. ч. лісових), охорона природного середовища, в якому функціонує сільське господарство та біорізноманітності флори і фауни) та суспільно-культурні функції (забезпечення суспільними благами, а саме просторове господарювання (естетика загорож, села, сільських рад), збереження культурних народних традицій, позитивних цінностей національної культури, чистого середовища, створення відповідних умов для розвитку туризму і рекреацій, атракційних місць відпочинку, харчування і лікування та однакова доступність сільських і міських жителів до соціально-культурної інфраструктури).

І. В. Гончаренко зауважує, що сільські території виконують як комерційні так, і некомерційні функції [65, с. 15–18]. До перших належать виробничо-господарська функція, пов'язана з процесом створення матеріальних благ, задоволення суспільних потреб, та оздоровчо-рекреаційна функцію, тобто надання відповідних послуг, спрямованих на відновлення життєвих сил та здоров'я відпочиваючих, проведення спортивно-туристичних заходів.

До некомерційних функцій сільських територій учений відносить:

- соціальну, яка пов'язана з роботою соціальної сфери (включаючи об'єкти інфраструктури), наданням умов для розвитку особистих здібностей людини, збереження і створення духовних цінностей;

- екологічну, що передбачає подолання екологічних проблем;
- організаційно-управлінську (адміністративну) – забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування, спрямованого на організацію і координацію дій громадян і господарюючих суб'єктів для комплексного соціально-економічного розвитку території, задоволення потреб населення, поліпшення екологічної ситуації тощо.

За визначенням О. І. Павлов базовими функціями сільських територій є виробничо-господарська, оздоровчо-рекреаційна, природоохоронна та соціальна [318, с. 12]. Зміст першої виражається через модель господарювання, за якою проблема продуктивної

зайнятості населення вирішується шляхом залучення до праці в аграрному секторі економіки. Завдяки реалізації оздоровчо-рекреаційній функції відбувається оздоровлення населення та надаються туристичні й історично-культурні послуги. Природоохоронна є триєдиним процесом, що передбачає екологізацію природокористування, власне природоохоронні заходи та комплексне відтворення навколишнього природного середовища. До соціальної функції відноситься добробут населення, соціальне забезпечення, страхування і захист, облаштованість життєвого середовища, що визначається житловими, комунально-побутовими та соціально-культурними умовами, морально-психологічний клімат на селі, коло спілкування його мешканців, сфера їхніх інтересів.

Наявність різних підходів до класифікації функцій сільських територій дає змогу стверджувати, що вони є відносно самостійними та універсальними. Конкретні функції сільських територій, а їх, як видно, досить багато, доцільно розглядати через класифікацію на види. Вважаємо, що загалом функції сільських територій можна поділити на п'ять груп (рис. 1.5).

Перша: за соціальним значенням – основні та неосновні. Основні – це найзагальніші та найважливіші комплексні напрями розвитку сільських територій щодо здійснення стратегічних завдань і цілей у конкретний часовий період, а саме економічна; виробничо-господарська; соціальна; екологічна; історико-культурна функції.

До неосновних функцій відносяться напрями розвитку сільських територій зі здійсненням конкретних завдань у другорядних сферах суспільного життя, зокрема організаційно-управлінська, ресурсна, інформаційна тощо.

Друга: залежно від територіальної спрямованості – внутрішні та зовнішні. Внутрішні функції дають уявлення про напрями діяльності сільських територій в її межах і виразно проявляються в таких її сферах, як виробничо-господарська, екологічна, соціальна та ін.; зовнішні – про діяльність сільських територій поза її межами. У внутрішні, і зовнішні функції не можуть бути однаковими для всіх територій і залежать від типу та етапів їх історичного розвитку. Між ними існує тісний зв'язок. Кожна сільська територія заради найефективнішого вирішення своїх внутрішніх завдань вступає у відносини з іншими селами, господарюючими суб'єктами, які здійснюють свою діяльність не на її території, а у сфері економіки, політики, культури тощо. З їх допомогою можна швидше й

ефективніше вирішувати ті проблеми, які з тієї чи іншої причини неможливо розв'язати самотійно, особливо тоді, коли для цього немає необхідних сировинних та інших матеріальних ресурсів. Це призводить до того, що значна частина зовнішніх функцій стає, по суті, продовженням внутрішніх, особливо в селах з однотипною соціальною базою.

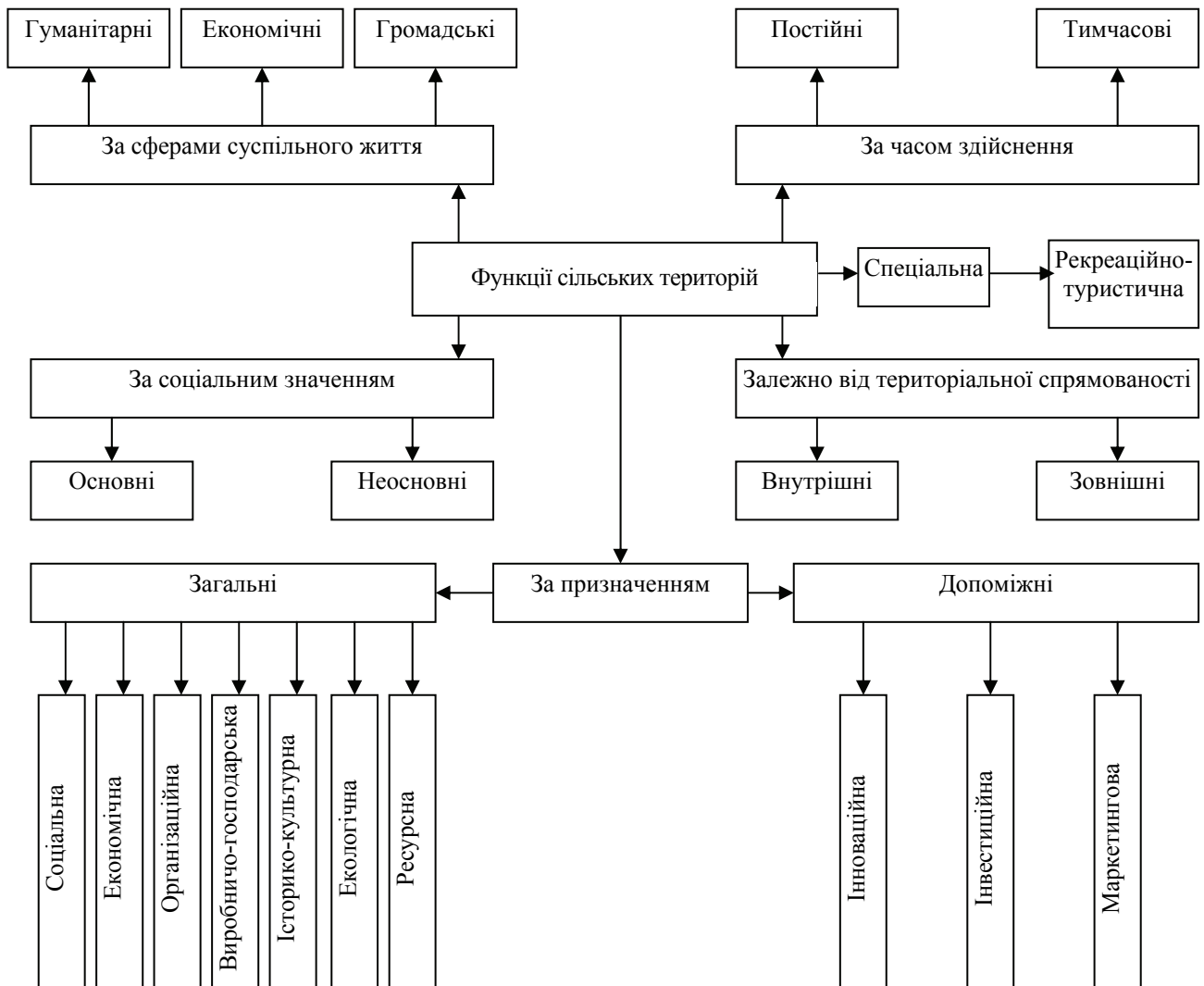

Рис. 1.5. Класифікація функцій розвитку сільських територій
(власні дослідження)

Третя: за часом здійснення – постійні та тимчасові. Постійні функції – це напрями діяльності сільських територій, що здійснюються на всіх етапах її розвитку. Більшість функцій є постійними. До тимчасових відносяться напрями діяльності, обумовлені конкретним етапом історичного розвитку суспільства.

Четверта: за сферами суспільного життя – гуманітарні, економічні та громадські. До гуманітарних функцій відносяться охорона природного середовища, охорона і відновлення здоров'я,

соціальне забезпечення, розвиток культури тощо, економічних – створення умов для розвитку виробництва на основі рівноправного визнання і захисту різних форм власності на засоби виробництва; громадських – формування умов для діяльності різноманітних громадських об'єднань збереження і розвитку культури.

П'ята: за призначенням – загальні, спеціальні та допоміжні. Загальні функції здійснюють об'єктивно необхідний вплив на певні процеси, що відбуваються в господарській, соціально-культурній та інших сферах сільських територій. Вони є основними, притаманними будь-яким сільським населеним пунктам. До них відносяться функції:

- економічна, спрямована на забезпечення нормального формування, функціонування та розвитку економіки сільських територій;

- організації, яка пов'язана зі створенням організаційного механізму. Її мета – сформувати керуючі та керовані системи, а також зв'язки й відносини між ними. Особливість функції організації полягає в тому, що вона єдина забезпечує взаємозв'язок і ефективність усіх інших функцій сільських територій. Її зміст охоплює створення органів управління, побудову структури апарату управління, формування управлінських підрозділів, ланок, розроблення положень про органи управління, установа взаємозв'язків між управлінськими структурами, підбір і розстановку кадрів тощо. Організація означає також реорганізацію та ліквідацію органів управління, підприємств, установ;

- виробничо-господарська, яка пов'язана із гарантуванням продовольчої безпеки держави;

- історико-культурна, зміст якої полягає в тому, що саме сільське населення зберігає і примножує культурні традиції українського народу;

- соціальна, спрямована на створення умов, які забезпечують нормальні умови життя людини, її вільний розвиток, рівні можливості для всіх жителів сільських територій у досягненні суспільного добробуту. Належне виконання сільською територією соціальної функції багато в чому залежить від її матеріальних можливостей та наявності певної матеріальної бази;

- екологічна, або функція охорони природи та раціонального використання природних ресурсів, яка спрямована на досягнення екологічного благополуччя громадян і екологічної безпеки;

- ресурсна, яка передбачає, що одним із стратегічних завдань розвитку сільських територій є найбільш ефективно використання природних (кліматичних, земельних, водних, лісових, біологічних), трудових, фінансових та інформаційних ресурсів з урахуванням управління і організації виробництва.

Спеціальні функції характеризують особливості розвитку економічного потенціалу конкретної сільської території.

До них відноситься рекреаційно-туристична функція, сутність якої полягає в максимальному задоволенні потреб населення у відпочинку, оздоровленні, лікуванні, духовному та фізичному розвитку. Слід зазначити, що не всі сільські території України володіють сприятливими для цього природно-географічним, природно-антропогенним та суспільно-історичним потенціалами.

Основне призначення допоміжних функцій – обслуговування процесів загальних і спеціальних функцій, створення необхідних умов для нормального розвитку сільських територій. Вони охоплюють:

- інноваційну функцію, спрямовану на впровадження нового методу виробництва й управління; заходів щодо покращення життя населення, охорони довкілля;

- інвестиційну, яка включає дослідження зовнішнього інвестиційного середовища, розробку стратегічних напрямів інвестиційної діяльності.

- маркетингову – просування соціально значущих проблем сільських територій. При цьому з метою реалізації важливих ідей та конкретних проектів сільської місцевості застосовуються спеціальні маркетингові механізми (наприклад, проекти відновлення соціальних закладів, реконструювання історичних пам'яток тощо).

Отже, стратегія ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій базується на багатофункціональному розвитку останніх, тобто на раціональному компонуванні щораз більшої кількості нових функцій.

1.4 Теоретичні аспекти регулювання розвитку сільських територій

Різноманітність і специфічність сільських територій вимагає дослідження особливостей системи регулювання ними. Слід

зазначити, що термін *регулювання* економіки в основному використовується в країнах СНД, а в західних – поняття *регламентування*.

Управління розвитком сільських територій значною мірою залежить від того, які будуть створені в країні умови і яка роль держави в регулюванні розвитку сільських територій на національному рівні. Вважаємо за необхідне виділити два види регулювання розвитку сільських територій:

державне – систему заходів законодавчого і контролюючого характеру, покликаних забезпечувати ефективний розвиток сільських територій в інтересах національної економіки;

недержавне – діяльність недержавних органів, яка базується на їх статутних документах, здійснює опосередкований вплив на розвиток сільських територій.

Регулювання розвитку сільських територій в Україні здійснюється з метою забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності [86]. Процес регулювання забезпечується відповідними суб'єктами, які ми систематизували за п'ятьма рівнями (рис. 1.6):

- мікрорівень – фізичні та юридичні особи;
- мезорівень – органи, які безпосередньо здійснюють регулювання розвитку сільських територій у державі загалом та на місцях відповідно. Це передусім Міністерство аграрної політики і продовольства України, обласні та районні адміністрації, обласні та районні, міські й сільські ради. Сюди слід віднести державні і регіональні представництва органів недержавного регулювання розвитку сільських територій (Аграрний союз, Асоціація фермерів та приватних землевласників, Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України);
- макрорівень – рівень держави, основними суб'єктами якого є, безперечно, президент, уряд країни та парламент;
- метарівень – становлення пріоритетів у процесі міжнародної регіональної інтеграції. Особливо це стосується співпраці органів управління на стадії створення і розвитку інтеграційних об'єднань;
- мегарівень – рівень міжнародних об'єднань, організацій. Це передусім Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО), Світова продовольча програма (СПП), Міжнародний фонд

сільськогосподарського розвитку (МФСР). Світова продовольча рада (СПР), Європейський фонд організації і гарантування сільського господарства (ФЕОГА), Світова організація торгівлі (СОТ) тощо.

Рис. 1.6. Основні суб'єкти регулювання розвитку сільських територій
(власні дослідження)

Відповідно до чинної в Україні системи адміністративно-територіального устрою можна виокремити наступні ієрархічні рівні сільських територій області: первинний – найнижчий щабель територіальної організації регіону (село, селище, інше сільське поселення); вторинний (адміністративний) – об'єднання територій первинного рівня організації під юрисдикцію сільських, селищних (міських) рад; районний (міський) – представлений сільською територією району (міста); регіональний (обласний) – об'єднує сільські території районів (міст) (рис. 1.7).

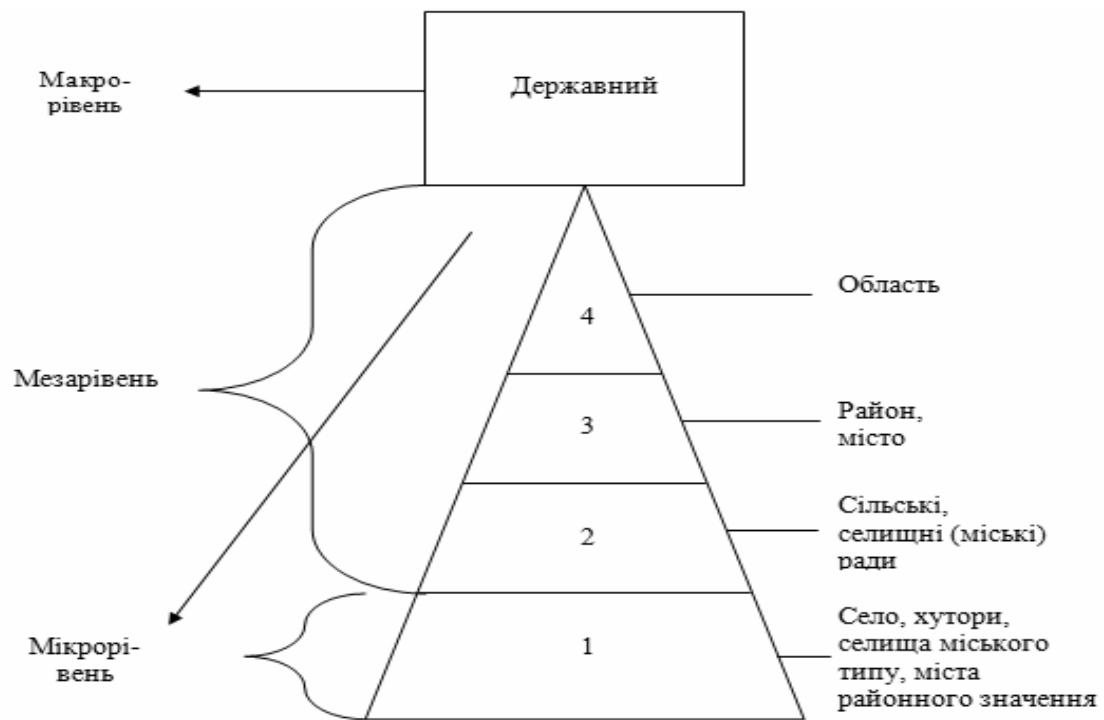

Рис. 1.7. Ієрархічна структура функціонування та управління сільськими територіями України (власні дослідження)

На державному рівні більшість питань соціально-економічного розвитку сільських територій перебувають зараз у компетенції Міністерства аграрної політики і продовольства України, безпосередньо в його структурному підрозділі – Департаменті розвитку сільських територій, основними завданнями якого є:

- участь у формуванні та забезпеченні розвитку сільських територій, соціальної сфери села і подальшого реформування відносин власності на селі;
- розроблення і здійснення заходів, спрямованих на комплексний розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості, виконання програм підтримки сільського індивідуального житлового будівництва, реформування і розвиток комунального господарства на селі;
- участь у врегулюванні земельних і майнових відносин, прав селян на майно і землю у процесі реформування та реструктуризації сільськогосподарських підприємств;
- формування та реалізація державної політики щодо підтримки і розвитку особистих селянських і фермерських господарств, кооперації та підприємництва (у тому числі несільськогосподарського), надання соціально спрямованих дорадчих послуг суб'єктам господарювання та сільському населенню;

- розробка і реалізація комплексу робіт, спрямованих на формування і впровадження державної політики у сфері зайнятості сільського населення, сприяння розвитку фізичної культури і спорту в сільській місцевості, гендерної політики сільського зеленого туризму, оздоровлення дітей працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села;

- підготовка проектів законодавчих і нормативно-правових актів, державних цільових і галузевих програм комплексного розвитку сільських територій, соціальної сфери сільських населених пунктів, земельних і майнових відносин, розвитку особистих селянських господарств, фермерства, сільськогосподарської обслуговуючої кооперації та підприємництва;

- участь у формуванні інвестиційної політики в аграрному секторі, підготовка у межах своїх повноважень і узагальнення пропозицій щодо визначення пріоритетних напрямів інвестиційної діяльності, розробка організаційних механізмів їх реалізації;

- координація виконання Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [89].

Органи управління мезо- і макрорівня у своїй діяльності керуються такими основними Законами України, як «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування». Згідно з останнім, система місцевого самоврядування включає територіальну громаду, сільську селищну міську раду, сільського, селищного, міського голову, виконавчі органи сільської, селищної, міської ради, районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, органи самоорганізації населення.

Основним суб'єктом, що забезпечує процес управління на зазначених рівнях, є сільський, селищний, міський голова, який:

- забезпечує у межах наданих законом повноважень органів виконавчої влади на відповідній території додержання Конституції та законів України, виконання актів Президента України та органів виконавчої влади;

- організує в межах, визначених законом, роботу відповідної ради та її виконавчого комітету;

- підписує рішення ради та її виконавчого комітету;

- вносить на розгляд ради пропозицію щодо кандидатури на посаду секретаря ради; кількісного і персонального складу

виконавчого комітету, структури і штатів виконавчих органів ради, апарату ради та її виконавчого комітету;

здійснює керівництво апаратом ради та її виконавчого комітету; скликає сесії ради, вносить пропозиції та формує порядок денний сесій ради і головує на пленарних засіданнях;

забезпечує підготовку на розгляд ради проектів програм соціально-економічного та культурного розвитку, цільових програм з інших питань самоврядування, місцевого бюджету та звіту про його виконання, рішень ради з питань, що належать до її відання, оприлюднює затверджені радою програми, бюджет і звіти про їх виконання;

призначає на посади та звільняє з посад керівників відділів, управлінь та інших виконавчих органів ради, підприємств, установ та організацій, що належать до комунальної власності відповідних територіальних громад;

скликає загальні збори громадян за місцем проживання;

забезпечує виконання рішень місцевого референдуму, відповідної ради, її виконавчого комітету;

є розпорядником бюджетних, позабюджетних цільових (у тому числі валютних) коштів, використовує їх лише за призначенням, визначеним радою;

представляє територіальну громаду, раду та її виконавчий комітет у відносинах з державними органами, іншими органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форм власності, громадянами, а також у міжнародних відносинах відповідно до законодавства;

звертається до суду щодо визнання незаконними актів інших органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права та інтереси територіальної громади, а також повноваження ради та її органів;

укладає від імені територіальної громади, ради та її виконавчого комітету договори згідно із законодавством з питань, віднесених до виключної компетенції ради, подає їх на затвердження відповідної ради;

здійснює особистий прийом громадян;

забезпечує на відповідній території додержання законодавства щодо розгляду звернень громадян та їх об'єднань;

здійснює інші повноваження місцевого самоврядування, визначені цим та іншими законами, якщо вони не віднесені до виключних повноважень ради або не віднесені радою до відання її виконавчих органів;

видає розпорядження у межах своїх повноважень, несе персональну відповідальність за здійснення наданих йому законом повноважень [117].

Згідно із законом України «Про місцеві державні адміністрації», основними завдання місцевих державних адміністрацій є:

виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня;

дотримання законності і правопорядку, прав і свобод громадян; реалізація державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин – програм їх національно-культурного розвитку;

підготовка та виконання відповідних бюджетів, а також звітів про виконання бюджетів і програм;

взаємодія з органами місцевого самоврядування;

реалізація інших наданих державою, а також відповідними радами повноважень [118].

У подальшому дослідженні розглянемо основні функції недержавних органів регулювання розвитку сільських територій. Одним з головних є Всеукраїнський союз сільськогосподарських підприємств – Аграрний союз України, який являє собою недержавне, самоврядне, неприбуткове, добровільне об'єднання реформованих сільськогосподарських підприємств, основних виробників продуктів та сировини в державі. Його утворено 23 лютого 2001 р. установчою конференцією уповноважених представників усіх регіонів України за участю керівників усіх гілок влади, народних депутатів, представників громадськості країни. Керівний орган союзу є рада. За рекомендаціями обласних об'єднань сільгосппідприємств до її складу обрані відомі у країні аграрії, учені, представники бізнесових структур, які обслуговують аграрний сектор, – усього 78 осіб.

Створення Аграрного союзу є реальним кроком у розвитку демократії в Україні. Близько 13 тис. господарських структур у 411 сільських районах усіх регіонів країни мають свої об'єднання. До складу їх керівних органів – рад на рівні районів, областей і

Автономної Республіки Крим обрано понад 15 тис. виробників – авторитетних і висококомпетентних працівників, які представляють інтереси товаровиробників у відносинах з органами державної влади та управління, здатні здійснювати колективний пошук шляхів вирішення найскладніших проблем сільських територій.

Основною метою діяльності Аграрного союзу України є нарощування обсягів виробництва продукції, поліпшення її якості та підвищення ефективності господарювання, створення сприятливих умов для життя й праці селян. Предметом діяльності союзу та його регіональних структур є:

- сприяння здійсненню реформ в АПК, ефективному функціонуванню нових господарських структур;
- захист прав і економічних інтересів сільгоспідприємств, представництво в законодавчих, державних органах та громадських організаціях;
- покращення матеріально-технічного, фінансового та кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників;
- сприяння залученню інвестицій у сільськогосподарське виробництво;
- надання допомоги в розвитку і становленні інфраструктури на селі, інформаційному забезпеченні товаровиробників з питань кон'юнктури, цінової ситуації, сприяння збуту продукції;
- створення галузевих об'єднань товаровиробників;
- упровадження науково-технічних досягнень.

До сфери управління Аграрного союзу як правонаступника Всеукраїнської ради колективних сільгоспідприємств належить частина майна міжгосподарських об'єктів у будівництві, комбікормовій промисловості, сільській комунальній мережі, оздоровчих та спортивних закладах, збудованих за рахунок коштів централізованих фондів, які сформовані колективними господарствами.

Аграрний союз України та його регіональні структури беруть активну участь у законопроектній роботі, розробці та реалізації державних програм ефективного використання земельного і ресурсного потенціалу, дбають про продовольчу безпеку держави, підвищення життєвого рівня людей. У процесі поглиблення адміністративної реформи окремі функції державних органів поступово переходитимуть до самоврядних організацій, зокрема Аграрного союзу України.

В Україні функціонує також Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб. Вона є незалежною всеукраїнською громадською організацією, яка об'єднує суб'єктів дорадчої діяльності – сільськогосподарських дорадників, експертів-дорадників та дорадчі служби, що професійно займаються сільськогосподарською дорадчою діяльністю. Членами асоціації є близько 500 професійних дорадників, понад 1000 потенційних експертів-дорадників та 30 сільськогосподарських дорадчих служб у 24 областях України й Автономній Республіці Крим. Вона зареєстрована в Міністерстві юстиції України 10 жовтня 2003 року.

Метою асоціації є задоволення потреб особистих селянських та фермерських господарств, товариств, інших сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, а також сільського населення у підвищенні рівня знань та вдосконаленні практичних навичок прибуткового ведення господарства, покращенні добробуту, формуванні сільських громад та розвитку сільської місцевості, правовий захист соціальних, економічних, фахових та інших спільних інтересів її членів. Завданнями асоціації є:

- інформаційно-методична підтримка членів-дорадників і дорадчих служб та координація їх діяльності;
- навчання і підвищення кваліфікації дорадників та експертів-дорадників, підготовка та публікація навчально-методичних матеріалів з дорадчих питань;
- промоції дорадчих служб та діяльності сільськогосподарських дорадників;
- організація та координація міжнародного співробітництва членів асоціації в галузі дорадчої діяльності;
- участь у формуванні правового поля для сільськогосподарської дорадчої діяльності;
- поширення нових знань, сучасних технологій та ринкової інформації;
- підвищення рівня знань і вдосконалення практичних навичок прибуткового ведення господарства суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, та сільського населення;
- надання дорадчих послуг органам виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань підготовки й реалізації планів соціально-економічного розвитку, формування громадянського суспільства;

- упровадження комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад;
- представництво і захист законних прав та інтересів членів асоціації в органах влади всіх рівнів відповідно до чинного законодавства.

Потужним формуванням стала Асоціація фермерів та приватних землевласників України – незалежна самоврядна всеукраїнська громадська організація, яка захищає інтереси понад 43 тис. фермерських та майже 4 млн. особистих селянських господарств. Це одна з перших громадських організацій, яка з'явилась на пострадянському просторі, коли стало зрозумілим, що для захисту інтересів селян необхідні такі структури, які відповідали б вимогам ринкової економіки і суспільно-політичним змінам у державі. Метою діяльності асоціації є сприяння розвитку масового фермерського руху в Україні та здійснення належного громадського контролю за діяльністю влади щодо додержання прав і законних інтересів фермерів та селян-землевласників.

Для забезпечення прав і законних інтересів громадян України, які ведуть фермерське господарство, а також створення сприятливих умов для розвитку фермерських господарств асоціація представляє інтереси громадян, які ведуть фермерське господарство, перед Президентом України, Верховною Радою України, центральними та місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Асоціація має свою регіональну інфраструктуру, яка налічує 25 обласних та 394 районних осередки, об'єднує на добровільних засадах власників фермерських та особистих селянських господарств, а також працівників обслуговуючих кооперативів, інших недержавних підприємств і організацій, які формують фермерську інфраструктуру та обслуговують фермерські господарства. До її складу входять Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України, Всеукраїнський комітет підтримки аграрної реформи в Україні, Спілка молоді села та інші громадські організації. Крім того, асоціація є засновником Української аграрної конфедерації.

Основними напрямками діяльності Асоціації фермерів та приватних землевласників України є:

- лобіювання інтересів фермерів та власників особистих селянських господарств на всіх рівнях державної влади;

- систематична та активна участь у роботі над удосконаленням цивільного, бюджетного, банківського законодавства, а також правозастосувальної практики;

- постійна та узгоджуюча взаємодія з органами державної влади з метою просування аграрної реформи, надання державної підтримки приватному сектору сільського господарства;

- координація дій учасників у рамках прийнятих державних програм розвитку та підтримки приватного аграрного бізнесу;

- сприяння добровільному і взаємовигідному об'єднанню фермерами своїх фінансових та інтелектуальних ресурсів для реалізації спільних економічних програм, спрямованих на впровадження передових науково-технічних розробок, на розроблення оптимальних організаційно-правових форм фермерських і міжфермерських підприємств, надання іншої допомоги учасникам та зацікавленим вітчизняним і закордонним організаціям, у тому числі пошук партнерів для інвестування у вітчизняне сільське господарство, опрацювання комерційних контрактів, проведення маркетингових досліджень фондового і товарного ринків в Україні та закордоном, надання консультаційних послуг;

- створення умов для оптимального використання сил та засобів учасників асоціації та встановлення економічних зв'язків між ними, а також з українськими та іноземними компаніями й організаціями;

- розроблення спільно з міністерствами та відомствами механізмів надання субсидій і субвенцій фермерським та особистим селянським господарствам;

- поглиблення реформування аграрного сектору, орієнтованого на утвердження сімейного фермерського устрою українського села;

- з метою всебічного висвітлення своєї діяльності та обміну інформації між фермерами, а також асоціацією та іншими організаціями взаємодія із засобами масової інформації, участь у проектах з розроблення та вдосконалення форм інформаційно-консультативного забезпечення суб'єктів малого і середнього агробізнесу.

Суб'єкти у процесі регулювання розвитку сільських територій користуються відповідними методами та інструментами.

Метод управління – це спосіб здійснення управлінської діяльності, при якому досягаються цілі управління розвитком сільських територій. Методи управління тісно пов'язані з

принципами управління, тобто вони відіграють роль способів їх реалізації. Методам властивий більш альтернативний характер.

Україна має у своєму розпорядженні чималий арсенал регуляторів розвитку сільських територій, серед яких, ми вважаємо, основними є правові, адміністративні, економічні, організаційні та соціально-психологічні (рис. 1.8).

Правове регулювання розвитку сільських територій включає розроблення та прийняття нормативно-правової бази в Україні, виконання норм міжнародного права, приєднання держави до міжнародних організацій та конвенцій, укладання міжнародних угод.

Із правовим методом регулювання розвитку сільської території тісно пов'язаний адміністративний. Ми розуміємо його як вплив на об'єкт управління шляхом установлення їх прав, обов'язків, через систему наказів, що спираються на систему підпорядкування, владні повноваження. Це односторонній вибір певним органом управління способу вирішення конкретного завдання розвитку сільських територій. Він базується на застосуванні нормативних актів (розпоряджень, наказів, постанов органів виконавчої влади), що мають директивний, обов'язковий характер, ґрунтуються на таких управлінських відносинах, як дисципліна, відповідальність, влада, примус. Характерними особливостями адміністративних методів управління розвитком сільських територій є: прямий вплив на керований об'єкт шляхом установлення його повноважень (прав і обов'язків), односторонній вибір суб'єктом управління кінцевої мети, завдань управлінського процесу, порядку, термінів його виконання об'єктом, ресурсного забезпечення, умов виконання завдань на кожному конкретному етапі, а також юридична обов'язковість актів управління (указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій), невиконання яких розглядається як порушення обов'язків.

Економічні методи управління – це сукупність засобів та інструментів, що цілеспрямовано впливають на створення умов для функціонування й розвитку сільських територій. Головними інструментами економічного методу управління є: оподаткування, бюджетне фінансування, ціни та витрати на виробництво продукції, ціни на комунальні послуги, ставки надання та одержання кредитів, страхування кредитів і позик, інвестування тощо.

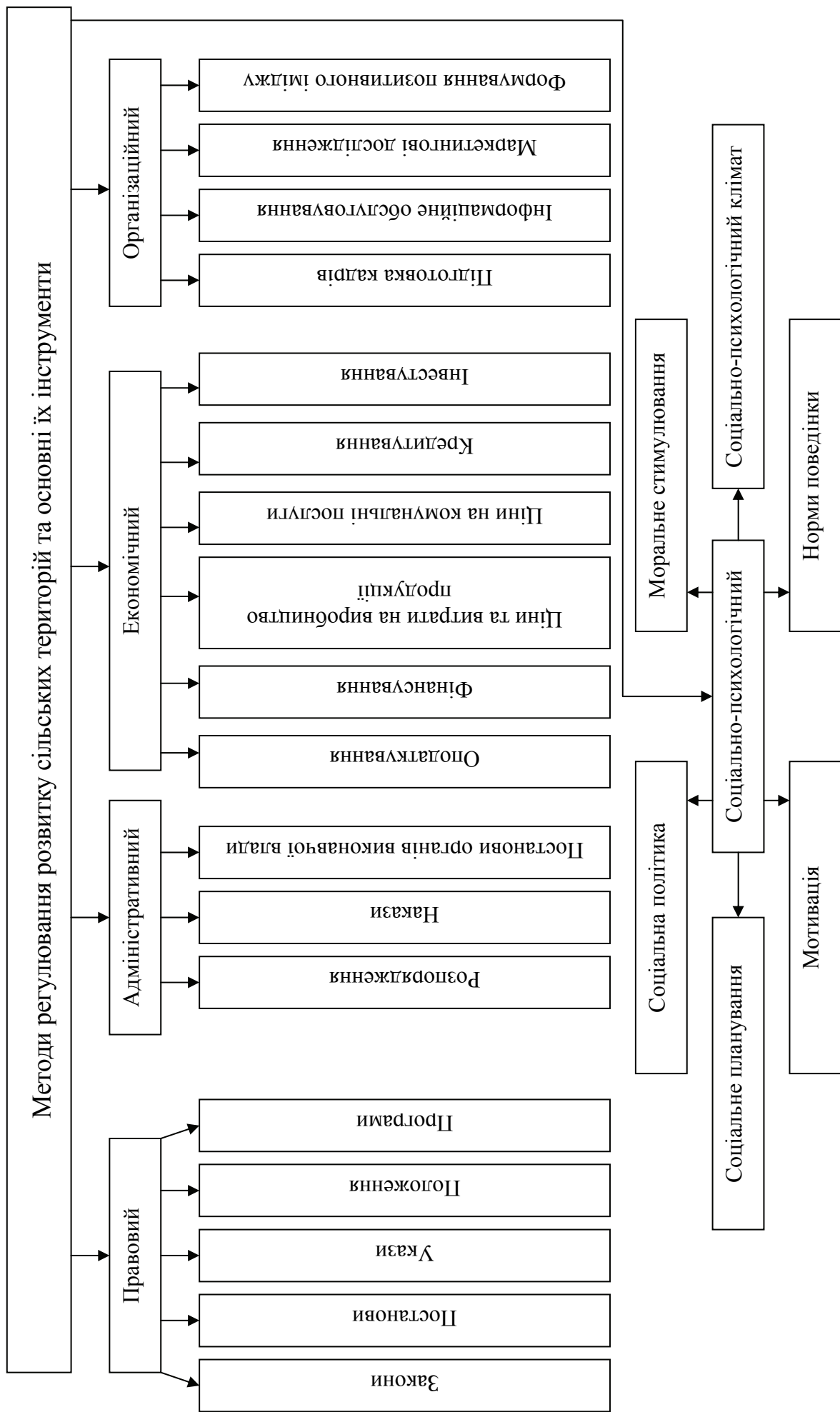

Рис. 1.8. Методи регулювання розвитком сільських територій та їх інструменти (власні дослідження)

Організаційні методи управління являють собою комплекс засобів та інструментів, які забезпечують процес створення умов для функціонування й розвитку сільських територій. Основними їх інструментами є підготовка кадрів, сприяння розвитку сільських територій через інформаційне обслуговування, активну рекламу, виставки та ярмарки, маркетингові дослідження, формування позитивного іміджу тощо.

За допомогою соціально-психологічних методів управління активізуються цивільні і патріотичні почуття, регулюються ціннісні орієнтації людей через мотивацію, норми поведінки, створення соціально-психологічного клімату, моральне стимулювання, соціальне планування і соціальну політику.

Регулювання розвитку сільських територій в Україні здійснюється за допомогою: законів України, передбачених у законах України актів, які видаються державними органами України в межах їх компетенції; економічних заходів оперативного регулювання в межах чинного законодавства; рішень недержавних органів управління, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України; угод, що укладаються між господарюючими суб'єктами сільських територій.

Головні інструменти регулювання розвитку сільських територій можна умовно розділити на три групи:

- акти, в яких закріплені основні засади функціонування сільських територій, зокрема Конституція України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», «Про Державний бюджет на 2010 рік», «Про фермерське господарство», «Про особисте селянське господарство» тощо;

- документи стратегічного характеру, які складаються з відповідних програм, концепцій, в яких визначені основні засади організації і напрями розвитку сільських територій. Їх розробляють на макро- і мезорівнях. До головних із них відносяться: Програма економічних реформ Президента «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», Про затвердження галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту «Нова сільська громада»), Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року, Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період

до 2020 року, Програма «Реформування та розвиток комунального господарства у сільській місцевості», Програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім», Програма «Оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу», Державна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року;

- акти щодо поточних операцій. Це найбільш чисельна група нормативних документів, що регламентують широке коло відносин. Вони розробляються на всіх рівнях управління розвитком сільських територій.

Як видно, левову частку серед інструментів регулювання розвитку сільських територій займають документи стратегічного характеру, тому проаналізуємо основні з них.

Однією із стратегій Програми економічних реформ Президента «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [348] є розвиток сільського господарства й земельна реформа. В ній зазначається, що проведення системних реформ в агропромисловому комплексі має забезпечити технологічне переоснащення сільськогосподарської галузі й перетворення її на ефективний, конкурентоспроможний на внутрішньому і зовнішньому ринках сектор економіки. З метою досягнення поставлених цілей необхідно створити умови для надходження інвестицій, які дадуть змогу підвищити ефективність сільськогосподарського виробництва. Зокрема, наголошується на тому, що в першу чергу слід вирішити такі завдання, як забезпечення передбачуваності регуляторної політики держави, удосконалення земельних відносин і механізмів державної підтримки сільгосптоваровиробників, підвищення ефективності державного управління.

Індикаторами успіху визначено підвищення рівня продуктивності праці (щонайменше на 20% до кінця 2014 р.) та функціонування ринку землі сільського господарства.

Основною метою Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [86] є забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства

як носія української ідентичності, культури і духовності. Головними завданнями зазначеної програми є:

- створення організаційно-правових та соціально-економічних умов для комплексного розвитку сільських територій, наближення та вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення;
- підвищення рівня ефективної зайнятості, посилення мотивації сільського населення до розвитку підприємництва в сільській місцевості як основної умови підвищення рівня життя населення;
- підтримання конкурентоспроможності аграрного сектору в умовах інтеграції України у світовий економічний простір;
- подолання стихійності й тінізації аграрного ринку;
- створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів, особливо земель сільськогосподарського призначення.

У результаті виконання програми передбачається:

- зберегти сільські населені пункти та забезпечити їх об'єктами соціальної інфраструктури відповідно до визначених соціальних стандартів іа нормативів;
- підвищити рівень ефективної зайнятості сільського населення, рівень його доходів і середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до рівня, не нижче середнього в галузях національної економіки;
- забезпечити формування ємності аграрного ринку шляхом виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції в обсязі, що гарантує продовольчу незалежність країни;
- створити інфраструктуру внутрішнього аграрного ринку, збільшити обсяги біржової торгівлі, сформувати національну мережу оптових сільськогосподарських ринків, інформаційно-комунікативні мережі та активізувати розвиток транспортного забезпечення;
- розробити прозорі та ефективні шляхи надходження продукції від виробника до споживача;
- щороку оновлювати технічну базу сільського господарства на 15%;

- збільшити обсяг виробництва валової продукції сільського господарства у 2015 р. порівняно з 2006 р. у 1,6 раза, експорту сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів (переважно з високою доданою вартістю) – у 2, інвестицій в аграрний сектор – у 2, надходження податків і зборів до зведеного бюджету України – у 2,5 раза;

- довести обсяг частки органічної продукції в загальному обсязі валової продукції сільського господарства до 10%;

- підвищити завантаження переробних підприємств, забезпечити подальший розвиток сільськогосподарського машинобудування, зберегти робочі місця у галузях — партнерах сільського господарства;

- упровадити у практику базові агроекологічні вимоги і стандарти відповідно до регламентів ЄС;

- довести обсяг споживання населенням у 2015 р. основних продуктів харчування до раціональних норм.

Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися за останні роки у сільськогосподарському виробництві, не розв'язано проблему соціально-економічного розвитку сільських територій, найгострішими з яких залишаються безробіття, трудова міграція селян та руйнування соціальної інфраструктури. Системні кризові явища та занепад сільських територій призводять до зниження рівня життя населення, зменшення обсягів сільськогосподарського виробництва, що загрожує продовольчій безпеці держави. У зв'язку з цим і була розроблена та прийнята Концепція Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. Її метою є забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення рівня життя населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва.

У програмі зазначається, що реалізація зазначеної мети може відбуватися двома варіантами:

- перший характеризується недостатнім фінансуванням розвитку сільських територій, зокрема соціальної інфраструктури, декларуванням соціальних, економічних і екологічних заходів, за відсутності реальних механізмів їх здійснення. Унаслідок реалізації такого варіанта не забезпечується розв'язання основних проблем

розвитку сільських територій, зокрема зайнятості сільського населення та руйнівних процесів соціальної інфраструктури;

- другий передбачає визначення стратегії сталого розвитку сільських територій на основі оптимізації їх соціальної і виробничої інфраструктури, підвищення рівня зайнятості населення, зменшення трудової міграції, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільгосппродукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів. Цей варіант є оптимальним і дасть змогу подолати кризову ситуацію в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських територій.

Очікуваними результатами виконання досліджуваної програми є: підвищення рівня зайнятості та доходів сільського населення; розвиток інженерної та соціальної інфраструктури сільських населених пунктів відповідно до соціальних стандартів, збільшення обсягів надання соціальних послуг сільському населенню у три рази; поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості, збільшення виробництва валової продукції сільського господарства у два та доходів сільськогосподарських товаровиробників – у три рази.

На основі узагальнення головних програм розвитку українського села можна зробити висновок, що вони не розкривають у повному обсязі всіх аспектів функціонування економіки сільських територій. Більше того, акцент робиться на розвиток сільського господарства. Водночас ми погоджуємося з думкою А. М. Третяк [418, с. 4], що сільське господарство і сільські території повинні розвиватися у тісному взаємозв'язку, але кожне – своїм шляхом.

Підтримуємо також І. А. Чухна [450], який вважає, що нині управління розвитком сільських територій здійснюється за галузевим принципом. Це полягає в зосередженні управлінських функцій із зазначеного питання в межах Міністерства аграрної політики і продовольства України, що спричиняє поглиблення соціально-економічних, демографічних і культурних проблем на селі.

Отже, загальною передумовою забезпечення стратегії ефективного розвитку економічного потенціалу є переорієнтація державної аграрної політики. Відповідні аспекти треба враховувати й у комплексних програмах розвитку сільських територій на

регіональних рівнях, метою яких є максимізація повноважень органів місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

2.1 Методологічні підходи та фактори формування й розвитку економічного потенціалу сільських територій

Проблема використання методичних підходів до вивчення сільських територій є відносно новою, хоча окремі її аспекти висвітлювалися дослідниками достатньо активно. Зокрема, соціологи головний акцент робили на вивченні соціальних проблем та негараздів українського села, а саме В. І. Тарасенко, О. С. Гончарук та ін. [42; 66; 410; 422]. Економісти-аграрії П. І. Гайдуцький, Г. Д. Гуцуляк, П. Т. Саблук, М. М. Федоров, В. В. Юрчишин [356; 372] розробили теоретико-методологічні засади вивчення трансформаційних процесів, які відбувалися в аграрному та агропромисловому комплексах України протягом останніх 15–17 років. Економісти-географи Б. М. Данилишин, В. О. Джаман, А. І. Доценко, Ф. Д. Заставний, В. П. Нагірна, Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, Є. І. Пітюренко, В. А. Поповкін, О. Г. Топчійов, М. І. Фащевський, О. У. Хомра, О. І. Шаблій та інші [329; 342; 417] у своїх працях відобразили як потенціал розвитку агропромислового комплексу, так і проблеми, пов'язані з трансформацією земельних відносин [14], економічною, екологічною, демографічною та соціальною депресивністю окремих регіонів.

Система показників рівня розвитку сільських територій налічує десятки одиниць, що ускладнює її використання в аналітичних цілях. А. В. Лісовий пропонує оцінювати рівень розвитку сільських територій по трьох основних складових: економічному потенціалі, рівню розвитку соціальної сфери та екологічній безпеці [245].

Т. О. Євсюков та І. П. Ковальчук [106] розробили структурну схему комплексного дослідження сучасного стану сільських територій, яка включає наступні етапи аналізу та оцінювання:

- проблем, пов'язаних із недосконалістю організаційно-правових засад розвитку села і сільського господарства;
- природно-ресурсного потенціалу розвитку села;

- наявної матеріально-технічної і фінансової бази розвитку села, пошуки засобів їх оптимізації та розв'язування існуючих проблем;

- геодемографічного і працересурсного потенціалу сільської місцевості, виявлення проблемних питань, пошук шляхів їх розв'язання;

- структури землекористувань, її динаміки, загроз і ризиків, пов'язаних з реформуванням земельних відносин;

- виробничої, управлінської та побутової інфраструктури села;

- якості ґрунтів, їхньої потенційної врожайності, агроекологічного стану, деградаційних процесів, багаторічних змін цих параметрів;

- ефективності ведення сільського господарства;

- лісогосподарських проблем, визначення їх гостроти і послідовності вирішення;

- об'єктів водного господарства, водогосподарських проблем;

- соціальних негараздів (проблем) села;

- гостроти екологічних, медико-географічних, природоохоронних, рекреаційних проблем сільської місцевості;

- екологічної ефективності землекористування згідно з міжнародним стандартом ISO 14031.

Для вивчення охарактеризованих проблем зазначені вище вчені пропонують застосувати відповідні схеми (алгоритми) дослідження, які включають:

- постановку мети і завдань дослідження;

- вибір об'єктів дослідження, які б відображали різні аспекти стану функціонування сільської місцевості;

- підбір методів дослідження, інтегрування їх у дослідницькі технології;

- реалізацію досліджень різнорангових об'єктів і типових процесів, властивих сільській місцевості;

- опрацювання отриманих результатів, узагальнення інформації, синтез нових знань;

- створення образно-знакових, логіко-математичних, картографічних моделей стану села, сільськогосподарських об'єктів, земельних ресурсів, ґрунтового покриву, трудового і виробничого потенціалу, соціальних проблем тощо;

- оцінювання економічної ефективності функціонування різних галузей господарства та агроформувань різних типів;
- прогнозування розвитку соціально-економічних, демографічних, екологічних процесів, що відбуваються в українському селі;
- обґрунтування управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності землекористування, розв'язання соціальних, економічних, екологічних, демографічних проблем;
- створення та забезпечення функціонування інформаційно-аналітичної системи моніторингу соціально-економічних показників стану сільської місцевості, масштабів розвитку трансформаційних процесів, наслідків прийняття і реалізації управлінських рішень;
- внесення коректив у плани господарського, соціального та економічного розвитку, охорони земельних, водних, біотичних та інших видів ресурсів з урахуванням результатів проведених досліджень тощо [106].

Згідно з дослідженням Т. О. Євсюков та І. П. Ковальчук [106], усю сукупність застосовуваних методів, способів і прийомів доцільно інтегрувати в так звані дослідницькі технології (поєднання методів, прийомів, способів дослідження певних об'єктів або процесів, яке забезпечує оптимальне вивчення існуючих проблем і вирішення завдань). Учені виділили наступні види дослідницьких технологій, придатних для розв'язання проблем сільської місцевості:

- історико-географічних досліджень – базуються на глибокому вивченні та детальному аналізі різночасової статистичної, картографічної, довідкової, фондової інформації [217];
- економічного, математично-статистичного, кореляційного, багатофакторного, кластерного аналізу – дають змогу інтерпретувати фінансово-економічні, демографічні, еколого-географічні явища і процеси у вигляді логіко-математичних схем, рівнянь, алгоритмів та відобразити їх засобами статичного і динамічного картографування (картограми, картодіаграми, динамічні і статистичні діаграми та графіки тощо);
- мікро- і наносоціоекономічних досліджень, опитування населення, анкетування;

- картографічного моделювання, дистанційного зондування – забезпечують принципово новий рівень виконання робіт із вивчення проблем сільської місцевості, суттєво зменшують затрати часу та дають змогу отримати при цьому якісніші результати.

Процес формування і розвитку економічного потенціалу сільських територій є одним із напрямів стратегії розвитку і передбачає створення та організацію системи економічного потенціалу і компетенції таким чином, щоб результат їхньої взаємодії був фактором успіху в досягненні стратегічних, тактичних і оперативних цілей.

На зазначений процес впливає середовище, в якому функціонує сільська територія. В економічній літературі висловлюються різні думки з приводу класифікацій середовищ функціонування певних об'єктів. Це пов'язано з тим, що для виділення середовищ необхідно визначити, які чинники є найбільш важливими з погляду впливу на положення сільських територій і з якою частотою вони виявляють свій вплив.

М. В. Смушак зазначає, що на функціонування і розвиток сільських територій регіону значно впливає зовнішнє середовище через сукупність різноманітних факторів – політичних, економічних, соціальних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, екологічних [391, с. 7].

На нашу думку, середовище функціонування сільської території – це сукупність активних елементів, які діють за її межами і впливають на можливості формувати і розвивати економічний потенціал як фундаментальну основу розвитку (рис. 2.1).

Середовище функціонування сільської території має дві складові:

- зовнішнє середовище, що складається з некерованих факторів (або чинників опосередкованого впливу), на які сільська територія не може безпосередньо впливати. До них ми віднесли: структурні тенденції в економіці; міжнародні інтеграційні процеси, політичні, нормативно-правові і природно-географічні фактори, інноваційну, інвестиційну, кредитну, податкову і цінову політику, державне фінансування, страхування. Ці чинники суттєво впливають на внутрішню структуру і процеси розвитку сільських територій;

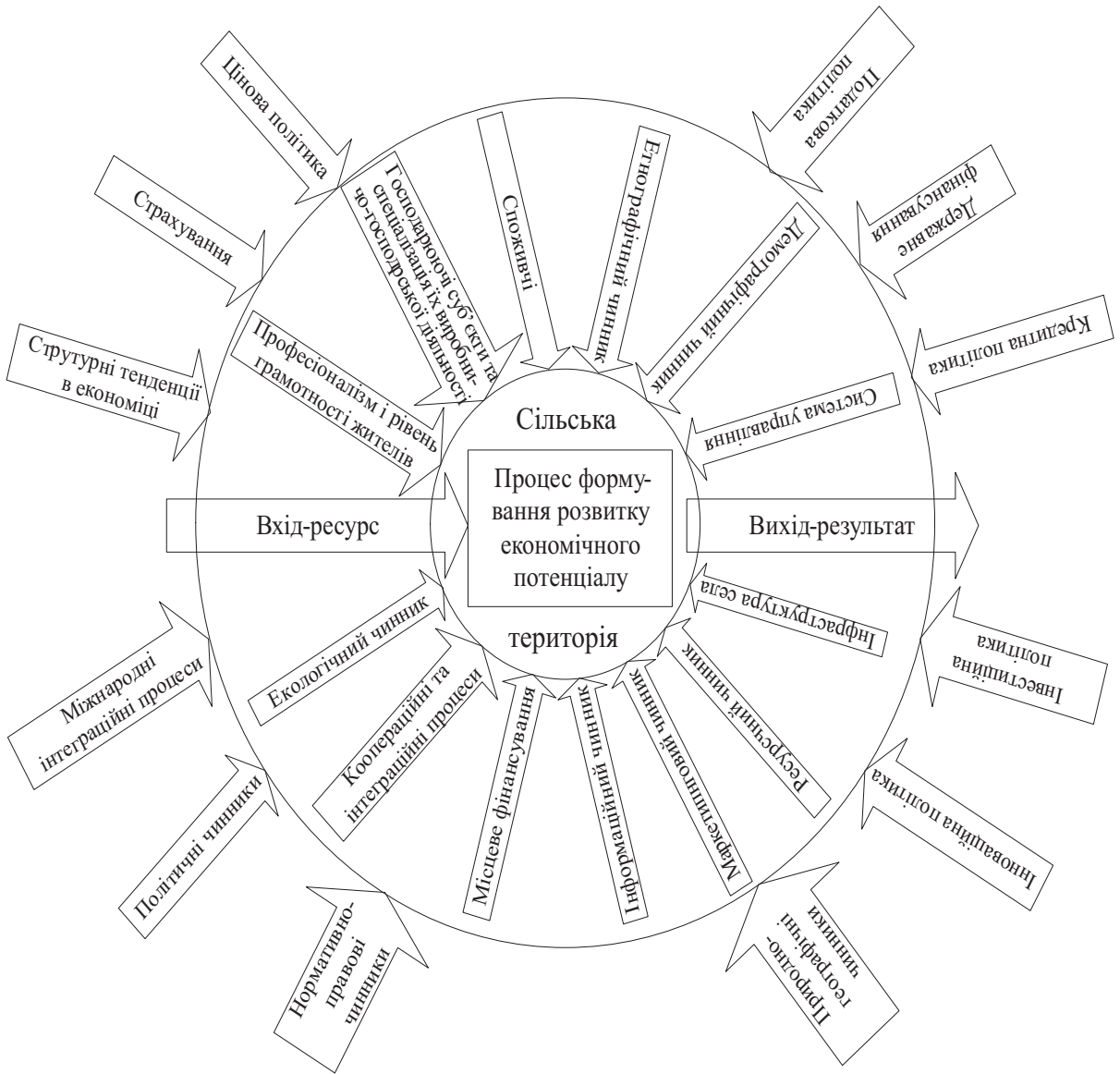

Рис. 2.1. Модель впливу факторів середовища сільської території на процес формування та розвитку їх економічного потенціалу (власні дослідження)

- внутрішнє середовище, яке формується з керованих факторів (чи прямого впливу), якими сільська територія безпосередньо управляє, тобто формує, змінює, контролює їх. До них ми віднесли: споживачів; етнографічний, демографічний, ресурсний, маркетинговий, інформаційний, екологічний чинники; місцеве фінансування; коопераційні та інтеграційні процеси; систему управління; інфраструктуру села; професіоналізм і рівень грамотності жителів; господарюючі суб'єкти та спеціалізацію їх виробничо-господарської діяльності.

Середовище сільської території притаманні такі характеристики як: складність – велика кількість факторів, на які вона мусить реагувати, а також рівень варіативності кожного з них; мінливість – швидкість зміни оточення (політична спрямованість держави, інноваційна і цінова політика тощо); взаємозалежність – зміна одного фактору спричиняє зміни інших та невизначеність – необмежена кількість інформації про зовнішнє середовище і ймовірність її недостовірності.

Треба зважати й на те, що взаємодія сільських територій з оточенням має певну специфіку: окремі компоненти середовища по-різному впливають на сільські поселення. Ступінь впливу залежить, як правило, від територіального розміщення, якості управління, природно-ресурсного забезпечення тощо. Отже, можна зробити висновок, що для здійснення аналізу впливу середовища сільських територій на процес формування та розвитку їх економічного потенціалу не можна застосовувати загальний підхід, адже кожна сільська територія має специфічні фактори середовища прямого впливу і повинна з'ясувати для себе, які саме зовнішні чинники найсуттєвіше впливають на її діяльність і ретельно досліджувати їх.

Слід зазначити, що одночасно слід обов'язково здійснювати ситуаційний аналіз (зосередження уваги на зовнішньому та внутрішньому середовищі). Його ігнорування призводить до прийняття необґрунтованих рішень, стратегії пасивного реагування на ринкові зміни, непослідовних рішень, розвитку безробіття та бідності, деформування інфраструктури села, занепаду соціальної сфери, поглиблення демографічної кризи.

У процесі аналізу середовища сільської території найбільш доцільно використовувати такі інструменти стратегічного управління, як SWOT- і PEST-аналіз (аббревіатури початкових літер англійських слів: SWOT: strenghts – сили, weaknesses – слабкості, opportunities – можливості, threats – загрози, PEST: politikal – політика, ekonomics – економіка, sociolodgy – соціологія, technolodgy – технології) [380, с. 68].

Стратегічні рішення щодо розвитку економічного потенціалу сільської території пов'язані швидше не тільки із внутрішнім, але й зовнішніми факторами. Тому зовнішній аналіз повинен охоплювати такі сфери, як економіка, політика, технологія та соціальний розвиток. Можливості для такого аналізу дає PEST-аналіз:

- політична конфігурація включає нормативно-правову базу діяльності території, структуру управління нею, суспільно-політичну ситуацію;

- економічна – кластерну структуру економіки території, розвиток малого бізнесу, стан попиту (населення, інвестиційний попит підприємств, попит державних органів влади, чистий експорт-імпорт);

- соціальна – охоплює тенденції демографічного розвитку, стан і розвиток соціальної сфери, базові цінності городян, рівень і стиль життя;

- технологічна конфігурація складається з рівня розвитку інноваційних технологій у кластерах території.

Ці сили вважаються основними зовнішніми детермінантами середовища, в якому працює підприємство. Пізніше замість чотирьох сил з'явилося п'ять, змінився і акронім – SLEPT (social – соціальний, legal – юридичний, economic – економічний, politikal – політичний, technolodgy – технологічний).

Зараз концепцію розширили і в неї включені сім сил під акронімом STEEPLE (social – соціальний, technolodgy – технологічний, economic – економічний, educational – освітній, politikal – політичний, legal – юридичний, environmental protection – екологічний) [380, с. 2–4].

Метод «5×5» використовується для визначення найбільш значущих факторів зовнішнього середовища. Він містить у собі, те що опосередковано відображено в назві методу: п'ять питань про п'ять факторів зовнішнього середовища [7].

Метод «Перелік з 4 питань» включає основні критерії оцінки впливу кожного значущого чинника зовнішнього середовища на майбутній розвиток економічного потенціалу сільської території [7].

Відповіді на основні питання цих методів (дод. В), формуються на основі ретельного аналізу зібраної інформації про зовнішнє середовище і розроблених прогнозів його змін.

Результатом проведення SWOT-аналізу є розгорнута класифікація факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, а саме визначення орієнтирів стратегічного розвитку і внутрішніх перетворень, істотних обмежень стратегічного розвитку та потенційних стратегічних переваг.

Методологія SWOT передбачає спочатку виявлення сильних і слабких сторін, а також прогнозу і можливостей, а далі – установлення ланцюжків зв'язків між ними, які можуть бути використані для формулювання стратегії розвитку економічного потенціалу сільської території. У процесі SWOT-аналізу необхідно визначити не тільки можливості та загрози зовнішнього середовища сільської території, але й виявити ймовірність використання та вплив обраних можливостей та загроз на результати її діяльності. Спочатку оцінюють імовірність можливостей і їх вплив на розвиток економічного потенціалу сільської території, будують матрицю можливостей [275, с. 100].

SNW – це абревіатура трьох англійських слів: S – strenght – сильна сторона, N – neutral – нейтральна позиція, W – weakness – слабка сторона. У цьому методі все, що стосується SW-підходу (позиція сильних і слабих сторін), зберігається, але ще додається особлива нейтральна, тобто N-позиція [275, с. 124].

Методологічний підхід є одним із головних компонентів парадигми і розглядається як "ансамбль" взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або кілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер.

В економічній літературі використовуються такі основні наукові підходи до формування економічного потенціалу: системний, маркетинговий, функціональний, відтворювальний, інноваційний, нормативний, комплексний, інтегральний, динамічний, оптимізаційний, адміністративний, поведінковий, ситуаційний, структурний [433].

Згідно з нашими дослідженнями, при формуванні та дослідженні розвитку економічного потенціалу сільських територій слід використовувати наступні підходи:

історичний – заснований на вивченні явищ у їхньому виникненні і розвитку. В його основі лежить дослідження реальної історії сільської території, виявлення історичних фактів і на цій основі розумове відтворення історичного процесу формування економічного потенціалу, що розкривається через логіку, закономірності їх розвитку;

логічний – об'єктивні закономірності виникнення, розвитку і функціонування економічного потенціалу сільської території

розкриваються шляхом його вивчення на відповідних стадіях існування, в яких концентровано виявляються і відновлюється у структурі і функціонуванні сільської території головні ознаки її історичної еволюції, що не потребує безпосереднього дослідження реальної історії;

герменевтичний – ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації сутності процесу формування й розвитку економічного потенціалу сільської території. Вони можуть мати форму як нормативно-правових, так й інших правових документів, а також наукових монографій, письмових праць учених;

порівняльний – спрямований на виявлення подібних і відмінних ознак між економічним потенціалом різних сільських територій, його елементів, а також загальних і відмінних закономірностей його виникнення, розвитку, функціонування;

ціннісний (аксіологічний) – розгляд економічного потенціалу як властивості сільської території, що визначає засоби задоволення потреб її жителів та суспільства в цілому;

системний – дослідження економічного потенціалу як цілісної множини його елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд як системи;

синергетичний – формування і розвиток економічного потенціалу досліджуються як система, що самоорганізується, виникнення і зміна якої ґрунтується на випадкових процесах, особливо у кризових, нестабільних станах;

поведінковий (біхевіористський) – акцентує увагу на дослідженні й інтерпретації явищ процесу формування і розвитку економічного потенціалу з позицій домінуючого значення його характеристик, тобто процесів взаємодії з навколишнім середовищем (зокрема, зміни свого стану залежно від зовнішнього впливу);

кібернетичний – формування і розвиток економічного потенціалу забезпечується процесом керування;

структурний – його сутність полягає в декомпозиції (розбиванні) економічного потенціалу на окремі елементи;

функціональний – виділення елементів взаємодій різноманітних елементів економічного потенціалу, визначення їх місця і значення (функції);

комплексний – методологічні підходи до дослідження процесу формування і розвитку економічного потенціалу сільської території не ізольовані один від одного і можуть мати взаємообумовлений (інтегративний) характер, що приводить до появи похідних (повторних, синтезованих) підходів. Це пояснюється тим, що економічний потенціал – явище багатогранне, тому важливе дослідження його властивостей як цілого, так і різноманітних конкретних складових, а також умов, що його формують;

системно-функціональний – поєднує в собі системний та функціональний методи, орієнтований на дослідження економічного потенціалу як системи, а також на визначення функціональних зв'язків (функцій) його елементів з навколишнім середовищем;

функціонально-структурний – впливає з розгляду економічного потенціалу як неподільної системи, що має складну структуру, складові частини якої функціонально пов'язані між собою;

нормативний – полягає у встановленні для найважливіших елементів потенціалу нормативів ефективності використання ресурсного потенціалу, щодо розробки й ухвалення управлінських рішень;

маркетинговий – передбачає орієнтацію формування економічного потенціалу сільської території на споживача, тобто формування будь-якого елемента потенціалу повинне ґрунтуватися на аналізі та прогнозуванні ринкових потреб, конкурентоспроможності тощо;

оптимізаційний – реалізується через визнання кількісних оцінок і встановлення залежності між окремими елементами потенціалу за допомогою економіко-математичних і статистичних методів обробки інформації.

У подальшому дослідженні розвитку економічного потенціалу сільських територій ми будемо використовувати аналітичний підхід, який виражається послідовністю декомпозицій завдання, що розглядається, унаслідок кожного кроку, який реалізовується за допомогою відповідних методик (рис. 2.2).

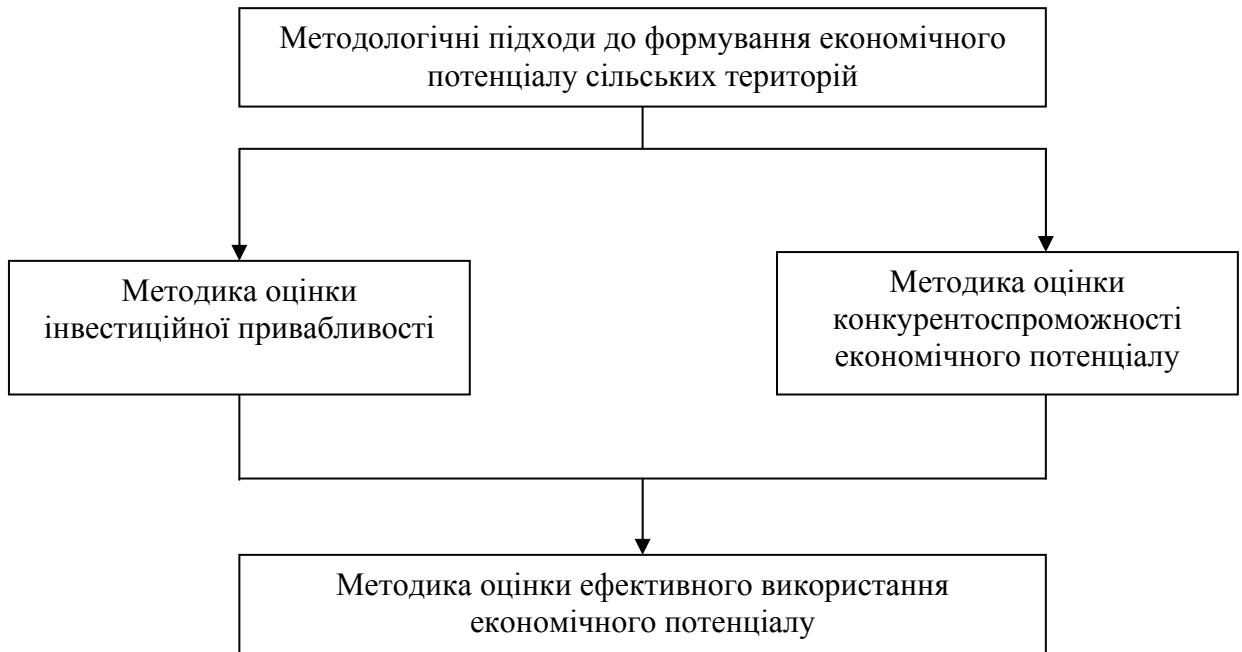

Рис. 2.2. Аналітичний підхід до оцінки розвитку економічного потенціалу сільських територій (власна розробка)

Вважаємо, що для досягнення високої ефективності формування та використання економічного потенціалу сільських територій необхідно враховувати два об'єктивно існуючі підходи в управлінні: предметний та функціональний. Вони дають відповіді на ключові запитання: «Що?» і «Як?» Перше розкриває суть кожної складової економічного потенціалу (див. рис. 1.2), яка, зрозуміло, має власну внутрішню систему, що також входить у предметний аспект. Останній цілком визначається ідеєю і технологією формування та використання економічного потенціалу сільських територій. Проте наскільки б удаюю не була ідея, які б високі показники ефективності вона не гарантувала в перспективі, яка б розроблена стратегія не гарантувала її здійсненність, саму по собі її не можна реалізувати без іншого аспекту. Мова йде про регулярний (функціональний) підхід, насамперед планування реалізації ідеї. До того ж у планах робіт необхідно враховувати зміни навколишнього середовища.

Особливу роль у дослідженні процесу формування та розвитку економічного потенціалу належить методам планування, прогнозування та моделювання. Для сільської території планування є способом забезпечення становлення та її розвитку. Його значення полягає в тому, що заздалегідь визначаються шляхи, засоби і

методи реалізації обраної стратегії розвитку економічного потенціалу.

Основним інструментом цього методу є план – документ, в якому на конкретний період визначені завдання економічного і соціального розвитку сільської території. Сутність планування виявляється в тому, що воно:

пов'язане з вибором із багатьох можливих альтернатив розвитку економічного потенціалу в майбутньому;

є безперервним процесом прийняття рішень, у ході якого встановлюються й постійно уточнюються в часі цілі й завдання розвитку економічного потенціалу, визначаються стратегія й політика щодо їх досягнення, розробляються детальні плани, в яких скоординовано виконання показників;

має базуватися на основному принципі – ефективний розвиток економічного потенціалу;

поділяється на стратегічне, довгострокове, короткострокове та поточне.

Планування являє собою, з одного боку, процес розробки і наступного контролю за ходом реалізації плану формування та розвитку економічного потенціалу, а з іншого – обробки інформації з обґрунтування майбутніх дій, визначення найкращих способів досягнення стратегічних цілей. Сутність його полягає в обґрунтуванні цілей і способів їхнього досягнення на основі виявлення комплексу завдань і робіт, а також визначення ефективних методів і способів, ресурсів усіх видів, необхідних для виконання поставлених завдань і встановлення їхньої взаємодії.

Необхідність планування обумовлена низкою факторів, а саме: прагненням мінімізувати невизначеність ринкового середовища та її негативні наслідки; масштабом і складністю; зростаючим значенням часу, комплексністю завдань розвитку сільської території; обмеженістю ресурсного потенціалу і необхідністю його ефективного використання; пошуком оптимального вирішення поставлених завдань з урахуванням зовнішніх умов; створенням основ контролю.

Стратегічне планування – це не функція часу, а насамперед функція спрямованості. Вона не просто зосереджена на певному періоді часу, а й охоплює сукупність глобальних ідей розвитку сільської території та її економічного потенціалу. Це узагальнений план, розроблений на підставі різних прогнозів, період розгляду

якого становить 10–15 років.

Основним інструментом такого планування є стратегічні карти. Останні є також інструментом як стратегічного, так і операційного контролю. Вони допомагають найкращим чином довести інформацію про положення і стратегічні плани до всіх виконавців. Розроблення і впровадження стратегічних карт зачіпають різні аспекти розвитку сільської території (рис. 2.3).

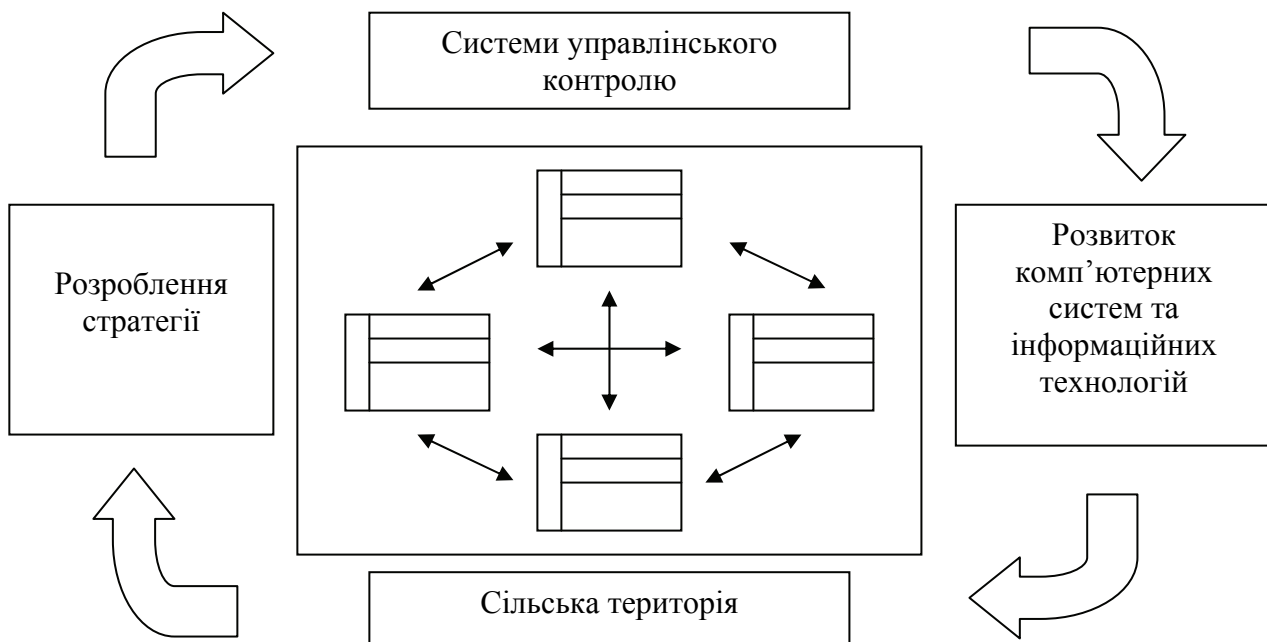

Рис. 2.3. Процес розроблення стратегічних карт (власне дослідження)

Зазвичай стратегічні карти розробляються на основі даних, що вже використовувалися в процесі контролю. При цьому необхідно врахувати вже наявний досвід збору інформації і проаналізувати існуючі інформаційні системи. Це особливо корисно на початковому етапі робіт. Основна функція стратегічних карт – забезпечення контролю за операційним плануванням.

Основними принципами планового розвитку економічного потенціалу є: спрямованість – визначає вибір та обґрунтування цілей і результатів розвитку економічного потенціалу; системність – планування повинне мати системний характер; участі – кожний житель сільської території стає учасником планової діяльності незалежно від посади і виконуваної ним функції; безперервність – процес планування має здійснюватися постійно в рамках установленого циклу; розроблені плани повинні складатися так, щоб у них можна було вносити зміни, погоджуючи їх із зовнішніми і внутрішніми умовами, які постійно змінюються; точність – будь-

який план має враховувати такий ступінь точності, що забезпечує допустиму ефективність розвитку як сільської території, так і її економічного потенціалу; оптимальність – формування і використання застосовуваних ресурсів.

Процес планування розвитку економічного потенціалу сільської території відбувається поетапно (рис. 2.4).

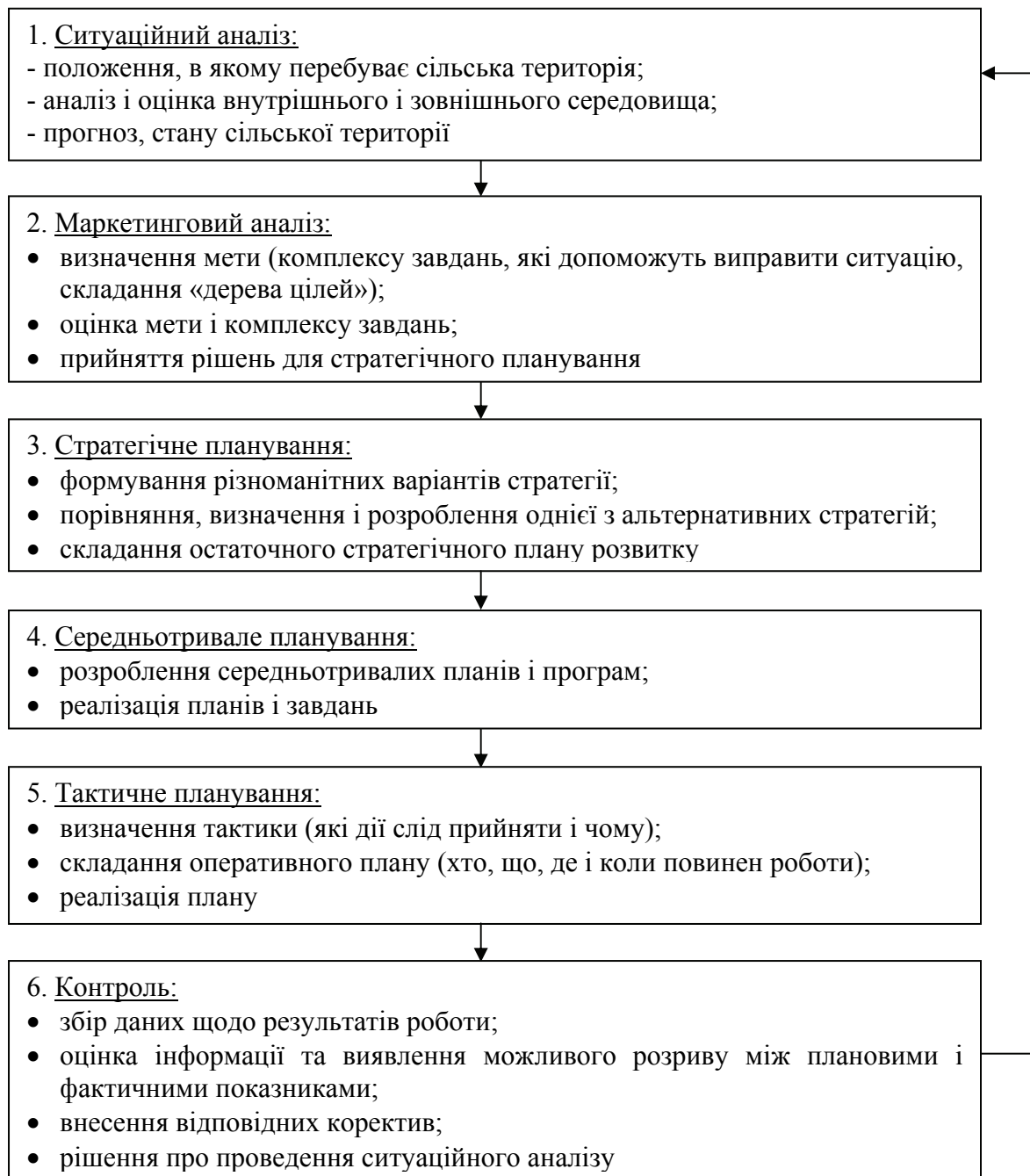

Рис. 2.4. Алгоритм планування процесу розвитку економічного потенціалу сільської території (власна розробка)

Особливу роль у дослідженні сільської території відіграють

методи прогнозування [65, с. 51–52]. На думку таких науковців, як Т. Л. Миронова, О. П. Добровольська, А. Ф. Процай, С. Ю. Колодій, прогноз – це система аргументованих наукових даних про майбутній стан досліджуваного об'єкта, що носять імовірнісний, але досить достовірний характер [428, с. 120].

Прогнозування розвитку економічного потенціалу є процесом передбачення його майбутнього стану на основі аналізу минулого і сучасного, систематична інформація про якісні й кількісні характеристики його розвитку в перспективі. Результатом прогнозування є прогноз – знання про майбутнє і ймовірний розвиток сьогочасних тенденцій розвитку економічного потенціалу сільських територій.

Розрізняють такі методи прогнозування [87]:

неформальні – базуються на різних джерелах письмової та усної інформації як допоміжний засіб з метою прогнозування та вироблення цілей. Методи збору вербальної (усної) інформації часто використовуються під час аналізу зовнішнього середовища. Джерелами письмової інформації про зовнішнє оточення є газети, торгові журнали, інформаційні бюлетені, професійні журнали та річні звіти;

кількісні – застосовуються для прогнозування, якщо є підстави вважати, що діяльність у минулому мала певну тенденцію, яку можна продовжити в майбутньому, і коли наявної інформації достатньо для виявлення статистично достовірних тенденцій або залежностей. Вирізняють такі типові методи кількісного прогнозування: аналіз часових рядів, що ґрунтується на дослідженні подій, які відбулися в минулому, є основою для планування, та каузальне (причинно-наслідкове) моделювання – спроба спрогнозувати те, що відбудеться у подібних ситуаціях, шляхом дослідження статистичної залежності між фактором, який розглядається, й іншими змінними. Ця залежність називається кореляцією. Чим тісніша кореляція, тим більша придатність моделі для прогнозування;

якісні – майбутнє прогнозують експерти, до яких звертаються за допомогою.

Основними принципами прогнозування розвитку економічного потенціалу сільської території є:

- системність – означає, що економічний потенціал розглядається, з одного боку, як єдиний об'єкт, а з іншого – як

сукупний щодо самостійних об'єктів або напрямів прогнозування. Системний підхід передбачає побудову прогнозів на основі системи методів і моделей, характеризується певною субординацією, і послідовністю, що дає змогу розробляти узгоджений і несуперечливий прогноз розвитку по кожному елементу економічного потенціалу;

- єдність – при складанні прогнозів і програм слід виходити з сукупності факторів зовнішнього і внутрішнього середовища сільської території;

- наукова обґрунтованість – у прогнозуванні необхідний усесторонній облік вимог об'єктивних економічних та інших законів, використання наукового інструментарію, досягнень вітчизняного і зарубіжного досвіду формування прогнозів;

- адекватність – відповідність прогнозу об'єктивним закономірностям, які характеризують не тільки процес виявлення, але й оцінку стійких тенденцій та взаємозв'язків у розвитку економічного потенціалу;

- варіантність – пов'язаний з можливістю розвитку економічного потенціалу і його окремих елементів по різних траєкторіях, при різних взаємозв'язках і структурних співвідношеннях;

- цілеспрямованість – передбачає активний характер прогнозування, оскільки зміст прогнозу не зводиться тільки до передбачення, а включає цілі, які належить досягти у процесі розвитку економічного потенціалу сільської території шляхом активних дій органів державної влади та управління.

Моделювання є важливим засобом розв'язання багатьох економічних завдань і, зокрема, проведення аналітичного дослідження. Воно зумовлює вивчення реально існуючих предметів, явищ, соціальних процесів, органічних і неорганічних систем. Його головне завдання полягає у відтворенні на основі подібності наявного об'єкта іншим, який замінює його об'єкт (модель) [420]. Іншими словами, метод моделювання – це конструювання моделі на основі попереднього вивчення об'єкта, визначення його найбільш суттєвих характеристик, експериментальний і теоретичний аналіз створеної моделі, а також необхідне коригування на підставі одержаної інформації [99].

Характерними етапами виконання дослідження економічних процесів методом моделювання є: визначення мети, складання

плану, формулювання проблем, побудова моделі, розв'язання завдання, збір даних, перевірка моделі, реалізація результатів дослідження.

На нашу думку, модель розвитку економічного потенціалу сільських територій – це умовно створений об'єкт, що заміщує оригінал (процес розвитку економічного потенціалу) і відображає найважливіші ознаки і властивості оригіналу для даного дослідження, його мети за обраної системи гіпотез.

Сутність методології моделювання полягає в заміні вихідного об'єкта його «образом» і подальшим вивченням (дослідженням) моделі на підставі аналітичних, стратегічних методів та обчислювально-логічних алгоритмів, які реалізуються за допомогою комп'ютерних програм. Перевагою цього методу є те, що робота не власне з об'єктом (економічним потенціалом сільських територій), а його моделлю дає можливість відносно швидко досліджувати його основні (суттєві) властивості та поведіння за будь-яких імовірних ситуацій. Водночас обчислювальні (комп'ютерні, симулятивні, імітаційні) експерименти з моделями об'єктів дають змогу, спираючись на потужність сучасних математичних та обчислювальних методів і технічного інструментарію інформатики, ретельно та досить глибоко вивчати об'єкт у достатньо детально, що недоступно суто теоретичним підходам (це є перевагою експерименту).

Найефективнішим методом вивчення сільських територій може бути також геоінформаційно-картографічне моделювання – сукупність операцій з картами, спрямованих на отримання нових знань про природно-господарські системи. Картографічне моделювання включає і створення карт, але на перший план висувається розробка методів використання вже створених карт, їх поєднаного аналізу. Виходячи з цього головну увагу слід приділяти побудові складних картографічних моделей, що являють собою набір карт або картографічних характеристик і дають змогу отримати таку додаткову інформацію про досліджуваний об'єкт, яку кожна окрема карта дати не може [106].

Із використанням названих властивостей, підходів, факторів і передумов розроблено дворівневу структурну модель формування потенціалу сільських територій (рис. 2.5).

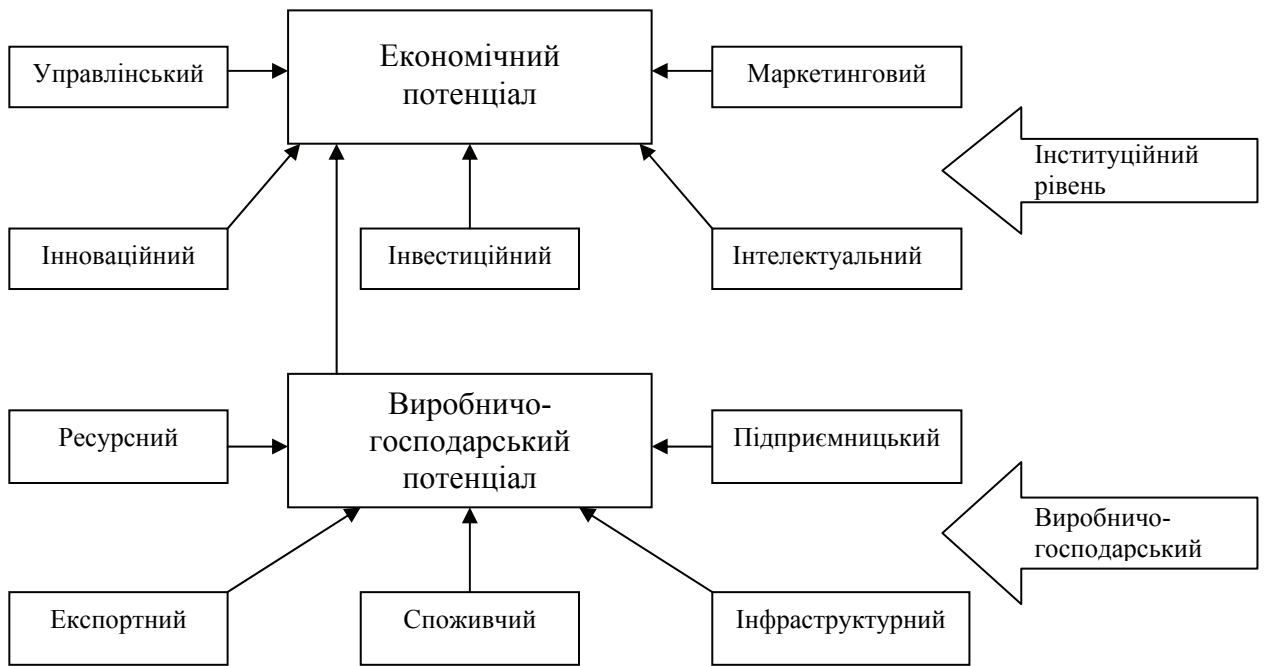

Рис. 2.5. Модель формування економічного потенціалу сільських територій (власна розробка)

Поетапно-структурний підхід до формування величини економічного потенціалу передбачає виділення проміжних рівнів узагальнення потенційних можливостей сільської території.

Першим рівнем є інституційний, на якому економічний потенціал сільської території формується і розвивається під впливом факторів зовнішнього середовища (управлінський, інноваційний, інвестиційний, інтелектуальний, маркетинговий). Другий рівень – виробничо-господарський – це формування і розвиток економічного потенціалу під впливом функціонування будь-якої сфери сільської території (ресурсний, підприємницький, експортний, споживчий, інфраструктурний).

2.2 Методика оцінки розвитку економічного потенціалу сільських територій

Однією з найбільш актуальних проблем забезпечення належного функціонування сільських територій є обґрунтована оцінка розвитку їх економічного потенціалу. Слід визнати, що хоча цим питанням і приділяється певна увага в наявних економічних публікаціях, але єдиного, загальновизнаного підходу до їх вирішення поки що, на жаль, немає.

Проаналізувавши дослідження У. Горбалья [67], О. О. Бейдика [19], І. М. Школи [101], В. І. Павлова [309], Д. М. Стеценка [400], О. С. Мошонця [284], Д. М. Євдокимової [105], О. І. Павлова [312: 316], П. Т. Саблука [375], А. М. Третяк [418] та інших, розроблено власну класифікаційну модель оцінки розвитку основних складових економічного потенціалу сільських територій (див. рис. 1.2).

По кожній складовій слід застосовувати відповідний перелік показників розвитку. Зокрема, стосовно *територіально-географічного потенціалу* основними показниками його характеристики є: площа населеного пункту, чисельність сіл в сільській раді, кількість населення, доступність до сусіднього населеного пункту та районного центру, кількість економічно активного населення, показники народжуваності та смертності.

Виробничо-господарський потенціал, на нашу думку, характеризують чисельність працівників, зайнятих у народному господарстві, валовий внутрішній продукт, обсяг продукції промисловості, виробництво товарів народного споживання, валова продукція сільського господарства.

Соціально-економічне піднесення сільської території визначається *рівнем розвитку аграрної сфери*, насамперед **оцінкою ефективності сільськогосподарської діяльності в цілому**. Зокрема:

- вартістю валової (у порівняних цінах) і товарної (у діючих цінах) продукції сільського господарства в розрахунку на: 1 га сільгоспугідь, 100 або 1000 грн. основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення, 1 грн. виробничих витрат, 1 працівника, зайнятого в аграрній сфері, 1 відпрацьовану в сільському господарстві людино-годину, 1 грн. доходів працівників, зайнятих в аграрній сфері (загальних) та 1 грн. заробітної плати;

- виробничими витратами на 1 грн. валової (у порівняних цінах) і товарної (у діючих цінах) продукції сільського господарства;

- середньорічним заробітком 1 працівника, зайнятого в сільському господарстві;

- прибутком від аграрної діяльності в розрахунку на: 1 га сільгоспугідь, 100 або 1000 грн. основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення, 1 грн. виробничих витрат, 1

працівника, зайнятого в аграрній сфері, і відпрацьовану в сільському господарстві людино-годину;

- рівнем рентабельності і рентабельністю продажу.

Для оцінки економічної ефективності рослинництва в цілому можна застосувати названі вище показники сільськогосподарської діяльності. При цьому ресурси беруться по рослинництву в цілому. Стосовно окремих видів рослинницької продукції, то основними показниками ефективності виробництва більшості з них є: урожайність, якісні параметри продукції, затрати праці на 1 ц, собівартість та ціна реалізації 1 ц, прибуток на 1 ц і 1 га, рівень рентабельності і рентабельність продажу.

Як і в рослинництві, *для оцінки ефективності тваринництва* в цілому застосовують загальні показники ефективності сільського господарства, але замість площі сільгоспугідь використовується умовне поголів'я тварин (у перерахунку на велику рогату худобу). Для оцінки окремих видів тваринницької продукції найбільш важливими показниками є: продуктивність тієї чи іншої групи тварин (середній надій молока та вихід телят від 1 корови, середня яйцєносність 1 курки-несучки, середньодобовий приріст молодняка і тварин на відгодівлі тощо) та якісні параметри продукції, витрати кормів (кормових одиниць) та праці (людино-годин) на одиницю продукції, собівартість і реалізаційна ціна одиниці продукції, прибуток на 1 ц і 1 голову, рівень рентабельності та рентабельність продажу;

Для оцінки ефективності діяльності переробних формувань (млину, крупорушки, олійних та інших) доцільно застосовувати наступні показниками: якісні параметри продукції; коефіцієнт використання виробничих потужностей; вихід основної та побічної продукції; енергоємність одиниці продукції; обсяг виробництва продукції в розрахунку на одного працівника та 100 грн. заробітної плати; працевіткість та собівартість одиниці готової продукції; розмір прибутку на 1 тону переробленої сировини та 1 т готової продукції; середній заробіток 1 працівника, задіяного в цій сфері; рівень рентабельності виробництва продукції та надання послуг з переробки; рентабельність продажу. Ураховуючи специфічні особливості того чи іншого виду переробних структур, ці показники ефективності доцільно визначати по кожному з них окремо.

Основними показниками *оцінки підприємницького потенціалу* можуть бути: індекси організації підприємництва (кількість суб'єктів господарювання та кількість, що змінили форму власності) та результативності виробництва (приріст промислової і сільськогосподарської продукції, обсяги експорту продукції), частка прибуткових або збиткових підприємств малого бізнесу та обсяг роздрібного товарообігу.

Що стосується *оцінки експортного потенціалу*, то ми вважаємо, що найбільш прийнятними показниками є відношення експорту товарів до ВВП і його динаміка за ряд років, експорту основних товарів (товарних груп) до ВВП та експорту товарів певної галузі (виду економічної діяльності) до обсягу виробництва цієї галузі (виду економічної діяльності); вартість експорту на душу населення сільської території; коефіцієнт покриття імпорту експортом (співвідношення експорту до імпорту).

Як основні показники *оцінки ресурсного потенціалу* пропонуємо використовувати перш за все наступні:

для оцінки фінансового потенціалу: доходи і видатки місцевих бюджетів; грошові доходи населення; обсяги роздрібного товарообігу, реалізації платних послуг населенню і експорту товарів; баланси основних видів промислової і сільськогосподарської продукції; середні ціни на основні види продукції; доступність і забезпеченість кредитами;

для оцінки трудового потенціалу: чисельність працюючих за аспектами розвитку сільських територій; коефіцієнти приймання і вибуття, плинності і постійності кадрів; якість розміщення працівників на посадах; тривалість робочого дня; зміна виробітку на одного працівника; втрати робочого часу; середньомісячна заробітна плата; зайняті за межами села (у тому числі в містах та селищах міського типу, за межами області та України); кількість офіційних безробітних;

для оцінки інформаційного потенціалу: наявність інформаційних технологій; рівень доступу до інформації; кількість виписаних періодичних видань у рік;

для оцінки природного потенціалу, зокрема:

земельних ресурсів: загальна площа землі; площа сільськогосподарських земель (у тому числі сільгоспугіддя, з них рілля, перелоги, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища); для садівництва, дачного будівництва, гаражного будівництва,

городництва, природоохоронного, оздоровчого, історико-культурного і рекреаційного призначення, запасу, резервного фонду, зрошувані та осушені землі; кількість власників землі та землекористувачів; площа орендованих земель; загальна кількість земельних паїв, середній розмір паю; видано державних актів на право власності земельних паїв; грошова оцінка землі; розмір орендної плати.

для оцінки кліматичного потенціалу: середня температура липня; тривалість періоду з температурою понад 10°C; річна кількість опадів;

для оцінки водних ресурсів: площі заболочених земель, актуальних смуг і рекреаційних акваторій морів, актуальних смуг та акваторій річок, озер, водосховищ, лиманів, ставків;

для оцінки біологічних ресурсів: землі, вкриті лісами та чагарниками; залісеність території; заготівля ягід, грибів, плодів, лікарських трав; щільність заселення лисиці звичайної; поширення та щільність куниці лісової і куниці кам'яної; щільність заселення зайця-русака, кабана, оленя благородного, козулі європейської, лося європейського;

для оцінки мінеральних ресурсів: структура мінеральних ресурсів, ступінь їх використання (за технологічною та економічною оцінкою);

для оцінки рекреаційно-туристичного потенціалу: кількість та площа природних і біосферних заповідників, національних природних парків, заказників, ботанічних садів, зоологічних, дендрологічних, регіональних ландшафтних парків (*для оцінки природно-антропогенного потенціалу*);

для оцінки суспільно-історичного потенціалу: характеристика пам'яток історії та культури (матеріальність, ступінь збереження, форма, призначення і використання, хронологія, значення, зв'язок з історичними подіями та життям окремих видатних осіб, тип історичної події); кількість найвизначніших архітектурних споруд; наявність об'єктів, які пов'язані з певним життєвим циклом або епізодом тієї чи іншої видатної особи (народження, діяльність, перебування, поховання) – характеристика біосоціальних ресурсів;

для оцінки інфраструктурних ресурсів: кількість закладів оздоровлення та відпочинку, туристичних готелів, садиб сільського туризму; наявність туристичних маршрутів (регіонального та місцевого значення).

Характерним для оцінки *розвитку інтелектуального потенціалу* є показник, який визначає кількість населення, зайнятого у сільському, лісовому і рибному господарстві, промисловості, будівництві, транспорті, пошті та зв'язку, оптовій і роздрібній торгівлі, готелях та сфері громадського харчування, побутовому обслуговуванні і комунальному господарстві; дитячих дошкільних закладах, освіті; охороні здоров'я та соціальній допомозі; культурі (клуби, бібліотеки тощо); спорті; органах самоврядування, підприємницькій діяльності.

Стосовно *просторово-економічного потенціалу*, то для оцінки його розвитку можна застосовувати досить широке коло показників, але найбільш важливими, узагальненими є наступні.

Для оцінки соціального потенціалу: соціально-демографічна структура населення; забезпеченість населення житлом, культурно-побутовими об'єктами (кількість клубів, будинків культури, бібліотек, будинків побуту (форма та сфера обслуговування), лазень, перукарень, пралень), установами освіти, охорони здоров'я, торгівлі; показники середньої заробітної плати, доходів населення різних верств; груповий індекс споживання комунальних послуг; індекс благоустрою території шляхами сполучення; кількість комунальних підприємств та обсяг наданих ними послуг (ремонтно-будівельних, столярних, вивезення сміття, ремонту вулиць);

для оцінки виробничого потенціалу: наявність і стан артезіанської свердловини (діюча, недіюча, потребує капітального ремонту), водонапірної башти (те саме), водогону (локальний, діючий, недіючий, потребує капітального ремонту), водозабірних колонок (діючі, недіючі, потребують капітального ремонту), котелень (те саме), трансформаторних підстанцій (те саме), тепломережі (те саме), каналізаційної мережі (те саме), електромережі, радіомережі (діюча, недіюча, потребує капітального ремонту), телефонної мережі (те саме), диспетчерського зв'язку (те саме), газопровідної станції (те саме), газорозподільчої мережі (те саме); кількість телефонних номерів; наявність мобільного зв'язку; наявність об'єктів підвищеної небезпеки (гідротехнічні споруди, автозаправка, шахта, тунель, міст, магістральний трубопровід тощо); наявність пожежної дільниці (кількість працюючих, автомобілів); під'їзд від села до траси – асфальтове покриття (потребує капітального ремонту), бруківка, покращене покриття,

грунтовий; вулиці по сільській території – те саме, під'їзд до ферм – те саме, до тракторної станції – те саме; кількість рейсів на день (до найближчого ринку, районного, обласного центру).

Для оцінки управлінського потенціалу, на нашу думку, слід використовувати такі показники: якість планування та контролювання, ступінь передачі повноважень, норми керованості, рівень використання коротко- та довгострокових інструментів управління.

Екологічний потенціал слід оцінювати за такими показниками, як: рівень забрудненості навколишнього середовища; кількість захворювань населення від дії факторів довкілля; наявність і стан очисних споруд (діючі, недіючі); рівень забруднення річок, озер, водоймищ; кількість стоків; наявність і стан сміттєзвалища (обладнані, не обладнані), скотомогильників (обладнані, не обладнані), гноєсховища; складів міндобрив і отрутохімікатів; наявність пунктів металобрухту.

Маркетинговий потенціал сільської території, на нашу думку, слід оцінювати за місцем сільської території серед інших населених пунктів, її іміджем, наявністю та періодичністю здійснення маркетингових заходів.

Оцінку інноваційного потенціалу доцільно здійснювати насамперед за наступними показниками: загальний обсяг витрат на інноваційну діяльність (на 1 особу середньорічної кількості постійного населення сільської території); обсяг витрат на продуктивні інновації (те саме), на процесові інновації (те саме); обсяг реалізованої інноваційної продукції (те саме).

Про оцінку інвестиційного потенціалу йтиметься далі.

Для визначення розвитку економічного потенціалу сільських територій ми також пропонуємо застосовувати бальну (рейтингову) оцінку та метод еталонного об'єкта. Перший метод дає змогу на основі певних показників визначити місце кожної сільської території в досліджуваній сукупності об'єктів (які є ідентичними за природно-економічними умовами) за рівнем розвитку виробничо-господарського потенціалу. Другий заснований на визначенні індексів за показниками розвитку кожної окремої сільської території порівняно з еталонним (показники якого приймаються за одиницю).

По кожному окремому блоку моделі оцінки розвитку економічного потенціалу показники звітнього року доцільно

порівнювати з попередніми роками, середньорайонними даними, а в окремих випадках – із відповідними нормативними величинами.

Комплексна оцінка розвитку економічного потенціалу сільської території дає змогу здійснити моніторинг трансформаційних процесів їх розвитку. Узагальнення цієї оцінки може бути базою для розроблення програм соціально-економічного розвитку територій на місцевому, районному, обласному і державному рівнях.

2.3 Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільських територій

Позитивні зрушення в розвитку сільських територій, які відбулися за останні роки, не дали змогу розв'язати соціально-економічні проблеми, найгострішими з яких залишаються безробіття, трудова міграція селян та руйнування соціальної інфраструктури. Системні кризові явища та занепад сільських територій призводять до зниження рівня життя населення, зменшення обсягів виробництва, що загрожує продовольчій безпеці держави. Тому, щоб розвиватися, ці території мають бути конкурентоспроможними відносно інших держав, регіонів та громад.

Органи місцевої влади, особи, відповідальні за забезпечення прогресу сільських територій, не завжди обґрунтовано визначають пріоритетні напрями їх розвитку, необхідні чинники формування конкурентних переваг та копіюють підходи інших регіонів, що переважно не дає очікуваних позитивних результатів. Однією з основних причин неефективності пропонованих досі механізмів забезпечення конкурентоспроможності є відсутність поліструктурного підходу і комплексного бачення головних орієнтирів розвитку сільської території. Адже її конкурентоспроможність формується на кількох рівнях і передбачає цілісну систему конкурентних переваг (рис. 2.6).

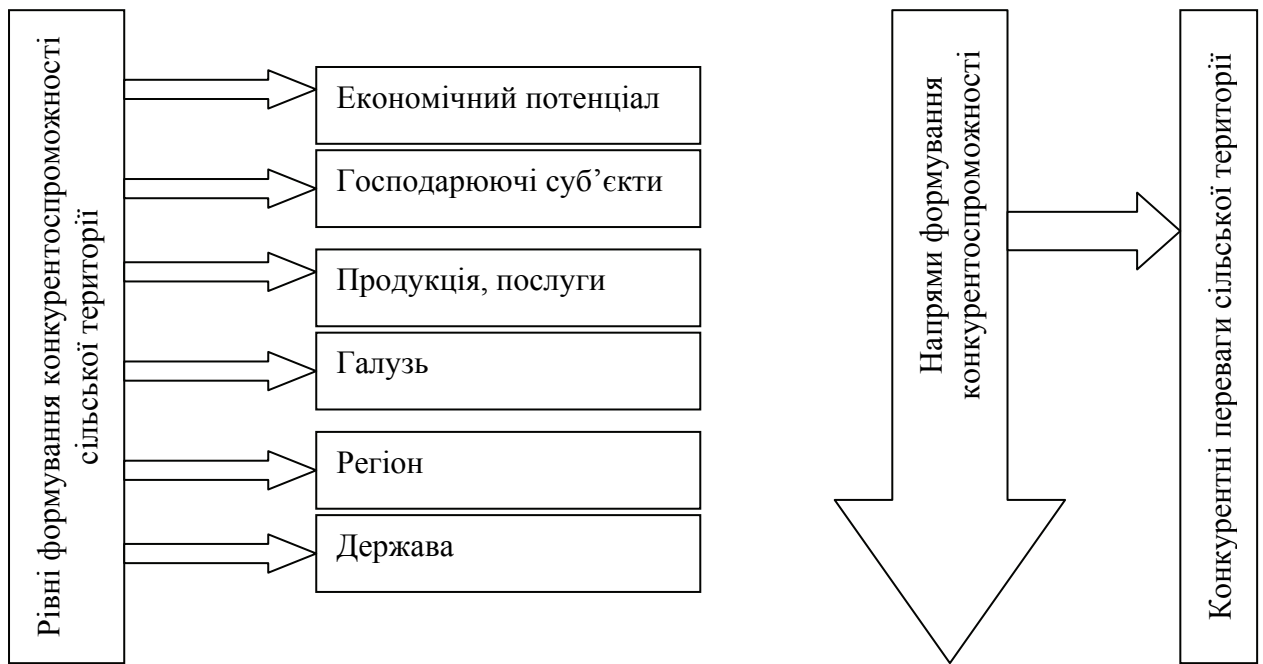

Рис. 2.6. Рівні формування конкурентоспроможності сільської території
(власна розробка)

Загалом конкурентоспроможність сільської території ми визначаємо як її здатність в умовах вільної конкуренції виробляти товари та послуги, що відповідають потребам ринку, реалізація яких підвищує добробут сільської території, регіону, країни; ефективно розпоряджатися наявним економічним потенціалом в умовах конкурентного ринку; функціонування в релевантному зовнішньому середовищі, яке ґрунтується на конкурентних перевагах.

Отже, конкурентоспроможність сільської території базується на її економічному потенціалі. Як підтвердження цього нами розроблена модель конкурентоспроможності (рис. 2.7), підґрунтям якої визначені інтелектуальний, інноваційний, інвестиційний та інфраструктурний потенціали. Вважаємо, що їх комплексне використання забезпечуватиме конкурентоспроможність сільської території, а отже, і добробут населення. Зазначена модель демонструє, що основною метою конкурентоспроможності сільських територій є їх сталий розвиток, підвищення рівня життя населення, охорона навколишнього природного середовища, збереження ресурсного потенціалу, підвищення ефективності господарської діяльності.

Конкурентоспроможність сільської території вимагає

наявності конкурентних переваг кожної складовій економічного потенціалу.

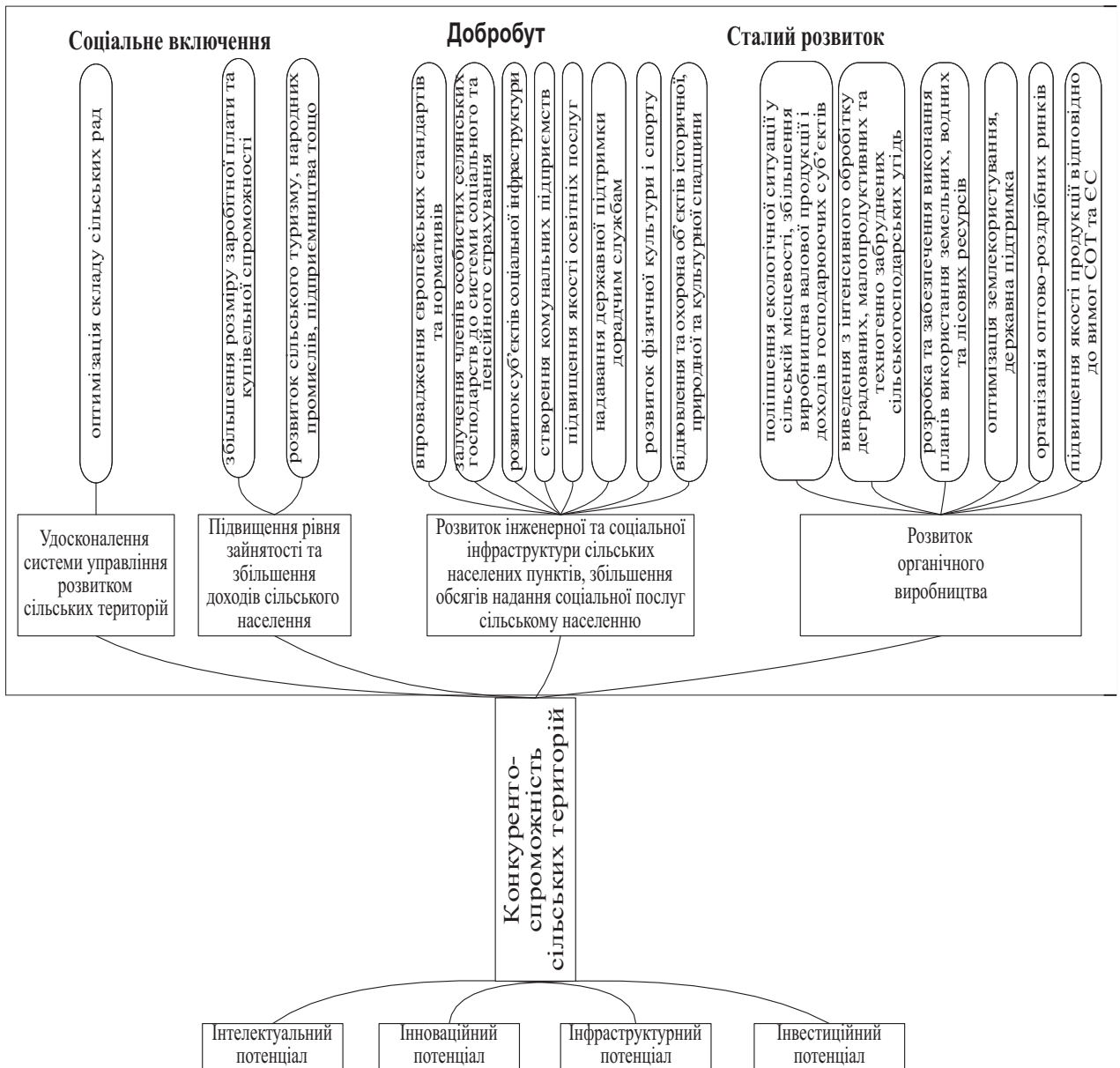

Рис. 2.7. Модель «дерева» конкурентоспроможності сільської території (власні розробки)

В умовах глобалізованого ринку вона визначається відповідно для конкурентного суб'єкта, зокрема:

- для населення – наскільки привабливою є сільська територія для проживання. У цьому випадку зростає роль асиміляційного, інфраструктурного, етнографічного та природного потенціалів;
- для розвитку господарської діяльності – характеризує

можливість її ефективного розвитку. При цьому підвищується значення інтелектуального, підприємницького, інфраструктурного, інвестиційного, управлінського, виробничо-господарського, експортного, маркетингового, ресурсного потенціалів;

- для держави – може об'єднувати два попередні напрями, а також передбачати, що окремі сільські території можуть бути стратегічними для комплексної оцінки конкурентоспроможності країни, навіть за відсутності у цих місцях належних умов проживання тощо (наприклад, запаси корисних копалин, об'єкти природного географічного, природно-антропогенного та суспільно-історичного потенціалів).

Зважаючи на те, що на формування і розвиток конкурентоспроможного потенціалу сільської території впливає безліч факторів, наводимо його у вигляді структурних елементів, своєрідних підсистем, що мають відокремлений потенціал і конкретні показники кількісної оцінки результативності та діагностики (рис. 2.8).

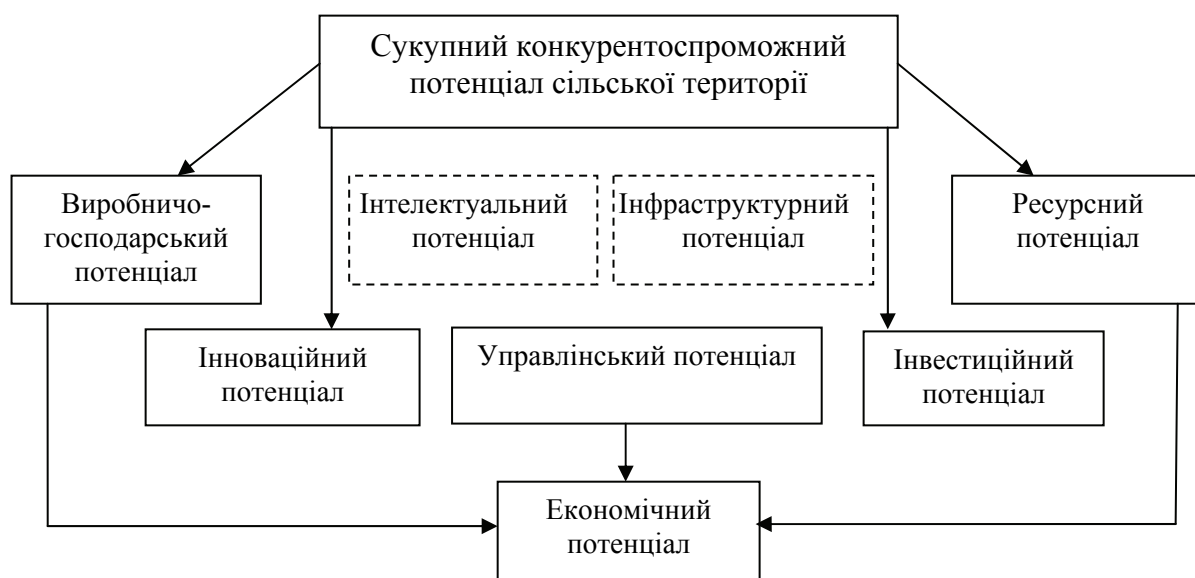

Рис. 2.8. Склад конкурентоспроможного сукупного потенціалу сільських територій (власна розробка)

Вважаємо, що для оцінки конкурентоспроможності економічного потенціалу сільської території необхідно застосовувати передусім методичні підходи, засновані на категоріях ефективності, які розглянуто вище.

Господарюючі суб'єкти в сучасних умовах є основною ланкою забезпечення конкурентоспроможності сільських територій. Це

пов'язано, з тим, що вони створюють продукцію та послуги, які реалізуються на внутрішньому і зовнішньому ринках, формують продовольчу безпеку країни; більшою мірою використовують складові економічного потенціалу; формують конкурентні переваги як суб'єкта господарської діяльності, так і галузі, сільської території, регіону та держави в цілому; розв'язують проблеми створення інноваційних технологій, підвищення якості виробленої продукції і надання послуг; значною мірою вирішують питання зайнятості населення, підвищення його добробуту, соціального розвитку, спеціалізації, кооперування, інтеграції; суттєво впливають на ефективний розвиток сільської території, регіону і національної економіки країни загалом.

Найважливішою метою будь-якого українського підприємства сьогодні є його виживання та безупинний розвиток. Це передбачає насамперед розуміння сутності конкуренції як характерної ознаки ринкової економіки та водночас рушійної сили ринку.

Окреслюючи поняття конкуренції, слід зауважити, що трактування його науковцями не дає системного уявлення про цю категорію. На думку А. Ю. Юданова [471], те чи інше визначення конкуренції охоплює лише окремий аспект поняття, тому її необхідно розглядати одночасно у поведінковому, структурному та функціональному аспектах.

Г. Л. Азоєв [5] та А. Ю. Юданов [471] акцентують увагу на поведінковому трактуванні конкуренції – боротьбі за гроші покупця шляхом задоволення його потреб.

Структурне розуміння конкуренції визначає ступінь свободи продавця і покупця на ринку та способу виходу з нього. Прихильниками такого тлумачення є Ф. Найт [298], К. Р. Макконел і С. Л. Брю [251].

Функціональна сутність конкуренції полягає в суперництві старого з новим, з інноваціями, коли приховане стає явним. Такої думки дотримувалися Й. Шумпетер [469] та Фрідріх А. фон Хайек [440].

Таким чином, конкуренція – це не тільки економічне змагання підприємств на ринку, але й стимул до підвищення ефективності окремої фірми та розвитку суспільства в цілому.

Як правило, визначаючи поняття конкурентоспроможності, науковці пов'язують його з конкурентоспроможністю продукції. Так, В. П. Грошев [72] та А. І. Кредісов [424] розглядають її як

комплекс споживчих властивостей товару, що відображає його відмінність від аналогічного конкурентного товару як за ступенем відповідності конкретній потребі, так і витратами на її задоволення. На думку М. І. Книша [214], конкурентоспроможність – це ступінь привабливості продукту для здійснюючого реальну покупку споживача.

Низка інших учених-економістів, зокрема В. Є. Хруцький, І. В. Корнеєва [441], Р. А. Фатхутдінов [431], Б. А. Райзберг [353], під конкурентоспроможністю розуміють певну можливість або здатність фірми задовольняти потреби покупців краще, ніж конкуренти, або ж, як стверджують І. О. Піддубний та А. І. Піддубна [327], спроможність функціонувати в релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах і відображає його позицію відносно конкурентів. С. І. Ожогов [302] визначає це поняття як здатність витримувати конкуренцію, протистояти конкурентам.

Більш ємним, на нашу думку, є поняття конкурентоспроможності з погляду М. О. Єрмолова [108], що трактується як відносна характеристика, що відображає відмінності процесу розвитку певного виробника від виробника-конкурента як за ступенем задоволення потреб власними товарами, так і ефективністю виробничої діяльності. Майже аналогічною є думка В. Стівенсона [401], який вважає, що конкурентоспроможність – це рівень ефективності задоволення потреби клієнта порівняно з іншими компаніями, що пропонують подібний товар або послугу.

У широкому розумінні, конкурентоспроможність – це обумовлені економічними, соціальними і політичними факторами позиції країни чи товаровиробника на внутрішньому і зовнішньому ринках. В умовах відкритої економіки вона може визначатися також як здатність країни (фірми) протистояти міжнародній конкуренції на власному ринку і ринках третіх країн [323]. В умовах глобалізації виділяють також глобальну конкурентоспроможність.

Тлумачення науковцями конкурентоспроможності підприємства також є достатньо багатоманітним. Варто відзначити, що переважна більшість учених підкреслюють взаємозв'язок конкурентоспроможності та підприємства, говорячи про те, що конкурентоспроможний товар є неодмінною ознакою конкурентоспроможності фірми. Так, Р. А. Фатхутдінов [431],

П. С. Зав'ялов, Л. Ш. Лозовський [257], В. Є. Хруцький, І. В. Корнєєва [441], Г. І. Башнянин [18] вважають конкурентоспроможність підприємства перш за все здатністю випускати конкурентну продукцію. Г. Я. Кіперман умовою конкурентоспроможності підприємства визначає ще й ефективність виробничої діяльності підприємства стосовно конкурентів [147]. На думку М. І. Круглова [234], конкурентоспроможність підприємства являє собою систему економічних категорій, елементами якої є конкурентоспроможність товару та фінансова конкурентоспроможність.

Більш ґрунтовними та змістовними, на наш погляд, є підходи до конкурентоспроможності підприємства Г. Л. Азоева [6] та Н. І. Перцовського [323]. Відповідно до визначення останнього, це можливість ведення ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку, а також узагальнюючий показник життєвої стійкості підприємства, його вміння ефективно використовувати свій фінансовий, виробничий, науково-технічний і трудовий потенціали.

Як вважає Г. Л. Азоев [6], конкурентоспроможність підприємства – це здатність ефективно розпоряджатися власними і позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку, обов'язковою умовою якої є виробництво і реалізація конкурентоспроможних товарів. У ширшому сенсі, на думку вченого, конкурентоспроможність фірми вимагає наявності конкурентних переваг у сфері НДКР, виробництва, управління, фінансів, маркетингу тощо. Таким чином, конкурентоспроможність підприємства – результат конкурентних переваг у всьому спектрі аспектів управління компанією.

Т. В. Стройко розкриває конкурентоспроможність підприємств як основну ознаку, що характеризує наявність і розвиток підприємством сукупності матеріальних і фінансових можливостей, що обумовлюють його здатність до ефективної роботи на ринках продажу своєї продукції [404].

Проте найбільш влучним, на наш погляд, є визначення Ю. Б. Іванова, який розглядає конкурентоспроможність підприємства в іншому аспекті – як певну систему, що складається з безперервно взаємодіючих факторів і характеризує ступінь реалізації потенційних можливостей підприємства з надбання та утримання впродовж тривалого періоду конкурентної переваги

[127]. Тому в цьому випадку під конкурентоспроможністю розуміють не тільки ефективність, але й динаміку пристосування підприємства до змінних умов зовнішнього середовища. Перевагою такого визначення є те, що в ньому зазначений не тільки просторовий (порівняно з конкурентами), але й часовий (порівняно з позиціями в минулому) аспект конкурентоспроможності підприємства.

Узагальнюючи трактування науковцями поняття конкурентоспроможності підприємства, доцільно сформулювати змістові складові цієї категорії (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Змістові складові категорії конкурентоспроможність підприємства (власні дослідження)

Отже, конкурентоспроможність є одним із суттєвих показників стану підприємства, який визначає перспективи його розвитку, можливість досягнення стратегічних цілей та завдань.

Процес формування конкурентоспроможних господарських структур в умовах глобалізації особливої актуальності набуває для сільських територій України. На думку О. А. Нужної [300], конкурентоспроможність аграрних підприємств – це здатність

суб'єктів економічної діяльності аграрної сфери пристосовуватись до нових умов господарювання, застосовувати свої конкурентні переваги і перемагати в конкурентній боротьбі на ринках аграрної продукції та послуг, ефективно використовуючи земельні ресурси.

Конкурентоспроможність аграрного підприємства можна класифікувати за низкою ознак (рис. 2.10).

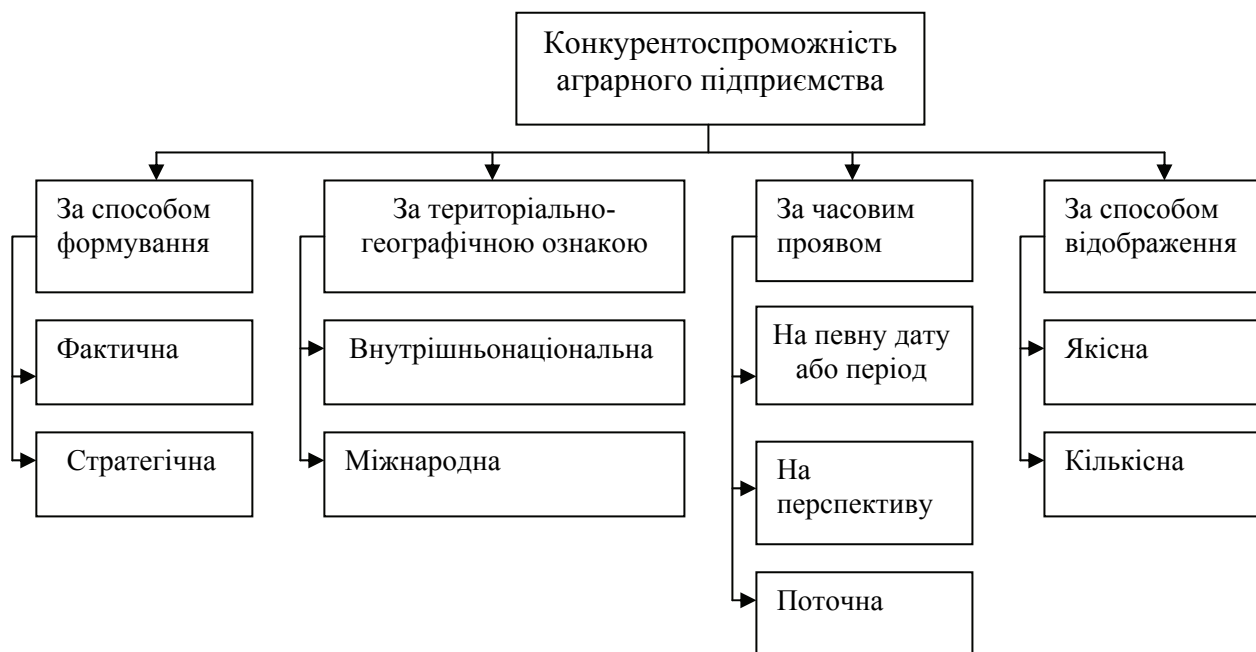

Рис. 2.10. Види конкурентоспроможності аграрного підприємства (власні дослідження)

Залежно від показників та змінних, що використовуються у процесі аналізу, І. З. Должанський та Т. О. Загорна [91] пропонують умовно поділити основні методи оцінки конкурентоспроможності підприємств на три групи (рис. 2.11).

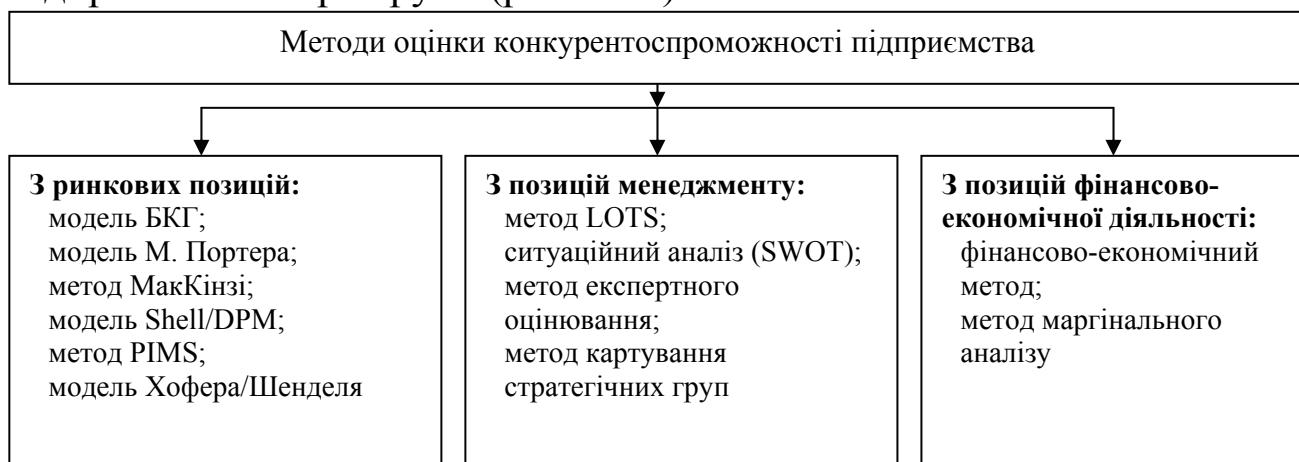

Рис. 2.11. Класифікація методів оцінки конкурентоспроможності підприємства [91]

Зазначені методи є досить розповсюдженими та носять класичний характер (дод. Д). Кожен з них має свої переваги та недоліки, тому під час оцінки конкурентоспроможності підприємства доцільно використовувати відразу кілька методів. Проте, урахувавши специфіку сільськогосподарських підприємств та необхідність визначення впливу зовнішньоекономічної діяльності на формування конкурентоспроможності фірм, на нашу думку, слід скористатися й іншими методами та підходами до оцінки конкурентоспроможності.

Варто також проаналізувати методику оцінки конкурентоспроможності, розроблену І. Н. Герчиковою та Л. І. Цигичко [59]. Вони акцентують увагу на наступних показниках: конкурентоспроможність продукції та ефект від її реалізації; відношення вартості реалізованої продукції до її кількості за поточний період; відношення прибутку до загальної вартості продажів; відношення загальної вартості продажів до вартості запасів та до вартості нереалізованої продукції; відношення суми дебіторської заборгованості до загального обсягу продажу; завантаження виробничих потужностей; портфель замовлень; обсяг капіталовкладень. Недоліком цього підходу є рекомендація обмежитись показниками виробничо-збутової діяльності підприємства, не розглядаючи його фінансовий стан.

Експерти Американської асоціації управління М. Кастенс, Н. Палей [409] як деталізований варіант дослідження конкурентних переваг підприємства рекомендують використовувати контрольні аркуші у формі систематизованих таблиць та наступні групи показників для контрольної оцінки: фінанси, виробничий потенціал, склад робочої сили, технологія, науково-дослідний потенціал, організація та управління, маркетинг.

У дослідженнях Ю. Г. Козака [215] і І. Ю. Сіваченка [426] конкурентоспроможність підприємства розглядається на таких рівнях:

- оперативному, де основним її показником є інтегральний показник конкурентоспроможності продукції;
- тактичному, на якому конкурентоспроможність забезпечується фінансово-господарським станом підприємства;
- стратегічному, що характеризує конкурентоспроможність підприємства з погляду його інвестиційної привабливості,

критерієм якої є зростання вартості бізнесу.

Ураховуючи специфіку галузі сільського господарства та необхідність врахування збутового, виробничого і фінансового аспектів діяльності фірм, пропонуємо застосовувати для аналізу конкурентоспроможності аграрних підприємств такі показники, як: обсяг виробництва, обсяг виробництва основних видів продукції у розрахунку на одну особу, обсяг збуту, частка виробництва кожного виду продукції в загальному обсязі, середні ціни реалізації, ефект від реалізації продукції, рентабельність виробництва і продаж, собівартість виробництва в розрахунку на одиницю продукції, обсяг капіталовкладень, активи підприємства, рентабельність активів.

За визначенням С. Ф. Покропивного, конкурентоспроможність продукції – це сукупність її властивостей відповідати вимогам ринку у визначений момент. Вона характеризується споживчими властивостями, затратами споживача, кон'юнктурою ринку реалізації товарів. Стосовно товару необхідно вказати, що конкурентоспроможним є товар, який має кращі якісні, вартісні та кількісні показники разом з найменшою ціною споживання та ефективну збутову стратегію задовольняти потреби споживачів щодо якості й асортименту за нижчою ціною [97].

Як показали проведені нами дослідження, більшість учених оцінюють конкурентоспроможність продукції лише за рівнем рентабельності. Як додаткові показники розглядаються маса прибутку на 1 га сільгоспугідь, на 1 га посіву і на 1 голову худоби. Протиріччя, що виникають між названими показниками і рівнем рентабельності при їх зіставленні в просторі і часі вирішуються на користь прибутку на одиницю земельної площі, який ураховує специфіку сільського господарства і можливості підприємств щодо розширеного відтворення виробництва [306].

З метою повного відображення можливостей життєздатності виробів і суб'єктів ринкової сфери користуються індексами конкурентоспроможності, що обчислюються як частка фактичного рівня рентабельності виробництва і розрахункового (нормативного) значення цього показника. Якщо величина індексу становить менше одиниці, то це свідчить про необхідність переорієнтації економічної діяльності підприємства; дорівнює одиниці – це вимагає пошуку нових варіантів розвитку виробництва і ринків збуту; на п'ять і більше позицій перевищує одиницю – це свідчить

про правильність обраного економічного курсу підприємницької діяльності. Індекси конкурентоспроможності змінюються під впливом кон'юнктури ринку і ступеня її освоєння, змін купівельної спроможності населення, тривалості життєвого циклу виробів, обсягів упровадження нових технологій тощо.

С. С. Геркавенко конкурентоспроможність продукції (товарів) пропонує визначати як відношення корисного ефекту до сумарних витрат, пов'язаних з її придбанням та експлуатацією товарів [58]:

$$K_k = E/C \rightarrow \max, \quad (2.1)$$

де K_k – коефіцієнт конкурентоспроможності;

E – економічний ефект (якість + обслуговування);

C – ціна товару.

На думку вказаного автора, таке співвідношення повинно наближатися до свого максимального рівня, щоб забезпечувати найвище значення конкурентоспроможності.

Ми вважаємо, що основними показниками, які характеризують конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції, є її собівартість, ціна та рентабельність продажу.

Аналіз конкурентоспроможності галузі за М. Портером ґрунтується на показниках, що характеризують зміни зовнішньоекономічних зв'язків за типами виробництва і кластерами [336], а саме частка промисловості у світовому експорті, конкретної галузі або кластера – у загальному обсязі експорту країни та конкретної галузі чи кластера – у світовому експорті.

В економічній літературі [432, с. 103] конкурентоспроможність галузі рекомендується визначати за провідними підприємствами, питома вага яких становить понад 60% від обсягу продаж у галузі загалом, за формулою:

$$K_{\text{гал}} = \sum_{i=1}^n a_i \times K_i, \quad (2.2)$$

де $K_{\text{гал}}$ – конкурентоспроможність галузі;

K_i – конкурентоспроможність i -ого підприємства галузі;

a_i – питома вага підприємства за обсягом продажу серед n підприємств галузі ($0 \leq a_i \leq 1$, і $\sum_{i=1}^n a_i = 1$);

n – кількість підприємств галузі.

Оцінка конкурентоспроможності галузі комплексно проводиться за такими показниками: продуктивність праці, питома

оплата праці, капіталомісткість, наукоємність, технічний рівень продукції, сукупність знань і наукових напрацювань, необхідних для реалізації наукових і проектних розробок, рівень експортної орієнтації або імпоротної залежності галузі, ступінь відповідності розвитку галузі загальному рівню національного господарства, ступінь відповідності динаміки цін на продукцію галузі їх динаміці в національному господарстві, експансія галузі, наявність "продуктових шлейфів" [57, с. 17].

Галузева конкурентоспроможність оцінюється в певному інтервалі часу по відношенню до інших галузей і секторів усередині країни, а також до аналогічного виробництва за кордоном. Фактори конкурентоспроможності галузі відносяться і до підприємства. Їх також поділяють на групи:

- ресурсні (фізичні витрати ресурсів на одиницю готової продукції, що перебувають в оберненому зв'язку із показниками ефективності);
- цінові (рівень і динаміка цін на всі ресурси, що використовуються, і готову продукцію);
- фактор середовища (економічна політика країни і ступінь її впливу на ринкового контрагента).

Механізм функціонування галузі реалізується під впливом певної системи соціально-економічних, організаційно-економічних складових, що формують загальний фон діяльності підприємств галузі та організаційно-правових, організаційно-технічних і організаційно-технологічних складових, що визначають специфічну частину системи галузевого розвитку. Отже, досліджуючи конкурентоспроможність галузі в умовах регіонального розвитку, необхідно враховувати такі умови його реалізації [39]:

- соціально-економічні – сукупність суспільних відносин;
- організаційно-економічні – наявність інститутів, закріплених у формі законодавчих актів, або установ, у тому числі фінансових, через які реалізуються ті чи інші аспекти діяльності підприємства;
- організаційно-правові – наявність відповідної нормативно-правової бази, необхідної для ефективного здійснення підприємством напрямів своєї діяльності;
- організаційно-технічні – рівень розвитку техніки і технологій, необхідних для практичного здійснення діяльності

економічним суб'єктом;

- організаційно-технологічні – структура прийняття і реалізації управлінських рішень у процесі функціонування підприємства в системі галузевого або регіонального розвитку.

Загальний рівень конкурентоспроможності галузі формується на основі конкурентоспроможності підприємства, яка, у свою чергу, базується на конкурентоспроможності продукції.

В умовах загострення конкуренції особливого значення набуває підвищення конкурентоспроможності регіонів, передусім шляхом активізації їх потенціалу (факторів конкурентоспроможності). Вона залежить від здатності впроваджувати інновації, модернізувати виробничі й технологічні процеси, пристосовуючись до мінливих умов навколишнього середовища. У сучасних умовах конкурентне економічне становище суб'єктів регіональної економіки визначається їхньою здатністю здійснювати господарську діяльність у ринковому середовищі на умовах самостійності та самофінансування. Це принципово нове явище глибоко пронизує всі сфери діяльності підприємств і організацій. Їхню конкурентоспроможність можна визначити як потенційну можливість займати відповідну нішу на ринку товарів та послуг, що забезпечують стійке фінансове та економічне становище суб'єкта ринкових відносин.

У процесі оцінювання конкурентних позицій регіонів ураховується рівень економічного розвитку суб'єктів регіональної економіки. Експертна оцінка може засновуватися на 10-бальній системі. Досягти найвищої оцінки практично нереально, але розрив може бути зменшений за рахунок удосконалення конкурентних позицій унаслідок докорінної структурної переорієнтації економіки регіонів, поліпшення транспортної системи, зниження екологічної, енергетичної та соціальної напруженості, фінансового оздоровлення міжвиробничих зв'язків, а також формування ринкової та виробничої інфраструктури, створення відповідного науково-інформаційного середовища.

Для оцінювання та аналізу конкурентних переваг регіонів як суб'єктів держави доцільно виходити з таких критеріїв:

кожна конкурентна позиція має сприяти підвищенню привабливості регіону для формування системи регіональних ринків;

усі конкурентні позиції пов'язані між собою і взаємодіють, що створює економічну зацікавленість суб'єктів ринку в розвитку конкурентного середовища на території тих регіонів, в яких найбільш надійні та стійкі конкурентні переваги;

конкурентні позиції регіону динамічні та змінюються під впливом активної структурної політики, посиленого оновлення виробничого, науково-технічного і ресурсного потенціалу, розвитку виробничої та ринкової інфраструктури, здійснення активної інвестиційної та зовнішньоекономічної діяльності;

конкурентні позиції в кожному регіоні розвивалися неоднаково під впливом багаторічної політики регіонального розвитку відповідно до централізовано-розподільчої системи ведення господарства. У результаті вони не адекватні вимогам розвиненої ринкової економіки, і кожній позиції притаманний свій рівень зрілості та активності.

Рейтинг – стала і зручна форма унаочнення порівняльної інформації. Як правило, увагу привертають власне ранги – займані регіонами позиції. Але ми хотіли цим рейтингом розкрити соціально-економічну систему країни з нового погляду. Зайва «статичність» рейтингів, їхня спрямованість у минуле або в кращому разі фіксація сьогодення часто знижує практичну застосованість результатів. Для стратегічного управління конкурентними позиціями регіонів необхідне також розуміння динамічної складової: потрібний аналіз не тільки нинішньої ситуації, але й можливостей розвитку. Рейтинг конкурентоспроможності розроблений саме для використання у системі стратегічного управління регіонами, яке відкриває шлях для посилення їхніх конкурентних переваг, зниження ризиків розвитку і залежності від зовнішньої кон'юнктури.

Конкурентоспроможність регіонів у нашому розумінні – це не лише оцінка їх соціально-економічного стану, а перш за все стабільності і стійкості розвитку території. Основою рейтингу є 130 чинників, що об'єднують і статистичні дані, і соціологію, і експертні оцінки. При цьому результати рейтингу не зводяться до простої суми. Підсумковий рейтинг кожного регіону має три параметри: перший – рівень конкурентоспроможності, поділений на ранги за трибальною шкалою (ABC); другий – стійкість розвитку, поділений на ранги за чотирибальною шкалою (ABCD);

третій – визначення на основі ФЕСТ-моделі домінуючого чинника для розвитку цього регіону (Ф – фінансовий, Е – економічний, С – соціальний, Т – територіальний).

Застосування теорії конкурентоспроможності стосовно країни є специфічним, оскільки держави не можуть зникати під впливом конкуренції як збанкрутілі фірми. У вузькому розумінні, коли беруться вартісні показники зовнішньоекономічної діяльності, країни справді конкурують на світових ринках. Такий підхід ураховує питомі витрати виробництва в обробній промисловості, ціни, реальний обмінний курс, тобто все те, що формує конкурентні позиції вітчизняних галузей у глобальній економіці. Таким чином, конкурентоспроможність тієї чи іншої країни можна розглядати як «суму» міжнародної конкурентоспроможності національних експортерів.

За визначенням Європейської економічної комісії ООН, для досягнення високого рівня конкурентоспроможності необхідно виконувати такі умови (або хоча б частина із них): експортери зберігають і збільшують свою частку на зовнішніх ринках; на продукцію з високою доданою вартістю та сучасні технології припадає постійно зростаюча частка експорту; збільшується середня питома вартість експорту країни.

Існує і ширше трактування поняття конкурентоспроможності: як здатності країни створити внутрішні та зовнішні умови, що дають можливість бізнесу виробляти товари і послуги, які витримують випробування міжнародними ринками, а населенню – постійно підвищувати доходи та якість життя, тобто – це здатність забезпечити стабільне економічне зростання.

Конкурентоспроможність є одночасно і засобом (де мета – підвищення рівня життя), і метою (тільки більш конкурентоспроможні країни мають вищий рівень життя), що робить її надзвичайно привабливою для використання в соціально-економічній політиці.

У світі існують дві основні «школи» рейтингування конкурентоспроможності країн. Гарвардсько-давоська (World Economic Forum) і лозаннська (IMD Lausanne) методики є інструментом постійного коригування політики країн щодо формування чинників стабільного зростання.

Конкурентна перевага – це становище сільської території, яке дає їй змогу долати сили конкуренції та приваблювати відвідувачів

й інвесторів. Конкурентні переваги сільської території створюються наявним економічним потенціалом, котрим вона володіє і який дозволяє їй ефективно функціонувати.

При цьому конкурентні переваги поділяються на два види: високого рангу (пов'язані з наявністю у сільській території іміджу, інтелектуального, інвестиційного, інноваційного, маркетингового потенціалу, забезпеченість ресурсним виробничо-господарським потенціалом тощо) та низького (наявність дешевої робочої сили, доступність джерел сировини і т. д.). Останні не настільки стійкі, адже можуть бути скопійовані конкурентами.

Кожна сільська територія має певні індивідуальні ознаки, властиві тільки їй, що і відрізняє її від решти сіл даного типу, – саме це визначається її конкурентною перевагою.

2.4 Методика оцінки інвестиційної привабливості сільських територій

На сучасному етапі є чимало праць вітчизняних і зарубіжних учених, присвячених проблематиці визначення рівня інвестиційної привабливості об'єктів. Остання являє собою не тільки фінансово-економічний показник, а й модель кількісних і якісних показників – оцінок зовнішнього середовища (політичного, економічного, соціального правового) і внутрішнього позиціонування об'єкта в зовнішньому середовищі, оцінка його фінансово технічного потенціалу, що дає змогу варіювати кінцевий результат. Інвестиційна привабливість окремого напрямку чи сфери діяльності – це комплекс чинників, які формують зовнішні умови для реалізації інвестиційного проекту [96].

А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Г. О. Партин [115, с. 392] визначають інвестиційну привабливість як узагальнену характеристику переваг і недоліків інвестування окремих об'єктів чи напрямів з погляду інвестора. Такої ж думки дотримується і О. В. Носова [299].

Білоруськими вченими Н. А. Русак і В. А. Русак [368, с. 89] інвестиційна привабливість об'єкта (країни, регіону, галузі, підприємства або проекту) трактується як доцільність вкладення в

нього вільних коштів. Аналогічної думки дотримуються А. А. Садеков та Н. А. Лісова [379, с. 22], що визначають інвестиційну привабливість як інтегральний або комплексний показник доцільності вкладення капіталу інвестором у той чи інший об'єкт (країну, галузь, регіон, підприємство чи проект). Л. Петкова, В. Проскурін трактують її як сукупність суб'єктивних і об'єктивних умов, що сприяють або перешкоджають процесу інвестування національної економіки на макро-, мезо-, мікрорівнях [324, с. 22].

Згідно з дослідженням А. В. Петраєва [325] та Л. А. Семіна [386], інвестиційна привабливість – це система або поєднання різних об'єктивних ознак, засобів, можливостей, що обумовлюють у сукупності потенціальний платоспроможний попит на інвестиції в певній країні, регіоні, галузі.

Таким чином, інвестиційну привабливість слід розглядати як багаторівневу систему, яка включає країну, галузь, регіон, підприємство (рис. 2.12).

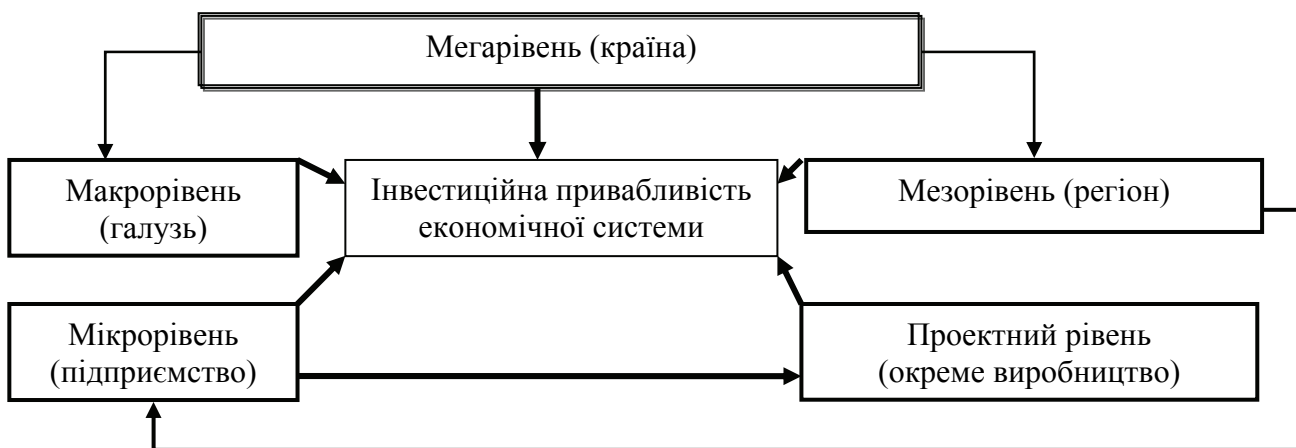

Рис. 2.12. Багаторівнева модель інвестиційної привабливості економіки [425, 247]

Далі з'ясуємо сутність інвестиційної привабливості залежності від рівня дослідження. Б. А. Карпінський під інвестиційною привабливістю країни розуміє систему переваг, гарантій та важелів (економічних, соціальних, фінансових, податкових, сировинних, майнових тощо), які є на її території і не суперечать законодавству держави, створену в інтересах розвитку регіону та захисту прав конкретного інвестора [144, с. 58]. М. Войнаренко вважає її однією з найбільш впливових концепцій у практичній політиці сучасного

світу, оскільки охоплює не лише економічні показники, а й оцінює економічні наслідки, важливі для стабільного розвитку неекономічних явищ, таких як якість політичних процесів і державного управління [50, с. 25].

В. І. Благодатний, Л. О. Абсава вказують, що інвестиційна привабливість – це інтегрована характеристика окремих регіонів країни з позицій інвестиційного клімату, рівня розвитку продуктивних сил, інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, які суттєво впливають на формування доходності інвестицій та зменшення інвестиційних ризиків [24].

Погоджуючись із наведеними твердженнями, вважаємо, що інвестиційна привабливість країни – це інтегральна характеристика території, яка включає в себе наявний інвестиційний клімат, тенденції розвитку інвестиційної інфраструктури, можливості залучення та використання інвестиційних ресурсів, а також інші фактори, що безпосередньо чи опосередковано впливають на ефективність вкладених інвестицій та знижують інвестиційні ризики.

На нашу думку, основними факторами, які позитивно впливають на інвестиційну привабливість країни, є наявність ринків збуту, різноманітних ресурсів, дешевої та якісної робочої сили, стратегічне географічне розміщення.

А. Асаул [11] вважає, що інвестиційна привабливість – це становище регіону в той чи інший момент часу, тенденції його розвитку, які відображаються в інвестиційній активності. В. Г. Федоренко, В. Б. Захожай, В. Г. Чувардинський розглядають її як інтегральну характеристику окремих регіонів країни з позиції інвестиційного клімату, рівня розвитку інвестиційної інфраструктури, можливостей залучення інвестиційних ресурсів та інших факторів, що істотно впливають на формування дохідності інвестицій та інвестиційних ризиків тощо [403]. Крім того, інвестиційну привабливість також трактують як: відповідність регіону основним цілям інвесторів, що полягають у прибутковості, безризиковості і ліквідності інвестицій [279] та рівень задоволення фінансових виробничих, організаційних й інших вимог чи інтересів інвесторів щодо конкретного регіону [280].

Варто відзначити, що поняття *інвестиційна привабливість регіонів* має два аспекти – потенційний та реальний. Перший

пов'язаний з оцінкою та прогнозом потенційних регіонально-інвестиційних факторів, другий – з розумінням її як результату реалізованого інвестиційного процесу. Виходячи з цього під рівнем інвестиційної привабливості регіонів можна розуміти обсяги прямих іноземних інвестицій.

Інвестиційна привабливість регіону оцінюється такими чинниками [400]:

рівень економічного розвитку – характеризується такими показниками, як питома вага у валовому внутрішньому продукті і національному доході, обсяг виробництва на душу населення, рівень самозабезпечення основними продуктами харчування, середній рівень заробітної плати робітників, обсяг і динаміка капітальних вкладень на душу населення, чисельність підприємств, питома вага збиткових підприємств;

рівень розвитку інвестиційної інфраструктури – оцінюється кількістю підрядних будівельних компаній, обсягом місцевого виробництва основних будівельних матеріалів, енергетичних ресурсів на душу населення, щільністю залізничних колій і автомобільних шляхів;

демографічна характеристика – визначається як питома вага населення в загальній кількості мешканців України, співвідношення міського і сільського населення, питома вага населення, зайнятого в суспільному виробництві, рівень кваліфікації робітників;

рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури – характеризується питомою вагою приватизованих підприємств і з недержавною формою власності в загальній їх кількості, чисельністю підприємств з іноземними інвестиціями, банківських установ, страхових компаній, товарних бірж.

На нашу думку, інвестиційна привабливість регіону – це багатофакторна система цілеспрямованих вчинків та дій, яка свідомо формується на регіональних рівнях в інтересах залучення на конкретну територію додаткових ресурсів, як у грошовій, так і матеріальній формах.

Регіональна привабливість оцінюється за такими чинниками, як рівень економічного розвитку, інвестиційної інфраструктури, ринкових відносин і комерційної інфраструктури; криміногенних, екологічних та інших ризиків, демографічна характеристика.

При виборі регіону інвестори надають перевагу: близькості автомобільних митних переходів (не далі як 40 км), розташуванню на залізничних або автомобільних маршрутах і міжнародним транспортним коридорам [37, с. 33].

Як стверджує І. В. Сидоренко [388], визначаючи інвестиційну привабливість регіону, потрібно враховувати, по-перше, фактори, що формують інвестиційний потенціал регіону; по-друге, складові інвестиційного клімату; по-третє, чинники, які впливають на інтенсивність залучення інвестицій, тобто інвестиційну активність даної регіональної господарської системи. Остання залежить як від інвестиційного клімату, так й інвестиційної привабливості галузі та об'єктів інвестування. Тобто інвестор не буде вкладати кошти в підприємство, якщо галузь перебуває в кризовому стані.

Як зазначає Т. В. Майорова [250], інвестиційна привабливість галузей – це інтегральна характеристика окремих сфер економіки з позицій перспективності розвитку, дохідності інвестицій та рівня галузевих інвестиційних ризиків. Такої ж думки дотримуються М. М. Єрмошенко та І. О. Плужников [109, с. 48].

У процесі вибору галузевих напрямів інвестування критеріями для прийняття рішень, зокрема Всесвітнім банком, є такі групи чинників [92]:

ринкові – розмір ринку, темп зростання його потенціалу, циклічність попиту, еластичність цін, прибутковість, диференціація продукту;

конкуренції – оцінює стан конкуренції галузевого ринку, наявність рівних конкурентів, інтенсивність конкуренції, ступінь спеціалізації конкурентів, наявність товарів-замінників, завантаження потужностей;

бар'єри входження в галузь – досліджує капіталоемність галузі, наявність каналів розподілу і доступ до них і сировинних ресурсів, захищеність із боку держави, соціальні проблеми галузі, що можуть спричинити негативний вплив на входження в галузь;

перешкоди для виходу підприємства з галузі – аналізує існуючі обмеження державного і соціального порядку, що перешкоджають виходу з галузі, спеціалізацію активів і можливість їх перепрофілювання і використання за іншим призначенням;

взаємовідносини з постачальниками – характеризуються наявністю місцевих постачальників, матеріалів-замінників, інтенсивністю конкуренції серед постачальників, можливістю

формування стратегічних союзів та інших взаємовідносин із постачальниками сировини і матеріалів, рівнем вертикальної інтеграції з ними;

технологічні – досліджуються рівень технічних нововведень у галузі, складність продукції і виробництва, патентно-ліцензійна ситуація, капітало- і наукоємність продукції;

соціальні – дисципліна робітників, демографічні процеси, ступінь охоплення робітників профспілками, вплив громадських організацій, виробничі відносини робітників із керівництвом.

Одним із найбільш важливих аспектів функціонування підприємств є інвестиційна діяльність. Інвестиції стосуються глибинних основ господарської діяльності, визначаючи процес економічного зростання підприємств, галузей, регіону, країни.

В. О. Коюда, Т. І. Лепейко, О. П. Коюда [226] пропонують інвестиційну привабливість підприємства розглядати як сукупність характеристик фінансово-господарської та управлінської діяльності підприємства, перспектив розвитку та можливостей залучення інвестиційних ресурсів на основі формалізації оціночних методів. Аналогічної думки дотримується А. П. Гайдуцький [52], розуміючи під цим поняттям сукупність характеристик, що дає змогу потенційному інвестору оцінити, наскільки той або інший об'єкт інвестицій привабливіший від інших для вкладення наявних коштів.

На думку Я. Є. Задорожної і Л. П. Дядечко [116], інвестиційна привабливість – це комплекс різноманітних факторів, перелік і вага яких може змінюватися залежно від цілей інвесторів, виробничо-технічних особливостей підприємства, в яке інвестуються кошти, економічного розвитку підприємства в минулому, у теперішній час, а також очікуваного економічного розвитку. Цей підхід, на нашу думку, ураховує дуже важливий момент – вимоги інвесторів, забезпечення яких є визначальною умовою високої оцінки інвестиційної привабливості.

І. О. Бланк пропонує розглядати поняття інвестиційної привабливості підприємства на основі фінансових показників – фінансової стійкості, прибутковості, ліквідності та оборотності активів [25]. Автор зосереджує увагу на напрямках інвестування та складових інвестиційної привабливості.

Інвестиційна привабливість підприємства – це його інтегральна характеристика з позиції перспектив розвитку, обсягу і

можливостей збуту продукції, ефективності використання активів і їх ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості. Тобто її можна охарактеризувати як доцільність вкладення в підприємство вільних грошових коштів [96]. На основі теоретичних досліджень виокремлено фактори оцінювання інвестиційної привабливості підприємств, а саме:

- загальна характеристика виробництва;
- характеристика технічної бази підприємства, технології, вартість основних засобів, коефіцієнт зношення;
- номенклатура продукції, що випускається;
- виробнича потужність, можливість нарощування виробництва;
- місце підприємства в галузі, на ринку;
- рівень монопольності стану підприємства;
- характеристика дирекції, схеми управління, чисельність персоналу, його структура, заробітна плата;
- статутний фонд, власники підприємства, номінал та ринкова ціна акцій, розподіл пакета акцій;
- структура витрат на виробництво, у т.ч. по основних видах продукції, їхня рентабельність;
- обсяг прибутку та його використання за звітний період;
- фінанси підприємств [96];
- економіко-географічне положення, галузева приналежність, статус власності;
- інтелектуальний капітал;
- діловий імідж керівництва;
- лояльність клієнтів;
- вартість бренда;
- становище на ринку, конкурентоспроможність;
- збалансованість контрольних карт;
- оборотність капіталу;
- фінансова стійкість підприємства;
- прибутковість (рентабельність) діяльності;
- платоспроможність і ліквідність;
- структура активів і капіталу [425].

Тобто можна зробити висновок, що інвестиційна привабливість підприємства – це його інтегральна характеристика як об'єкта майбутнього інвестування з позиції перспектив розвитку

(динаміки обсягів продажу, конкурентоспроможності продукції), ефективності використання ресурсів і активів, їхньої ліквідності, стану платоспроможності і фінансової стійкості, а також низки неформалізованих показників (професійні здібності керівництва, галузева та регіональна приналежність підприємства, стадія життєвого циклу, добросовісність підприємства як партнера).

Аналіз різних підходів до визначення поняття *інвестиційна привабливість* дає підстави констатувати, що сьогодні існує його однозначного трактування. Кожен учасник інвестиційного процесу вкладає свій зміст у це поняття, що, у свою чергу, значною мірою ускладнює процес побудови конкретних моделей аналізу.

Слід зазначити, що у науковій літературі фактично зовсім не приділяється увага дослідженню сутності інвестиційної привабливості сільських територій, факторів, які впливають на її формування.

На нашу думку, інвестиційна привабливість сільських територій – це система складових економічного потенціалу, що обумовлюють у сукупності потенційний попит на інвестиції у ній. Крім того, слід наголосити, що її неможливо досліджувати окремо від інвестиційного клімату, інвестиційної активності та інвестиційного потенціалу (рис. 2.13).

Ми погоджуємося з думкою І. В. Сидоренка, що інвестиційний потенціал реалізовується за рахунок економічного потенціалу при відповідних умовах [388]. Наявність економічного потенціалу сільських територій приваблює інвесторів, але рівень інвестиційних можливостей характеризується показниками швидкості та легкості реалізації потреб інвестора. Тобто економічний потенціал – це економічні можливості сільської території, що можуть бути використані для забезпечення всіх її матеріальних та інших потреб, а інвестиційний – можливість використання економічного потенціалу сільської території для реалізації намірів та забезпечення потреб та очікувань інвестора.

Інвестиційна активність – це інтенсивність залучення інвестицій в економіку певного об'єкта (країни, регіону, галузі, підприємства). Таке визначення притаманне більшості українських учених [381; 390; 460]. І. В. Сидоренко [388] зазначає, що інвестиційна активність – це ще і створення передумов для відповідного розміщення залучених коштів. Що стосується сільської території, то ми схилиємося до думки, що інвестиційна

активність – ступінь інтенсивності інвестиційного процесу в рамках сільської території, що враховує всі елементи її економічного потенціалу та реалізовані інвестиційні можливості.

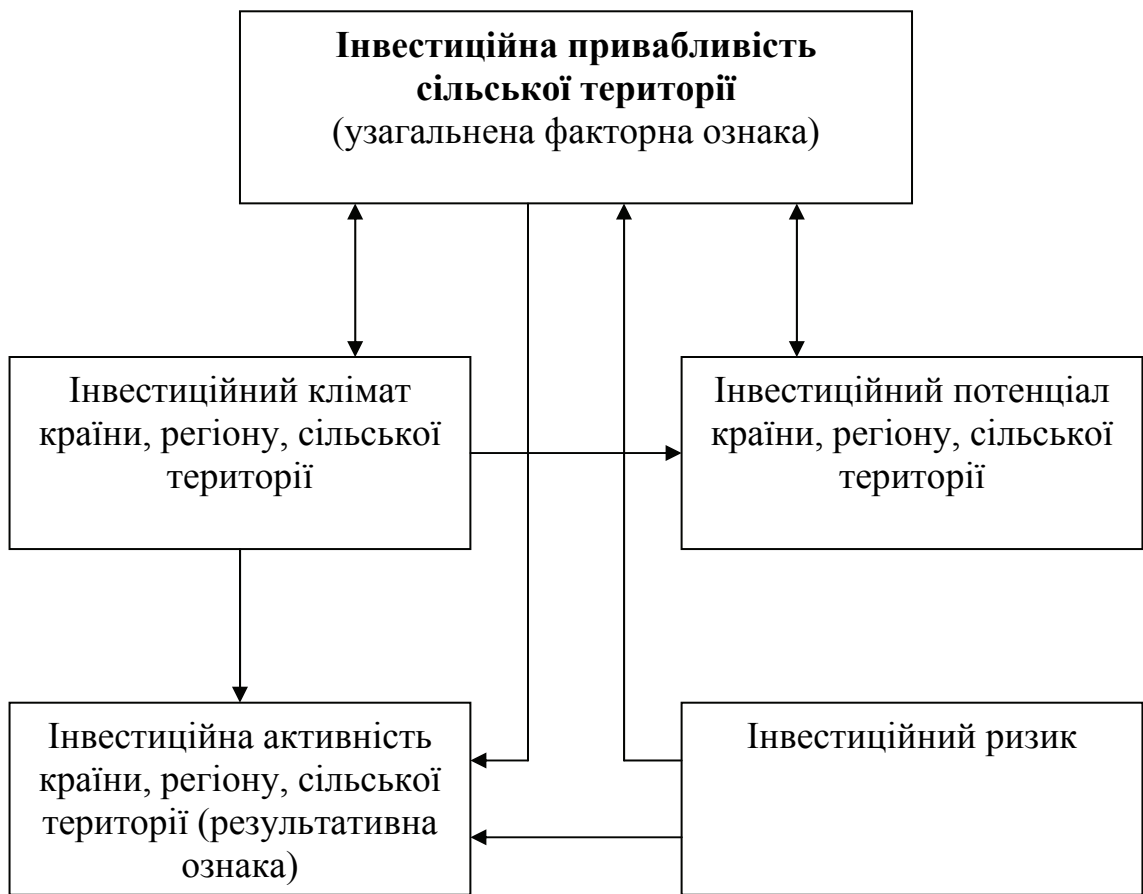

Рис. 2.13. Взаємозв'язок дефініцій інвестиційної привабливості сільської території (власні дослідження)

Успішна інвестиційна діяльність можлива за умови створення сприятливого інвестиційного клімату, тобто середовища, в якому проходять інвестиційні процеси. Воно формується під впливом політичних, економічних, соціальних та інших факторів, що визначають умови інвестиційної діяльності в регіоні і ступінь ризику інвестування [322; 71; 131; 333]. На наш погляд, інвестиційний клімат сільської території являє собою сукупність факторів державної та регіональної дії, що визначають можливості її подальшого розвитку та використання наявного економічного потенціалу.

Будь-який вид діяльності супроводжується ризиком, у т.ч. інвестиційний. Інвестиційний ризик – це потенційна можливість недосягнення запланованих цілей інвестування (у вигляді прибутку або соціального ефекту і в результаті непередбачених утрат коштів

та отримання грошових збитків чи прибутку, але менших, ніж планувалося, розмірів) [26]. Однак, на нашу думку, таке трактування є одностороннім і характеризують його лише як імовірність певних утрат, тобто як категорію, що призводить лише до негативних наслідків. Між тим на практиці інвестори йдуть на ризик, оскільки він може ще й принести позитивних результатів. Тому ми прийшли до висновку, що стосовно сільських територій він являє собою, з одного боку, імовірність понесення втрат ресурсів і доходів у зв'язку з низькою несприятливих умов економічного середовища, а з іншого – можливість одержання вигоди, додаткового прибутку, які однак не є гарантованими.

Виходячи з багатофакторного характеру власне поняття *інвестиційна привабливість*, її оцінювання, на думку багатьох учених, доцільно здійснювати на таких рівнях:

- міждержавному, що дає змогу інвестору вибрати країну-інвестування;
- міжрегіональному, можливість вибрати регіон-реципієнт в обраній країні;
- міжгалузевому – здатність вибрати відповідну галузь-реципієнт в обраній країні;
- міжпідприємницькому – дає змогу інвестору вибрати підприємство-реципієнт в обраній галузі та обраному регіоні;
- міжпроектному – можливість вибору прийнятний для інвестора інвестиційного проекту для підприємства в обраній галузі та регіоні [9].

Привабливість держав розраховується міжнародними організаціями та установами за різними ознаками, однак математичний підхід є однаковим – це розрахунок рейтингової системи оцінок держави. Ранжування країн світу за цим показником характеризує їх інвестиційну привабливість і є своєрідним «барометром» для іноземних інвесторів.

Конференція ООН з торгівлі та розвитку ЮНКТАД для оцінювання інвестиційної привабливості країни рекомендувала використовувати два показники, що характеризують позиції різних держав на світовому ринку інвестицій:

- індекс фактичного стану із залучення інвестицій, що розраховується як відношення частки країни-реципієнта в обсягах світових іноземних інвестицій до її частки у світовому ВВП;

- індекс потенціалу із ввезення інвестицій, який розраховується як середньоарифметичне значення із восьми показників: темпів зростання ВВП країни, величини ВВП на душу населення, частки експорту країни в її ВВП, кількість телефонних ліній на 100 жителів країни, величина комерційного енерговикористання на душу населення, частка витрат на науково-дослідні та експериментально-конструкторські розробки у структурі ВВП, частка студентів ВНЗ у загальній кількості навчальних закладів, кількість політичних та комерційних ризиків у країні.

У свою чергу, І. А. Бланк для дослідження інвестиційної привабливості країни пропонує ще аналізувати політико-правове та соціально-культурне середовище, забезпеченість ресурсами, екологічну ситуацію тощо [25, с. 280].

Важливу роль у процесі обґрунтування стратегії інвестиційної привабливості відіграє оцінка і прогнозування останньої в регіоні.

Нині в Україні різні установи та організації для визначення інвестиційної привабливості регіону застосовують власні методики. При оголошенні результатів не завжди наводиться механізм або методика розрахунку, тому часто неможливо визначити переваги та недоліки тієї чи іншої оцінки інвестиційної привабливості регіону.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі України щорічно розраховує рейтинг привабливості регіонів за такими показниками, як економічний стан, розвиток ринкової, транспортної та фінансової інфраструктури, стан людських ресурсів, діяльність органів місцевої виконавчої влади у сфері підприємництва.

Ініціатором створення системи інвестиційної привабливості регіонів України була компанія «ОМЕТА-Інвест», яка під керівництвом І. О. Бланка [25] розробила та провела відповідні дослідження. За цією системою оцінка привабливості регіону здійснюється у формі ранжування за синтетичними (узагальненими) групами показників з урахуванням їх значущості: рівень загальноекономічного розвитку (7 аналітичних показників) – 35%, інвестиційної інфраструктури (5 аналітичних показників) – 15, ринкових відносин і комерційної інфраструктури (6 аналітичних показників) – 25%; демографічна характеристика (4 аналітичних показники) – 15%; рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків (4 аналітичних показники) – 10%.

Інша методика визначення інвестиційної привабливості регіонів запропонована Держслужбою статистики України [279], згідно з якою оцінка здійснюється за такими показниками: обсяг інвестицій в основний капітал, житлове будівництво, у розрахунку на 1 чол. середньорічної кількості наявного населення, грн.; обсяг прямих іноземних інвестицій і зміна їх обсягу, у розрахунку на 1 чол. середньорічної кількості наявного населення, грн.; густота автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям, км на 1000 км² території; обсяг експорту товарів, у розрахунку на 1 чол. середньорічної кількості наявного населення, гривень.

Для визначення інвестиційної привабливості регіону А. Б. Колтинюк пропонує використовувати наступну формулу:

$$M_i = \frac{\sum_{s=1}^r K_s \frac{P_{si}}{\bar{P}_s}}{\sum_{s=1}^r K_s}, \quad (2.3)$$

де M_i – інтегральний рівень інвестиційної привабливості i -го регіону, порівняно із середнім, який прийнято за 1,0;

$i = 1, \dots, r$ – регіони;

r – кількість регіонів;

$s = 1, \dots, c$ – підсумовані індивідуальні показники;

c – кількість підсумованих показників;

K_s – вагомий коефіцієнт s -го показника;

P_{si} – цифрове значення s -го показника за i -м регіоном;

\bar{P}_s – цифрове значення s -го показника в середньому по країні;

$\frac{P_{si}}{\bar{P}_s}$ – стандартні (нормативні) цифрові значення s -го показника

за i -м регіоном [221, с. 359].

Вважаємо, що наведена формула має право на існування та може використовуватися при визначенні рівня інвестиційної привабливості регіону, оскільки дає точні показники. Проте її значним недоліком є складний математичний розрахунок, висока ймовірність неправильного обчислення, необхідність залучення спеціалістів, а також важкодоступні цифрові дані.

Наступним кроком є оцінка перспектив і можливостей галузей економіки та регіонів, що полягає в забезпеченні найбільш високої ефективності використання інвестицій.

Як зазначає Б. М. Щукін [470], інвестиційна оцінка галузі може будуватися за такою схемою:

місце галузі в економіці: частка у валовому внутрішньому продукті країни, соціальна орієнтація й значення продукції галузі, споживчі особливості продукції, частка експорту, залежність від імпорту, енергоємність, сировинна забезпеченість, рівень забезпеченості внутрішніх потреб країни, основні споживачі продукції;

організація галузі: тип конкуренції на ринку галузевої продукції, рівень конкуренції, наявність монополістів і галузевих об'єднань, фінансово-промислових груп, зв'язок з іншими галузями, горизонтальні й вертикальні зв'язки в галузі, наявність бар'єрів для входу на галузевий ринок, сегментація галузевого ринку, динаміка активності на ринку, еластичність попиту й цін;

характеристика ринку попиту й споживання продукції галузі: рівень конкуренції чи монопольності, особливості ринку збуту, фактичні й потенційно можливі обсяги місткості галузевого ринку, стійкість галузі до загальноекономічних спадів;

технічна база й виробничий апарат: застосовані технології, їх відповідність світовому рівню, складність продукції й виробництва, капітало- і наукоємність продукції, рівень інновацій, стан науково-дослідної та проектної роботи в галузі, середній вік основних засобів, коефіцієнт їх зносу;

рівень державного втручання (або можливості для цього) в розвиток: наявність галузевого органу державної влади в особі міністерства чи комітету, агентства, комісії тощо, державні капітальні вкладення в розвиток галузі, податкові пільги, можливість прискореної амортизації, вплив на механізм ціноутворення, соціальні й екологічні нормативи й вимоги до підприємств і роботодавців тощо;

соціальна значимість галузевої сфери діяльності: кількість робочих місць, дисциплінованість працівників, плинність кадрів, рівень зайнятості в галузі, регіональне розміщення виробництв, середня заробітна плата, коефіцієнт змінності роботи виробничого персоналу, травматизм, вплив громадських організацій, робота й вплив профспілок, виробничі відносини колективів і дирекцій підприємств, екологічна безпека виробництва чи продукції, статистика страйків і конфліктів та збитків від них;

фінансові умови: середньогалузевий рівень рентабельності, фондівіддача, середня віддача на вкладений капітал, оборотність активів, їх середня ліквідність, типовий порядок розподілу і використання прибутку, фінансовий стан підприємств і зміни в ньому;

перспективи розвитку: технології, продукція, наукові дослідження, конкуренція.

Разом з тим А. В. Чупіс виділяє такі основні фактори інвестиційної привабливості галузі, як рентабельність, ризик, рівень економічного зростання та розміри ринку [133], що є основними критеріями оптимальності вкладень для інвестора, а також загальним індексом показника економічної розвиненості тієї чи іншої галузі.

У виборі галузевих напрямів інвестування Всесвітній банк керується групами чинників як критеріями для прийняття рішень, а саме:

- ринкові – розмір ринку, темп зростання його потенціалу, циклічність попиту, еластичність цін, прибутковість, диференціація продукту;

- конкуренції – стан конкуренції галузевого ринку, наявність рівних конкурентів, інтенсивність конкуренції, ступінь спеціалізації конкурентів, наявність товарів-замінників, завантаження потужностей;

- бар'єри входження в галузь – капіталоемкість, наявність каналів розподілу і доступ до них, доступ до сировинних ресурсів, захищеність із боку держави, соціальні проблеми, що можуть негативно впливати на входження;

- перешкоди для виходу підприємства з галузі – обмеження державного і соціального змісту, спеціалізація активів і можливість їх перепрофілювання й використання за іншим призначенням;

- взаємовідносини з постачальниками – наявність місцевих постачальників, матеріалів-замінників, інтенсивність конкуренції серед постачальників, можливість формування стратегічних союзів та інших взаємовідносин із постачальниками сировини і матеріалів, рівень вертикальної інтеграції з постачальниками;

- технологічні – рівень технічних нововведень, складність продукції і виробництва, патентно-ліцензійна ситуація, капітало- і наукоємність продукції;

- соціальні – дисципліна робітників, демографічні процеси, ступінь охоплення робітників профспілками і вплив громадських організацій, виробничі відносини робітників із керівництвом [92].

Що стосується суб'єктів господарської діяльності, то сьогодні в економічній науці відсутній єдиний загальновизнаний методичний підхід до виміру й оцінки інвестиційної привабливості підприємств. Економісти, які досліджують це питання, одностайні в думці, що інвестиційна привабливість підприємства характеризується як комплекс показників його діяльності, що визначає для інвестора сферу переважних значень інвестиційної поведінки.

І. А. Бланк пропонує використовувати західні та вітчизняні методи оцінки і прогнозування інвестиційної привабливості окремих суб'єктів господарювання [25]. Науковець рекомендує спочатку визначати стадію життєвого циклу підприємства, що дасть змогу оцінити його інвестиційну привабливість.

Для здійснення Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству підприємств та організацій, базується на визначенні інтегральної оцінки інвестиційної привабливості або показника, в якому відтворюються значення інших показників [281]. Основними є показники оцінки майнового стану інвестованого об'єкта, фінансової стійкості (платоспроможності) підприємства, ліквідності активів інвестованого об'єкта, прибутковості підприємства, ділової та ринкової активності інвестованого об'єкта.

Окремі дослідники розглядають інвестиційну привабливість підприємства за допомогою надійності його цінних паперів. У своїй праці «Оцінка інвестиційної привабливості підприємства за допомогою аналізу надійності його цінних паперів» С. С. Донцов [93] рекомендує розраховувати три групи показників, які характеризують надійність: підприємства в цілому (борг на капітал, коефіцієнт покриття поточних зобов'язань ліквідними активами, коефіцієнт покриття поточних зобов'язань найбільш ліквідними активами), емітента з погляду повернення коштів, які вкладені інвестором у цінні папери підприємства (коефіцієнти покриття облігацій, привілейованих простих акцій) та емітента з позицій гарантії отримання інвестором доходу за конкретними цінними

паперами (коефіцієнти покриття виплат за облігаціями, дивідендів за привілейованими і простими акціями).

Оцінку інвестиційної привабливості всіх досліджуваних рівнів можна визначити за допомогою методу стандартизації показників, розробленого В. Є. Швецем [207].

Спочатку визначається X – середньоарифметичне значення факторіального показника для всіх досліджуваних об'єктів (районів області), потім – середньоквадратичне відхилення показника $(x_i - \bar{x})^2$, де x_i – фактичне значення i -го факторіального показника (для одного району), далі – стандартизоване відхилення показника за формулою:

$$S = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}, \quad (2.4)$$

де S – стандартизоване відхилення показника;

n – кількість досліджуваних об'єктів.

Для визначення стандартизованого значення i -го факторіального показника (x'_i) необхідно використати формулу:

$$x'_i = \frac{x_i}{S}. \quad (2.5)$$

Підставивши формулу (2.4) у (2.5), одержуємо загальний вираз процесу знаходження стандартизованого значення показника:

$$x'_i = \frac{x_i}{\sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n}}}. \quad (2.6)$$

У свою чергу, значення аналітичного показника для конкретного району розраховується як середньоарифметичне стандартизованих факторіальних показників, що входять до його складу. При урахуванні вагомості показників складаються бали аналітичних показників, помножені на їхню відносну значимість.

Інвестиційну привабливість доцільно досліджувати із застосуванням інструментів кластерного аналізу і програмного продукту Statistica 6.0. Основна мета кластер-аналізу – виокремити у вихідних багатовимірних даних такі однорідні підмножини, щоб об'єкти всередині груп були подібні між собою, а з різних – не подібні. Під подібністю розуміють близькість об'єктів у багатовимірному просторі ознак. Кожному ізольованому класу властивий свій закон розподілу ймовірностей. Варто зазначити, що кластери, виділені кластер-аналізом, не можна виокремити традиційними статистичними методами [392].

Останнім рівнем дослідження інвестиційної привабливості є міжпроектне оцінювання. Необхідно зазначити, що в кожному регіоні країни вводяться в дію і реалізуються інвестиційні проекти, що дає змогу певному населеному пункту вийти із кризового стану або підвищити свій рейтинг. На думку О. М. Борсук [32], інвестиційний проект доцільно трактувати як сукупність документів, що визначають проект з моменту його виникнення до припинення існування. Ефективність проекту оцінюється за допомогою статистичних (термін окупності, коефіцієнт ефективності інвестицій) та динамічних методів (чистий дисконтований дохід, внутрішня норма прибутковості, індекс прибутковості, модифікована внутрішня норма прибутковості, дисконтований термін окупності).

Що стосується методики визначення інвестиційної привабливості сільських територій, то в економічній літературі цьому питанню фактично не приділяється уваги. Саме тому вважаємо за необхідне розробити таку методику, яка буде враховувати всю сукупність елементів економічного потенціалу сільських територій, а також факторів, що впливають на неї.

До останніх можна віднести чинники загальної дії (що формують інвестиційний клімат – соціально-економічні, політичні тощо) і територіально-індивідуальні (які визначаються складовими економічного потенціалу, що притаманні кожній сільській місцевості).

Для оцінки інвестиційної привабливості сільської території можна застосовувати різні підходи. Ми схилиємося до думки, що основними з них є описовий та рейтинговий.

Описовий підхід базується на описі абсолютних показників, структури та динаміки показників розвитку сільських територій. Аналіз, який проводиться в рамках цього підходу, базується в основному на дослідженні економічного потенціалу сільських територій. Використання такого підходу дає змістовні результати. Проте ці методики вимагають збору великої кількості інформації та ранжування її за впливом на інвестиційну привабливість.

Рейтинговий підхід полягає в аналізі аналітичних показників (узагальнюючі показники кожної складової економічного потенціалу сільської території), які об'єднуються в синтетичні за групами. На їх основі формується інтегральний показник, що

показує місце сільської території серед інших. Цей підхід дає більш наочний результат.

Нами розроблений процес здійснення оцінки інвестиційної привабливості сільської території (рис. 2.14).

Рис. 2.14. Процес здійснення оцінки інвестиційної привабливості сільської території (власні дослідження)

Він повинен відповідати таким принципам, як:

- результативність – обрані методи оцінки інвестиційної привабливості повинні відображати основну мету її здійснення;

- адекватність та об'єктивність – у процесі оцінки слід не тільки акцентувати увагу на якісних та кількісних показниках, а й ураховувати ступінь їх достовірності і невизначеності у майбутньому;

коректність – використовувані методи повинні задовольняти визначені вимоги;

- наявність різних учасників у сфері інвестиційної діяльності – визначає розбіжності інтересів, різне відношення до пріоритетності напрямів інвестування, а тому використання того чи

іншого методу повинно давати результат, який може задовольнити інтереси кожного учасника інвестиційного процесу;

- системність – необхідно враховувати, що інвестиційну привабливість сільської території слід визначати у взаємозв'язку з інвестиційною привабливістю країни, регіону, підприємства та проекту (див. рис. 2.14);

- комплексність – оцінюючи інвестиційну привабливість сільської території, слід враховувати не тільки економічний аспект її розвитку, а й соціальний, екологічний тощо;

- динамічність процесів – необхідність урахування того, що показники, які в неї входять, не залишаються постійними, а змінюються з часом.

Ураховуючи, що в основу розуміння інвестиційної привабливості сільської території покладено економічний потенціал, вважаємо за доцільне побудувати систему показників відповідно до його складових, а саме виробничо-господарського, підприємницького, експортного, природного, ресурсного, інфраструктурного, інвестиційного, інтелектуального та екологічного потенціалів (дод. Е).

Отже, метою оцінки інвестиційної привабливості сільської території є насамперед сприяння максимізації фінансового результату через мінімізацію ризику, орієнтоване на забезпечення конкурентоспроможності при задоволенні відповідних існуючих потреб. Саме виявлення та задоволення існуючих потреб і буде основою для отримання результату, а відтак сприятиме задоволенню економічного інтересу розвитку сільської території шляхом забезпечення економічної, екологічної та соціальної ефективності інвестицій.

РОЗДІЛ 3 РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1 Загальна тенденція розвитку сільських територій

Сучасний розвиток аграрного сектору України здебільшого орієнтований на укрупнення господарюючих суб'єктів, створення великих аграрних компаній та холдингів. У кожному регіоні працюють по декілька компаній, які володіють десятками тисяч гектарів ріллі, займаються інтенсивним веденням землеробства, відмовляючись від малоприбуткових та соціально спрямованих напрямів діяльності. Це призводить до зменшення кількості робочих місць, міграції сільського населення у великі міста, далеке та близьке зарубіжжя. З кожним роком погіршується стан соціальної інфраструктури, на що впливає насамперед відсутність достатнього фінансування з бюджетів різних рівнів. Сільські населені пункти поступово знелюднюють і припиняють своє існування (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

**Кількість сільських населених пунктів по регіонах України
за станом 1 січня, одиниць***

Регіон, область	2008	2009	2010	2011	2010 до 2007, ±
АРК	979	980	978	977	- 2
Вінницька	1466	1466	1466	1466	-
Волинська	1054	1054	1054	1054	-
Дніпропетровська	1438	1436	1435	1435	- 3
Донецька	1121	1119	1118	1118	-3
Житомирська	1620	1619	1613	1613	-7
Закарпатська	579	579	579	579	-
Запорізька	914	914	915	915	-1
Івано-Франківська	765	765	765	765	-
Київська	1127	1127	1127	1126	-1
Кіровоградська	1004	1004	1003	998	-6
Луганська	782	782	783	782	-
Львівська	1850	1850	1850	1850	-

Продовження табл. 3.1

Регіон, область	2008	2009	2010	2011	2010 до 2007, ±
Миколаївська	894	894	894	894	-
Одеська	1129	1127	1127	1125	-4
Полтавська	1825	1823	1815	1814	-11
Рівненська	1000	1000	1000	1000	-
Сумська	1474	1467	1466	1466	-8
Тернопільська	1022	1023	1023	1023	-1
Харківська	1682	1682	1681	1680	-2
Херсонська	656	656	658	658	-2
Хмельницька	1415	1415	1414	1414	-1
Черкаська	824	824	824	824	-
Чернівецька	398	398	398	398	-
Чернігівська	1486	1486	1485	1483	-3
Всього по Україні	28504	28490	28471	28457	-47

* Джерело: [395, с.25; 396, с.24; 397с.24].

У 2010 р. порівняно з 2007 р. в Україні перестало існувати 47 сільських населених пунктів. У розрізі регіонів такі тенденції характерні для Полтавської (11 од), Сумської (8), Житомирської (7), Кіровоградської (6), Одеської (4), Чернігівської (3), Донецької (3), Дніпропетровської (3), АРК (2), Харківської (2), Херсонської (2), Хмельницької (1), Тернопільської (1), Київської (1) та Запорізької (1) областей.

Із зменшенням чисельності населених пунктів скорочується й кількість постійних сільських мешканців (рис. 3.1, табл. 3.2).

Наукові дослідження дають підстави визначати відтворення сільського населення в цілому по Україні і в кожному регіоні як гостро кризове, таке, що може призвести до вимирання українського села. Лише протягом 2007–2010 рр. кількість сільського населення країни зменшилася на 367 тис. чол. (або на 2,5%).

Така тенденція протягом вказаного періоду була характерна для всіх регіонів України, за винятком Автономної Республіки Крим, Дніпропетровської, Донецької, Закарпатської, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Рівненської, Харківської, Херсонської областей. У Волинській, Житомирській, Кіровоградській, Львівській, Одеській, Тернопільській областях кількість населення зменшилась у межах 3–7%.

Слід також зазначити, що найбільша кількість сільського населення (понад 50%) зосереджена у Вінницькій, Закарпатській, Івано-Франківській, Рівненській, Тернопільській та Чернівецькій областях.

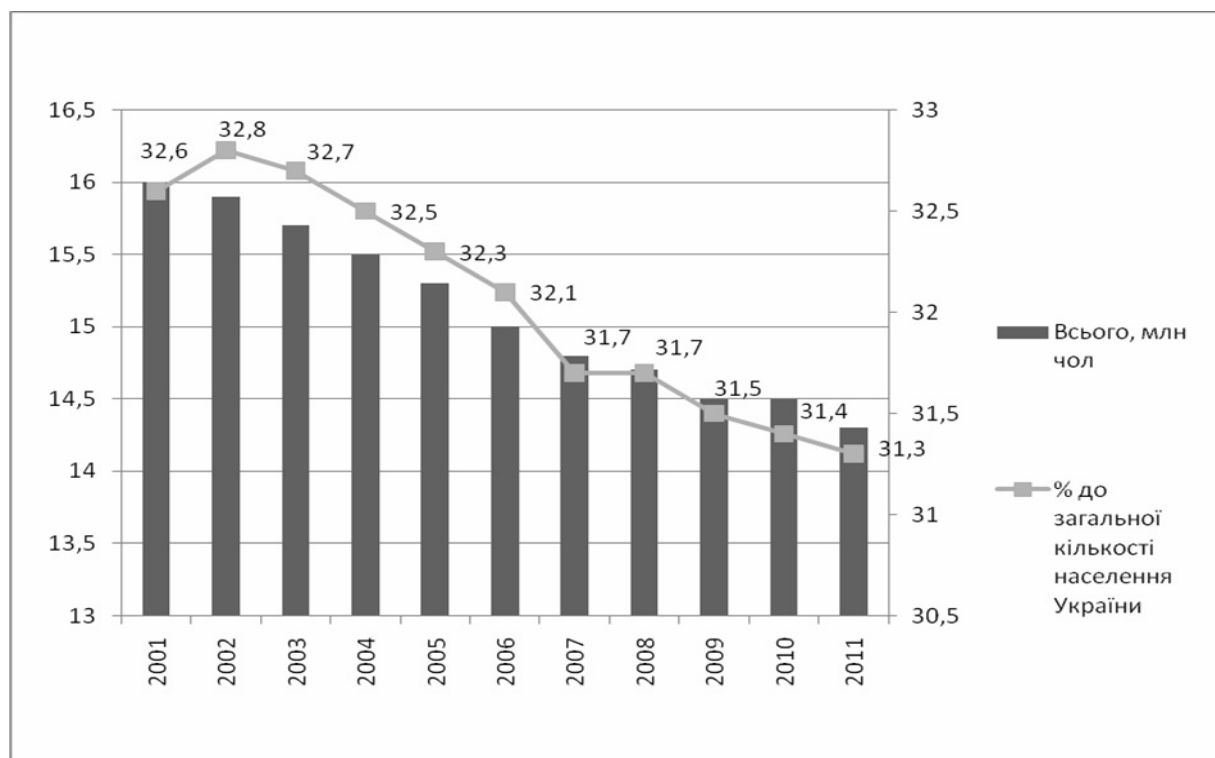

Рис. 3.1. Кількість наявного сільського населення в Україні, за станом на 1 січня відповідного року [397, с. 328]

Таблиця 3.2

Частка сільського населення по регіонах України за станом на 1 січня, %*

Регіон, область	2008	2009	2010	2011
АРК	32,1	32,1	32,1	32,2
Вінницька	51,4	51,0	50,7	50,4
Волинська	48,8	48,6	48,4	48,2
Дніпропетровська	16,5	16,5	16,5	16,5
Донецька	9,6	9,5	9,5	9,5
Житомирська	42,7	42,5	42,3	42,0
Закарпатська	62,9	62,9	62,8	62,8
Запорізька	23,4	23,3	23,2	23,1
Івано-Франківська	57,1	56,9	56,8	56,7
Київська	40,0	39,2	38,9	38,7
Кіровоградська	38,7	38,5	38,3	38,1
Луганська	13,5	13,4	13,3	13,3
Львівська	39,5	39,4	39,2	39,2
Миколаївська	32,5	32,4	32,3	32,3
Одеська	33,6	33,4	33,3	33,2
Полтавська	39,6	39,4	39,2	38,9
Рівненська	52,4	52,3	52,2	52,2
Сумська	33,4	33,1	32,8	32,6
Тернопільська	56,8	56,6	56,4	56,2

Продовження табл. 3.2

Регіон, область	2008	2009	2010	2011
Харківська	20,3	20,2	20,0	20,0
Херсонська	38,9	38,9	38,9	38,9
Хмельницька	46,5	46,04	45,6	45,2
Черкаська	44,5	44,3	44,1	43,9
Чернівецька	58,5	58,3	58,1	57,9
Чернігівська	38,6	38,1	37,6	37,2
Всього по Україні	31,7	31,5	31,4	31,3

* Джерело: [397, с. 328].

Зменшення жителів села відбувається головним чином унаслідок інтенсивного скорочення людей працездатного та пенсійного віку (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Розподіл сільського населення за віковими групами, за станом на 1 січня*

Вікова група	Кількість сільського населення, чол.				Частка від усього населення, %			
	2008	2009	2010	2011	2008	2009	2010	2011
До 1 року	157093	168429	171554	169494	1,1	1,2	1,2	1,2
1–4	569296	586314	613740	645355	3,8	4,0	4,2	4,5
5–9	733219	708426	695170	684586	5,0	4,8	4,8	4,7
10–14	930239	888078	844555	805010	6,3	6,1	5,8	5,6
15–19	1030114	988105	947463	907630	7,0	6,7	6,5	6,3
20–24	1057005	1083703	1095382	1093126	7,1	7,4	7,6	7,6
25–29	949941	945223	654566	974404	6,4	6,5	6,6	6,8
30–34	969708	960106	650113	945245	6,6	6,6	6,6	6,6
35–39	981607	973829	976377	970014	6,6	6,6	6,7	6,7
40–44	988801	968262	953972	959567	6,7	6,6	6,6	6,6
45–49	1081755	1070285	1046275	1008248	7,3	7,3	7,2	7,0
50–54	944458	974473	992179	1022340	6,4	6,7	6,8	7,1
55–59	867897	867509	857996	859106	5,9	5,9	5,9	6,0
60–64	592477	614660	658234	727982	4,0	4,2	4,5	5,0
65–69	926118	805381	713733	602093	6,3	5,5	4,9	4,2
70 і старше	1999440	2028989	2042119	2037961	13,5	13,9	14,1	14,1
Із загальної кількості населення у віці:								
молодшому за працездатний	2600771	2549563	2514453	2485812	17,6	17,4	17,3	17,2
працездатному	8192008	8165742	8123825	8097777	55,4	55,8	56,0	56,2
старшому за працездатний	3986389	3916467	3875150	3828572	27,0	26,8	26,7	26,6

* Джерело: [395, с.340; 396 с. 337; 397 с. 331].

Лише протягом 2008–2011 рр. їх кількість відповідно зменшилася на 94 231 чоловік (1,2%) та 157 817 чол. (4%). У той же час кількість дітей до 15 років збільшилася до 185 041 чол. (або на 7,1%). Отже, сільське населення України швидко старіє, хоча демографічна основа його відтворення розширюється. До того ж темпи цих динамічних зрушень набули тенденційного характеру.

У результаті структурно-динамічних змін сільського населення демографічне навантаження як людьми похилого віку, так і дітьми та підлітками зменшується (табл. 3.4). Таким чином, витрати життєвих сил покоління батьків спрямовані на утримання людей старше працездатного віку, а не на поповнення молодого покоління селян. За станом на 01.01.2011 у структурі сільського населення вікова група 0–15 років дорівнювала 16,0%, серед працездатних контингентів переважали вікові групи 20–24, 50–54, 45–49 роки, а на перше місце вийшли особи старше 70 років, тобто населення пенсійного віку.

Таблиця 3.4

**Демографічне навантаження сільського населення України
за станом на 1 січня***

Показник	2008	2009	2010	2011	2011 до 2008, %
На 1000 чол. працездатного віку припадає непрацездатних	804	792	787	780	97,0
З них:					
дітей	317	312	310	307	96,8
осіб старших від працездатних	487	480	477	473	97,1

* Джерело: [397, с. 331].

Основною складовою відтворення сільського населення є підвищення народжуваності (рис. 3.2). Як видно, така позитивна тенденція спостерігається до 2009 року.

В умовах різкого зниження народжуваності сільського населення, наростання його старіння прогресує показник смертності, знижується коефіцієнт життєвості селян, скорочується середня тривалість життя. Однак кількість померлих селян поступово зменшується – з 301 (2000 р.) до 267,1 тис. чол. (2010 р.), або на 11,3%. Зазначені явища характерні фактично для кожного регіону України (рис. 3.3).

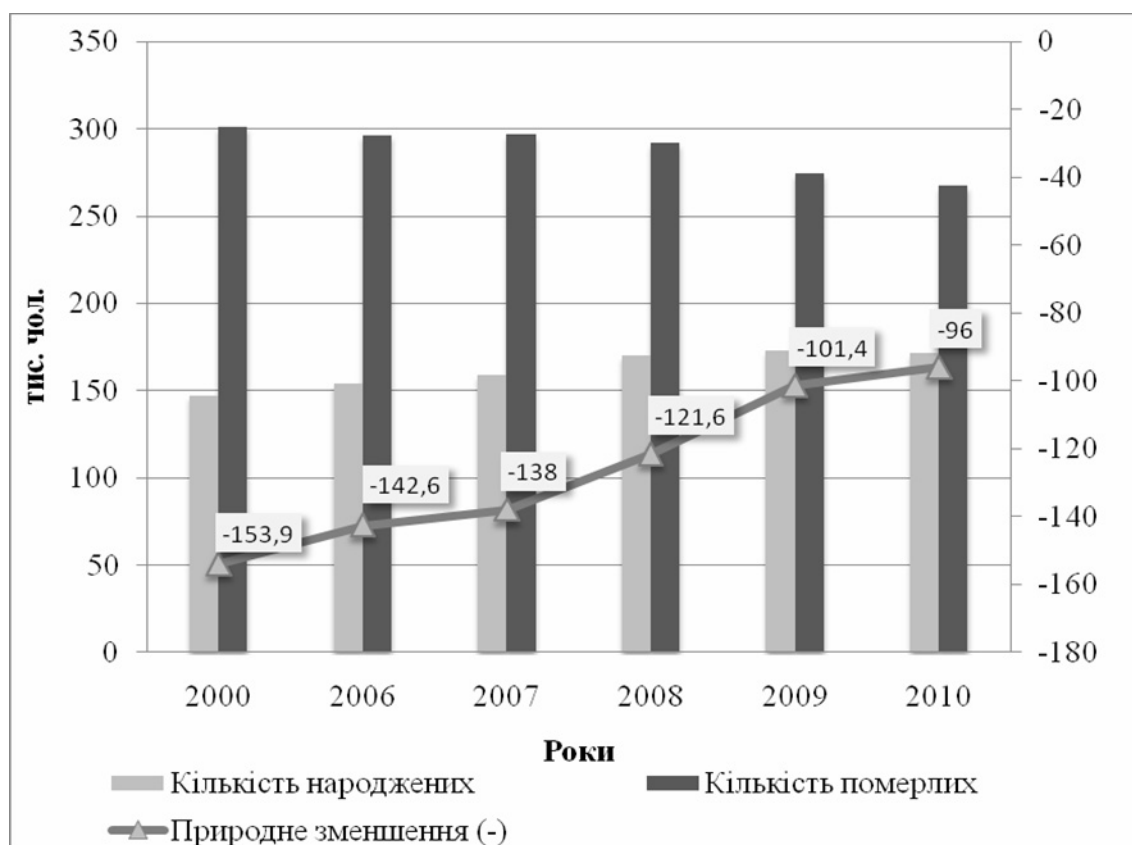

Рис. 3.2. Природний рух сільського населення України, тис. чол. [397, с.336]

Депопуляція сільського населення охопила всю сільську місцевість України. Найбільше вона прогресує в Чернігівській (-19,8), Сумській (-14,5), Черкаській (-12,2) та Полтавській (-12,0) областях. Слід також відзначити, що в Закарпатській та Рівненській областях простежується незначне природне збільшення населення.

Сталий вплив відтворення сільського населення мають також міграційні процеси. Серед сільських мігрантів переважають особи із середньою та вищою освітою, тобто українське село втрачає основу інтелектуального потенціалу.

Зазначені негативні тенденції розвитку сільських територій пояснюються неефективним функціонуванням їх економічного потенціалу. На сучасному етапі реалізуються заходи щодо вирішення останнього. Зокрема, в Україні впроваджується Проект ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток орієнтований на громаду», метою якого є створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні шляхом сприяння

організації громад, розроблення та реалізація невеликих за обсягом громадських ініціатив у всіх областях України.

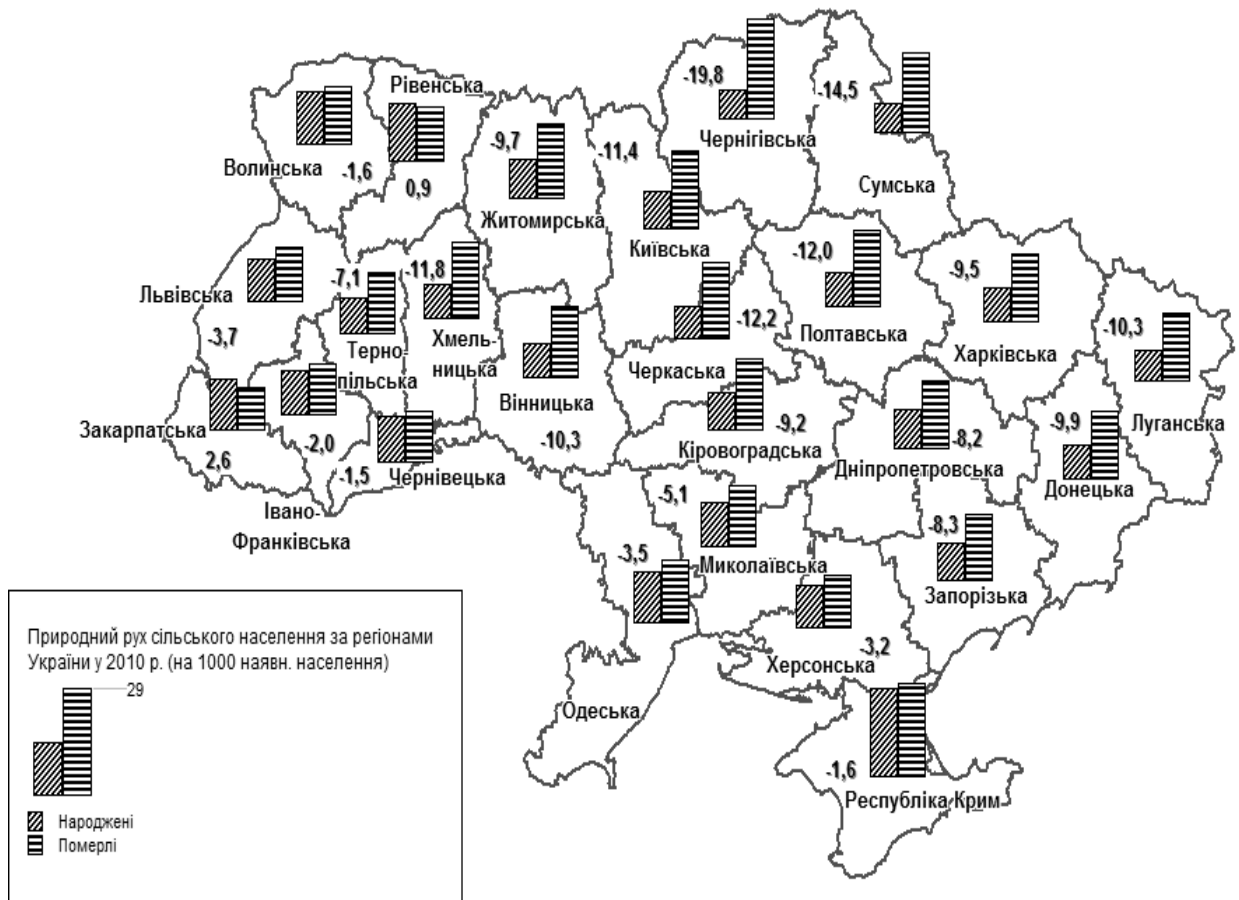

Рис. 3.3. Природний рух сільського населення за областями України у 2010 р. (на 1000 наявного населення), тис. чол. [397, с. 338]

Ініціатива фінансується Європейською економічною комісією ООН у рамках програми технічної допомоги ЄС та співфінансується і впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні. Таким чином, унаслідок фінансової підтримки проекту Європейським Союзом стало можливим значне поширення істотного позитивного досвіду впровадження подібних проектів, орієнтованих на соціальну мобілізацію громад.

Проект підтримує громади з усіх областей України у вирішенні найважливіших потреб їх розвитку, допомагаючи їм у самоорганізації, розбудові економічного потенціалу та впровадженні невеликих за обсягом громадських ініціатив (міні-проектів) у наступних пріоритетних сферах:

- охорона здоров'я (підтримання мережі фельдшерсько-акушерських пунктів);

- навколишнє природне середовище (утилізація відходів, знешкодження запасів пестицидів тощо);
- енергозбереження (енергозберігаючі заходи, збільшення використання відновлюваних джерел енергії тощо);
- водопостачання;
- місцевий транспорт (подолання ізолюваності в сільській місцевості).

Цільовою групою проекту є села, селища та малі міста з населенням до 10 тис. чол. Поряд із заходами, спрямованими на зміцнення потенціалу громад-учасниць, проект запроваджує механізм грантової підтримки, який дасть змогу учасникам отримати стартовий капітал на реалізацію їхніх ініціатив (до 7 300 євро та не більше як 50% від кошторису ініціативи).

Інша половина бюджету фінансується за рахунок внеску мешканців громади (не менше ніж 5%), приватного сектору і коштів державного та місцевих бюджетів. Таким чином, проект надає можливість відпрацювати механізм співіснування між громадою, центральною та місцевою владою, благодійниками та приватним сектором.

Відбір цільових районів (у середньому вісім у кожній області) та громад-учасниць проекту (в середньому 5 у кожному цільовому районі) відбувається відповідно у співпраці з обласними та районними державними адміністраціями та радами на основі чітких критеріїв, таких як соціально-економічний стан, рівень зацікавленості та підтримання впровадження проекту, зобов'язання щодо подальшого співфінансування ініціатив громад-учасниць проекту.

Перша фаза проекту тривала з грудня 2007 р. по червень 2011 р. За 3,5 року діяльності він допоміг більше як 1 000 сільських громад покращити умови проживання спільними зусиллями та у партнерстві з місцевою владою. Було реалізовано 1 303 мікропроекти середньою вартістю близько 150 тис. грн., а саме: 59% громад запровадити енергоощадні заходи у сільських школах, дитячих садочках та медичних закладах; 21 – здійснили ремонт амбулаторій/ФАПів та закупівлю медичного обладнання, 15 – провели або відремонтували систему водопостачання, 4 – стосувалися закупівлі шкільного автобуса, 1% – проекти, спрямовані на збереження навколишнього середовища.

Бюджет першої фази проекту становив 13,3 млн. євро. За цей період налагоджено партнерство із 25 регіонами, 209 районами та більше як 1 100 місцевими радами (з населенням до 10 тис. чол.) України. Проект мобілізував понад 418 тис. мешканців сільських територій, які самоорганізувалися в організації громад.

Із червня 2011 р. розпочалася друга фаза проекту, яка триватиме чотири роки. Очікується, що у ній принаймні 900 громад отримають можливість реалізувати свої ініціативи в наступних сферах: енергозбереження та енергоощадні технології, водопостачання, охорона здоров'я і навколишнього середовища, підтримання малого бізнесу (розвиток сільськогосподарських/обслуговуючих кооперативів).

Максимальна сума гранту проектів з відновлення комунальної інфраструктури становитиме 10 тис. дол. США. Проекти виконуватимуться на умовах співфінансування: 50% – кошти проекту, 45 – місцеві бюджети, 5% – громади. Максимальна сума гранту на енергоощадні проекти буде збільшена до 20 тис. дол. США і може становити до 70% вартості проекту, 25% – внесок місцевого бюджету, 5% – громади. Загалом на енергоощадні технології, інноваційні та альтернативні джерела енергії планується витратити близько 30% загального бюджету проекту. Важливим аспектом другої фази буде консолідація знань та досвіду, здобутих під час впровадження проекту. Для цього необхідно залучити до співпраці вищі навчальні заклади і створити центр управління знаннями.

Слід зазначити, що на нинішньому етапі відбуваються три принципово нові тенденції розвитку села: перша – будівництво забезпеченими людьми будинків за містом, друга – дачних, третя – відпочинок люди асоціюють з проведенням часу на природі. Якщо в першому випадку є бажання в основному бути ближче до природи, то в другому – розв'язуються певною мірою проблема харчування сім'ї, третій – свідчить про внутрішній потяг кожної людини до природи.

3.2 Забезпеченість сільських територій ресурсним потенціалом

Земля є основою людського існування, що визначає її важливу роль у процесі соціально-економічного розвитку суспільства. Як основа екосистеми, знаряддя і предмет виробництва, об'єкт права власності вона є базисом сталого розвитку, умовою соціального прогресу та добробуту людини.

Земля розглядається економістами як природний фактор, природне багатство і першооснова господарської діяльності. При цьому термін *земля* вживається в широкому розумінні. Він охоплює всі переваги, надані природою у визначеному обсязі, над пропозицією яких людина не владна, будь то власне земля, водні ресурси чи корисні копалини.

Усі землі України потребують дбайливого використання та охорони. Особливо це стосується сільськогосподарських угідь, які продовжують вилучатися для інших потреб (зокрема, для будівництва сучасних котеджів).

Сільськогосподарські угіддя займають 69% площі всіх земель України (табл. 3.5).

Українські землі характеризуються високою розораністю – рілля займає 78% у складі сільськогосподарських угідь. Важливим напрямом зменшення інтенсивності ерозійних процесів, подальшої деградації ґрунтового покриву є продовження робіт щодо вилучення з обробітку малопродуктивних, ерозійно небезпечних земель. Зменшення ріллі в обробітку і переведення її в природні кормові угіддя та під заліснення відповідають основним принципам раціонального землекористування, охорони і відтворення родючості ґрунтів. Що стосується структури земельного фонду за формами власності, то найбільша питома сільгоспугідь зосереджена у власності недержавних підприємств (47,1%).

Таблиця 3.5

Розподіл земельної площі та сільськогосподарських угідь України між основними користувачами, тис. га*

Рік	Землі сільськогосподарських підприємств		Землі громадян	Землі користувачів інших категорій	Усього
	державних	недержавних			
Загальна земельна площа					
2007	1295,4	20625,6	16238,6	22184,1	60354,8
2008	1253,3	20589,6	16125,8	22375,0	60354,8
2009	1235,7	20439,4	16242,9	22436,8	60354,8
2010	1205,8	20170,7	16467,3	22511,0	60354,8
Сільськогосподарські угіддя, усього					
2007	1105,6	19939,7	15707,7	4895,3	41650,0
2008	1064,9	19952,8	15584,5	5022,0	41625,8
2009	1048,0	19816,4	15690,4	5041,6	41596,4
2010	1022,0	19567,6	15898,3	5088,1	41576,0
У тому числі: рілля					
2007	915,1	18481,0	11476,8	1559,3	32433,7
2008	879,4	18631,5	11374,6	1586,4	32473,4
2009	865,1	18556,7	11508,5	1548,1	32478,4
2010	844,9	18392,5	11694,7	1544,4	32476,5
Сіножаті					
2007	37,5	455,9	1177,8	748,6	2419,8
2008	37,0	421,1	1179,0	779,1	2416,2
2009	35,3	407,7	1174,4	792,4	2409,8
2010	33,5	376,7	1194,6	806,1	2410,9
Пасовища					
2007	110,8	782,1	2257,7	2362,8	5513,6
2008	109,8	704,4	2254,9	2432,6	5501,8
2009	110,8	666,3	2237,2	2475,4	5489,7
2010	107,3	622,0	2242,9	2509,7	5481,7

* Джерело: [395, с.158; 396 с. 153; 397 с.151].

Одним із вирішальних чинників, що впливає на ефективність використання земельних ресурсів, є кількість добрив, внесених на 1 га площі (табл. 3.6).

Як бачимо, обсяги застосування добрив під посіви сільськогосподарських культур є незначними. Загальна кількість внесених мінеральних добрив у період 2007–2008 рр. поступово зростала, однак 2009 р., на жаль, відбулося її незначне зменшення. Що стосується органічних добрив, то спостерігається протилежна закономірність: за аналізований період відбулося скорочення обсягів їх використання.

Таблиця 3.6

**Внесення у ґрунт мінеральних та органічних добрив
сільгоспприємствами України**

Показник	2007	2008	2009	2010
Мінеральні добрива				
Внесено поживних речовин усього, тис т	896,5	1064,7	886,8	1060,6
Удобрена площа, млн. га	10,9	12,9	11,5	12,6
Частка удобреної площі, %	62	69	63	70
Внесено поживних речовин на 1 га посівної площі, кг	51	57	48	58
Органічні добрива				
Внесено усього, млн. т	11,9	10,5	10,4	9,9
Удобрена площа, млн. га	0,5	0,5	0,5	0,4
Частка удобреної площі, %	3	3	3	2
Внесено на 1 га посівної площі, т	0,7	0,6	0,6	0,5

* Джерело: [396, с. 173; 397 с.171].

Україна має великі рекреаційні ресурси, які в більшості зосереджені в сільській місцевості, до яких належать географічні об'єкти, що використовуються чи можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення населення. Природні рекреаційні ресурси України різноманітні. Уся її територія розташована в смузі кліматичного комфорту. Країна має прекрасні умови для організації відпочинку на берегах і лиманах Чорного та Азовського морів, водойм і річок, у Кримських горах та Українських Карпатах. Площа рівнинних рекреаційних ландшафтів становить 7 млн. га, гірських та передгірських – понад 2 млн. га. Особливе місце серед ландшафтних ресурсів займають морські пляжі, загальна довжина яких становить 1160 км, або 47% берегової смуги. На морських пляжах України можна організувати відпочинок одночасно 4,1 млн. чоловік, а ландшафтні рекреаційні ресурси усіх видів дають змогу одночасно оздоровлювати близько 47 млн. чол., тобто майже все населення держави.

Одним з найважливіших факторів лікувальної рекреації є наявність природних мінеральних вод. За існуючою класифікацією їх поділяють на вісім основних бальнеологічних груп.

Група А: мінеральні води без специфічних компонентів та властивостей. Їхня лікувальна дія зумовлена іонним складом і загальною мінералізацією, азот і метан у них містяться в розчиненому стані в умовах атмосферного тиску тільки в незначних кількостях. Води цієї групи виведені на земну поверхню

свердловинами, вивчені та використовуються на курортах Миргорода (Полтавська область), Куяльника (Одеська), Трускавця (Львівська), Феодосії (Крим), Очакова (Миколаївська область) та інших.

Група Б: вуглекислі. Їх лікувальна дія зумовлена наявністю у великих кількостях розчиненого вуглекислого газу, який становить 95-100 % газів, а також іонним складом та загальною мінералізацією. Вони є дуже цінними у лікувальному відношенні. Найбільше відомих джерел цих вод зосереджено в Карпатському регіоні, зокрема Закарпатті. Ці води виведені на поверхню, вивчені та використовуються на курортах «Поляна», «Квітка полонини» (Закарпатська область).

Група В: сірководневі або сульфідні. Фізіологічна та лікувальна дія зумовлена наявністю сульфідів (вільного сірководню та гідросульфідного іону) Сірководневі води пов'язані з нафтогазовими відкладами. Такими районами є Прикарпаття і Крим. Найбільше курортне значення мають дуже поширені хлоридні натрієві води. На базі цінних питних лікувальних і лікувально-столових залізистих вод діє Шаянський санаторний комплекс у Закарпатті. Води цієї групи також вивчені та використовуються на курортах Любень-Великого (Львівська область), Синяка (Закарпатська), Черчого (Івано-Франківська область).

Група Г: залізисті, миш'яковисті або миш'якові з високим вмістом марганцю, міді, алюмінію. Лікувальна дія зумовлена одного або декількох фармакологічно активних компонентів. В Україні ці рідкісні води вивчені та використовуються в санаторіях Закарпаття.

Група Д: бромні, йодні та з високим вмістом органічних речовин. Виділено два типи мінеральних вод з високим вмістом органічних речовин. Вони виявлені на Прикарпатті: два родовища типу «Нафтуса» – у Трускавці, Східниці (Львівська область) та Березівські мінеральні води (Харківська область). Бромні підземні води виявлені в Карпатах, Криму, де вони використовуються як для ванн, так і внутрішнього вживання. Терапевтичні властивості цих вод визначаються іонодольовим складом або іншими біологічно активними компонентами.

Група Е: родонові (радіоактивні) води. Основну їх масу становлять хлоридні киснево-азотні слабомінералізовані води

неглибокої циркуляції атмосферного походження, що формуються у зонах порід тектонічного походження (Житомирська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Київська області). На їх базі функціонують 10 лікувальних установ, зокрема курорт Хмельник (Вінницька область).

В Україні діє 45 курортів загальнодержавного та міжнародного значення і 13 – місцевого значення, в яких функціонує 7 торф'яних і 10 сульфідних родовищ. Особливе місце займають унікальні ресурси озокериту Бориславського родовища на Львівщині.

Значні поклади лікувальних торф'яних грязей є у Львівській, Івано-Франківській та інших областях. Серед намульно-сульфідних грязей, що експлуатуються, значними запасами лікувальної сировини виділяються Куяльницьке, Шабалайське в Одеській області, Чокракське родовище в Криму. Високі лікувальні властивості цих грязей формуються за рахунок сульфідів морської води і тому вони дуже популярні в одеській групі курортів, на курорті Саки.

Фітолікувальні ресурси обмежуються параметрами рекреаційного використання лісів, їх водоохоронно-захисними властивостями, цілющим впливом на організм людини і сприятливим санітарно-гігієнічним фоном для лікування, відпочинку, туризму.

Площа українських лісів державного значення становить 6,9 млн. га, а тих, що можуть використовуватися для рекреаційної діяльності, – 4 млн. га. Комплексна оцінка лісів дала змогу виділити 265 зручних для рекреаційного освоєння територій і окремих місцевостей загальною площею понад 1 млн. гектарів.

Серед ландшафтних рекреаційних ресурсів особливе місце займають гори. Різноманітність природних ландшафтів, наявність екстремальних, сприятливих і комфортних умов створюють можливість для розвитку різних видів рекреаційної діяльності: від спортивних і оздоровчих до санаторно-лікувальних.

Карпати – це середньовисотні гори з вологим теплим кліматом, вертикальною зональністю, значною лісистістю (40%), наявністю сприятливих перепадів висот для організації гірськолижних спусків, лижних полів. Гірські долини, захищені верховинськими хребтами, часто характеризуються благодатним мікрокліматом для розвитку кліматичних курортів. Рекреаційні

ресурси Карпат оцінюються як найперспективніший регіон для відпочинку та лікування впродовж усього року.

Кримські гори за екзотичністю не поступаються Карпатам, хоча тут менше сприятливих умов для розвитку зимових видів відпочинку. Проте невисока лісистість (10%), наявність крутих оголених схилів є місцем для вправ скалолазів та любителів гострих відчуттів.

Україна належить до держав зі сприятливими погодними умовами для літніх видів рекреації. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку в середньому змінюється від 105 днів на півночі до 180 – на південному березі Криму. Отже, комфортні природні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму, кліматолікування існують не тільки влітку, але й на початку осені і в другій половині весни. Купальний сезон на більшості територій України на перевищує 80 днів, тоді як у Причорномор'ї та особливо на південному березі Криму він триває 120 і більше днів. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації (лижні, санні, ковзанярські заняття) змінюється від 20–26 днів на півдні до 40 і більше – на півночі та північному сході. Для зимових видів відпочинку найсприятливіші умови існують на гірських масивах Українських Карпат, де період занять гірськолижними видами відпочинку та спорту триває 90–100 днів.

Пляжні ресурси зосереджені у приморських територіях Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та Криму. Рекреаційна цінність морського узбережжя визначається поєднанням сприятливих кліматично-бальнеологічних та ландшафтних ресурсів.

Для рекреації можна використовувати близько 1500 км морського берега різного типу. Найвищу рекреаційну цінність має невелика територія Південного берега Криму, захищена з півночі Кримськими горами.

Азовське узбережжя є також важливим у курортно-рекреаційному відношенні. Тут розташовано бази відпочинку, санаторії. Багато рекреаційних закладів на Арбатській Стрілці, Білосарайській косі, у районах Бердянська, Генічеська та ін. Розвиток рекреації на Азовському узбережжі, його курортна забудова потребують посиленої уваги до запобігання забрудненості моря, утримання приморських ландшафтів в оптимальному

екологічному стані. Основною проблемою є надзвичайна навантаженість прибережної зони.

До групи пізнавальних ресурсів відносяться пам'ятки історії, історико-архітектурні пам'ятники, пам'ятки сучасної архітектури, унікальні споруди культури, спорту, ремесла, пам'ятники фольклору тощо. Україна багата пізнавальними ресурсами, хоча їх розміщення і структура дуже часто мають регіональну специфіку. Якщо Центральна і Східна Україна багаті на історичні пам'ятки, пов'язані із зародженням і розвитком української історії та культури, а південь є територією, де виявлено чимало пам'яток античної культури, то Захід виділяється етнічними особливостями, пам'ятками фольклору, народної архітектури і т. п. Такі об'єкти приваблюють туристів незалежно від сезону і пори року, що відіграє неабияку роль в активізації рекреаційної діяльності. Таким чином, туризм набуває особливого значення. У розвинених країнах світу створюється індустрія туризму. До неї відносять: підприємства з надання послуг щодо розміщення туристів (готелі, мотелі, пансіонати), туристичні фірми, транспортні установи, навчальні заклади, інформаційні та рекламні служби, підприємства з виробництва товарів туристичного сервісу, підприємства роздрібною торгівлі та громадського харчування. У нашій країні також виникла нагальна потреба у формуванні туристичної індустрії. Тому, ураховуючи суто українську специфіку пізнавально-туристичних ресурсів, в основу їх розвитку слід покласти ідею природно-історико-етнографічної рекреації, яка базуватиметься на створенні рекреаційного середовища, найбільш раціональному використанні територіального поєднання природних умов, ресурсів, історичних та архітектурних пам'яток.

Заповідні (охоронні) території здійснюють охорону екосистем, уключаючи всі їхні компоненти. Розподіл за категоріями охоронних природних об'єктів і територій розроблений у Законі України «Про природно-заповідний фонд». Ці об'єкти поділяються на природні та біосферні заповідники, національні природні парки, заказники, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, пам'ятки садово-паркового мистецтва. З 1990 року розпочалася розробка стратегій заповідної справи в незалежній Україні. За ініціативою уряду відбувається розширення її заповідного фонду, який за останні роки зріс на 42%. Створені нові заповідники та національні парки, розширена площа вже існуючих заповідників.

Багато охоронних територій України має високе рекреаційне, наукове та екологічне значення. До них насамперед належить Сіверськодонецькій національний парк, що має площу 25 тис. га і розташований у межах заплави та борової тераси р. Сіверський Донець. Важливу роль в охороні природи відіграють Карпатський (50 тис. га) та Шацький (32 тис. га) національні парки. Поліський заповідник розташований на північному заході Житомирської області, заснований 1968 р. і зараз має площу 20,1 тис. га. Чорноморський природний біосферний заповідник покликаний зберегти унікальні причорноморські ландшафти та біоми. У ньому зареєстровано 22 види птахів, що занесені до Червоної книги України. Степові угруповання охороняються в системі Українського природного степового заповідника. Він складається з чотирьох відділків: Хомутовський степ, Кам'яні могили, Михайлівський степ, Крейдяна флора (заснований 1988 р.). Загальна площа комплексу становить 2756 га.

У гірських та передгірських районах Закарпатської області, особливо біля Сваляви, є значні запаси вуглекислих вод, на базі яких працює декілька курортів. Поблизу села Синяк виявлені родовища сульфідних вод, а в Усть-Чорній – хлоридно-натрієвих вод. Різноманітними мінеральними водами багата Львівська область. Цінні всесвітньо відомі гідрокарбонатно-сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфатні, натрієво-кальцієві води є у Передкарпатському районі, зокрема Трускавці та Східниці. На незначній відстані від Трускавця, у Моршині, розвідані й широко використовуються сульфатно-хлорні, натрієво-магнієво-кальцієві води. На північ від Львівського Передкарпаття зосереджені відомі сульфідні води в Любені Великому і Немирові. Такі води, а також грязі є на півночі Івано-Франківської області у с. Черче. Усі ці ресурси мінеральних вод мають лікувальне значення.

Неабияку роль у лікуванні і відпочинку відіграють рекреаційні ресурси Полісся. Тут зосереджені значні масиви лісів, зокрема соснових. Переважає м'яка тепла зима і досить вологе літо. Є велика кількість прісних озер, повноводні ріки повільно протікають у низьких берегах.

Першочергове значення мають рекреаційні ресурси тих місцевостей, які розташовані біля озер, рік і лісів. Можливості для лікування і відпочинку використовуються на Поліссі недостатньо. При цьому слід врахувати, що аварія на Чорнобильській АЕС

негативно вплинула на можливості використання рекреаційних ресурсів центральної і східної частини Західного Полісся (північної частини Київської і Житомирської та окремих північних районів Чернігівської і Рівненської областей). Установлено, що рівень радіації змінюється по вертикалі: біля основи крони він високий – 30%, над поверхнею крони становить 100, на відстані 1 м від поверхні землі – 25, над трав'яним покривом – 10%.

Унікальні і сприятливі для освоєння рекреаційні ресурси має крайня північно-західна частина країни. На півночі Волинської області, у верхів'ї Прип'яті, у добре освоєному в господарському відношенні регіоні розташоване так зване Українське поліське поозер'я. Воно характеризується великою кількістю різноманітних за площею та глибиною озер, значними лісовими масивами з переважанням сосни, площами лук і боліт. Абсолютні висоти цієї рівнинної території становлять 160–190 м. Насамперед це Південний рекреаційний район, до складу якого входять приморські території Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та Автономної Республіки Крим. Цей район є порівняно посушливим (середньорічна кількість опадів 300–400 мм, переважно у холодний період) з дуже теплим і тривалим літом, теплою зимою, ранньою і короткою весною.

Нині потенціал рекреаційних ресурсів України використовується недостатньо: із 9 млн. га потенційно придатних ландшафтних ресурсів для всіх видів відпочинку застосовується 1,7 млн. га, або 18,95%. Це забезпечує відпочинок тільки кожного п'ятого жителя України, який віддає перевагу відпочинкові влітку. Рекреаційний потенціал держави після аварії на Чорнобильській АЕС значно зменшився. Радіоактивного забруднення зазнали ландшафти і біологічні рекреаційні ресурси на площі 1,4 млн. гектара.

Основою ефективного розвитку сільських територій та підвищення матеріального добробуту їх населення є раціональне використання трудових ресурсів. Згідно з наведеними даними, кількість населення, зайнятого в сільському господарстві, зменшується (рис. 3.4).

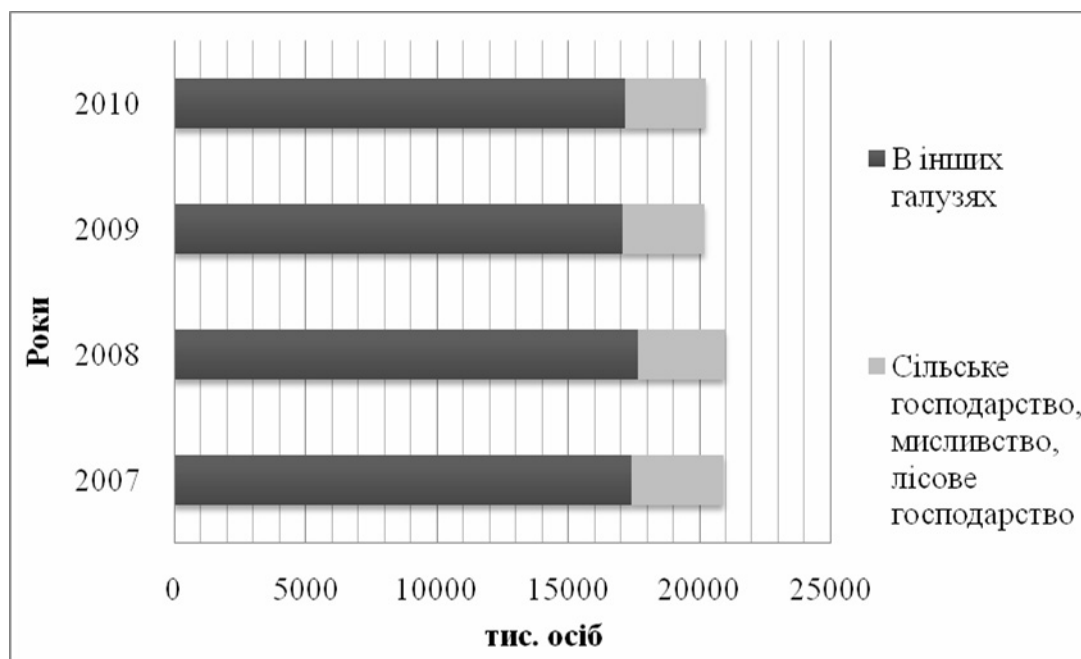

Рис. 3.4. Кількість зайнятого населення в аграрному секторі економіки України, тис. чол. [397, с.354]

У сільській місцевості залишається гострою проблема безробіття. Підвищення його рівня спричинило зниження рівня життя, позначилось на дітях, молоді, людях похилого віку. Злиденність є основною причиною зростання кількості самогубств, абортів, утримання від народження дітей. Ухвалені Верховною Радою та Урядом за останні роки закони, низка концепцій, програм та додаткових заходів щодо реформування аграрного виробництва, розвитку соціальної сфери села, посилення боротьби з безробіттям повною мірою не виконуються і не мають відчутного впливу на сферу зайнятості в країні. Саме тому за 2007–2009 рр. рівень безробіття підвищився (табл. 3.7), однак 2010 р. спостерігається дещо краща тенденція.

За віковими групами порівняно високий рівень безробіття спостерігається серед сільського населення 15–24 та 25–29 років. При цьому, якщо по першій з них великий показник пояснюється доволі низькою конкурентоспроможністю молодих осіб та пізнім терміном їх вступу на ринок праці за рахунок отримання освіти, то високий рівень безробіття серед молоді 25–29 років викликає суттєве занепокоєння, оскільки саме ця група молоді вже має освіту, певний досвід роботи, сформовані погляди на умови праці та зарплату. Зазначене вказує, на неможливість самореалізації молодіжної робочої сили на селі та її міграцію, причому якщо

протягом десятиліть вони виїжджали із сіл у міста, то останніми роками рух сільської робочої сили в основному спрямований за межі держави. Близько мільйона українських селян як нелегальні мігранти, по суті, за безцінь пропонують свою робочу силу. У структурі тих, хто виїжджає з сільської місцевості, переважають особи молодше працездатного і працездатного віку, а серед осіб, які прибувають на постійне проживання в село, люди похилого віку. У Західній Україні є цілі села, де не залишилося зовсім людей працездатного віку і проживають лише діти та пенсіонери, а всі інші виїхали на заробітки [476].

Таблиця 3.7

Рівень безробіття сільського населення за віковими групами, % від кількості економічно активного населення відповідної вікової групи*

Рік	Усього у віці 15–70 років	У тому числі за віковими групами						
		15–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–70
2007	5,4	10,2	6,2	5,5	5,8	4,9	4,3	-
2008	5,7	10,3	6,6	5,6	6,0	5,7	4,2	-
2009	7,2	13,2	8,3	7,2	7,3	7,2	5,3	-
2010	7,1	12,6	8,4	7,9	8,7	6,5	4,8	-

* Джерело: [397, с. 358].

Проблема працевлаштування сільського населення є довготривалою, ускладненою сучасним кризовим станом сільського господарства та інших галузей національної економіки, а також об'єктивними процесами скорочення чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві.

Оплата праці є однією з основних економічних категорій, що поєднує інтереси працівників, підприємств, держави з огляду на задоволення суспільних потреб. В Україні залишається значною диференціація рівня оплати праці залежно від видів економічної діяльності. Так, за показниками середньомісячної заробітної плати, працівники сільського господарства залишаються низькооплачуваною категорією серед усіх працюючих, чим і

пояснюється поступове зменшення кількості штатних робітників в аграрному секторі (табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Кількість та номінальна заробітна плата працівників сільського, лісового господарства та мисливства*

Рік	Середньооблікова кількість штатних працівників, тис. чол.			Загальна кількість		Номінальна середньомісячна заробітна плата, грн.			2010 р. до попередніх, %	Частка від середнього рівня в економіці України, %
	усього	у тому числі		2010 р., % від попередніх років	від працівників економіки України	усього	у тому числі			
		чоловіки	жінки				чоловіків	жінок		
2007	868,3	572,9	295,4	76,6	7,6	771	803	708	190,3	57,1
2008	782,8	518,4	264,4	85,0	6,9	1101	1149	1008	133,2	61,0
2009	698,7	465,1	233,6	95,1	6,6	1220	1265	1131	120,2	64,0
2010	664,8	452,2	212,6	x	6,2	1467	1507	1381	x	65,5

* Джерело: [397, с.390].

У сільському господарстві середньомісячна заробітна плата за 2010 р. була більшою від прожиткового мінімуму на одну працездатну особу (922 грн.) в 1,6 раза. Порівняно з 2009 р. вона підвищилась на 19%, але залишається однією з найнижчих серед галузей економіки.

Найменшу середньомісячну заробітну плату отримують у сільськогосподарських підприємствах Волинської (827 грн.), Закарпатської (1 010), Житомирської (1 034), Рівненської (1 051), Одеської (1 075) областей, найвищу – Київській (1 820 грн.), Донецькій (1 742), Черкаській (1 608), Івано-Франківській (1 586) областях та АРК. (1 580 грн.).

За гендерною ознакою кількість працюючих чоловічої статі у аграрній сфері протягом досліджуваного періоду значно перевищувала жінок. Крім того, відчутна нерівність в оплаті праці жінок порівняно з чоловіками. Так, 2010 р. заробітна плата жінок на 8,4%, або на 126 грн. була меншою, ніж у чоловіків та відповідно становила 1 381 проти 1 507 гривень.

У сільському господарстві залишилися непогашеними 40,1 млн. грн. заборгованості з виплати заробітної плати, у тому числі в економічно активних підприємствах – 11 млн. грн. (27,5% від загальної суми заборгованості в галузі), підприємствах-банкрутах – 24,6 млн. грн. (61,3%), економічно неактивних підприємствах – 4,5 млн. грн. (11,2%). Найбільші суми боргів по трьох типах

підприємств залишаються в АРК (6,5 млн. грн., або 16,3% від загальної заборгованості в сільському господарстві України), Луганській (4,3 млн. грн., 10,8%), Черкаській (4 млн. грн., 9,9%), Київській (3,3 млн. грн., 8,3%), Херсонській (2,8 млн. грн., 7%) областях.

В економічно активних сільськогосподарських підприємствах заборгованість із виплати заробітної плати протягом 2010 р. зменшилася на 14,3 млн. грн., або 56,5%. Найбільші суми боргів залишаються в Херсонській (1,7 млн. грн., або 15,5% від загальної заборгованості цих підприємств), Івано-Франківській (1,1 млн. грн., або 10%), Київській (1 млн. грн., або 8,8%), Черкаській (0,9 млн. грн., або 8,5%) областях.

У розрахунку на одного штатного працівника заборгованість у сільському господарстві становила 2 657 грн., що в 1,7 раза більше, ніж середня заробітна плата в галузі за 2010 р. Найбільшу заборгованість на 1 працюючого допущено в Кіровоградській (7 456 грн.), Херсонській (6 917), Волинській (3 927), Київській (3 917) і Житомирській (3 352 грн.) областях.

Важливим аспектом фінансового забезпечення розвитку сільських територій та аграрного сектору є ефективна бюджетна підтримка (дод. Ж).

Необхідно вказати, що розміри державної підтримки аграрного сектору економіки України в останній час зростають. Зокрема, загальна її сума 2011 р. (8 063 211,3 тис. грн.) була на 2 559 629,8 тис. грн. більшою, ніж у попередньому році (5 503 581,5 тис. грн.). Проте необхідно визнати, що враховуючи скрутний фінансовий стан значної частини підприємств, ці суми є недостатніми.

Найбільш вагомими (за розмірами виплат) складовими державної підтримки аграріїв 2010 р. були: надання підтримки підприємствам аграрного сектору через механізм здешевлення кредитів, виплати на розвиток садівництва і виноградарства, відшкодування вартості будівництва тваринницьких ферм і комплексів, тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва, на частку яких припадало відповідно 11,3; 8,6; 6,4; 6,1% загальної суми державної допомоги. У 2011 р. найбільші суми державної підтримки спрямовані на розвиток тваринництва (25,2%), виплати на розвиток садівництва і

виноградарства (6,9%), підтримання підприємств аграрного сектору через механізм здешевлення кредитів (6,6%).

Таким чином, 2010–2011 рр. найбільша державна допомога надавалася розвитку аграрного сектору, а не сільських територій. Для поліпшення ситуації, на нашу думку, необхідно здійснити перегрупування об'єктів бюджетного фінансування.

3.3 Розвиток та оцінка конкурентоспроможності виробничо-господарського і підприємницького потенціалів сільських територій

Розвиток аграрного сектору економіки має визначальний вплив на економічну та продовольчу безпеку держави. Сільськогосподарська продукція є джерелом розвитку переробної промисловості, а також займає особливе місце у формуванні експорту.

Провідна роль у розвитку аграрного сектору належить виробничо-господарському потенціалу. Саме останній являє собою здатність суб'єктів аграрного господарювання здійснювати діяльність у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Особливістю виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств є використання ними землі як основного засобу виробництва. Наслідком цього є наявність спеціальних форм організації і ведення виробництва в аграрному секторі економіки (табл. 3.9).

Як видно, загальна кількість сільськогосподарських підприємств за період 2007–2010 рр. поступово скорочувалася, а 2008 р. відбулося її збільшення. Такі зміни відбулися по основній частині організаційно-правовим форм підприємств. Однак найбільшими вони були в господарських товариствах, приватних структурах та фермерських господарствах.

Трансформація складу зареєстрованих аграрних підприємств України за формою господарювання (за станом на початок року)*

Форма господарювання	2007		2008		2009		2010	
	оди- ниць	% від підсум- ку	оди- ниць	% від підсум- ку	оди- ниць	% від підсум- ку	оди- ниць	% від підсум- ку
Господарські товариства	7428	12,7	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8
Приватні підприємства	4229	7,2	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5
Фермерські господарства	43475	74,5	43864	74,3	42101	73,7	41726	73,8
Сільськогосподарські виробничі кооперативи	1262	2,2	1101	1,9	1001	1,7	952	1,7
Державні	360	0,6	354	0,6	345	0,6	332	0,6
Інші	1633	2,8	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,6
Всього	58387	100	59059	100	57152	100	56493	100

* Джерело: [395 с. 145; 396 с.140; 397 с.138].

У структурі сільськогосподарських підприємств України протягом усіх років дослідження провідні позиції за кількістю займали фермерські господарства, на другому місці знаходилися господарські товариства, на третьому – приватні, але їх частки по роках досить помітно коливалися (табл. 3.10).

Наведені дані свідчать, що найбільшу кількість сільськогосподарських підприємств усіх форм господарювання в аналізованій період мали Одеська, Миколаївська і Дніпропетровська області, а найменшу – Івано-Франківська, Рівненська і Чернівецька. Серед організаційно-правових форм підприємств у всіх областях України найбільшою є чисельність фермерських господарств, на частку яких припадало від 8 (Дніпропетровська область) до 14,0% (Одеська). Стосовно великих аграрних формувань, то в їх складі по адмінрайонах є відмінності.

Аналізуючи динаміку загальної кількості аграрних підприємств, необхідно відзначити, що в більшості областей України за досліджуваний період відбулося її збільшення. Виключенням є Вінницька, Закарпатська, Луганська та Полтавська області. При цьому в більшості районів спостерігалось зростання чисельності господарських товариств і приватних підприємств.

Таблиця 3.10

Розподіл сільськогосподарських підприємств у регіонах України за організаційно-правовими формами (за станом на початок року), одиниць*

Регіон, область	2007							2010						
	Усього підприємств	У тому числі:						Усього підприємств о	У тому числі:					
		господарські товариства	приватні	кооперативи	фермерські	державні	інші		господарські товариства	приватні	кооперативи	фермерські	державні	інші
АРК	2586	279	137	98	1946	30	96	2238	307	169	95	1561	31	75
Вінницька	2308	384	205	70	1585	11	53	2317	357	192	51	1653	8	56
Волинська	1325	148	88	184	850	8	47	1095	140	87	109	710	8	41
Дніпропетровська	4142	428	167	15	3473	16	43	4015	450	153	12	3346	22	32
Донецька	2233	320	79	13	1701	5	115	2097	310	78	12	1574	5	118
Житомирська	1376	291	220	40	768	7	50	1296	263	205	28	744	7	49
Закарпатська	1678	125	22	7	1499	15	10	1759	99	17	6	1609	15	13
Запорізька	3065	355	184	55	2388	14	69	3035	406	218	40	2273	15	83
Івано-Франківська	770	90	79	32	540	1	28	767	87	76	27	556	3	18
Київська	2364	459	172	57	1550	51	75	2133	437	157	42	1402	37	58
Кіровоградська	3351	358	248	31	2635	11	68	3206	348	251	33	2499	10	65
Луганська	1899	252	149	11	1387	10	90	1986	257	174	17	1436	7	95
Львівська	1794	275	194	12	1260	14	39	1490	250	177	13	1002	10	38
Миколаївська	5367	369	293	19	4608	17	61	5315	367	290	19	4568	13	58
Одеська	7099	382	271	153	6236	11	46	6901	529	325	134	5830	11	72
Полтавська	2336	397	214	39	1540	20	126	2368	366	200	33	1650	22	97
Рівненська	983	99	163	139	540	7	35	940	117	132	83	574	5	29
Сумська	1251	304	139	22	743	8	35	1227	291	133	24	737	8	34
Тернопільська	1278	195	274	11	718	8	72	1250	185	225	3	771	4	62
Харківська	1989	366	222	30	1276	29	66	1943	407	237	25	1199	28	47
Херсонська	3080	246	178	24	2537	18	77	2872	232	169	17	2393	13	48
Хмельницька	1953	327	145	77	1287	16	101	1844	298	130	50	1261	11	94
Черкаська	1959	472	155	25	1164	20	123	1827	425	152	15	1124	7	104
Чернівецька	1092	167	74	44	773	5	29	1009	113	87	18	772	6	13
Чернігівська	1109	340	157	54	471	8	79	1030	303	143	42	472	9	61
М. Київ	-	-	-	-	-	-	-	533	425	66	4	10	7	21
Всього по Україні	58387	7428	4229	1262	43475	360	1633	5649	7769	4243	952	41726	322	1481

* Джерело: [395 с.151; 396 с. 146; 397 с. 138].

Зменшення кількості сільськогосподарських підприємств пояснюється їх укрупненням (у першу чергу, об'єднанням земельних ресурсів). Наводимо дані про розподіл аграрних підприємств України за розміром сільгоспугідь (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Розподіл сільськогосподарських підприємств України за розміром сільгоспугідь*

Показник	Кількість, од.		Частка загальної кількості, %		Середня площа с.-г. угідь, га	
	2007	2010	2007	2010	2007	2010
Усього підприємств	51456	48824	88,1	86,4	20491,0	21585,9
У тому числі за площею, га:						
до 5,0	6147	5784	10,5	10,2	19,7	18,3
5,1–10,0	4307	4038	7,4	7,1	34,1	31,9
10,1–20,0	5159	4925	8,7	8,7	79,8	76,3
20,1–50,0	14525	13707	24,9	24,3	553,6	519,8
50,1–100,0	4798	4831	8,2	8,6	343,1	345,2
100,1–500,0	7683	7181	13,2	12,7	1867,9	1743,1
500,1–1000,0	2898	2667	5,0	4,7	2091,0	1919,4
1000,1–2000,0	2952	2661	5,1	4,7	4226,9	3822,8
2000,1–3000,0	1389	1347	2,4	2,4	3399,3	3295,5
3000,1–4000,0	721	666	1,2	1,2	2474,0	2293,0
4000,1–5000,0	392	376	0,7	0,7	1755,2	1670,5
5000,1–7000,0	293	332	0,5	0,6	1696,3	1919,6
7000,1–10000,0	128	178	0,2	0,3	1044,7	1479,6
більше 10000,0	64	131	0,1	0,2	905,4	2450,9

* Джерело: [394, с. 153; 397 с.144].

Отже, протягом аналізованих років найбільшу питому вагу в загальній кількості аграрних формувань становили невеликі фермерські господарства, на частку яких припадало відповідно 24,9 та 24,3%.

Одним з найбільш важливих і соціально значущих показників, що характеризують рівень виробничих сил сільських територій, є валова продукція у порівняльних цінах.

Загальний обсяг виробництва валової продукції сільського господарства 2010 р. (у порівнянних цінах 2005 р.) становив 100,5 млрд. грн. (98,5% проти 2009 р.), у т. ч. у сільськогосподарських підприємствах – 45,1 (98,6%), господарствах населення – 55,4 млрд. грн. (98,4%) (рис. 3.5).

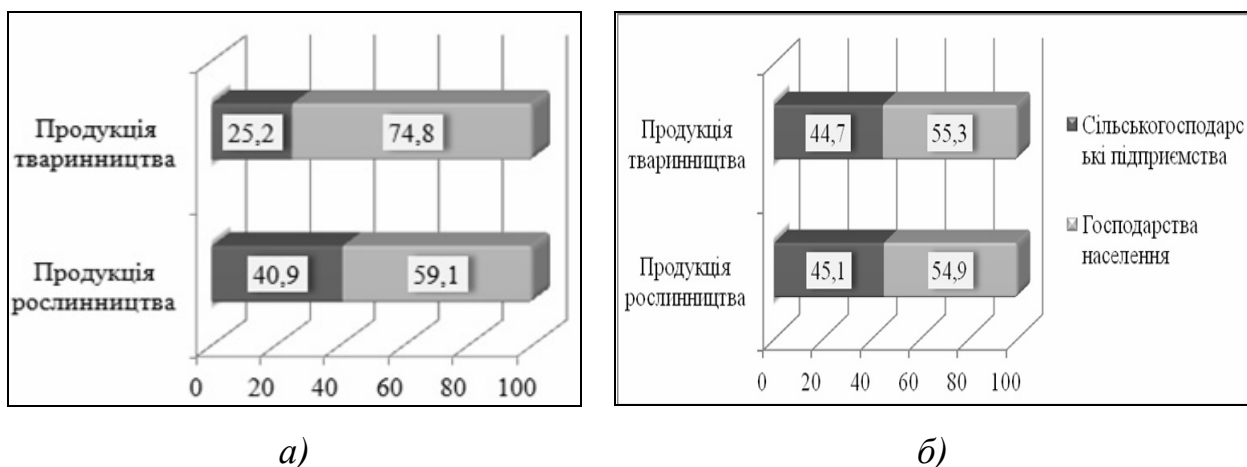

Рис. 3.5. Розподіл виробництва продукції сільського господарства України (у порівняних цінах 2005 р.) за групами виробників, % [397, с. 139]
а – 2000 р., б – 2010 р.

У результаті збільшення обсягу вирощування худоби та птиці (на 5,4%) та виробництва яєць (на 7,2%) навіть при зменшенні виробництва молока (на 3,1%) валова продукція тваринництва порівняно з 2009 р. зросла на 3,2%. У сільгоспідприємствах індекс виробництва цієї продукції становив 108,2%, господарствах населення – 99,5% (рис. 3.6).

Через скорочення на 14,7 % виробництва зернових культур, 21,5 – ріпаку, 4,9 – картоплі, 2,6 – овочів валова продукція рослинництва зменшилась на 4,7%, у т.ч. в сільськогосподарських підприємствах – на 7,2, господарствах населення – на 2,5 % (рис. 3.7).

Найсуттєвіший внесок у загальний обсяг валової продукції зробили господарства Черкаської (7,0%), Київської (6,6), Дніпропетровської (6,4), Вінницької (6,1), Полтавської (5,1), Донецької (5,0%) областей.

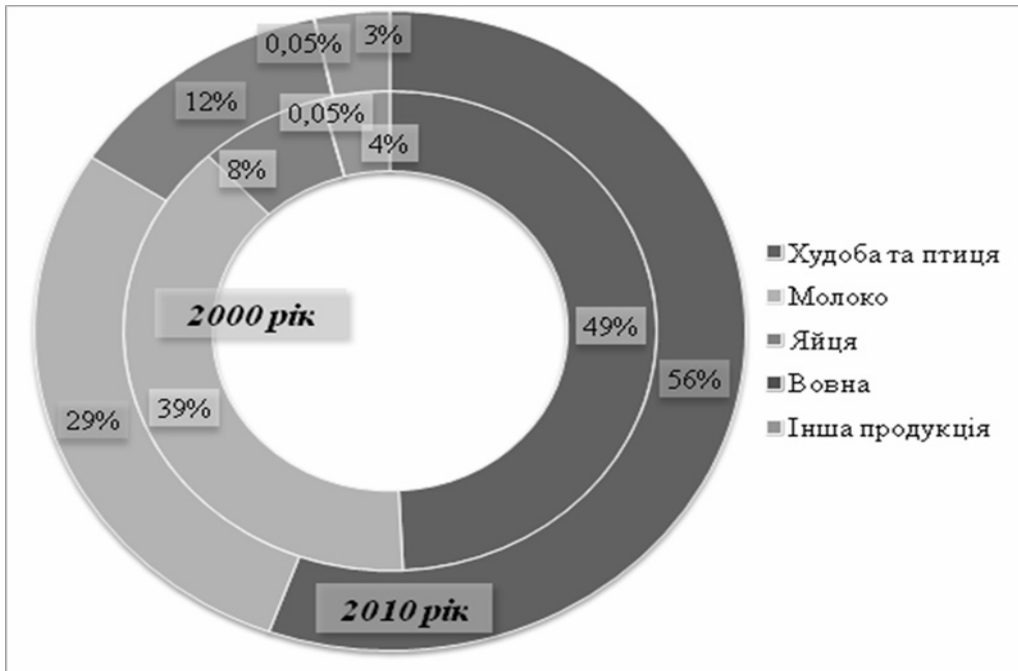

Рис. 3.6. Структура продукції тваринництва за 2000–2010 рр., %
[397, с. 139]

Рис. 3.7. Структура продукції рослинництва за 2000–2010 рр., %
[397, с. 139]

Тенденція нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва спостерігається у 13 регіонах країни (від 0,1 до 9,5%) (рис. 3.8).

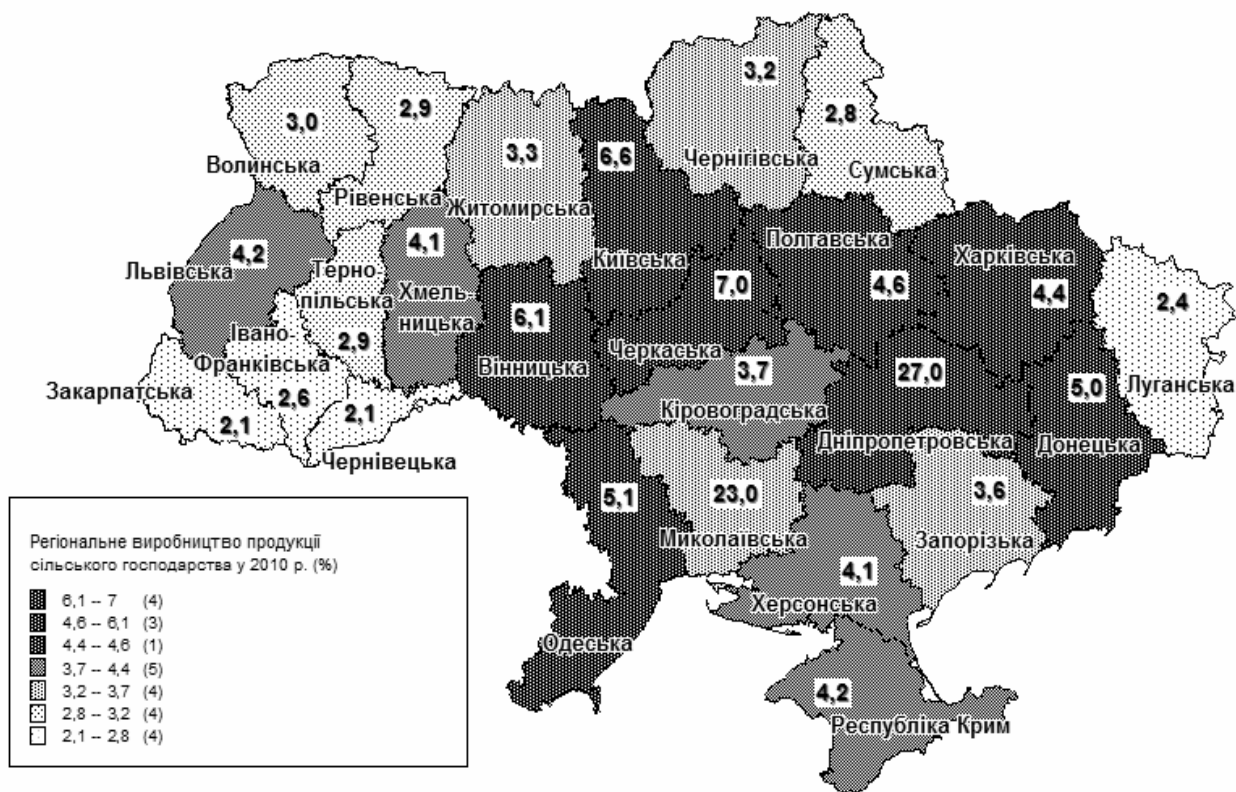

Рис. 3.8. Регіональне виробництво валової продукції сільськогосподарського господарства 2010 р. (у порівняних цінах 2005 р.), % [397, с. 140]

Особливу роль у розвитку виробничо-господарського потенціалу сільських територій відіграють господарства населення (табл. 3.12).

Більшість наведених показників у динаміці по роках зменшилася. Виключенням є лише зернові культури, виноград та вовна, по яких відбулося зростання. На нашу думку, якщо зменшення уваги селянських підсобних господарств до вирощування насіння соняшнику та цукрових буряків (якими активно займаються великі підприємства) можна виправдати, то скорочення поголів'я худоби і птиці в них викликає занепокоєння, оскільки, як уже зазначалося, і у великих підприємствах України в останні роки значно скоротилася чисельність тварин.

Таблиця 3.12

Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства, %*

Вид продукції	2007	2008	2009	2010	Індекс 2010 до 2007
Продукція сільського господарства	60,1	54,0	55,2	55,1	0,9
Продукція рослинництва	58,5	50,5	53,7	54,9	0,9
Зернові культури	22,0	21,0	22,1	24,2	1,1
Цукрові буряки (фабричні)	13,0	12,2	9,1	7,9	0,6
Насіння соняшнику	19,2	19,0	18,7	17,5	0,9
Картопля	98,0	97,8	97,4	97,4	0,9
Овочі	89,6	86,1	86,6	88,1	0,9
Плоди та ягоди	86,5	84,6	86,7	83,6	0,9
Виноград	34,7	32,0	33,9	36,3	1,0
Продукція тваринництва	62,1	59,7	57,4	55,3	0,9
М'ясо (у забійній вазі)	51,9	48,6	46,1	44,9	0,9
Молоко	82,1	82,2	81,0	80,4	0,9
Яйця	45,9	43,4	41,8	39,9	0,9
Вовна	79,4	78,4	80,5	83,3	1,0

* Джерело: [397, с. 141].

У той же час, на нашу думку, планувати на майбутнє подальше збільшення частки виробленої продукції особистими селянськими господарствами недоцільно, оскільки з кожним роком відбувається старіння і зменшення загальної кількості сільського населення. Крім того, продукція, вироблена цією категорією, не відповідає вимогам СОТ та й більшість сільських робітників віддають перевагу роботі у великих господарствах, розраховуючи таким чином на отримання хоча б мінімальних соціальних гарантій.

Головною метою розвитку виробничо-господарського потенціалу сільськогосподарських підприємств є виробництво продукції для задоволення суспільних потреб і отримання максимально можливого прибутку. У процесі виробництва аграрні підприємства використовують матеріальні, грошові і трудові ресурси, виробниче споживання яких формує витрати виробництва (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції в
агарних підприємствах, %***

Стаття витрат	2008	2009	2010	Середнє за 2008–2010 рр.		
				усього	рослин- ництво	тварин- ництво
Витрати на оплату праці	10,7	9,7	9,1	9,8	9,4	10,8
Відрахування на соціальні заходи	2,6	2,9	3,2	2,9	2,8	3,0
Матеріальні витрати, усього	70,4	69,3	70,0	69,9	66,4	77,0
У тому числі на:						
насіння і посадковий матеріал	12,0	11,2	11,6	11,6	18,2	х
корми	24,6	26,3	26,2	25,7	х	71,1
іншу продукцію с.-г.	2,8	3,2	2,8	2,9	0,9	6,6
міндобрива	17,1	16,2	15,4	16,2	25,4	х
нафтопродукти	16,2	14,1	14,2	14,8	20,8	4,2
електроенергію	2,4	2,5	2,3	2,4	1,6	3,8
паливо	1,5	1,7	1,5	1,6	1,4	1,9
запчастини, ремонтні і будівельні матеріали	6,9	7,6	6,9	7,1	9,0	3,8
оплату послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	16,5	17,3	19,1	17,6	22,7	8,6
Амортизаційні відрахування	5,1	5,8	5,3	5,4	6,0	4,0
Інші витрати, усього	11,2	12,3	12,4	12,0	15,4	5,0
З них орендна плата за:						
земельні частки (паї)	51,0	55,5	56,7	54,4	63,1	х
майнові паї	1,0	0,8	0,8	0,9	0,8	1,1

* Джерело: [397, с. 146].

Що стосується загальних витрат на виробництво аграрної продукції, то за досліджуваний період найбільшу питому вагу становлять: корми, оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, міндобрива. Найменша частка витрат припадає на паливо, електроенергію та відрахування на соціальні заходи. Аналогічна структура спостерігається і у рослинництві.

Деяко іншою є тенденція в розрізі галузей сільськогосподарського виробництва. Зокрема, у рослинництві найбільшу питому вагу займають міндобрива, оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями, та нафтопродукти, а у тваринництві – корми, витрати на оплату праці та оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями. Найменша частка

витрат у тваринництві припадає на паливо, відрахування на соціальні заходи та запчастини, ремонтні і будівельні матеріали.

Слід зазначити, що за станом на 21.01.2011 у сільськогосподарських підприємствах були справними 167,6 тис. тракторів (готовність 91%), 154,3 тис. ґрунтообробної техніки (93%), 78,7 тис. сівалок (93%). Рівень підготовки тракторів у Сумській, Тернопільській, Чернігівській, Кіровоградській, Херсонській областях становив 99–98%. Нижчі показники в Харківській, Миколаївській і Хмельницькій областях (80–83%). У Тернопільській, Сумській, Миколаївській областях ґрунтообробна техніка підготовлена на 99%, у Чернівецькій, Львівській, Хмельницькій – на 80–85%. Готовність сівалок у Тернопільській, Миколаївській, Сумській областях становить 99–98%, Чернівецькій, Львівській, Харківській коефіцієнт готовності дорівнює 0,8–0,86.

Проблемою сьогодення є організація ефективної реалізації продукції. Нинішні комерційні канали є недостатньо впорядкованими і прозорими. Це призводить до суттєвих фінансових втрат товаровиробників, поширення тінізації збуту продукції, монополізму посередницьких структур. Наводимо структуру каналів реалізації сільськогосподарської продукції аграрних підприємств України за останні чотири роки (табл. 3.14).

Як видно, у складі реалізованої агротоваровиробниками рослинницької продукції як по сільському господарству загалом, так і рослинництву, домінуючу роль відіграє група інших каналів. У тваринницькій продукції провідні позиції належать продажу переробним підприємствам.

Слід вказати, що на вибір каналу продажу будь-якого виду продукції впливає ціна. Зокрема, протягом 2007–2010 рр. за найбільш високими цінами скуповували зерно, олійні культури та яйця інші канали реалізації (здебільшого це продаж продукції безпосередньо з поля, ферм, складів комерційним структурам і посередникам, які контролюють експортні, оптові й дрібні товаропотоки); цукрові буряки, молоко та молочні продукти й вовну – переробні підприємства. З урахуванням вказаного кожне підприємство повинно обирати для себе найбільш вигідніші для кожного окремого виду продукції канали реалізації.

Таблиця 3.14

**Структура каналів реалізації сільськогосподарської продукції України,
%***

Рік	Зернові	Олійні	Цукрові буряки	Картопля	Овочі	Плоди та ягоди	Виноград	Худоба та птиця	Молоко та молочні продукти	Яйця	Вовна
Переробні підприємства											
2007	5,1	3,9	92,4	12,5	8,8	26,7	30,5	34,6	90,4	0,2	52,3
2008	4,4	4,5	93,4	10,9	22,6	30,6	36,1	30,5	92,7	0,1	63,5
2009	3,9	4,5	91,4	6,9	36,9	32,2	33,4	25,6	92,6	0,1	54,8
2010	3,4	4,2	93,3	7,4	37,2	25,0	29,6	25,5	92,7	0,2	46,9
Ринки											
2007	8,7	7,6	0,0	12,9	29,8	28,6	9,4	7,8	2,1	24,5	8,4
2008	7,9	6,9	0,0	15,3	18,5	28,1	6,9	7,9	1,5	23,9	7,3
2009	6,6	5,8	0,1	12,3	11,9	29,2	9,4	7,9	1,9	21,5	8,4
2010	7,1	5,0	0,0	12,6	12,2	25,1	8,9	7,5	1,9	20,0	9,4
Населення											
2007	2,7	0,4	0,0	2,0	1,5	3,7	0,5	2,2	2,2	0,7	0,3
2008	1,5	0,3	0,0	1,9	0,9	2,2	0,2	1,6	1,6	0,5	0,2
2009	1,0	0,3	0,0	1,1	0,5	1,6	0,2	1,3	1,3	0,4	1,5
2010	0,9	0,1	0,0	1,3	0,6	0,7	0,1	1,0	1,0	0,4	0,8
Інші напрями											
2007	83,5	88,1	7,6	72,6	59,9	41,0	59,6	55,4	6,8	74,6	39,0
2008	86,2	88,3	6,6	71,9	58,0	39,1	56,8	60,0	5,3	75,3	29,0
2009	88,5	89,4	8,5	79,7	50,7	37,0	57,0	65,2	5,1	77,6	35,3
2010	88,6	90,7	6,7	78,7	50,0	49,2	61,4	66,0	5,0	79,2	42,9

* Джерело: [397, с. 150].

Як уже зазначалося, умови сьогодення потребують дієвих механізмів створення сприятливих умов для комплексного розвитку сільських територій, розв'язання соціальних проблем села, розвитку високоефективного конкурентоспроможного як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку аграрного сектору. Однак слід зазначити, що у вирішенні зазначених проблем не останню роль відіграє розвиток зовнішньоекономічної діяльності. Виграш від останньої для вітчизняних підприємств сільських територій можна розглядати з погляду експортних та імпорتنих можливостей.

У ході експортної діяльності підприємства отримують вигоди за рахунок:

- використання надлишкових виробничих потужностей, що іноді мають підприємства у своєму розпорядженні, але які не користуються відповідним внутрішнім попитом;

- отримання більш високого прибутку. Завдяки відмінності конкурентного середовища на закордонному ринку від вітчизняного виробник може там продати продукцію з більшою вигодою. Це пов'язано з тим, що на зовнішньому ринку товар може опинитися на іншому етапі життєвого циклу;

- значних обсягів зарубіжного продажу, що робить національних товаровиробників менш залежними від внутрішніх економічних умов;

- зменшення витрат виробництва, що пов'язано з покриттям умовно-постійних витрат шляхом випуску більшого обсягу продукції, підвищенням ефективності внаслідок досвіду, набутого при виробництві великих партій продукції;

- масових закупівель матеріалів і перевезення їх значними партіями;

- розподілу ризику. Виробник може зменшувати коливання попиту, організовуючи збут на зарубіжних ринках, оскільки цикли ділової активності країн перебувають у різних фазах, а одні і ті ж товари перебувають на різних етапах життєвого циклу;

- знань та досвіду, отриманих підприємствами у процесі роботи на закордонних ринках, що сприяє підвищенню ефективності їхньої діяльності, пов'язаної із проведенням маркетингових операцій на внутрішньому ринку [228, с. 23].

Найбільш пріоритетним серед видів зовнішньоекономічної діяльності є експорт, тому що чим більший обсяг експорту, тим більший прибуток держави. Тенденцію розвитку експорту аграрної продукції можна проаналізувати на основі наведених даних (табл. 3.15).

У 2010 р. експортовано сільськогосподарської продукції на суму 10 234,3 млн. дол. США, що на 4,7% більше, ніж 2009 р. Обсяги експорту продукції рослинництва становили 9 258,4 млн. дол. США, або 90,5% від усього експорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 976 млн. дол. США, або 9,5%.

Таблиця 3.15

**Експорт агропродовольчої продукції, виробленої підприємствами
України, тис. дол. США***

Найменування продукції	2009	2010	2010 до 2009		Питома вага, %
			%	тис. дол. США	
Усього	9773476	10234318	104,7	460842	100,0
У тому числі:					
рослинництво, усього	8991899	9258351	103,0	266452	90,5
З нього числі:					
зерно	3556340	2467064	69,4	1089276	24,1
насіння олійних культур	996444	1034917	103,9	38473	10,1
олія	1749719	2537613	145,0	787894	24,8
цукор, меляса та кондвироби	165183	206503	125,0	41320	2,0
какао та шоколад	448555	591612	131,9	143057	5,8
тютюн та вироби з нього	213963	213898	100,0	-65	2,1
Тваринництво, усього	781577	975967	124,9	194390	9,5
У тому числі:					
м'ясо та м'ясні субпродукти	79142	90181	113,9	11039	0,9
молокопродукти	396016	543289	137,2	147273	5,3
готові та консервовані продукти з м'яса	1829	2897	158,4	1068	0,03
казеїн, альбуміни	32276	44533	138,0	12257	0,4
шкури великої рогатої худоби, овець, кіз тощо	1380	1719	124,6	339	0,02
шкіра із шкур великої рогатої худоби, овець, кіз тощо	128236	116629	90,9	-11607	1,1

* Джерело: за даними Міністерства аграрної політики і продовольства України.

У структурі експорту найбільша частка припадає на олію (24,8%), зернові злаки (24,1), насіння олійних культур (10,1), шоколад та какао (5,8), молокопродукти (5,3), тютюн і вироби з нього (2,1), цукор, мелясу і кондитерські вироби (2), шкіру із шкур великої рогатої худоби, овець, кіз та інших тварин (1,1), м'ясо та субпродукти (0,9%).

У свою чергу, імпорт також має значення для розвитку підприємств сільських територій. Здійснюючи імпорتنу діяльність, вони отримують вигоди за рахунок:

- уникнення обмежень внутрішнього ринку, знижуючи витрати на виробництво або підвищуючи якість продукції (наприклад, компенсування несподіваних змін у доступі до вітчизняних джерел сировини протилежними змінами в імпорті сировини);

- отримання дешевих високоякісних матеріалів, комплектуючих, технологій для їхнього використання у своєму виробництві. Завдяки цьому компанія набуває більшої стійкості проти конкуренції з боку імпортованих готових виробів або ж сама може ефективніше конкурувати на експортних ринках;

- використання надлишкових потужностей торговельно-збутової мережі;

- доповнення наявних асортиментних груп товарів, що дає змогу фірмі більше продукції запропонувати на продаж;

- можливості розподілення операційних ризиків, оскільки, розширюючи коло постачальників, компанія менше залежить від диктату єдиного постачальника [228, с. 24].

У 2010 р. імпортовано аграрної продукції на суму 6 050,8 млн. дол. США, що на 17% більше, ніж 2009 р. (табл. 3.16). Обсяги імпорту продукції рослинництва становили 4 585,7 млн. дол. США, або 75,8% від усього імпорту сільгосппродукції, тваринництва – відповідно 1 465,1 млн. дол. США, або 24,2%.

Таблиця 3.16

Імпорт агропродовольчої продукції, виробленої підприємствами України, тис. дол. США*

Найменування продукції	2009	2010	2010 до 2009		Питома вага, %
			%	тис. дол. США	
Усього	5171579	6050758	117,0	879179	100,0
У тому числі:					
рослинництво, усього	631897	733345	116,1	101448	12,1
З нього:					
плоди, горіхи та цедра	194328	234123	120,5	39795	3,9
кава, чай, мате та прянощі	98554	145584	147,7	47030	2,4
зерно	276669	349363	126,3	72694	5,8
цукор, меляса та кондвироби	87647	231454	264,1	143807	3,8
какао та шоколад	302389	407375	134,7	104986	6,7
тютюн та вироби з нього	455565	471445	103,5	15880	7,8
Тваринництво, усього	1438040	1465052	101,9	27012	24,2
У тому числі:					
м'ясо та м'ясні субпродукти	568510	457987	80,6	-110523	7,6
риба, ракоподібні, молюски	471193	568563	120,7	97370	9,4
молокопродукти	110488	111042	100,5	554	1,8
готові та консервовані продукти з риби	64180	82314	128,3	18134	1,4
шкіра з шкур великої рогатої худоби, овець, кіз тощо	44981	62494	139,2	17603	1,0

* Джерело: за даними Міністерства аграрної політики і продовольства України.

В імпорті аграрної продукції найбільша частку припадає на: плоди, горіхи і цедру (12,1%), рибу, ракоподібні, молюски (9,4), тютюн і вироби з нього (7,8), м'ясо і субпродукти (7,6), шоколад та какао (6,7), олію (5,8), цукор, мелясу і кондитерські вироби (3,8), каву, чай, мате, прянощі (3,9), зернові злаки (2,4), молокопродукти (1,8), готові чи консервовані продукти з риби (1,4), шкіру зі шкур великої рогатої худоби, овець, кіз та інших тварин (1%).

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності впливає на рівень відкритості сільських територій (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Рівень відкритості аграрного сектору України*

Показник	2009	2010	Індекс 2010 до 2009
Зовнішньоторговельний оборот, тис. дол. США	14945055	16285076	1,1
Зовнішньоторговельне сальдо, тис. дол. США	4601897	4183560	0,9
Експортна квота, %	76	81	1,1
Імпортна квота, %	40	48	1,2
Зовнішньоторговельна квота, %	117	129	1,1
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1,9	1,7	0,9
Коефіцієнт міжнародної конкурентоспроможності	0,3	0,3	1
Частка експорту на душу сільського населення, тис. дол. США	674,03	705,82	1,0
Частка імпорту на душу сільського населення, тис. дол. США	356,67	417,29	1,2
Зовнішньоторговельний оборот на душу сільського населення, тис. дол. США	1030,69	1123,11	1,1

* Джерело: за даними Міністерства аграрної політики і продовольства України.

Зовнішньоторговельний обіг продукції агропромислового комплексу України за 2010 р. становив 16 285,1 млн. дол. США, що на 9% більше, ніж 2009 р. Також спостерігається і позитивне зовнішньоторговельне сальдо – 4 183,6 млн. дол. США, або відповідно менше на 418337 млн. дол. США.

У загальній структурі зовнішньоторговельного обігу аграрної продукції частка країн СНД становить 28%, ЄС – 27, США – 2, Азії – 26, Африки – 10, Латинської Америки – 4%. У 2010 р. зовнішньоторговельний обіг з США зменшився на 9% проти 2009 р., країнами Азії – на 2, а з СНД збільшився на 26, країнами ЄС – на 5, Африки – на 13, Латинської Америки – на 22%.

Залежність аграрного сектору від зовнішньоекономічної діяльності визначається експортною та імпоротною квотами. Слід зазначити, що велику частку в аграрному секторі займає саме експортна квота.

Рівень зовнішньоторговельної забезпеченості аграрного сектору характеризується коефіцієнтом покриття імпорту експортом, який за досліджуваний перевищував одиницю.

Дещо нижчим є рівень міжнародної конкурентоспроможності продукції аграрного сектору, який характеризує частку чистого експорту в зовнішньоторговельному обороті, а саме 0,3 протягом 2009–2010 рр.

Ураховуючи, що розвиток аграрного сектору здійснюється на основі експорторієнтованої моделі, то на одного сільського мешканця припадає більший обсяг експорту, ніж імпорту.

Основними ознаками конкурентоспроможності аграрних підприємств є показники ефективності, найбільш важливий серед яких рівень рентабельності. З-поміж регіонів України найвищий рівень рентабельності продукції сільського господарства мали: 2008–2009 рр. – Миколаївська, Кіровоградська, Тернопільська області; 2010 р. – Кіровоградська, Миколаївська, Запорізька (табл. 3.18). Що стосується галузей сільського господарства, то найбільша рентабельність продукції рослинництва спостерігалася 2008 р. – у Львівській, Миколаївській, Кіровоградській областях; 2009 р. – у Львівській, Кіровоградській та Тернопільській; у 2010 р. – у Кіровоградській, Миколаївській та Дніпропетровській областях, а продукції тваринництва – відповідно в Івано-Франківській, Чернівецькій та Черкаській; Київській, Запорізькій та Івано-Франківській; Київській, Івано-Франківській та Донецькій областях.

Аналіз світового та вітчизняного досвіду, сучасні тенденції економічного розвитку свідчать, що саме підприємництво є одним із найважливіших чинників соціально-економічного прогресу сучасного суспільства. Тому розвиток підприємницької діяльності розглядається нами як один із стратегічних напрямів подолання економічної кризи на селі та вирішення соціально-економічних проблем його мешканців.

Таблиця 3.18

**Рівень рентабельності (збитковості) продукції сільського господарства
по регіонах України, %***

Регіон, область	2008			2009			2010		
	Усього	У тому числі		Усього	У тому числі		усього	У тому числі	
		рослин- ництва	тварин- ництва		рослин- ництва	тварин- ництва		рослин- ництво	тварин- ництво
АРК	11,7	20,7	-12,3	3,9	8,4	-8,4	12,8	16,1	4,1
Вінницька	11,8	15,9	-2,4	93,0	11,7	-4,5	19,4	25,5	-4,8
Волинська	1,7	11,9	-3,1	0,2	13,4	-8,4	9,0	21,5	-0,7
Дніпропетровська	19,0	25,9	3,0	19,1	23,8	8,1	28,1	41,8	4,0
Донецька	3,6	14,0	-4,3	13,9	13,0	15,0	25,7	27,1	24,2
Житомирська	-1,7	6,6	-12,2	-0,6	6,5	-13,7	7,3	16,5	-10,9
Закарпатська	-4,5	0,2	-9,4	-11,1	4,5	-24,1	-13,3	-11,3	-15,7
Запорізька	17,5	21,7	6,0	23,7	22,9	25,7	30,6	39,9	3,9
Івано-Франківська	11,8	1,7	16,1	13,7	5,5	18,5	29,3	16,4	34,9
Київська	9,6	10,6	8,5	20,6	11,6	33,8	31,1	25,2	38,0
Кіровоградська	24,2	29,4	-8,7	28,8	33,1	-6,4	40,7	45,6	-17,3
Луганська	7,0	9,7	1,4	1,6	4,5	-5,2	11,6	20,5	-6,4
Львівська	24,0	40,2	-8,4	22,4	37,1	-7,6	27,6	29,6	0,7
Миколаївська	27,3	32,3	4,3	23,6	26,8	6,4	35,8	42,6	-2,5
Одеська	20,5	26,1	-9,0	10,0	13,9	-11,0	20,1	26,6	-18,1
Полтавська	11,3	17,9	-4,6	15,5	19,4	4,7	21,7	28,0	5,4
Ровенська	16,2	26,4	-4,4	2,8	5,9	-7,5	5,9	7,7	0,8
Сумська	-2,4	1,7	-10,3	-6,0	-4,3	-11,1	-0,6	3,6	-11,5
Тернопільська	23,8	27,8	3,3	28,5	31,6	5,2	16,1	18,1	2,1
Харківська	9,0	10,7	3,9	3,2	6,3	-5,8	17,6	23,3	5,2
Херсонська	15,5	17,6	5,3	15,9	18,4	4,3	18,7	21,8	2,5
Хмельницька	17,6	24,3	2,1	4,4	7,3	-3,5	14,0	19,7	-0,1
Черкаська	15,7	18,5	9,6	18,3	24,1	2,1	18,1	25,2	1,6
Чернівецька	18,5	23,1	15,7	-1,1	0,5	-2,9	-1,2	-0,3	-1,9
Чернігівська	9,9	20,5	-6,6	10,2	18,2	-8,9	2,8	7,1	-6,0
М. Київ	18,0	28,1	-26,2	23,3	31,1	-13,6	25,2	30,8	1,3
Всього по Україні	13,4	19,6	0,1	13,8	16,9	5,5	21,1	26,7	7,8

* Джерело: [397, с. 150].

Мале підприємництво на селі можна визначити як сектор регіональної економіки, в якому функціонують суб'єкти підприємницької діяльності різних організаційно-правових форм і форм власності дрібнотоварного виробництва, що здійснюють самостійну, інноваційну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність з метою отримання економічного й соціального ефекту.

Найбільш поширеними формами малого підприємництва на селі є особисті селянські, індивідуальні, фермерські господарства, фізичні особи – підприємці та малі підприємства – товариства з обмеженою відповідальністю [265]. Останні здійснюють такі види підприємницької діяльності, як виробнича, комерційна,

обслуговуюча. Яскравим прикладом останнього є сільський туристичний бізнес.

В Україні сільський зелений туризм розвивається вже 15 років. Основними його етапами є:

- формування (кінець XIX – середина XX ст.), тобто відпочинок містян у приватних сільських садибах, переважно у знайомих. Це явище неорганізоване та ще не розглядалося як туризм;

- становлення приватних форм (60–90-ті рр. XX ст.), тобто відпочинок в орендованих туристами кімнатах на гірських курортах або в Криму через відсутність вільних місць у пансіонатах та санаторіях. У більшості випадків така діяльність відбувалася стихійно та нелегально;

- сталий розвиток, який розпочався у 90-х рр. XX ст. і характеризується створенням нормативно-правових, економічних та екологічних передумов у туристичних та нетуристичних регіонах.

Перші кроки розвитку зеленого туризму були спрямовані на вивчення досвіду угорців, які протягом декількох років наполегливо розкривали можливості сільського туризму, роль місцевих органів влади, громадських організацій та сільського населення.

У подальшому вивчення досвіду інших країн, реалізація проектів на центральному та регіональному рівнях за підтримки міжнародних благодійних фондів сприяли підвищенню ролі місцевих громад та осередків сільського туризму, збільшенню кількості фахівців і тренерів, активізації партнерства громадських організацій та органів виконавчої влади, зростанню попиту на відпочинок у селі та залученню сільського населення до цієї сфери діяльності.

Розвиток українського сільського туризму в організаційному плані відрізняється від європейського. На відміну від практики європейських країн, в Україні ця сфера почала здійснюватись зверху за ініціативи всеукраїнської Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму та її регіональних відділень і осередків.

З кожним роком усе більше місцевих органів виконавчої влади та самоврядування, громадських організацій долучаються до розвитку сільського туризму, затверджуються заходи та програми.

Також слід відзначити особливу роль засобів масової інформації, які популяризують можливості відпочинку в селі, звертають увагу на наявні невикористані ресурси та, зокрема, на проблеми, які заважають сталому розвитку.

Особливо важливо те, що сільський господар чи власник особистого селянського або фермерського господарства, чи міський мешканець, який має у власності або орендує землі та створює відповідні умови туристам, укладають кошти, уміння та знання у створення агротуристичного продукту. Вже можна навести багато прикладів агросадиб, які успішно працюють, переходять на високий рівень надання послуг та мають власних клієнтів не тільки в Україні, а й за її межами.

Варто вказати на тенденцію до збільшення попиту іноземних туристів на український сільський зелений туризм. Протягом останніх 3–5 років збільшується попит з боку міських жителів та іноземців, туристів, яким цікаві традиції, природне середовище, культура кожного регіону України [359].

Так, Західний регіон займає переважаюче місце за пропозиціями і попитом. Найбільш популярним районом є Карпати чотирьох областей – Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Чернівецької. Основне, що привертає тут увагу під час відпочинку взимку, – це гірські лижі, можливість зустріти Новий рік і колоритні Різдвяні свята, улітку – незвичайні ландшафти, чисте повітря, вода гірських річок. Різноманітності такому відпочинку додає збирання ягід і грибів, походи в гори, виступи «троїстих музик», відвідини унікальних дерев'яних церков. Найпопулярніші центри сільського зеленого туризму в Карпатах – Яремче, Татарів, Ворохта, Верховина, Косів, Підзахаричі, Путила, Вижниця, Яблуниця, Ясеня, Рахів, Сколе, Славсько. Якість обслуговування у господарствах помітно зростає, вдало вирішується питання проїзду в ці місцевості.

Цікаві пропозиції є по Береговському району Закарпаття. Ця рівнинна місцевість пов'язана з угорською культурою і славиться вирощуванням овочів, фруктів і, звичайно, виноробством. Прикордонний з Польщею Жовківський район Львівської області пропонує відпочинок поряд із заповідною горбистою місцевістю – Розточчям, цікавою архітектурними пам'ятками, культовими місцями, скелями і гротами.

Південний регіон – це насамперед літній відпочинок у Криму. Родзинкою Криму є його багатоетнічність. Завдяки туризму можна торкнутися до життя общин кримських татар, болгар, німців, греків, пізнати їх культуру і побут, покуштувати страви традиційних кухонь, відвідати відомі пам'ятки природи та історії. Миколаївська область пропонує свої послуги в живописній місцевості села Мигія на берегах Південного Бугу. Тут починається ландшафтний природний парк «Гранітно-Степове Побужжя», відомий багатством флори і фауни на скелястих гранітних теренах каньйону річки. Місцевість просто створена для активного відпочинку, особливо скелелазіння і сплаву по порогах. У селі Покровка Очаківського району, що на території ландшафтного парку «Кінбурнська коса», вам запропонують екзотичний відпочинок серед дикої природи. Асоціація фермерів «Придунав'я» запрошує до унікальних куточків природи Ізмаїльського району Одеської області, відвідати біосферний заповідник, систему озер, познайомитися з неповторною культурою і звичаями багатьох націй, які тут проживають.

Поділля заслуговує на окрему увагу. Основою цієї історичної території є три області – Тернопільська, Хмельницька і Вінницька. Незвичайна місцевість своїм ландшафтом, сформованим невеликими горами – Кременецькими, Товтрами, Вороняками, Гологорами, Опіллям і глибокими каньйонами Дністра, Південного Бугу з численними притоками. Через Поділля в сиву давнину проходили торгові шляхи та набігали на Україну турки і татари, тому тут залишилася безліч пам'яток оборонної архітектури, серед яких Кам'янець-Подільська і Хотинська фортеці. Відоме Поділля і спелеологічному світові, адже тут зосередилося більше сотні печер, з яких найвідоміша «Оптимістична», занесена до Книги рекордів Гіннеса як рекордсмен Європи за довжиною (207 км).

Найвідоміші райони прийому туристів на Тернопільщині – околиці Кременця і Почаєва, а також села каньйону Дністра. Хмельничани пропонують свою гостинність у Кам'янець-Подільському районі та селі Гриців. В останньому додатково пропонується активний відпочинок, освітньо-краєзнавчі і оздоровчі програми. Центр відпочинку «Подільянка» на Вінниччині – це можливість порибалити, подорожувати лісом з ночівлями в наметах, навчитися ліпленню з натуральних матеріалів іграшок і

сувенірів, посмакувати смачним домашнім хлібом, спеченим у печі на вугіллі.

У центральному регіоні України теж виділяються кілька територій. Наприклад, Київщина цікава пізнавальним відпочинком недалеко від столиці у Балико-Щучинці Кагарлицького району на живописному березі Дніпра. У цій місцині створюється історико-археологічний комплекс, заснований на матеріалах розкопок поселень трипільської культури. Окремі пропозиції відпочинку в історично відомих місцях знайдете у місті-музеї Переяслав-Хмельницький.

Полтава для туристів пропонує відпочинок на берегах Хорола, Сули, Псла. Головні центри сільського туризму – Великі Сорочинці і Диканька – це місця, пов'язані з великим Гоголем, а поруч і столиця українського гончарства – село Опішня Зінківського району. Щоб відпочинок був ще більше насиченим, не варто відмовлятися від активного відпочинку верхи, відвідин пам'яток архітектури і природи, наприклад, садиби Кочубеїв у Диканьці, одного з найбільших в Європі скіфських городищ, ландшафтного парку «Диканьський». Зануритися в часи козацтва зможете завдяки відпочинку в селі Могилів Дніпропетровської області, де на берегах Орілі збереглися дві козацькі церкви і залишки давньої фортеці, а неподалік – Орільський природний заповідник. Побувавши в селі Петриківка, познайомитеся з історією відомого петриківського розпису, почуєте розповіді про козаків і отаманів. Батьківщина Тараса Шевченка і центр козацтва Черкащина запрошує на береги річки Рось у місті Корсунь-Шевченківський. Ви зможете косити сіно і спати на ньому, ловити раків, збирати лікарські рослини.

Східний регіон, Харківщина, пропонує у прикордонних з Росією районах тур «Хозарський шлях» і водний тур «Печенізьке водосховище» з відпочинком на річці Сіверський Донець.

Міжнародний імідж сільського відпочинку також неоднозначний. З одного боку, Україна традиційно сприймається як аграрна держава, одна з європейських житниць із збереженим сільським укладом життя, багатою культурною спадщиною, із незнищеною природою та гостинними господарями. З іншого – не приваблює іноземних туристів відносно низький стандарт житла і його недостатня технічна забезпеченість, а також необлаштованість сіл, досить обмежений вибір дозвілля й можливостей активного відпочинку.

Однак тенденції останніх років свідчать, що західні держави бачать перспективу українського сільського відпочинку і туризму на міжнародному туристичному ринку. Підтвердженням цього може бути організаційна й технічна допомога міжнародних фондів, наприклад, Фонду розвитку Карпатського єврорегіону, програми TACIS, завдяки якій реалізовані проекти підтримки сільського відпочинку і туризму в регіоні Карпат.

Нині Європейський Союз відкрив спеціальну кредитну лінію в розмірі 100 тис. євро на розвиток невеликих приватних готелів й агропансіонатів, організованих за "домашнім" взірцем. Разом із тим ще не до кінця визначений міжнародний попит. Приїзду іноземців з інших країн перешкоджає відсутність знання господарями іноземних мов, що добре ілюструє наше дослідження. Інші свідчать, що серед потенційних клієнтів для відпочинку в селі є шанувальники "сентиментального" туризму, особливо українська діаспора США і Канади, аматори етнографічного та екологічного туризму.

Це є найсуттєвішими проблемами, які стоять нині на перешкоді виходу сільського зеленого туризму України на міжнародний ринок. Тому досі маємо таку сумну статистику: у польських, словацьких і румунських Карпатах щорічно відпочиває на один-два порядки більше західноєвропейських зелених туристів, ніж в Українських Карпатах.

У цьому аспекті важливим є також налагодження тіснішої взаємовигідної співпраці з турфірмами, які можуть сприяти активізації руху іноземних туристів у села з метою короткотривалого відпочинку, ознайомлення з традиціями, участі у фестивалях і сільськогосподарських роботах. Але якщо власники агроосель, сільських громад не зроблять зустрічних кроків щодо облаштування житла, забезпечення його санітарно-гігієнічного стандарту, благоустрою села, упорядкування привабливих місць, то відпочинок на сільських територіях регіону не розвиватиметься.

Для закордонного туриста при ознайомленні з пропозицією відпочити в українському селі важливо, наскільки легальною є така форма надання відпочинкових послуг, хто відповідає за якість прийому, через кого можна організувати поїздку, який господарський механізм цього виду відпочинково-туристичної діяльності. Це важливо як для рекреантів, так і тих, хто їх приймає на селі. Від цього залежить, який стан сільського відпочинку буде в

майбутньому: легальний – як повноправного суб'єкта туристичного ринку, чи "тіньовий".

Тепер особливо важливим є питання просування в Україні власне ідеї сільського туризму в цілому. Метою розробки цієї широкомасштабної програми повинно стати підвищення інформованості населення і створення позитивного ставлення до цього виду відпочинку. Насамперед слід задіяти такі види маркетингових комунікацій, як PR-статті, інтерв'ю, прес-конференції, семінари, брифінги, телепередачі, що викликають довіру та позитивну реакцію.

Варто також активізувати значення місцевої влади у підтримці цілей сільського зеленого туризму. Адже кожний місцевий чиновник має зрозуміти, що це додаткові гроші й поліпшення інфраструктури району, створення нових робочих місць. Саме місцеві влади можуть клопотати про забезпечення податкових пільг при одержанні державних дотацій (з місцевих бюджетів) особам, які беруть участь у наданні агротуристичних послуг.

Напрацьовані сьогодні стратегії розвитку сільського зеленого туризму, спрямовані на вирішення соціально-економічних, екологічних і етнокультурних проблем сільських місцевостей, вимагають чіткого планування на рівні районів та окремих сільських громад. Важливою частиною планування є ефективно втілення у життя "пілотних" проектів сільського відпочинку, які здійснюють обласні Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму.

Неабиякою проблемою залишається невизначеність правового статусу власників малих рекреаційних комплексів, розташованих у сільській місцевості. Так, відомі випадки, коли до 80% туристичного бізнесу в малих містах і селах привласнюється, управляється або контролюється міськими виробниками, які можуть агресивно поводитися щодо традиційної культури, трудової практики й архітектурних стилів.

Відомо, що «передові» культури майже завжди впливають дигресивно на традиційну культуру. Особливо такий вплив посилюється там, де є специфічні етнічні чи лінгвістичні групи, тому автохтонна культура сільських мешканців Гуцульщини, Бойківщини, Закарпаття, Буковини, Покуття, Розточчя, Опілля, Полісся тощо може розчинитися під негативним впливом масової космополітизованої урбокультури туристів.

3.4 Аналіз інфраструктурного потенціалу сільських територій

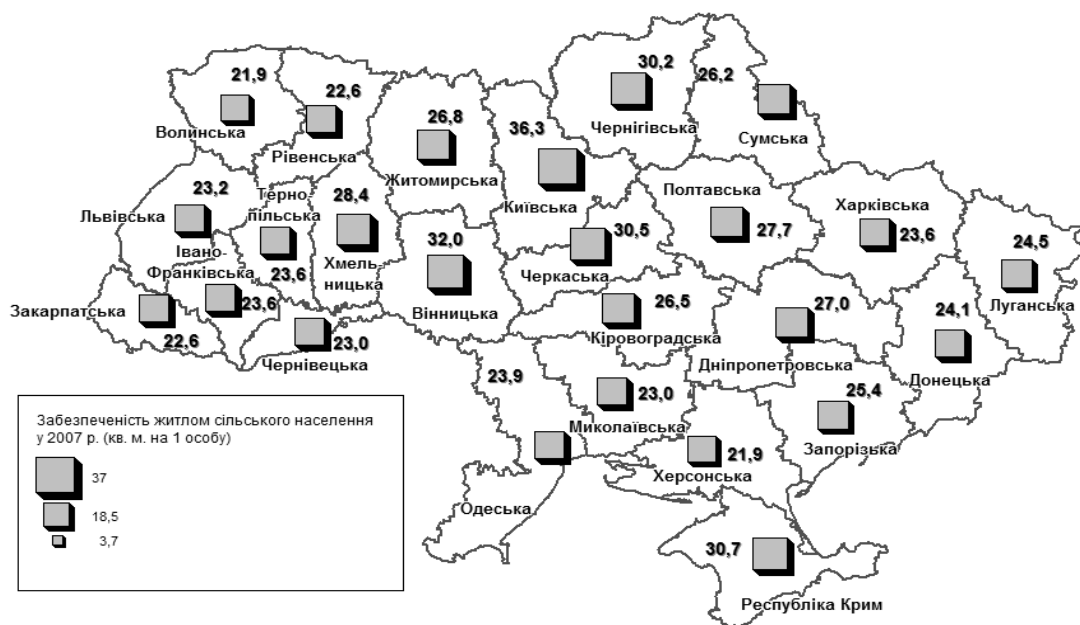
У соціальній інфраструктурі села, основним завданням якої є створення (забезпечення) загальних умов для задоволення особистих потреб сільського населення, після 1990 р. розвивалися переважно негативні тенденції. Найвідчутнішими їх наслідками є старіння житлового фонду, згортання мережі закладів соціально-культурного призначення, погіршення стану і забезпеченості сіл інженерними комунікаціями, окрім газопровідних мереж.

Негативні процеси в соціально-культурній сфері зумовлені хронічною нестачею коштів у місцевих бюджетах для забезпечення нормального функціонування закладів соціально-культурного призначення, різким зменшенням підтримки цих закладів сільськогосподарськими підприємствами, практичним припиненням державного фінансування розвитку сільської соціальної інфраструктури, низьким платоспроможним попитом населення на платні послуги.

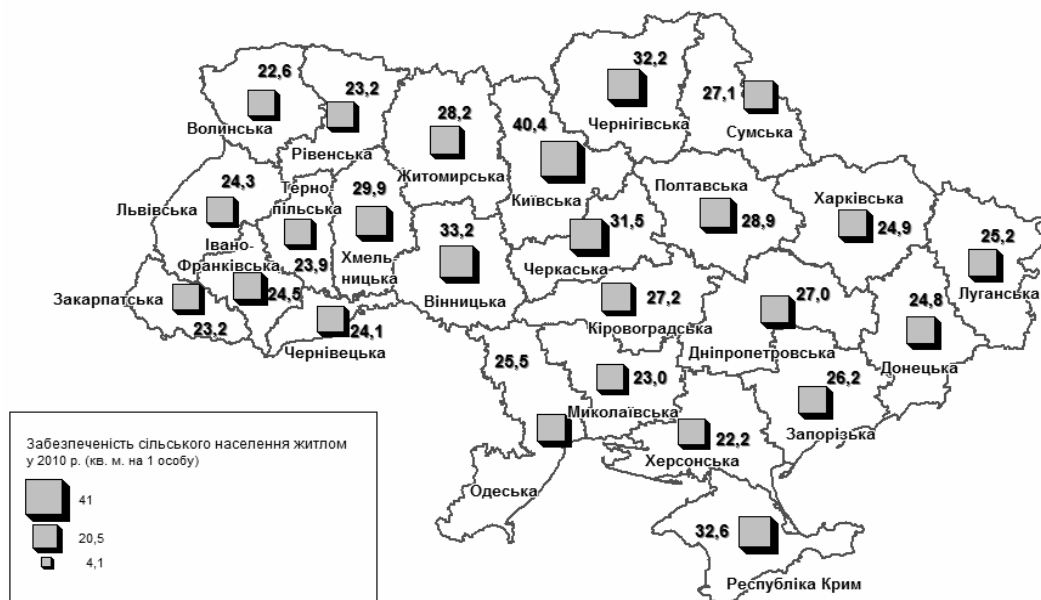
Особливостями соціально-культурного обслуговування сільського населення є територіальна розсосередженість і малочисельність контингентів споживачів відповідних послуг, а основними проблемами – низький рівень розвитку матеріально-технічної бази, недостатнє кадрове забезпечення, відсутність об'єктів у багатьох селах, обмеженість коштів для забезпечення належного функціонування закладів та розвитку їх мережі.

Якість життя населення значною мірою залежить від рівня забезпеченості житла сучасними комунальними зручностями, що є одним з найважливіших показників, які характеризують умови проживання населення.

У зв'язку із зменшенням кількості сільського населення розмір загальної площі в розрахунку на одного жителя 2010 р. порівняно з 2007 р. становив 26,4 м², що на 4,2 м² більше, ніж середній розмір площі, яка припадала на одного міського жителя. Найбільш забезпеченими житлом є сільські мешканці Київської, Вінницької, Черкаської та Чернігівської областей (рис. 3.9).

a)

b)

Рис. 3.9. Забезпеченість сільського населення житлом по регіонах України в середньому на одну особу, м² загальної площі, 2007 (a) і 2010 рр. (б) [397, с. 428–429]

Попри вищі, ніж у містах, показники забезпеченості селян загальною житловою площею, рівень комфортності та благоустрою сільського житлового фонду (у тому числі обладнання його сучасними комунальними зручностями, технічний стан інженерних мереж і споруд) залишається набагато нижчим та продовжує погіршуватися.

Щорічне дообладнання житлових будинків при капітальних

ремонтах різними видами зручностей поліпшується якість житла, проте проблема облаштування сільського житлового фонду залишається й надалі актуальною (табл. 3.19).

Таблиця 3.19

Обладнання житлового фонду сільської місцевості України, %*

Показник	2007	2008	2009	2010
Питома вага загальної житлової площі, обладнаної:				
водопроводом	21,6	23,3	25,2	27,1
каналізацією	17,4	19,1	21,2	23,2
опаленням	26,9	31,4	33,6	36,1
газом	84,5	84,5	84,6	84,5
гарячим водопостачанням	6,3	7,5	9,5	11,5
ваннами	15,1	16,7	18,7	20,6
підлоговими електроплитами	0,1	0,1	0,2	0,2

* Джерело: [397, с. 430].

У 2010 р. із загальної площі житлового фонду в сільській місцевості 84,5% обладнано газом (проти 84,5% – 2007 р.) і 0,2% – підлоговими електроплитами відповідно (0,1%). Водночас недостатній рівень обладнання центральним опаленням – 36,1%, незважаючи на те, що його питома вага зросла проти 2007 р. (26,9%), відповідно водопроводом – 27,1 і 21,6, каналізацією – 23,2 і 17,4, гарячим водопостачанням 11,5 і 6,3 та ванними – 20,6 і 15,1%.

В Україні із 28 471 сільського населеного пункту менше як половина (13 447 од. або 47%) газифіковано природним газом. Лише 6 316 пунктів (22%) мають водопровід та 737 (близько 3%) забезпечені каналізацією (табл. 3.20).

Таблиця 3.20

Благоустрій сільських населених пунктів України, од.*

Показник	2000	2004	2007	2008	2009	2010
Кількість населених пунктів, які мають:						
водопровід	6651	6375	6280	6283	6316	6298
каналізацію	841	792	742	737	737	727
газифіковані природним та природним і зрідженим газом	8086	8671	12281	13018	13447	13965
газифіковані тільки зрідженим газом	18807	17318	14749	13964	13443	12836

* Джерело: [397, с. 430].

Кількість газифікованих сіл щорічно збільшується, а забезпечених діючими водопроводами – зменшується: 2000 р. їх нараховувалось 6 651, 2004 р. – 6 375, а 2010 р. – 6 298 од. Частина водопроводів, які раніше діяли завдяки підтримці сільськогосподарських підприємств, припиняють роботу після її втрати. Жителі ж більшості сіл користуються водою з місцевих джерел, причому контроль за її якістю недостатній. Поряд з цим в Україні нараховується 1 323 сільських населених пункти, жителі яких (850 тис. чол.) користуються привізною водою. Амортизаційний знос інженерних мереж і споруд в регіонах становить від 50 до 70%.

Із наявних у сільській місцевості 66 тис. км водопровідних мереж та 4,5 тис. км каналізаційних, 30% уже відпрацювали свій амортизаційний термін (відповідно 21 і 1,2 тис. км) та перебувають в аварійному стані, а тому підлягають капітальному ремонту або заміні, що пов'язано із значними фінансовими затратами.

Проте надійному і контрольованому водопостачанню сіл не надається належної уваги. Обсяги будівництва водопровідних мереж зменшились із 1 670 (1990 р.) до 83 км (2002 р.), або у 20 разів і лише останнім часом почали дещо зростати (125 км – 2007 р., 256 – 2008 р., 110 км – 2009 р.).

З метою запобігання техногенним та епідемічним ситуаціям у сільській місцевості, пов'язаним із низькою якістю питної води, своєчасного усунення аварійного стану котелень і мереж тепло-, водопостачання та водовідведення, задоволення потреб населення і господарського комплексу в житлово-комунальних послугах відповідно до встановлених нормативів і стандартів Міністерством аграрної політики та продовольства України впроваджена бюджетна програма «Реформування та розвиток комунального господарства у сільській місцевості».

На реалізацію заходів цієї програми 2009 р. з державного бюджету виділено 40,9 млн. грн., 2010 р. – 15,98, а 2011 р. – 7,76 млн. грн. (за станом на 15 серпня профінансовано 6 300 тис. гривень.).

У рамках цієї програми підприємства сільської комунальної служби об'єднання «Укрсількомунгосп» проводять капітальні та поточні ремонти інженерної інфраструктури сільського житлово-комунального господарства, здійснюють їх реконструкцію і

технічне переоснащення, упроваджують енергозберігаючі технології (заміна обладнання, котлів, насосів з низьким коефіцієнтом корисної дії на більш ефективні, з меншим обсягом енергоспоживання і матеріаломісткості), зміцнюють матеріально-технічні бази обслуговуючих підприємств та створюють нові підрозділи з ремонту, обслуговування та експлуатації об'єктів житлово-комунального господарства, цим самим налагоджуючи належне функціонування останнього на селі.

У першому півріччі 2011 р. підрозділи сільської комунальної служби об'єднання «Укрсількомунгосп» відремонтували на сільських територіях 444 км інженерних мереж, 68 об'єктів соцкультпобуту, 249 житлових та господарських будівель. Проте через обмеженість бюджетного фінансування його підрозділи обслуговують лише 30% усіх сільських населених пунктів, що мають централізоване водопостачання та водовідведення.

Міністерством аграрної політики і продовольства України також є головним розпорядником державних коштів, які спрямовуються на реалізацію бюджетної програми «Оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу». Статтею 1 Закону України «Про оздоровлення та відпочинок дітей» визначено перелік дітей, які потребують особливої соціальної уваги та підтримки, зокрема, це діти працівників агропромислового комплексу та соціальної сфери села. Законом України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» за цією бюджетною програмою передбачено фінансування в сумі 9,024 млн. гривень.

Постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 28 лютого 2011 р. затверджено Порядок використання коштів державного бюджету для оздоровлення та відпочинку дітей працівників агропромислового комплексу. Враховуючи інфляційні процеси в економіці, низьку середньомісячну заробітну плату працівників агропромислової сфери, зазначеним порядком передбачено збільшення часткової оплати вартості путівки із 665 до 725 гривень.

Наказом Мінагрополітики України № 188 від 20.05.2011 р. затверджено Перелік дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, до якого за пропозиціями головних управлінь агропромислового розвитку обласних державних адміністрацій включено 126 таких оздоровчих закладів.

Загальна кількість оздоровлених дітей протягом оздоровчих змін становить 12,446 тис. У першочерговому порядку оздоровлені

діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти-інваліди, діти з багатодітних та малозабезпечених сімей, діти, які постраждали від наслідків Чорнобильської катастрофи.

На рівень зайнятості сільського населення впливає також охоплення сільських дітей дошкільним вихованням (табл. 3.21).

Таблиця 3.21

Наявність та охоплення дітей сільської місцевості України дошкільними навчальними закладами*

Показник	2007	2008	2009	2010
Кількість закладів, тис. од.	8,7	8,7	8,8	8,9
Кількість місць, тис. од.	295	302	307	315
Кількість дітей, тис. чол.	221	236	242	261
Рівень охоплення дітей закладами, % від кількості дітей відповідного віку	31	32	31	34
Кількість дітей у закладах у розрахунку на 100 місць, чол.	75	78	79	83

* Джерело: [397, с. 432].

На кінець 2010 р. у сільських населених пунктах України налічувалось 8,9 тис. дошкільних навчальних закладів на 315 тис місць. Заслуговує на увагу той факт, що протягом досліджуваного періоду кількість таких закладів поступово зростає. Рівень охоплення дітей відповідного віку дошкільною освітою та вихованням у сільській місцевості регіону зріс із 31 (2007 р.) до 34% (2010 р.). Поглиблюючи дослідження, ми визначили, наскільки різниться вказана тенденція по регіонах України (табл. 3.22).

Найвищий рейтинг за рівнем охоплення дітей дошкільними навчальними закладами в аналізовані роки мали: Черкаська, Київська, Сумська, Херсонська області, найгірший – Львівська, Івано-Франківська та Рівненська.

Залишаються актуальними проблеми шкільної освіти на селі, які випливають із загальних сучасних труднощів: економічних, демографічних, соціальних. Вони спричинені останньою зміною правил фінансування шкіл. Якщо раніше його розраховували на кожен навчальний заклад окремо (штат, приміщення тощо), то тепер – тільки на одного конкретного учня. В результаті маємо значні фінансові затрати і основним шляхом вирішення цього сьогодні є закриття шкіл. Останнє вважаємо початком ще більших проблем: це планування розподілу дітей та вчителів по інших освітніх закладах, виникнення транспортних незручностей,

несвоєчасний доїздом до шкіл, пропуски занять, погіршення якості знань.

Таблиця 3.22

Охоплення дітей дошкільними навчальними закладами та рейтинг за ним по регіонах України, %*

Регіон, область	2009	2010	Рейтинг		
			2009	2010	за два роки
АРК	31	31	14	13	8
Вінницька	38	41	10	6	7
Волинська	28	29	16	15	16
Дніпропетровська	33	33	13	11	12
Донецька	40	39	8	8	7
Житомирська	30	31	15	13	14
Закарпатська	34	35	12	10	11
Запорізька	30	32	15	12	13
Івано-Франківська	17	18	19	18	20
Київська	49	49	2	2	2
Кіровоградська	34	35	12	10	11
Луганська	21	25	18	16	18
Львівська	16	18	20	18	21
Миколаївська	42	44	7	5	5
Одеська	35	36	11	9	9
Полтавська	34	36	12	9	10
Рівненська	21	24	18	17	19
Сумська	48	48	3	3	3
Тернопільська	29	30	15	14	15
Харківська	28	29	16	15	16
Херсонська	47	49	4	2	3
Хмельницька	46	47	5	4	4
Черкаська	54	52	1	1	1
Чернівецька	39	40	9	7	7
Чернігівська	24	25	17	16	17
М. Севастополь	45	36	6	9	6
Всього по Україні	33	34	x	x	x

* Джерело: [397, с. 434].

У рамках реалізації Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року також передбачено державне фінансування розвитку фізичної культури і спорту на селі, зокрема, такі заходи :

- проведення районних, обласних і республіканських спартакіад для сільських жителів;

- формування умов для занять фізичною культурою за місцем проживання та у місцях масового відпочинку шляхом утворення нових фізкультурно-спортивних закладів, зміцнення їх матеріально-технічної бази, фінансового, матеріального та кадрового забезпечення таких закладів:

- створення на базі спортивних споруд сільськогосподарських підприємств і сільських шкіл оздоровчих груп, спортивних шкіл з урахуванням вікових груп сільського населення, доведення до 2015 р. частки осіб, що займаються фізичною культурою, до рівня 10–15% від загальної кількості сільського населення.

Реалізація цих заходів здійснюється шляхом державної підтримки діяльності Всеукраїнського фізкультурно-спортивного товариства «Колос».

До його складу входить 252 дитячо-юнацькі спортивні школи та 12 дитячо-юнацьких спортивних шкіл олімпійського резерву, які культивують 59 видів спорту. Центральній раді товариства «Колос» підпорядковані Центральна школа вищої спортивної майстерності товариства «Колос» та 5 спортивних баз.

У Державному бюджеті України на 2011 рік бюджетною програмою «Державна підтримка Всеукраїнського фізкультурно-спортивного товариства «Колос» на організацію та проведення роботи з розвитку фізичної культури і спорту серед сільського населення передбачено 8,8 млн. гривень.

Міністерством аграрної політики і продовольства України проводиться робота щодо сприяння у проведенні Всеукраїнських сільських спортивних ігор із залученням широких верств населення до регулярних занять фізичною культурою і спортом, які надають змогу відшукати талановитих спортсменів серед сільських школярів та молоді для подальшої підготовки їх до участі в олімпійських іграх.

Одним із показників, що характеризують рівень медичного обслуговування селян, є територіальна і матеріальна доступність їх до медичних закладів. Сучасний стан медичної сфери характеризується відсутністю лікарняних закладів та пересувного обслуговування для надання хворим навіть первинної медичної допомоги. Це означає, що хворі мешканці більшості сільських територій України не мають можливості своєчасно отримати необхідну лікарську допомогу та офіційно підтвердити наявність

захворювання. Хоча за статистичними даними 2010 р. введено в дію вісім лікарняних закладів у сільській місцевості (Львівська область), тоді як 2009 р. – 265 од. (зокрема, у Закарпатській – 100, Луганській – 120, Чернігівській – 45). На 181 од. збільшилася порівняно з 2009 р. кількість введення в експлуатацію амбулаторно-поліклінічних закладів, то проблема все ж таки залишається. Її основною причиною є відсутність кадрів.

Організація змістовного дозвілля населення, вирішення питань соціального характеру, розвиток народного мистецтва тісно пов'язані з наявністю об'єктів культурного призначення (табл. 3.23). Слід зазначити, що позитивна тенденція культурного розвитку сільських територій починається з 2005 року.

Таблиця 3.23

Наявність об'єктів культурного призначення в сільській місцевості України по роках*

Показник	2007	2008	2009	2010
Кількість масових та універсальних бібліотек, тис. од.	15,0	15,1	15,2	14,9
Бібліотечний фонд, млн. примірників	143	142	144	138
Кількість демонстраторів фільмів, тис. од.	2,2	1,8	1,6	1,6
Кількість відвідувань кіносеансів за рік, млн. раз	1	1	0,5	0,4
Кількість закладів культури клубного типу, тис. од.	16,7	16,6	16,5	16,5
У них місць	4,0	3,9	3,9	3,9

* Джерело: [397, с. 478].

Мережа сільських клубних закладів скоротилася із 21 (1991 р.) до 16,5 тис. (2010 р.). Матеріально-технічна база кіномережі та кіновідеопрокату в малих містах та сільських будинках культури на 90% морально і фізично застаріла. Сьогодні понад 40% сільських клубних закладів, майже половина музейних приміщень та дві третини сільських шкіл мистецтв потребують капітального ремонту. В Донецькій, Запорізькій, Одеській, Полтавській областях цей показник перевищує 50%. Забезпечення паливом в осінньо-зимовий період становило 10–15% від потреби. У переважній більшості областей значна частина сільських клубів взимку не опалюється або працює не в повному режимі. У Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Миколаївській, Хмельницькій і Черкаській областях цей показник перевищує 80%.

З метою задоволення потреб населення в різносторонній інформації у сільській місцевості України працювало 14,9 тис бібліотеки, бібліотечний фонд яких становив 138 млн. примірників.

Найбільша кількість бібліотек протягом 2009–2010 рр. зосереджена у Львівській, Вінницькій, Одеській, Тернопільській та Житомирській областях.

Складне становище галузі культури на селі є відображенням загального незадовільного стану соціальної сфери в сільській місцевості. Адже рівень життя в селах та малих містах України загалом суттєво нижчий, ніж у великих містах. Аналогічне стосується доступу селян до культурних послуг. Як свідчить фінансова статистика, сільська родина на культурні потреби витрачає в середньому у 3,5 раза менше коштів, ніж міська, зокрема на культурні послуги – у 7 разів менше.

Зазначене загострює проблеми забезпечення належного функціонування сільських закладів культури (у першу чергу, клубів, будинків культури, бібліотек), а також державного забезпечення надання культурних послуг жителям сіл і малих міст.

Окремі проблем будуть вирішуватися шляхом втілення соціальних положень Закону України «Про культуру» (зокрема, формування базової мережі, оплати праці та побутових умов сільських працівників культури).

3.5 Оцінка інвестиційної привабливості сільських територій

Важливе значення для оцінювання інвестиційної привабливості сільських територій має привабливість аграрного сектору. Якщо будуть вкладатися кошти в розвиток аграрних підприємств, то створюватиметься додаткові робочі місця, розвиватиметься просторовий потенціал сільської місцевості.

Інвестиційну привабливість аграрного сектору визначимо на прикладі Миколаївської області та за допомогою методу SWOT-аналізу.

Насамперед необхідно визначити інвестиційну місію регіону.

Під інвестиційною місією Миколаївської області слід розуміти соціально-економічний розвиток усіх її регіональних одиниць, збільшення обсягів надходження інвестицій в економіку за рахунок створення сприятливого інвестиційного клімату; розвиток інфраструктури регіонів та області в цілому, упровадження інвестиційних проектів для підвищення використання транспортно-

логістичного, промислового, сільськогосподарського, туристичного та науково-інноваційного потенціалу регіону, задовольняючи при цьому інтереси всього населення.

Наступним завданням буде визначення цілей діяльності, тобто досягнення поставлених стратегічних планів у майбутньому. Інвестиційними цілями Миколаївської області є:

- формування позитивного інвестиційного іміджу на основі створення системи комплексного маркетингу регіону як дієвого напрямку підвищення його конкурентоспроможності;
- створення сприятливого інвестиційного середовища, поширення інформації щодо інвестиційного потенціалу області на національному та міжнародному рівнях;
- інформаційне забезпечення процесу інвестування;
- підвищення ефективності державного управління процесами іноземного інвестування на регіональному рівні;
- упровадження інвестиційних проектів у транспортно-логістичному, промисловому, сільськогосподарському, туристично-рекреаційному комплексах, житлово-комунальному господарстві;
- удосконалення нормативно-правового та інституційного середовища інвестиційної діяльності в області;
- розвиток бізнес-інфраструктури.

Третім кроком буде визначення сильних та слабких сторін аграрного сектору Миколаївської області (табл. 3.24).

Завершальним етапом проведення SWOT-аналізу буде визначення потенційних можливостей та загроз для зовнішнього середовища аграрного сектору економіки Миколаївської області (табл. 3.25).

У процесі дослідженні зовнішнього середовища виявляють сприятливі можливості та небезпечні загрози для розвитку бізнесу, які існують незалежно від ситуації на підприємстві.

Таблиця 3.24

SWOT-матриця інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки Миколаївської області для інвесторів*

Рейтинг	Сильні сторони	Рейтинг	Слабкі сторони
2	Вигідне географічне розташування	8	Низька інвестиційна активність реального сектору економіки
1	Помірні природно-кліматичні умови для ведення сільського господарства	6	Низький рівень конкурентоспроможності підприємств аграрного сектору
3	Рельєф території та ґрунти	7	Низький фінансовий стан підприємств аграрного сектору
7	Різні форми власності	5	Відсутність довгострокового банківського кредитування
5	Високий трудовий потенціал	2	Низький рівень інформування іноземних інвесторів про аграрний сектор
6	Значний виробничий досвід	3	Відсутність механізму страхування інвестиційних ризиків
8	Вільна оренда землі та майна	4	Відсутність практики дійових форм роботи з іноземними інвесторами (бізнес-форуми, «круглі столи», виставки найкращих регіональних проєктів)
4	Добре розвинена транспортна система	1	Високі податки, які стягуються з іноземних інвесторів
9	Економічно вигідні схеми руху вантажних потоків	-	-
10	Високий промисловий потенціал	-	-
11	Значний рекреаційний потенціал	-	-

* Джерело: власні дослідження.

Таблиця 3.25

Визначення потенційних можливостей та загроз зовнішнього середовища для аграрного сектору Миколаївської області*

Можливості		Загрози	
4	Співпраця з новими іноземними інвесторами	4	Низький рівень інформованості іноземних інвесторів про аграрний сектор
2	Впровадження інвестиційних проєктів для підвищення використання транспортно-логістичного, промислового, сільськогосподарського, туристичного та науково-інноваційного потенціалу	3	Відсутність гарантій
		1	Нестабільність законодавчої бази
		2	Важка прогнозованість рівня інфляції через нестабільність економіки
3	Формування позитивного інвестиційного іміджу	-	-
1	Підвищення ефективності державного управління процесами іноземного інвестування на регіональному рівні		

* Джерело: власне дослідження.

Визначимо заходи, що компенсують загрози для формування позитивного інвестиційного іміджу аграрного сектору Миколаївської області (табл. 3.26).

Таблиця 3.26

Заходи, що компенсують основні загрози для формування позитивного інвестиційного іміджу аграрного сектору Миколаївської області*

Загрози	Заходи
Низький рівень інформованості іноземних інвесторів про аграрний сектор області	Створення презентаційних матеріалів про інвестиційну привабливість аграрного сектору області. Оновлення бази даних інвестиційних проектів та пропозицій, вільних виробничих площ для перспективного інвестування в аграрний сектор (українською, російською та англійською мовами)
нестабільність законодавчої бази	Інформування потенційних інвесторів, центральні органи виконавчої влади про інвестиційні проекти та пропозиції, вільні виробничі площі та земельні ділянки для перспективного інвестування в аграрний сектор економіки. Презентація інвестиційних можливостей області на міжнародному рівні: участь у ділових місіях за кордоном, взаємодія з торговельно-економічними місіями у складі посольств України за кордоном щодо розповсюдження інвестиційних пропозицій. Пропагування позитивного досвіду вкладення інвестицій у підприємства аграрного сектору економіки області
Важка прогнозованість рівня інфляції через нестабільність економіки	Розміщення матеріалів про інвестиційний потенціал області в засобах масової інформації та за кордоном. Забезпечення спрощеної процедури видачі документів погоджувального характеру, пільгового оподаткування, надання гарантій інвесторам, визначення зон підвищеної інвестиційної привабливості. Розробка та оновлення інвестиційних паспортів області, районів та міст обласного значення
Відсутність гарантій	Забезпечення контролю цільового та ефективного використання бюджетних коштів, які спрямовуватимуться на реалізацію інвестиційних та інноваційних проектів у галузі енергозбереження та соціально-економічного розвитку регіону, місцевих бюджетів на соціально-економічний розвиток населених пунктів

* Джерело: власні дослідження

Для того, щоб уникнути потенційних загроз, будемо використовувати наведені вище заходи щодо формування позитивного інвестиційного іміджу аграрного сектору економіки.

Отже, можна зробити висновок, що збільшення інвестиційних ресурсів можна досягти шляхом ефективного використання інвестицій, реалізації заходів, спрямованих на формування позитивного інвестиційного іміджу Миколаївської області, налагодження співпраці з державними органами влади.

Для оцінки інвестиційної привабливості аграрного виробництва сільських територій області для іноземного інвестора

застосуємо метод стандартизації показників. Для його обчислення використаємо основні економічні показники аграрного виробництва: вартість валової продукції сільського господарства, млн. грн.; темпи зростання обсягів продукції сільського господарства, %; сума чистого прибутку (збитку) сільськогосподарських підприємств, млн. гривень.

За всіма наведеними вище показниками визначимо рейтинг районів Миколаївської області (табл. 3.27).

Таблиця 3.27

Значення показників інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки районів Миколаївської області*

Район	Значення показника	Рейтинг	Зона інвестиційної привабливості
Очаківський	11,798	1	Зона стратегічної інвестиційної привабливості
Снігурівський	10,464	2	
Арбузинський	9,810	3	
Первомайський	9,089	4	
Новобузький	8,810	5	Зона середньої інвестиційної привабливості
Веселинівський	8,795	6	
Казанківський	8,757	7	
Вознесенський	8,549	8	
Жовтневий	8,497	9	
Баштанський	8,362	10	
Березнегуватський	8,347	11	
Березанський	8,047	12	
Новоодеський	8,015	13	Зона низької інвестиційної привабливості
Врадіївський	7,736	14	
Сланецький	7,610	15	
Кривоозерський	7,398	16	
Миколаївський	7,082	17	
Братський	7,008	18	
Доманівський	6,208	19	

* Джерело: власне дослідження.

У результаті проведених розрахунків встановлено, що найбільш привабливими регіонами для іноземного інвестування в аграрний сектор економіки області є Очаківський, Снігурівський, Арбузинський та Первомайський райони, які відносяться до зони стратегічної інвестиційної привабливості. Це пов'язано з кращим порівняно з іншими районами розвитком усіх галузей АПК.

Менш привабливими є Новобузький, Веселинівський, Казанківський, Вознесенський, Жовтневий, Баштанський,

Березнегуватський, Березанський та Новоодеський райони, які займають зону середньої інвестиційної привабливості.

Усі інші райони перебувають у зоні низької інвестиційної привабливості. Найменш привабливим є Доманівський район, який займає останнє місце в рейтингу.

Інвестиційній привабливості Миколаївського регіону сприяє розвинута транспортна інфраструктура, науково-технічний потенціал та сучасні інформаційні й енергетичні мережі. Сьогодні в області розроблено 12 інвестиційних проектів (табл. 3.28).

Таблиця 3.28

Інвестиційні проекти та пропозиції сільськогосподарських підприємств Миколаївської області*

Інвестиційний проект/пропозиція	Суб'єкт	Потреба в інвестиціях
Упровадження садівництва, виноградарства та іригаційної системи поливу багаторічних насаджень	СФГ «Старий світ», с. Козубівка Доманівського району	17 200 тис. дол. США
Модернізація молочно-товарного комплексу	СЗАТ «Україна», с. Мостове Доманівського району	2 200 тис. дол. США
Оновлення машинно-тракторного парку	ПП «Агротех», смт. Казанка Казанківського району,	800 тис. дол. США
Інтенсивне вирощування продукції тваринництва (вирощування свиней, ВРХ, птиці, реалізація м'ясої, молочної продукції)	ТОВ «ТРЕСТ АГРОСВІТ», с. Новомихайлівка Арбузинського району	1,5 млн. дол. США
Організація ферми з вирощування кролів на м'ясо та хутро	ПП «Руденко», с. Ракове Вознесенського району	100 тис. дол. США
Створення молочно-товарного комплексу	ПП «Агро – 3», с. Миколаївка Казанківського району	35 тис. дол. США
Інвестиційний проект/пропозиція	Суб'єкт	Потреба в інвестиціях
Розвиток тваринництва (свинарство)	ВАТ «Мрія», с. Грушівка Первомайського району	5 млн. гривень
Виробництво та переробка овочевих культур	ТОВ «ТОМ» с. Тридуби Кривоозерського району	200 тис. дол. США
Вирощування овочів відкритого ґрунту крапельним зрошенням	СФГ «Добробут» с. Красеньке Кривоозерського району	85 тис. дол. США
Реконструкція виробничих потужностей птахофабрики	ДСП «Миколаївська птахофабрика» с. Весняне Миколаївського району	4 221,875 тис. дол. США
Міні-ферма з вирощування ВРХ та реалізації продукції тваринництва	ПСП «Ліра-АЛ» с. Ковалівка Миколаївського району	100,0 тис. дол. США
Комплекс по вирощуванню свиней	СТОВ імені Т. Г. Шевченка с. Висунськ Березнегуватського району	250 тис. дол. США

Джерело: власні дослідження

Економіка регіону перебуває у стадії трансформації, тому важливою умовою економічного зростання насамперед є регіональний потенціал. У процесі дослідження проблеми регіонального розвитку виникає низка методологічних питань щодо визначення інвестиційного потенціалу території.

Оцінюючи інвестиційну привабливість області для ефективного залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки слід наголосити на тому, що залишаються не вирішеними питання інформованості іноземних інвесторів щодо можливості вкладати свої кошти, приватизації підприємств державної та комунальної власності, а також не практикуються дійові форми роботи з іноземними інвесторами – бізнес-форуми, «круглі столи», виставки найкращих регіональних проектів.

За результатами дослідження виявлено, що рівень інвестиційної привабливості більшості регіонів з погляду вкладання інвестицій у сільське господарство є низьким. Для його підвищення потрібно досягнути збільшення показників економічного та соціального розвитку села, трудового потенціалу, нарощувати обсяги наукових та науково-технічних робіт, а також знижувати рівень інвестиційних ризиків.

Однак на тенденції залучення інвестицій впливає і маркетингове середовище сільських територій (дод. 3).

Проведено аналіз маркетингового середовища шляхом експортної оцінки впливу його складових на діяльність підприємства за такою шкалою балів: сильний – 3, помірний – 2, слабкий – 1, відсутній – 0. У разі, коли вплив позитивний, перед кількістю балів ставлять знак «+», якщо негативний – «-». Наведені результати досліджень свідчать, що сучасне середовище є несприятливим для залучення інвестицій. Причому найбільш негативний вплив мають саме фактори мікросередовища (-28 балів).

В основу оцінки інвестиційної привабливості сільських територій нами покладено оцінку їх економічного потенціалу. Дослідження останнього здійснено на прикладі Новобузького району Миколаївської області (дод. И).

Дослідження показали, що Новобузький район є достатньо інвестиційно привабливим. Наше завдання полягає в розробленні інвестиційного проекту та визначенні стратегічних напрямів донесення відповідної інформації до потенційних інвесторів.

РОЗДІЛ 4

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

4.1 Формування дієвої системи стратегічного управління розвитком економічного потенціалу сільських територій

У сучасних умовах особливо зростає роль місцевих органів самоврядування в соціально-економічному розвитку територій. Вирішення комплексу соціальних, економічних, екологічних, демографічних, науково-технічних та політичних проблем на місцевому рівні вимагає нових підходів до використання економічного потенціалу сільських територій.

Сучасний голова сільської ради повинен мати стратегічне бачення та мислення, а також приймати стратегічні рішення, тобто здійснювати стратегічне управління. Останнє ми пропонуємо визначати як:

- процес, спрямований на ефективне досягнення стратегічних цілей при оптимальному використанні економічного потенціалу, тобто високого ступеня задоволення потреб мешканців сільських територій;
- управління розвитком сільських територій протягом тривалого часу, орієнтоване на використання шансів та уникнення загроз, що виникають довкола;
- процес досягнення визначених цілей, що полягає у використанні відповідних засобів у конкретний час та конкретному місці, зважаючи на існуючі обмеження та можливості економічного потенціалу сільських територій.

Ефективне управління економічним потенціалом сільських територій неможливе без старанного планування та впровадження планів, які є основним інструментальним засобом управління.

Стратегічне планування в органах місцевого самоврядування – це процес узгодження дій членів громади, спрямованих на створення умов, що забезпечують розвиток сільської території в напрямі, визначеному її громадою. Власне стратегічний план є

інструментом концентрації зусиль й оптимізації використання економічного потенціалу.

На превеликий жаль, багато сільських голів і господарюючих суб'єктів не дооцінюють роль стратегії в ефективному розвитку сільських територій, що проявляється в такому:

- нерозумінні сутності стратегічної спрямованості цілей і всієї діяльності;
- відсутності альтернативних стратегій, які можна задіяти в разі змін зовнішнього середовища;
- відсутності або недостатній обґрунтованості стратегічних планів;
- недостатній інформаційно-аналітичній підтримці стратегії і проектів розвитку сільських територій;
- неувазі до внутрішнього і зовнішнього середовищ;
- невмінні прогнозувати;
- відсутності в менеджерів і керівників досвіду стратегічної діяльності;
- невмінні долати опір конкуренції, досягати успіху в конкурентній боротьбі;
- ототожненні стратегії і тактики розвитку сільських територій.

Зазначене пояснюється тим, що в більшості випадків головами сільських рад стають колишні директори шкіл, учителі, головні спеціалісти господарств, фермери, які не мають ні знань, ні досвіду у здійсненні стратегічного управління, а тому потребують спеціальної перепідготовки та допомоги.

Курс стратегічного управління як спеціальний тип управління територіальним розвитком уперше став доступним в Україні у формі навчального модуля, розробленого для мережі РНЦ Інститутом Санта Круз, Тусон, Арізона на замовлення Фондації Україна–США 1999 року [407]. Курс призначався для проведення навчальних семінарів з цієї тематики для органів місцевого самоврядування за участю американських викладачів. На той час це був один з перших посібників в Україні у цій сфері (крім брошури Ю.Шарова «Стратегічне планування у соціально-технічних системах і місцевому самоврядуванні» 1996 р. та посібника РТІ «Муниципальні позики», в якому згадувалися два кейс-стаді у містах Івано-Франківськ та Хмельницький).

Першим практичним українським досвідом упровадження стратегічного управління у практику місцевого самоврядування став досвід м. Івано-Франківськ, стратегічний план розвитку якого розробляла Агенція економічного розвитку Івано-Франківщини спільно з Канадсько-українським бізнес-центром та за фінансування Канадської агенції міжнародного розвитку. Однак справжнім проривом у стратегічному плануванні місцевого (територіального) розвитку стала Програма «Партнерство громад», у рамках якої стратегічні плани розвитку почали формуватися відразу у 15 містах України. У Західних областях це такі міста, як Калуш Івано-Франківської області, Мукачево – Закарпатської, Кам'янець-Подільський – Хмельницької області.

Оскільки потреба територіальних громад у стратегічному плануванні ставала все очевиднішою, з метою поглиблення знань та навичок стратегічного планування Західноукраїнський регіональний навчальний центр (ЗУРНЦ) у 2000 та 2001 рр. організовує навчання з цієї тематики за участю польських консультантів Малопольського інституту місцевого самоврядування та адміністрації (м. Краків), консультаційної фірми «Warda & Klosowski Consulting» (м. Люблін). У цих навчаннях важливим аспектом був досвід Польщі, який суттєво відрізнявся від американського.

Наступним важливим кроком у розвитку консультаційної спроможності ЗУРНЦ у сфері стратегічного планування став проект регіонального партнерства (2002–2004 рр.), у рамках якого у п'яти містах Західного регіону України (Дубно, Володимир-Волинський, Козятин, Жмеринка та Коростень) одночасно за участю спеціалістів Центру розроблялися стратегічні плани розвитку.

Подальшим етапом вдосконалення консультаційної майстерності експертів центру став Проект «Тристороннє партнерство» в рамках Програми TACIS «Institutional Building Partnership Programme» за фінансування Європейської економічної комісії (грудень 2003 – жовтень 2005 р.), у рамках якого консультанти змогли пройти професійну методологічну підготовку в Малопольському інституті місцевого самоврядування та адміністрації (м. Краків).

В основу методології школи Західноукраїнського регіонального навчального центру покладено такі принципи:

використання як внутрішніх ресурсів території, так і можливостей зовнішнього оточення;

глибока і всебічна діагностика соціально-економічної ситуації території та формування на основі її аналізу реалістичних прогнозів;

аналіз конкурентного зовнішнього середовища;

формування реалістичного бачення майбутнього та постановка реальних і досяжних стратегічних цілей, що ґрунтуються на соціально-економічному аналізі та евристичному аналізі SWOT;

розроблення плану дій з урахуванням наявних ресурсів;

узгодження основних засад стратегії з усіма найважливішими секторами громади, існуючими стратегічними документами території, а також із стратегіями розвитку інших територіально-адміністративних одиниць, до яких входить громада;

залучення до розроблення стратегії місцевих експертів;

урахування громадської думки через механізми широкого залучення громадськості до процесу стратегічного планування, у т. ч. через соціологію;

розроблення дієвої системи управління стратегічним планом, його корекції та актуалізації.

На жаль, в інших регіонах України немає таких центрів, що негативно впливає на розвиток як економічного потенціалу, так і сільських територій у цілому. Наприклад, у Миколаївській області, зокрема Новобузькому районі, незважаючи на окремі випадки застосування планувальних інструментів довгострокового характеру, управління розвитком сільських територій є несистемним. Тобто у врядуванні цих територій немає обґрунтованого довгострокового планувального інструмента, який зміг би інтегрувати та узгодити окремі галузеві чи функціональні програми в єдину стратегію, керовану з єдиного управлінського центру. Таким чином, окремі програми або проекти не можуть бути взаємно узгодженими, значна кількість програм сформована без усякої системи і тим більше взаємозв'язку та, крім того, усі вони розроблені без визначення основних пріоритетів розвитку сільської території, що призводить до нераціонального використання економічного потенціалу громади і втрати часу.

Вважаємо, що для розв'язання проблеми несистемного управління розвитком сільської території варто впровадити в

Миколаївській області на базі аграрного університету Центр стратегічного розвитку сільських територій, який би сприяв реалізації, наприклад у Новобузькому районі, принципів стратегічного управління через розроблення Стратегічного плану розвитку району та механізмів його виконання на довгостроковий період.

Цілями такого проекту є: розроблення стратегічного плану; формування команди однодумців та їх методична й організаційна підготовка для групової роботи над стратегією та її реалізацією; консолідація територіальної громади в процесі створення Стратегічного плану та його реалізації; утворення структури управління стратегічним планом, його моніторингу та необхідного оновлення; підготовка управлінського персоналу виконавчого комітету міської ради/державної адміністрації та партнерських організацій для вирішення завдань управління стратегічним планом.

Загалом вважаємо, що подальший збалансований розвиток сільських територій України за умов виконання комплексу заходів, спрямованих на ефективне використання ресурсного потенціалу та гарантування екологічної безпеки; розвитку виробничого-господарського, експортного та підприємницького потенціалів; оптимізації складу сільських територій та зміцнення їх просторового потенціалу (рис. 4.1).

Досягти дієвості загальної стратегії ефективного розвитку сільських територій можливо шляхом розробки аналогічних стратегій у кожному регіоні. Дотримання принципів розвитку сільських територій (рис. 4.2) дасть змогу забезпечити формування ефективної стратегії з урахуванням особливостей їх економічного потенціалу.

Для ефективного стратегічного управління розвитком сільських територій необхідна інформаційна підтримка, яку забезпечує система моніторингу. Під останньою розуміють цільову систему організаційних та технологічних заходів, спрямованих на здійснення безперервного процесу відстеження, накопичення, систематизації та аналізу інформації про кількісні та якісні параметри розвитку об'єкта моніторингу з метою інформаційного забезпечення процесу оперативного й стратегічного управління [41].

Упровадження моніторингу на всіх рівнях розвитку сільських територій сприятиме:

- визначенню стратегічних цілей розвитку;
- отриманню важливої інформації про тенденції розвитку сільської території, результативність і ефективність обраної стратегії;
- формування уявлення про існуючий стан реалізації стратегії;
- виявлення попередніх результатів реалізації стратегії;
- коригування її змісту, зокрема уточнення операційних цілей, переорієнтація на досягнення реальних результатів;
- підвищення довіри громадськості до органів влади завдяки забезпечення прозорості їхньої діяльності;
- обґрунтування запитів щодо фінансування стратегії;
- зосередження зусиль усіх учасників реалізації стратегії з метою досягнення запланованих цілей;
- забезпечення своєчасного та регуляторного зворотного зв'язку на всіх рівнях управління стратегією;
- аналіз причин успіхів та невдач у реалізації стратегії та врахування помилок при розробленні наступних [41].

На семінарі голові сільських рад Миколаївської області встановлено, що однією з проблем управління сільськими територіями є відсутність посади юриста, основними обов'язками якого могли б бути:

- підготовка, доопрацювання та візування проектів рішень сільської ради, виконкому, розпоряджень сільського голови та інших документів, що приймаються органами місцевого самоврядування, щодо їх відповідності вимогам чинного законодавства;
- підготовка проектів розпоряджень сільського голови з кадрових та інших питань, реєстрація розпоряджень сільського голови, оголошення у пресі про конкурси на заміщення вакантних посад, підготовка матеріалів для роботи конкурсної комісії;
- ведення кадрових справ працівників сільської ради: складання графіків відпусток, підготовка пропозицій про присвоєння чергових рангів, контроль за своєчасною подачею службовими особами місцевого самоврядування декларацій про доходи;

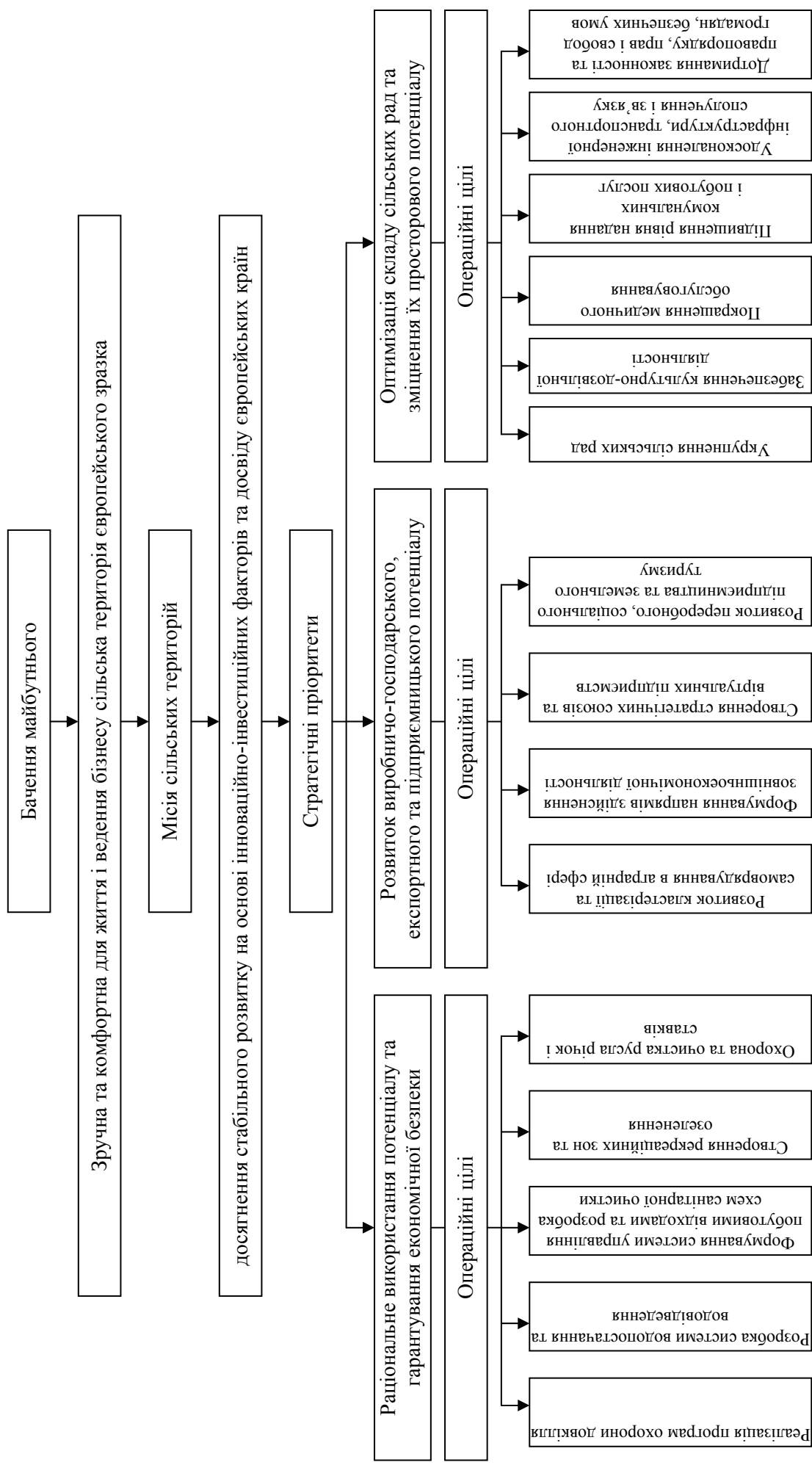

Рис. 4.1. Загальна стратегія ефективного розвитку сільських територій України (власні дослідження)

Рис. 4.2. Загальні принципи розвитку сільських територій
(власна розробка)

- представлення, за дорученням сільського голови, інтересів сільської ради в судах та інших органах;
- надання керівництву сільської ради, виконкому, працівникам та депутатам сільської ради консультацій з правових питань, які входять у сферу діяльності сільської ради;

- перевірка проектів господарських договорів, інших цивільно-правових угод щодо їх відповідності чинному законодавству та візування;
- юридичний супровід проектів соціально-економічного та культурного розвитку села;
- підготовка матеріалів для роботи тендерного комітету та підготовка тендерної документації, забезпечення юридичного супроводу проведення тендерів;
- розгляд скарг, пропозицій та звернень жителів села;
- підготовка на виконком пропозицій щодо розміщення реклами, документів дозвільного характеру, договорів;
- юридичний супровід питань, пов'язаних із придбанням та відчуженням комунального майна і земель територіальної громади, передачею їх в оренду та користування.

Слід зазначити, що у більшості сільських рад Західної та Центральної України такі посади існують. Відсутність посади юриста в сільських радах інших регіонів пояснюється неможливістю додаткового фінансування. Для вирішення цього питання вважаємо за необхідне скористатися досвідом Закарпатської області.

На базі Українського науково-дослідного інституту продуктивності агропромислового комплексу (Інституту науково-правового забезпечення аграрного комплексу) створено Юридичну клініку «Село і Закон». Метою її діяльності є забезпечення правового захисту конституційних прав, свобод та інтересів працівників агропромислового комплексу, окремих селян, а також реалізація і захист прав та інтересів суб'єктів аграрного господарювання.

Зусилля працівників клініки спрямовані насамперед на підвищення рівня правової культури та освіти серед працівників агропромислового комплексу та сільського населення, широке інформування про правову політику держави та законодавство в аграрній сфері і найголовніше – на оперативне реагування у вирішенні конкретних правових проблем працівників АПК, сільського населення й суб'єктів аграрного господарювання.

Для вирішення зазначеної проблеми в Миколаївській області пропонуємо створити аналогічний центр. Переконані, що безпосереднє спілкування між сільським населенням і таким центром дозволить створити ефективний механізм обміну інформацією про наявні правові проблеми на селі. Це у свою чергу,

сприятиме їх узагальненню, аналізу та, як наслідок, дасть змогу вносити зміни до чинного законодавства щодо його покращання.

Слід зазначити, що функціонування такого центру неможливе без підтримки органів державної влади. Тому для реалізації запропонованого заходу потрібна допомога Миколаївської обласної ради, зокрема щодо доведення інформації про створення центру до сільських, селищних голів, сприяння у забезпеченні умов для організації запису та прийому громадян і представників суб'єктів господарювання.

Послідовна і цілеспрямована реалізації цієї програми забезпечить доступ представників соціально вразливих груп суспільства, насамперед працівників агропромислового комплексу та сільського населення, до правової допомоги, суттєво підвищить рівень правової захищеності селян та аграріїв.

Важливу роль в управлінні відіграє Інтернет-ресурс. Так, у Новобузькому районі для скорочення управлінських витрат у кожній сільській раді встановлено комп'ютер і підключено Інтернет. На основі цього сільська рада може створити власний сайт, на якому буде представляти суспільству інформацію про сільську раду; досліджувати історію сіл, знаходити і ділитись новими фактами, матеріалами, історичними документами; показувати місця, де можна відпочити, популяризувати «зелений туризм»; розміщувати різноманітну інформацію; об'єднувати земляків, що розкидані не тільки по різних містах і селах України, а й далеко за її межами. Це дасть їм можливість, хоча і віртуально, але здійснити подорож до рідної землі, ознайомитись з останніми подіями, поспілкуватись, відвідати стіни своєї рідної школи, уявити нинішнє село, подивившись фотографії, тощо.

Слід зазначити, що побудова сучасної системи управління розвитком сільських територій повинна ґрунтуватися на сертифікації за стандартом ISO 9001. Ініціювання зазначеного процесу базується на прагненні підвищити власну конкурентоспроможність або ефективність розвитку, вимозі законодавства, стратегічних партнерів, власників або інвесторів.

Розроблена відповідно до стандарту серії ISO 9000:2000 система менеджменту якості – це управлінська підсистема, в основі якої лежить структурований набір документів, що регламентують основні аспекти діяльності сільських територій. Документація системи менеджменту якості повинна описувати ключові процеси,

забезпечувати їх розвиток, чітке розуміння, управління і постійне поліпшення.

Концепція стандартів серії ISO 9000 версії 2000 р. заснована на процесному підході, згідно з яким розвиток сільських територій описується у вигляді ряду взаємозв'язаних процесів, управляючи якими, вони вдосконалюють власне функціонування. Відповідно до такого підходу кожен процес повинен мати свого власника, який несе відповідальність, відстежує і аналізує його ефективність, відповідає за його коректування.

Періодична діяльність з моніторингу і коректування забезпечує безперервне вдосконалення процесів як загального розвитку сільських територій, так і діяльності її підприємств.

Ще однією проблемою управління розвитком сільських територій – це формування іміджу її сільського голови. Звісно, обраний сільський голова має власний імідж, тобто добру славу серед населення про якість його діяльності. Однак, на превеликий жаль, не всі вони відповідають критеріям державного службовця. Імідж останнього формується з таких елементів, як:

- зовнішній вигляд – тут має значення кожна деталь: одяг, взуття, колір сорочки й краватки, зачіска і макіяж, жести й міміка, хода і постава, манера триматися тощо;

- культура мови – мова сільського голови має бути стилістично грамотною, чіткою, зрозумілою і доступною кожному відвідувачу;

- службовий етикет – дотримання загальноприйнятих норм ділової поведінки, приязність, доброзичливість, особиста привабливість, коректність, гнучкість, відкритість у спілкуванні, інтерес до співрозмовника, почуття стриманості, зваженості, такту;

- моральні якості – повага, доброта, чуйне ставлення до людей, простота, скромність, справедливість, чутливість, готовність прийти на допомогу людям, поблажливість, намагання піти на зустріч кожному;

- професіоналізм – знання, навички, риси, від наявності та сили прояву яких залежить результативність діяльності;

- світогляд й ерудиція – освіченість, вихованість, широкий світогляд, інтерес до політики, міжнародних проблем, прагнення до підвищення кваліфікації, неперервного поповнення і оновлення знань.

До факторів управління сільськими територіями належить активізації громадськості. Прикладів успішного розвитку сільських територій за участю громадських організацій в Україні є багато. Але показовим є досвід Хмельницької обласної громадської організації «Фонд сталого розвитку «Стара Волинь». Організацію створено за ініціативи представників громад семи північних районів Хмельниччини. Вона стала інструментом розробки та втілення програми «Регіон сталого розвитку «Стара Волинь». Мета програми полягає у спробі перетворити північні райони області на економічно розвинений, з високими соціальними стандартами життя, рекреаційно-туристичний, культурно-духовний та науково-освітній центр Волино-Подільського макрорегіону. Фондом реалізовано більше як 60 проектів, які демонструють прекрасні результати.

Особливу увагу слід звернути на проект «Корпус волонтерів для сільських громад України», який організація почала реалізовувати в лютому 2009 р. Працівники фонду «Стара Волинь» у тісній співпраці з волонтером Корпусу миру США в Україні Андреа Мейсон та іншими партнерами запропонували новий підхід до розвитку сільських територій України. Вони розробили методологію відбору та підготовки волонтерів для роботи у сільських громадах, принципи роботи з ними, почали формувати мережу партнерських організацій.

Команда проекту має розмістити добровольців-волонтерів у тих селах, які зацікавлені прийняти учасників проекту. Волонтер житиме і працюватиме в громаді впродовж двох років. За період своєї діяльності у сільській громаді він допомагатиме лідерам та ініціативним групам налагодити процеси отримання та ефективного використання інформації, створити в селі інформаційний центр. Він допоможе об'єднати місцевих лідерів у дієву команду, стимулюватиме процеси обговорення, розробки та впровадження стратегії розвитку селища. У ході проекту буде виявлено і залучено додаткові ресурси, реалізовано перші місцеві програми розвитку громади.

Проект має мету охопити всю територію України і триватиме до жовтня 2011 р. За цей час проведено широку інформаційну кампанію для залучення добровольців і виявлено громади, які відчують потребу у волонтерах, узагальнено досвід реалізації подібних програм як в Україні, так і за кордоном, а також

підготовлено тренерів та навчально-тренінговий центр з підготовки добровольців і групу регіональних координаторів, що супроводжуватимуть роботу волонтерів у громадах інших областей України. Буде здійснено технічне й інформаційне забезпечення центрального та регіональних інформаційно-консультаційних центрів, узгоджено всі юридичні питання щодо роботи «Корпусу волонтерів».

Вважаємо, що такий досвід слід використати і в інших регіонах України.

4.2 Стратегія інвестиційної активності розвитку економічного потенціалу сільських територій

Інвестиційна активність є найбільш вагомим чинником економічного зростання, поліпшення економічної ситуації в країні, покращення добробуту населення. В аграрній сфері вона є засобом гарантування продовольчої безпеки сільських територій, гарантом розвитку їх сфер та екологічного захисту довкілля.

Вибір найбільш оптимального механізму для залучення інвестицій повинен проводитись з урахуванням пріоритетів, що визначаються потребами окремих сільських територій, та інтересів стратегічних інвесторів (рис. 4.3).

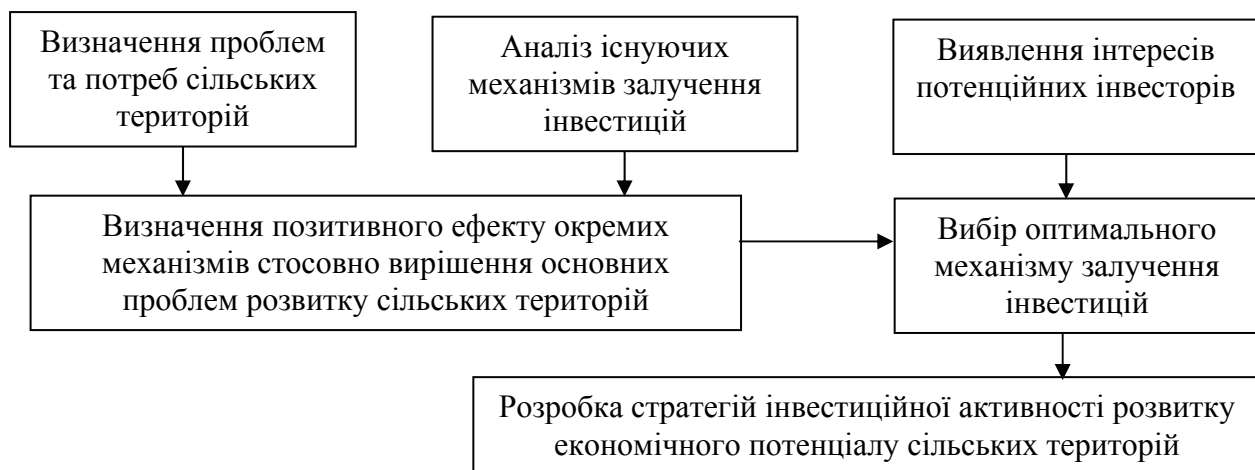

Рис. 4.3. Вибір оптимальних механізмів залучення інвестицій у розвиток економічного потенціалу сільських територій України
(власні дослідження)

Для забезпечення інвестиційної активності сільських територій ми розробили відповідну стратегію (рис. 4.4), мета якої полягає у підвищенні рівня життя і соціального захисту населення на основі інвестиційної активності та раціонального використання економічного потенціалу територій.

Рис. 4.4. Стратегія інвестиційної активності розвитку економічного потенціалу сільських територій України (власні дослідження)

З метою підвищення ефективності управління процесами інвестування розвитку економічного потенціалу сільських територій та взаємодії органів місцевої виконавчої влади і місцевого самоврядування вважаємо за необхідне надати повноваження з координації спільних дій управлінню економіки адміністрацій відповідних рівнів, яке узгоджує свої дії з постійною комісією з питань підприємництва, промисловості, інвестицій та зовнішньоекономічних зв'язків.

Це забезпечить цільову розробку інвестиційних проектів відповідно до Генеральної схеми розвитку області, захист цільового використання землі, запровадження конкурсного відбору інвестора, вирішення проблеми відсутності інфраструктури, скорочення терміну реалізації інвестиційного проекту, покращення інвестиційного іміджу сільських територій.

Для цього необхідно виконати наступні заходи:

- розробити програми інвестиційної активності розвитку економічного потенціалу сільських територій на 2013–2015 роки;

- забезпечити роботи інформаційно-консультаційних пунктів та підготовку фахівців із питань розробки спільних з іноземними інвесторами інвестиційних проектів в аграрному секторі економіки;
- організацію та проведення робочих нарад, семінарів, круглих столів, конференцій, форумів із питань залучення іноземного інвестування у регіон із метою вивчення світового досвіду роботи з іноземними інвесторами за участю представників міжнародних інвестиційних організацій та міжурядових комісій;
- проведення конференцій, навчальних семінарів, тренінгів та нарад із керівниками та відповідними спеціалістами органів місцевої влади та місцевого самоврядування з метою покращення інвестиційної діяльності;
- проведення семінарів із керівниками підприємств, головами сільських рад з питань підготовки інвестиційних проектів, бізнес-планів та їх презентацій з метою залучення інвесторів;
- оперативний розгляд інвестиційних проектів підприємств, організацій та сільських територій областей України з метою відбору найперспективніших для їх презентації на міжнародних та всеукраїнських виставках, бізнес-форумах;
- формування пропозицій з нормативних документів, які мають запровадити особливий режим інвестування в зонах підвищеної інвестиційної привабливості;
- проведення заходів щодо пошуку потенційних інвесторів для розвитку пріоритетних напрямів залучення інвестицій, формування бази даних міжнародних інвестиційних фондів.

На державному рівні питаннями забезпечення та всебічної підтримки інвестиційної діяльності займається Державне агентство України з інвестицій та інновацій. На офіційному веб-сайті агентства (<http://www.invest.gov.ua/>) представлено базу даних стратегічно важливих інвестиційних проектів України в розрізі окремих регіонів, зокрема Миколаївської області. Проте серед інвестиційних проектів Миколаївщини, відображених у зазначеній базі даних, немає жодного проекту, який би стосувався аграрного сектору економіки регіону. Перевагою інвестиційних проектів, розміщених у базі даних, є надання для багатьох із них державних гарантій, участь держави в інвестуванні, що збільшує зацікавленість потенційного інвестора у співпраці. Тому ми пропонуємо розробити такий інвестиційний проект в аграрній сфері економіки області, який би претендував на статус стратегічно

важливого та був внесений до зазначеної бази даних.

Один із важливих напрямів сприяння залученню інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області – це співробітництво місцевих органів влади з Українським центром сприяння іноземному інвестуванню. Центр є бюджетною установою, яка створена постановою Кабінету Міністрів України № 666 від 02.08.2005 р., проте не є органом державної виконавчої влади. Практичну діяльність центр розпочав 13 березня 2006 року.

Географія потенційних інвесторів, з якими співпрацює зазначений центр, охоплює представників близького (Польща, Румунія, Угорщина, Італія, Іспанія, Туреччина, Росія) та далекого зарубіжжя (США, Канада, Японія, Китай, Індія). Інформація про центр окремо розповсюджена серед дипломатичних представництв іноземних держав в Україні та торговельно-економічних місій за кордоном. Це дало змогу створити розгалужену мережу обміну достовірною інформацією про іноземних інвесторів, з одного боку, та про діяльність центру – з іншого, а також про важливі заходи у сфері залучення іноземних інвестицій. Керівництво центру провело зустрічі з керівниками торговельних відділів посольств Канади, Великобританії, США, Швейцарії, Чехії, Австрії, Федеративної Республіки Німеччини, Франції, Нідерландів, Саудівської Аравії, Російської Федерації, Представництва Європейської комісії, а також членами Американської торговельної палати та Європейської бізнес-асоціації.

Центр набув членства у Всесвітній асоціації агентств сприяння інвестиціям (WAIPA), яка об'єднує аналогічні установи й організації понад 150 держав світу. Участь в асоціації позитивно впливає на інвестиційний імідж України, відкриває можливості для обміну досвідом із провідними агентствами світу та поширення інформації про центр через веб-сайт WAIPA.

Основним завданням центру є інформаційна та організаційна підготовка інвестиційних проектів іноземних інвесторів за принципом «єдиного вікна», досудове вирішення спорів між іноземними інвесторами та органами державної влади. Завдання центру полягають у практичній реалізації державної інвестиційної політики України, виконанні завдань державних органів виконавчої влади у сфері інвестиційної діяльності.

Важливим аспектом діяльності центру є налагодження тісної співпраці з місцевими органами виконавчої влади, знання

специфіки окремих регіонів України з метою надання іноземному інвестору найбільш повної інформації стосовно економічної ситуації в них, особливостей інвестування у той чи інший регіон, спрощення роботи з місцевими органами виконавчої влади. Для цього центром укладено 12 меморандумів про співробітництво та координацію дій у сфері залучення інвестицій з Вінницькою, Волинською, Закарпатською, Івано-Франківською, Київською, Луганською, Львівською, Рівненською, Сумською, Хмельницькою, Чернігівською і Тернопільською областями.

На нашу думку, підписання меморандуму про співпрацю між центром та іншими областями України є цілком доцільним та суттєво підвищить інвестиційну активність іноземних інвесторів на території регіонів. Налагодження співпраці з центром дасть змогу: представляти матеріали про інвестиційні можливості сільських територій на веб-сайті центру (<http://www.investukraine.org/>); висвітлювати інформацію про проведення міжнародних інвестиційних форумів, круглих столів, презентацій; поширювати інформацію про регіони України у друкованих виданнях через центр; залучати до участі в заходах, присвячених залученню інвестицій у Миколаївську область, представників центру.

Перевагами Українського центру сприяння іноземному інвестуванню є не тільки міжнародне визнання та дотримання принципу «єдиного вікна», що суттєво полегшує доступ іноземних інвесторів до участі у проектах, але й регулярна участь у двосторонніх міжнародних інвестиційних форумах і круглих столах, здійснення презентацій інвестиційних можливостей регіонів України безпосередньо за кордоном, функція досудового врегулювання спорів між іноземними інвесторами та органами державної влади. Позитивним, з нашого погляду, є представлення всіх матеріалів на сайті виключно англійською мовою, що значно полегшує сприйняття інформації іноземним інвестором. Інформування потенційних іноземних інвесторів про інвестиційні форуми, що відбуваються в Миколаївському регіоні, зможуть надати їм статус дійсно міжнародних.

Ще одним способом підвищення ефективності управління інвестиційною активністю сільських територій є створення в кожному регіоні Агентства інвестицій і розвитку сільських територій, завдання якого полягає в залученні інвестицій як в

аграрний сектор, так і розвиток економічного потенціалу сільських територій.

Таке агентство сьогодні вкрай необхідне, оскільки це допоможе вітчизняним товаровиробникам заповнити відсутність знань і досвіду в частині співробітництва з великими інвестиційними банками, а також консолідувати зусилля багатьох компаній для залучення ширших інвестицій.

Тобто зазначене агентство має бути так званим посередником між замовником та потенційними інвесторами і кредиторами, визначати можливості їхнього співробітництва, розробляти наукову і проектну документацію, супроводжувати реалізацію проектів.

Укладаючи кошти, інвестор завжди чекає відповіді на конкретні питання, наприклад, через який час, якого обсягу та як довго він отримуватиме від вкладених коштів прибуток. Той, хто отримує інвестиції, також має реально оцінювати свої потенційні матеріальні та моральні можливості. У такій ситуації дві сторони потребують надійного посередника.

Аналогічні структури існують практично в усіх країнах Європи, наприклад, у Голландії – з початку 60-х років минулого століття, Чехії – з 1989 року, Естонії – з 1991 року. Практично кожне з них має державну підтримку.

Агентство повинно працювати за двома напрямками – активним і пасивним. Активна позиція – це коли агентство проводить переговори, шукає під існуючі інвестиційні замовлення вітчизняні підприємства або ж конкретні населені пункти. Пасивна – коли існуючі підприємства та певні сільські території самі шукають агентство і пропонують свої можливості для інвестицій. Сьогодні, наприклад, існує велика зацікавленість британських, німецьких, російських бізнесменів у фінансуванні молочних проектів.

Крім того, підвищення ефективності управління інвестиційною активністю також можливе через посилення співробітництва органів місцевого самоврядування з відповідними представництвами іноземних держав в Україні, міжнародними фінансовими організаціями, банками, інвестиційними фондами, страховими компаніями щодо інформування їх про інвестиційні пропозиції своєї місцевості. Тобто додаткові інвестиції можна отримати через вітчизняні та міжнародні гранти: Фонд сприяння місцевому самоврядуванню України; участь у Всеукраїнському конкурсі проектів та програм розвитку місцевого самоврядування,

Програма малих грантів при Світовому банку (www.worldbank.org.ua), Центр міжнародного приватного підприємництва (www.cipe.ru), Німецьке товариство технічного співробітництва (GTZ) ГмбХ (<http://www.gtz.de>), Ініціатива з соціальної дії та відродження в Євразії (www.isar.org/isar), Проект «Голос громадськості» (www.pvr.org.ua), Корпорація Карнегі Нью-Йорка (www.carnegie.org), Національний фонд з підтримки демократії (www.ned.org), Програма демократичних грантів посольства США (www.usis.kiev.ua), Проект «Розбудова громадянського суспільства» (<http://www.civilsociety.org/ua>), Український фонд соціальних інвестицій (УФСІ) (<http://www.usif.kiev.ua>), Фонд Мак Артура (www.macfdn.org), Міжнародний благодійний фонд допомоги та дружби (www.irff.org.ua), Фонд Форда (<http://www.fordfound.org>), Представництво Американської торговельної палати в Україні (<http://www.amcham.ua>), Проект програми ТАСІС «Послуги з підтримки малого та середнього підприємництва у пріоритетних регіонах» (www.sme.ukraine-inform.org.ua), Програма мікрокредитування в Україні (<http://www.microcredit.com.ua>), Проект «Реформа у галузі сільського господарства, вдосконалення законодавчо-нормативної бази» (<http://www.fordfound.org>), Проект ЄС «Фінансування та управління у сфері охорони здоров'я в Україні» (<http://www.healthfine.kiev.ua>), Проект ЄС «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» (<http://www.everychild.org.ua>), Проект програми ТАСІС ЄС «Покращення систем логістики та маркетингу для МСП в сільському господарстві» (www.agrilogistics.com.ua), Німецький фонд міжнародного правового співробітництва (www.irz.de), Інститут розвитку територіальних громад (<http://www.icdu.kiev.ua>), Проект «Регіональне врядування та розвиток» (<http://www.regdev.org>), Координатор проектів ОБСЄ в Україні (<http://www.oscersu.org>), Волинський ресурсний центр (ВРЦ) (<http://vrc.rv.ua>), Фонд Джона Д. та Кетрін Т. Макартурів (<http://www.macfound.ru>), Швейцарська культурна програма (www.pro-helvetia.kiev.ua), Система ООН в Україні та Програма розвитку ООН (<http://www.undp.org.ua>), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) (<http://www.kev.ebrd.com/ru/country/ukraine/index.htm>), БІЗПРО (<http://www.bizpro.org.ua>), Фонд «Євразія»

(<http://www.eurasia.kiev.ua>), Міжнародний фонд "Відродження" (<http://www.iiirf.kiev.ua>), Польсько-американо-українська ініціатива про співпрацю – ПАУСІ (<http://www.pausi.org>), Регіональна місія агентства США з міжнародного розвитку (ШАГО) в Україні (<http://www.ukraine.usaid.gov>).

Однією з передумов стабільного економічного розвитку сільської території будь-якого регіону є формування та підтримка сприятливого інвестиційного іміджу для потенційних інвесторів.

За оцінками як внутрішніх, так й іноземних економічних суб'єктів, інвестиційний клімат в Україні залишається несприятливим. Серед причин, що обумовлюють зазначений фактор, а відтак стримують економічний розвиток, численні вітчизняні та зарубіжні дослідження відзначають нестабільність українського законодавства, нерозвиненість ринкової інфраструктури, зокрема фондового ринку, сильний податковий тиск, бюрократизм і корупцію в місцевих і центральних органах влади.

Перед Україною стоїть завдання сформувати сприятливий імідж сільських територій кожного регіону у свідомості економічно й соціально активних людей, молодого покоління, закріпити й просувати його в регіоні, країні та закордоном.

Для формування інвестиційного іміджу сільських територій та активізації цього напрямку діяльності нами передбачено вирішення питань інформаційно-рекламного, організаційного та фінансового забезпечення. Однією з важливих складових процесу залучення інвестицій є створення сприятливого інвестиційного іміджу сільських територій в засобах масової інформації. Образ динамічної, з добре розвинутим економічним потенціалом сільських територій, інформація про залучені інвестиції, розробка та реалізація інвестиційних проєктів, участь у них провідних міжнародних фінансових організацій – все це принесе відповідні економічні результати позитивного характеру. Співпраця із засобами масової інформації, інформаційними агентствами сформує позитивний образ сільської території, її економічний потенціал і перспективи. При цьому головну роль у формуванні іміджу відіграє інформація про інвестиційну привабливість, перелік інвестиційних пропозицій як власне територій, так і їх підприємств та організацій, обласних, районних і місцевих бюджетів у мережі Інтернет, підтримка та просування інвестиційного сайту кожної

сільської території, створення та розповсюдження фільму про її інвестиційний потенціал.

Для виконання цих планів, на нашу думку, необхідно:

- допомагати налагодженню тісної співпраці Українського центру сприяння іноземного інвестування та Агентства інвестицій та розвитку з органами виконавчої влади й місцевого самоврядування кожного регіону;

- розробити положення в кожній місцевості щодо врегулювання спорів між інвесторами та органами виконавчої влади;

- підготувати та видати інвестиційні паспорти сільських територій кожної області;

- створити рекламно-презентаційну продукцію, фільм та презентації сільських територій на CD-ROM щодо їх інвестиційного потенціалу;

- брати участь у національних та міжнародних виставках, форумах, конференціях, семінарах і презентаціях інвестиційних пропозицій регіонів України та інформаційно-реklamних матеріалів, що їх популяризують;

- забезпечувати участь представників облдержадміністрацій, районних адміністрацій, а також сільських голів у міжнародних виставках, форумах, конгресах тощо з інвестиційних питань в Україні та за кордоном;

- залучати представників районних адміністрацій та сільських голів щодо формування пропозицій під час розробки нормативно-правових актів щодо забезпечення спрощеної процедури видачі документів дозвільно-погоджувального характеру, пільгового оподаткування, надання певних гарантій інвесторам, визначення зон підвищеної інвестиційної привабливості тощо;

- розміщувати і регулярно оновлювати інформацію щодо інвестиційної привабливості сільських територій, наявних інвестиційних проектів на Web-сторінка сільських територій України;

- удосконалити координацію дій органів виконавчої влади з питань налагодження співпраці з провідними вітчизняними й іноземними засобами масової інформації для розміщення інформаційних матеріалів про сільські території;

- залучати іноземних інвесторів до підготовки інформаційних матеріалів із висвітлення позитивної практики ведення бізнесу в сільській місцевості;

- організовувати і проводити інформаційні прес-тури для зарубіжних журналістів, які спеціалізуються на туристичній діяльності.

На міжнародному ринку інвестиційних капіталів одним із найефективніших засобів конкурентної боротьби за інвестиції є надання інфраструктурних послуг, що забезпечують інвесторам зниження витрат та реалізацію конкретних інвестиційних проектів. Серед них особливе місце посідає інформаційне забезпечення інвестиційного процесу як один із найдійовіших інструментів державної підтримки залучення інвестицій.

Нагальною проблемою є підтримки місцевими органами виконавчої влади та місцевого самоврядування розвитку інформаційної інфраструктури, включаючи створення відповідного банку даних, налагодження постійного моніторингу регіонального інвестиційного ринку, збору, обробки та актуалізації інформації щодо відповідного законодавства, підприємств, зацікавлених у залученні інвестицій. Інформаційна інфраструктура буде також запорукою прийняття своєчасних і виважених рішень органами місцевої влади.

Крім того, вважаємо за необхідне, щоб кожен сільський голова особисто займався промоцією інвестицій, тобто підтримував інвестиційну діяльність в усіх її формах як по відношенню до вже існуючих партнерів, так і потенційних. Основними перевагами здійснення такої промоції, на нашу думку, є:

- формування іміджу сільської території як вірогідного привабливого та одного в своєму роді осередку;
- гармонійне та ефективне представлення сільської території з огляду на її можливості;
- привертання уваги місцевих та зарубіжних інвесторів, позитивний вплив на їх рішення;
- мобілізація жителів та спонукання їх до активності як представників, що рекламують свою сільську місцевість;
- привертання уваги місцевих та зарубіжних покупців до високої якості товарів, послуг та поширення тим самим відповідної інформації, що сприяє економічному розвитку сільської території;
- переконання політиків, які приймають рішення у значенні кожної сільської території як об'єкта для інвестицій, завдяки чому можна здобувати капітал, потрібний для його розвитку.

Установлено, що промоцію інвестицій на відповідному рівні можливо оцінити через систему показників, які ми умовно поділили на короткострокові (кількість публікацій у засобах масової інформації, контактів, наявних та потенційних інвесторів, думка мешканців сільської території) та довгострокові (поява та дослідження інвестиційних питань, зміна вигляду сільської території, створення інституцій, які сприяють розвитку інвестицій).

Процес залучення і реалізації інвестицій, особливо іноземних, супроводжується зростанням вимог до якості інвестиційних проектів, що пропонуються інвестору.

Інвестиційний паспорт – це документ з інформацією про регіон, здатною зацікавити потенційного інвестора. Практика складання інвестиційних паспортів в Україні далека від досконалості, оскільки часто обмежується компіляцією наявної на певний період часу інформації про місто або регіон, підбраною різними структурними підрозділами міськвиконкому чи облдержадміністрації. На наш погляд, інвестиційний паспорт сільської території є логічною складовою та інструментом інвестиційної політики на місцевому й регіональному рівні, а тому логіка і структура його наповнення повинні узгоджуватися з цілями та завданнями, а також передумовами розвитку економічного потенціалу сільських територій (рис. 4.5).

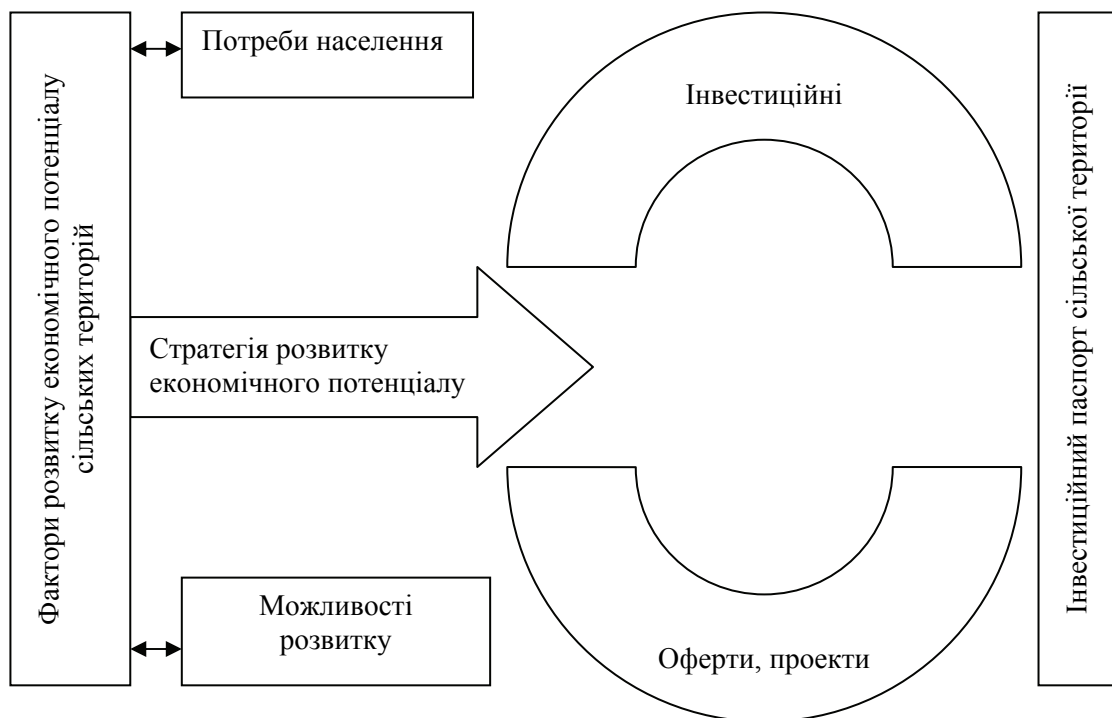

Рис. 4.5. Інвестиційна політика на регіональному рівні
(власні дослідження)

Ступінь реалізації стратегії розвитку сільських територій території в інвестиційних проектах, спрямованих на задоволення потреб населення, значною мірою визначається місцевими інституціональними умовами, а відтак перебуває у прямій залежності від ефективності регіонального управління.

Складання інвестиційних паспортів міст і регіонів України здебільшого відбувається за схемою, запропонованою Кабінетом Міністрів України (табл. 4.1).

На основі аналізу запропонованих згідно із наведеною структурою інвестиційних паспортів областей та міст України можна зробити такі загальні висновки:

рекомендована структура інвестиційного паспорта не зовсім відповідає цільовому призначенню – бути корисною для потенційного інвестора. Так, у загальній характеристиці областей, як правило, наводиться детальна інформація про історію, культуру населення області, що не має безпосереднього відношення до інвестиційних потреб території;

Таблиця 4.1

Структура інвестиційного паспорта області

Назва розділу і змісту	Назва розділу і змісту
1. Офіційний розділ 2. Характеристика області 2.1. Географія та природний потенціал 2.2. Промисловість 2.3. Агропромисловий комплекс 2.4. Мале підприємництво 2.5. Зовнішньоекономічна діяльність 2.6. Туризм 2.7. Регіональна інвестиційна та промислова політика	5. Довідкові дані для розрахунків та обґрунтувань 5.1. Земельний фонд області 5.2. Ставка земельного податку 5.3. Ціни на електроенергію 5.4. Водопостачання та каналізація 5.5. Газифікація 5.6. Ціни на газ
3. Інфраструктура регіону 3.1. Ринок землі та нерухомості 3.2. Транспортні комунікації 3.3. Телекомунікаційні системи 3.4. Фінансово-кредитна система 3.5. Культура та дозвілля	6. Соціальні питання 6.1. Ринок житла 6.2. Середня освіта 6.3. Дитячі садки 6.4. Професійна освіта 6.5. Медичні установи 6.6. Фізична культура і спорт
4. Основні показники економічного та соціального розвитку 4.1. Кількість зайнятих за галузями економіки 4.2. Консолідований бюджет області 4.3. Середньомісячна заробітна плата	7. Найбільші підприємства області 8. Інша корисна інформація

усі розділи щодо наповнення досить деталізовані, однак при цьому інформація, корисна для інвестора, має бути конкретною та

лаконічною. Оскільки останні наукові, соціологічні дослідження доводять посилення значимості споживчого фактору для економічного розвитку і, зокрема, для здійснення зарубіжних інвестицій, найважливішим аспектом в інвестиційному паспорті (зокрема, підрозділах 2.2–2.7) є маркетинговий аналіз потенційного споживчого (внутрішньо- та міжрегіонального) ринку та визначення його кількісних показників;

найбільший ефект має порівняння територіальних показників із середніми по країні та обов'язково в динаміці за кілька останніх років;

зовсім зайвою є інформація, наприклад про основні показники роботи каналізацій (окремих каналізаційних мереж) по містах і районах;

очевидно недоцільною є деталізація розділу «Соціальні питання», оскільки показовою для інвестора може бути хіба що ситуація на ринку житла;

особливо негативно сприймається констатація в інвестиційних паспортах наявності проблем, що свідчить про некомпетентність авторів документа та нерозуміння справжньої мотивації інвестора в отриманні прибутку, а не вирішенні окремих соціальних, екологічних, інших питань території (наприклад, про стан захворюваності на СНІД та цукровий діабет тощо). Якщо є потреба у вирішенні певної проблеми території, в інвестиційному паспорті її варто сформулювати у вигляді інвестиційної пропозиції та підкріпити конкретними заходами місцевої влади, зацікавленої в її розв'язанні;

одним із найсуттєвіших недоліків існуючих інвестиційних паспортів регіонів та міст України є нерегулярність поновлення їх інформації.

Ураховуючи зазначені недоліки, вважаємо, що в основу формування інвестиційного паспорта сільських територій слід покласти аналіз її складових економічного потенціалу. Крім того, бажаним для ефективного просування інвестиційного паспорта території є принаймні двомовний його формат, що містить професійний, а не аматорський переклад інформації.

Також вважаємо, що у своїй роботі в напрямі здійснення промоцій інвестицій голови сільських рад повинні використовувати інвестиційні оферти, тобто письмові пропозиції потенційним інвесторам щодо інвестування їхніх коштів у визначний об'єкт. Оферта має містити всі основні умови інвестування (опис об'єкта

інвестування, його значення для розвитку сільської території, обсяг інвестицій, термін їх окупності, докладне визначення процедури отримання дозволів та максимальні строки, інформація про можливість пільг, звільнень і повернення податкових коштів, пов'язаних з інвестуванням на даній території). У практичній діяльності слід застосовувати два види оферти:

- тверду – це письмова пропозиція на інвестування певного об'єкта, надіслана оферентом (головою сільської ради) одному можливому інвестору, із зазначенням строку дії оферти, тобто часу, протягом якого оферент вважає себе пов'язаним умовами, перерахованими в оферті, і не може зробити аналогічної пропозиції іншому інвестору;

- вільну (проста пропозиція) – пропозиція одночасно на один і той же об'єкт інвестування декільком потенційним інвесторам. Особливістю цього виду оферти є те, що вона не зв'язує оферента своєю пропозицією.

Вважаємо, що основною метою розвитку інвестиційної діяльності сільських територій є збільшення обсягів залучення іноземних інвестицій.

Щоб залучити іноземних інвесторів у розвиток економічного потенціалу сільських територій, доцільно створити дієвий механізм залучення іноземного капіталу (рис. 4.6), який забезпечить створення привабливого інвестиційного клімату.

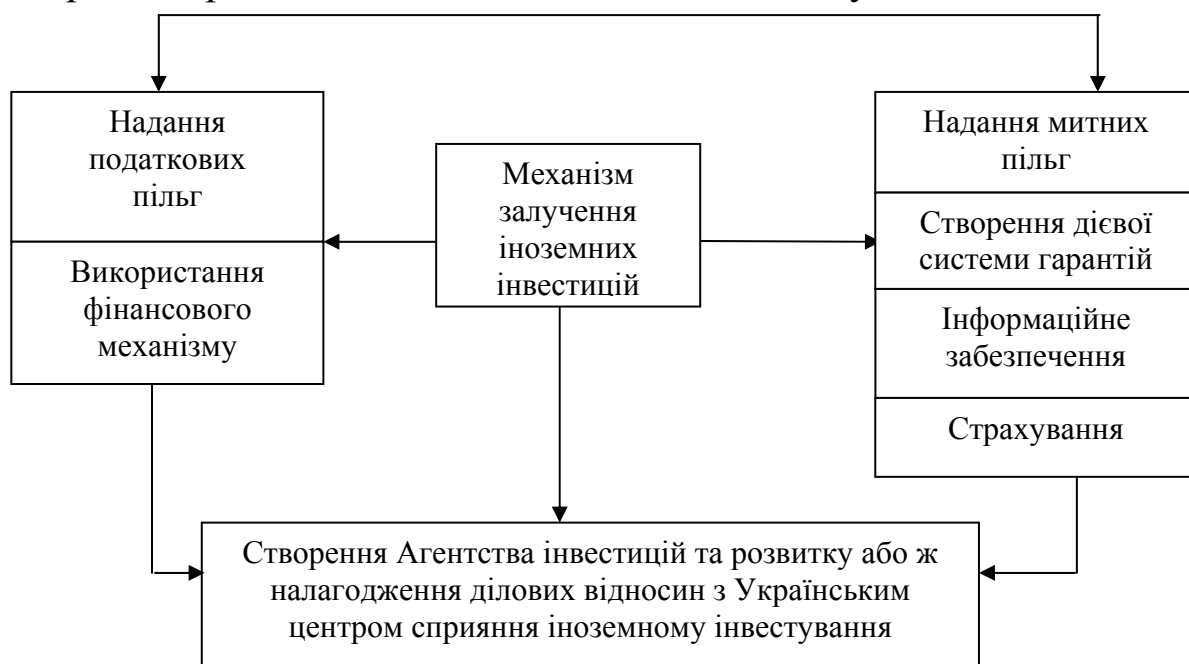

Рис. 4.6. Механізм залучення іноземних інвестицій у розвиток економічного потенціалу сільських територій (власні дослідження)

На нашу думку, залучення іноземних інвестицій має низку позитивних наслідків, зокрема: поліпшення та урівноваження платіжного балансу, використання сучасних технологій та ноу-хау, забезпечення структурної перебудови вітчизняної економіки, підвищення рівня зайнятості та кваліфікації робочої сили, створення стратегічних альянсів між українськими та іноземними підприємствами, прискорення темпів структурної перебудови економіки та впровадження ринкових реформ, стимулювання розвитку експортного потенціалу, зниження рівня імпортозалежності, підвищення ступеня адаптації суб'єктів господарювання до умов конкурентного середовища, використання зарубіжного організаційного та управлінського досвіду, привнесення в економіку країни елементів приватної власності в «чистому» вигляді, збільшення обсягів капітальних вкладень та скорочення строків їх нагромадження, підвищення рівня комплексного використання сировинних ресурсів.

Разом з тим наші дослідження свідчать про позитивний вплив залучення іноземних інвестицій на рівень життя сільських мешканців (рис. 4.7).

Рис. 4.7. Позитивний ефект іноземних інвестицій у розвиток сільських територій (власні дослідження)

Але також необхідно враховувати наявність негативних наслідків іноземного інвестування: загроза відпливу капіталу внаслідок вивозу прибутку, витіснення з ринку національних виробників і постачальників, надмірна експлуатація місцевих сировинних ресурсів, уразливість економіки до впливу зовнішніх факторів, збільшення залежності країни від іноземного капіталу, підвищення рівня конкуренції на ринку.

Одним із шляхів заохочення іноземних інвесторів та формування міжнародних економічних відносин є створення спільних підприємств, які здатні позитивно впливати не лише на масштаби і темпи ринкової трансформації національних економік приймаючих країн, а й відповідної сільської території, розвиваючи умови і фактори їх (її) міжнародної конкурентоспроможності.

Інвестиційні проекти відносяться до майбутнього періоду часу, тому з упевненістю спрогнозувати результати їх здійснення проблематично. Такі проекти повинні виконуватися з урахуванням можливих ризиків і невизначеності. Ступінь інвестиційного ризику залежить від політичної, соціальної, економічної, екологічної та кримінальної ситуацій.

Види інвестиційних ризиків досить різноманітні, тому їх можна систематизувати відповідно до зазначених ознак (рис.4.8).

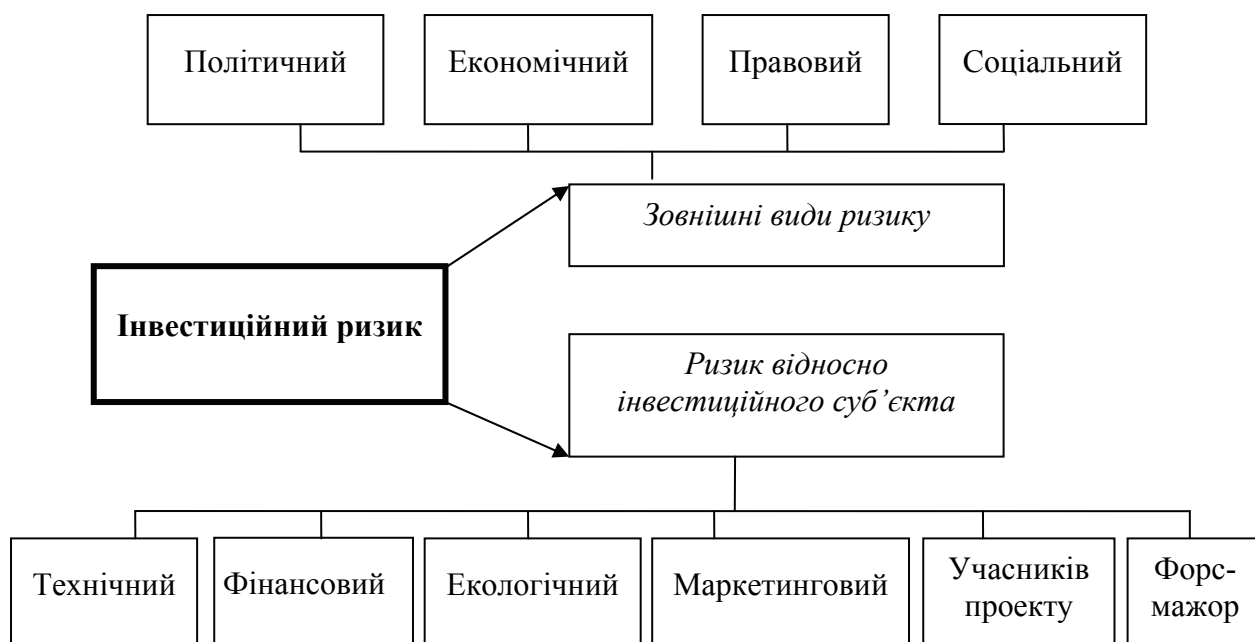

Рис. 4.8. Види інвестиційного ризику (власні дослідження)

Інвестиційний ризик характеризує ймовірність втрати інвестицій та доходу від них. Залежно від виду проекту, його належності до того чи іншого типу розробляється система заходів протидії ризикам: розподіл ризику між учасниками проекту, заставні операції та гарантування, страхування (хеджування), лімітування, екаунтинг та інші.

Розглянемо детально один із заходів протидії ризиків, а саме розподіл ризику між учасниками проекту щодо побудови соціального об'єкта (рис. 4.9).

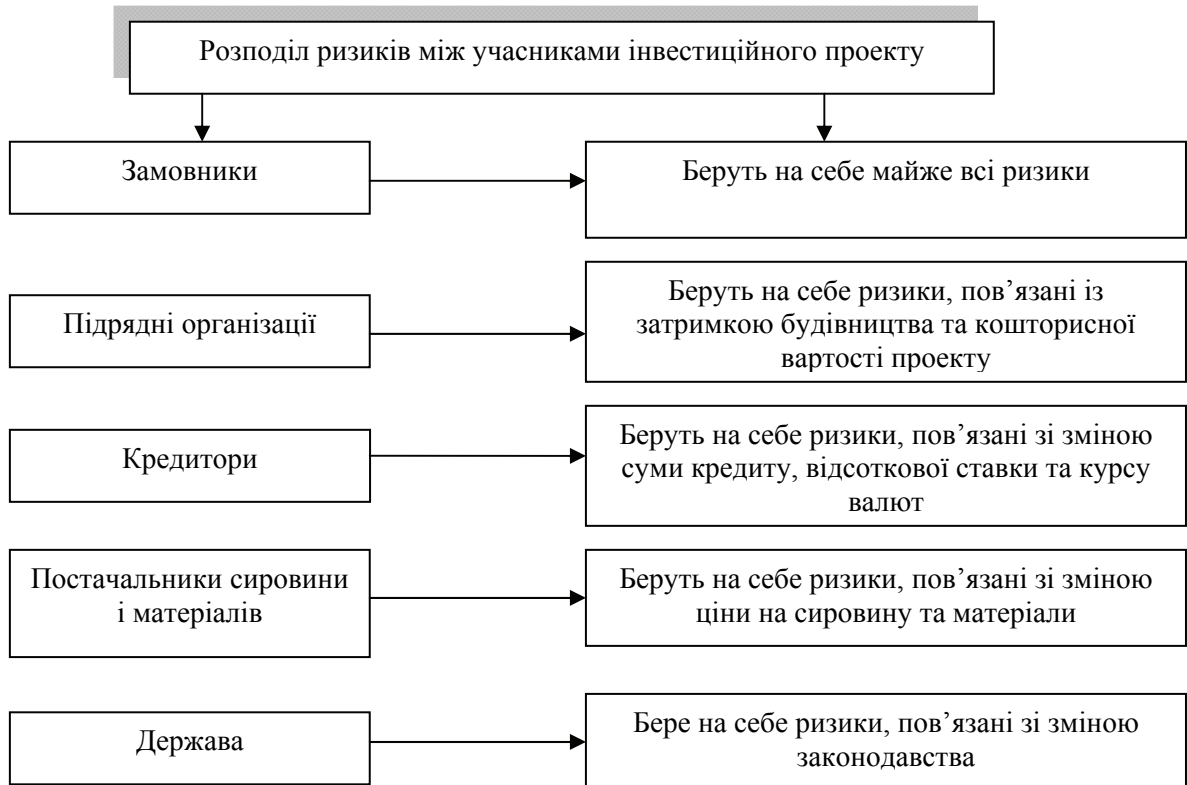

Рис. 4.9. Розподіл ризиків між учасниками інвестиційного проекту
(власні дослідження)

Такий вид захисту дасть можливість замовникам проекту переносити частину своїх ризиків на інших учасників, що, на нашу думку, буде економічно вигідним для них.

На наше переконання, ризики, пов'язані з проблемами налагодження ефективного виробничого процесу, неповною реалізацією проекту у зв'язку з перевищенням витрат у ході його реалізації та досягненням меншої за очікуваний рівень економії енергії, потрібно виявляти у процесі ретельного, систематичного контролю та моніторингу впровадження проекту. Механізм

детермінації таких ризиків може здійснюватись через процедуру авторського нагляду та поетапного фінансового контролю.

Кінцевим результатом досліджуваної нами стратегії (див. рис. 4.4) є розробка програми інвестиційної активності сільських територій. Таку програму ми розробили на прикладі Новобузького району Миколаївської області, головною метою якої є підвищення рівня життя і соціального захисту населення на основі активізації інвестиційної діяльності та раціонального використання їх економічного потенціалу (дод. К).

Очікуваними результатами реалізації програми є: значне поліпшення інвестиційного клімату регіону; створення привабливого інвестиційного іміджу Новобузького району; залучення технічної допомоги через міжнародні організації та їх програми співробітництва; покращення інформованості потенційних інвесторів про можливості вкладання інвестицій; підвищення рівня освіченості розробників бізнес-планів щодо вимог оформлення інвестиційних проектів; модернізація виробництв підприємств комунальної власності; упровадження нових технологій виробництва, використання ноу-хау на підприємствах району; збільшення дохідної частини районного бюджету; зростання кількості робочих місць.

Вважаємо, що розробка таких програм у кожному районі України та їх реалізація матимуть позитивні результати. По-перше, поліпшиться інвестиційний клімат сільських територій, а по-друге, збільшиться обсяг іноземних інвестицій як у розвиток сільських територій, так й аграрний сектор, що дасть можливість розвиватися йому належним чином і приносити високі прибутки.

4.3 Становлення інноваційної моделі розвитку сільських територій

У сучасних умовах інноваційний розвиток сільських територій України можливий лише на основі відповідної моделі, яка має розроблятися в кожному регіоні і враховувати його особливості та можливості. Становлення інноваційної моделі розвитку сільської території є системною проблемою і вимагає вирішення наступних завдань:

- поетапного підвищення рівня фінансування регіональної аграрної науки за рахунок усіх джерел;
- збільшення результативності регіональної аграрної науки та створення потужного пакета конкурентоспроможних інновацій;

- формування економічних механізмів стимулювання попиту на інноваційну продукцію, пільгове кредитування ресурсів, кредитної підтримки і пільгового оподаткування інноваційних проектів;
- підвищення рівня капіталізації інтелектуальної власності через введення її об'єктів у господарський обіг та подальше використання отриманих результатів;
- створення гнучкої системи регіональної інноваційної інфраструктури, здатної разом із загальнодержавною інфраструктурою забезпечити швидкий перехід від фундаментальних і прикладних досліджень до практичного застосування їх результатів.

Нами побудована загальна інноваційна модель розвитку сільських територій України, основними складовими якої є використання комплексного підходу до розвитку економічного потенціалу сільських територій, розвиток інноваційної інфраструктури і створення регіональних модельних центрів розвитку сільських територій України (рис. 4.10).

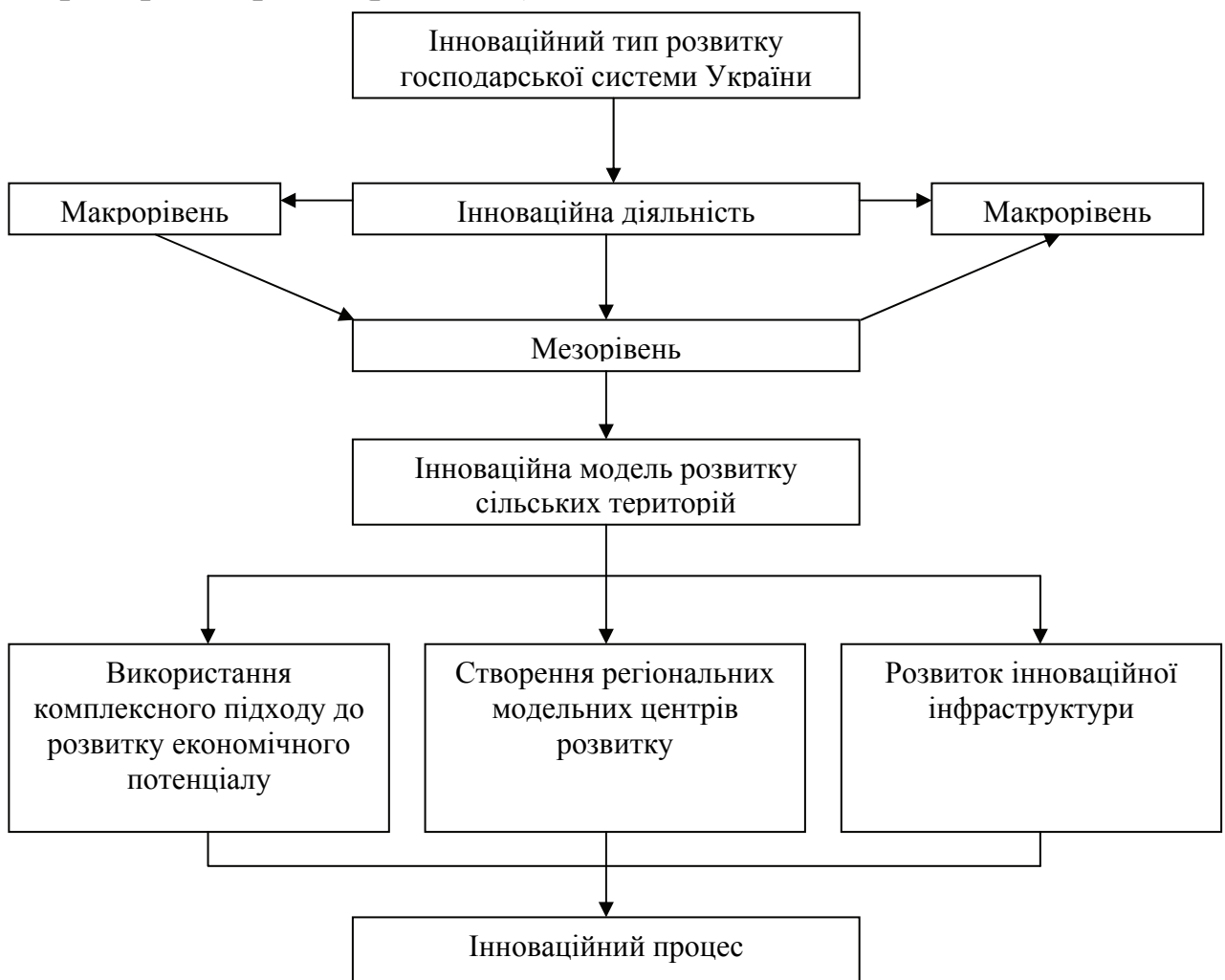

Рис. 4.10. Інноваційна модель розвитку сільських територій України
(власна розробка)

Входження сільських територій в інноваційний процес, на нашу думку, можливе методом «клина», тобто від знань голови – до мешканців сільської місцевості, більш низької ланки (рис. 4.11). Від ширини «клина» залежить потік інформації.

Рис. 4.11. Використання методу «клина» для розповсюдження знань серед мешканців сільських територій (власні дослідження)

Пропонований метод виконує головну місію – обов'язкову участь голови сільської ради та підприємців в інноваційному процесі. Його перевага полягає в тому, що потік необхідних знань та інформації буде постійно «вклинюватися» в розвиток сільської території відповідно до загальнорегіональних вимог програми розвитку села при збільшенні потоку інформації [357, с. 244].

Обґрунтуємо доцільність визначення кожної складової моделі (див. рис. 4.10). Що стосується першої, то в сучасних умовах заходи інноваційного розвитку аграрного виробництва повинні бути доповнені проектами комплексного та стійкого розвитку сільських територій, які включають не лише сільське господарство, але й місцеву промисловість, будівництво, торгівлю, туризм, соціально-побутове обслуговування. Без цього неможливо

підвищити ефективність економіки та покращити умови проживання в сільській місцевості.

Наприклад, у Казанківському районі Миколаївської області розроблено проект будівництва маслоекстракційного заводу, проектною потужністю 2500 т за добу. Завод буде працювати на переробці трьох видів продукції – щільніша, ніж існує в області, система обрушення, а також замкнутий водяний цикл та шумові екрани, що дозволить мінімізувати вплив виробництва на навколишнє середовище. Основними перевагами цього інноваційного проекту для розвитку сільської території є те, що виникне можливість отримати 160–180 нових робочих місць у районі, а також надходження коштів до районного та обласного бюджетів, оскільки юридична особа буде зареєстровано за місцем будівництва заводу [132].

В Очаківському районі Миколаївської області реалізується інноваційний проект «Повітряний парк Очаківський», метою якого є забезпечення потреб району додатковою енергією за рахунок використання такого нетрадиційного джерела, як енергія вітру. Вартість проекту оцінюється від 360 до 380 млн. грн. й окупиться через сім років. Перевагами зазначеного проекту є:

- зменшення використання природного газу на виробництво електроенергії і, як наслідок, поступова незалежність України від зовнішніх джерел енергії для потреб народного господарства;
- використання «зеленого тарифу» – початкова ціна становить 1,20 грн. за 1 кВт (обумовлена високою початковою вартістю будівництва і власне установки), однак поступово вона буде зменшуватися разом з остаточною вартістю станції;
- створення додаткових робочих місць [143].

На Херсонщині, а саме у селищі Козацьке, ТОВ СП «Нібулон» реалізовує інвестиційно-інноваційний проект з відродження Дніпра та Південного Бугу як судноплавних транспортних артерій України. Метою проекту є централізація всіх дніпровських вантажоперевезень компаній та будівництво 10 терміналів загальною потужністю до 600–700 тисяч тонн. Вартість одного елеватора – близько 20 млн. дол. США. Особливістю херсонських терміналів стане забезпечення їх новітнім обладнанням: датськими сушарками продуктивністю 100 т/год. та можливість виводу пилу системою транспортерів безпосередньо в бункери аспіраційної системи; силосами для вологого зерна місткістю по 250 кожен;

англійським устаткуванням для завантаження несамохідних суден потужністю 500 т/год. Соціально-економічне значення цього проекту полягає у наступному:

- можливість здійснювати перевезення по воді практично цілорічно за умови забезпечення буксирним флотом певного льодового класу (компанія має флот такого типу);

- одночасне швартування трьох несамохідних суден на причальній лінії Козацького терміналу довжиною майже 300 м. Біля кожного причалу буде проведено днопоглиблюючі роботи для захисту прибережної зони від розмивання;

- очікується, що це буде не тільки база обміну нібулонівського вантажного флоту, а й місце швартовки пасажирських суден типу «Маршал Рибалко» або «Принцеса Дніпра», адже ці мальовничі історичні місця є дуже привабливими для туристів;

- у рамках проекту передбачено відродження українського судоходства – будівництво пасажирських суден типу «катамаран»;

- реалізація проекту є вигідною для місцевих сільгосптоваровиробників, адже формуватиметься справедлива ціна на окремі зернові культури;

- робота 10 елеваторів дасть можливість за один навігаційний період перевозити близько 2,5 млн. т. зерна, що, у свою чергу, виведе з доріг України 75 тис. вантажівок (а це поліпшення й екології, і стану доріг, і безпечності руху країни);

- з метою забезпечення захисту водного середовища від забруднення буде впроваджено технологію очищення господарсько-побутових стічних вод із використанням ультрафільтраційних біореакторів мембранного типу виробництва «MITSUBISHI»;

- створення додаткових робочих місць: на будівельних роботах буде задіяно до 2,5 тис. робітників, а після вводу в експлуатацію елеватори обслуговуватимуть до 100 працівників;

- розвиток експортної діяльності району та області (будуть оформлятися митні документи на експорт сільгосппродукції в Єгипет, Йорданію та інші країни) [64].

Інноваційний підхід передбачає створення регіональних модельних центрів розвитку сільських територій. У них повинні наглядно відтворюватися моделі – приклади села XXI століття, в яких виробництво й побут побудовані на інноваційних технологіях.

Але саме головне – у них необхідно зосередити інвестиційні ресурси, регіональні і місцеві бізнес-проекти, які привабливі для потенційних сільських підприємців.

Подібні модельні центри вже створюються в Росії. Зокрема, в Алтайському краю в рамках інноваційного проекту «Комплексний розвиток Алтайського Приоб'я», в Белгородській та Свердловській областях, республіці Бурятія [295].

Модель, яка має назву «Нова сільська громада», в Україні вже створена згідно з наказу Міністерства аграрної політики України № 280 від 01.06.2010 [55]. Вона спрямована на розробку та реалізацію демонстраційних програм соціально-економічного розвитку п'яти сільських територіальних громад у п'яти регіонах України, що характеризуються особливостями соціального устрою та ведення господарства: Поліссі (Житомирська область), Карпатському регіоні (Івано-Франківська), Наддніпрянщині (Черкаська), Донбасі (Донецька область) та у Криму.

Метою галузевої програми є розроблення взірцевих моделей соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад на інноваційних засадах, що дає можливість запровадити конкурентоспроможне та екологічнобезпечне сільськогосподарське виробництво, підвищити рівень життя сільського населення, створити комфортні умови проживання на селі і на цій основі забезпечити сталий розвиток сільських територій.

Основними завданнями моделі «Нова сільська громада» є:

- диверсифікація виробництва, підвищення рівня зайнятості сільського населення та зменшення трудової міграції;
- стимулювання створення нових робочих місць і розвитку підприємницької діяльності;
- розвиток партнерства держави, бізнесу і територіальних громад;
- узгодження економічних інтересів держави та суб'єктів господарювання, оптимізація територіально-виробничої та соціальної інфраструктури сільської поселенської мережі;
- формування дієвої системи управління розвитком сільських територій з урахуванням стандартів ЄС щодо мінімізації техногенного впливу виробництва на навколишнє середовище та людину.

Однак вважаємо, що цього явно недостатньо. Такі моделі потрібні в кожному регіоні України.

Інноваційний розвиток сільських територій повинен базуватися на дієвій інноваційній інфраструктурі, що трактується як весь необхідний спектр державних і приватних установ та організацій, які забезпечують розвиток і підтримку всіх стадій інноваційного процесу [236].

Нами розроблено проект інноваційної інфраструктури сільської території (рис. 4.12).

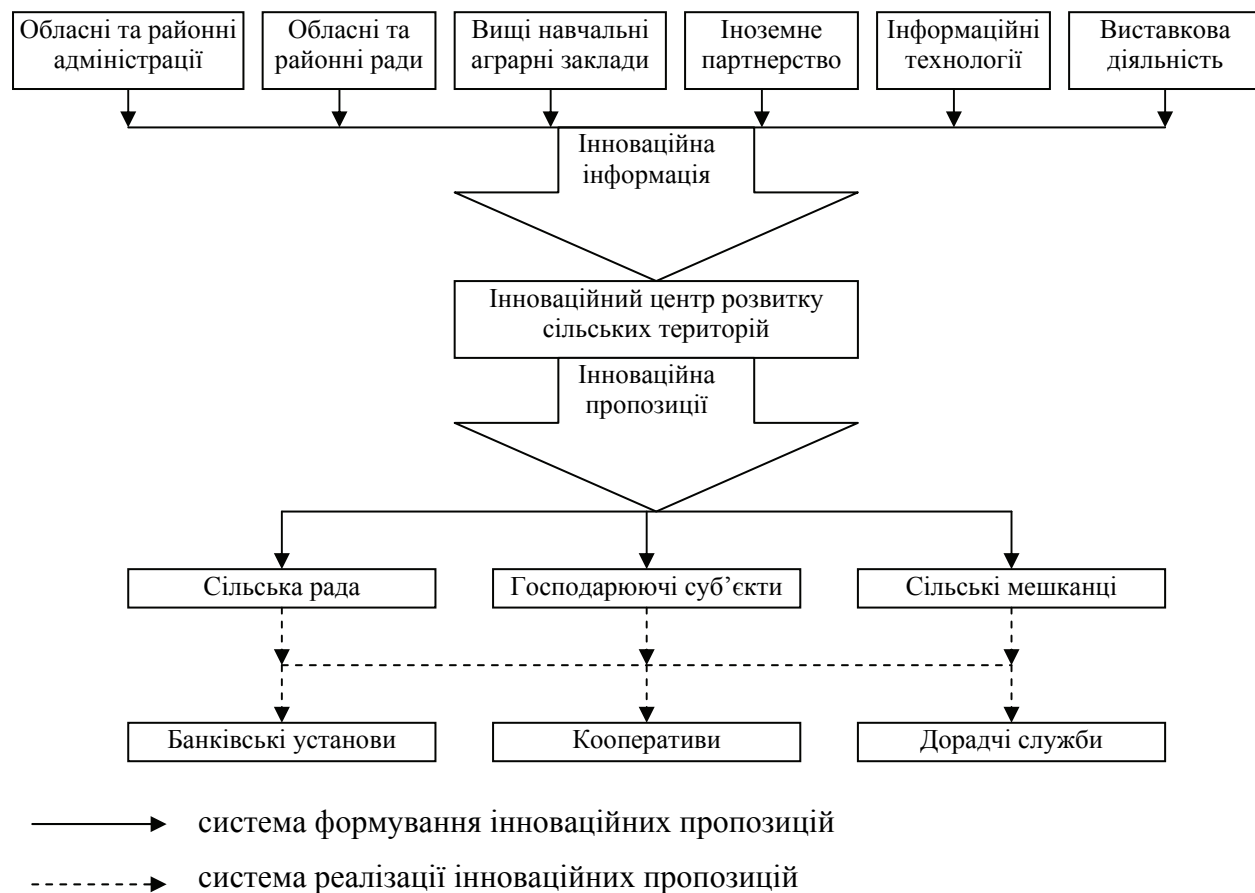

Рис. 4.12. Проект інноваційної інфраструктури сільських територій
(власні дослідження)

Обласні, районні адміністрації та ради повинні активно сприяти інноваційному розвитку сільських територій. Зокрема, вести переговори, підписувати меморандуми з підприємствами, що реалізують інноваційні проекти, проводити прес-конференції за їх участю, а також створювати робочі групи на місцях, які будуть проводити інформаційну роботу не тільки з керівниками задіяних у реалізації того чи іншого інноваційного проекту, а й з населенням та чиновниками на місцях.

В інноваційному розвитку сільській території особливу роль слід відвести аграрним вузам та прикладній науці молоді.

Моніторинг провідних вищих аграрних навчальних закладів України дав змогу визначати їх пріоритети в інноваційному розвитку, зокрема: розроблення нового генетичного матеріалу елітної насінницької та племінної продукції; упровадження біотехнологій, екологічних засобів захисту рослин і тварин; збереження родючості ґрантів; науково-технічне обслуговування будівельного виробництва; розроблення та впровадження альтернативних видів енергії; надання послуг у сфері метрології, стандартизації, контролю за якістю; методичне роз'яснення щодо створення бізнес-інкубаторів, технопарків тощо (дод. Л).

Більшість зазначених розробок аграрних вузів залишаються у межах їхніх лабораторій та дослідних ділянок. Тому вважаємо за необхідне навчальним закладам здійснювати демонстраційну діяльність. У сільській громаді набагато ефективнішими є демонстрація нових технологій на ділянках фермерів та особистих селянських господарствах. Головною метою демонстраційної діяльності є довести фермерам і власникам селянських господарств, як за однакових умов одержати прибуток за рахунок підвищення культури або диверсифікації сільськогосподарського виробництва. Основними завданнями такої діяльності є демонстрація прогресивних технологій, нових культур, сортів, гібридів, порід тварин, проведення практичних семінарів, розповсюдження досвіду.

Однак аграрні вузи в основному приділяють увагу інноваціям аграрного виробництва і фактично зовсім не торкаються інших напрямів розвитку сільських територій України. Вважаємо, що дієвим прикладом у цьому аспекті може стати досвід Санкт-Петербурзького державного аграрного університету, в якому розроблено програму «Царськосільський агротехнопарк: комплексне вирішення кадрових проблем інноваційного стійкого розвитку сільських територій». Вона орієнтована на перехід від техногенно-мегаполістичної до ландшафтно-присадибної урбанізації держави на базі розвитку агромістечок діаметром не більше як 5 км із комплексним розвитком усієї соціальної інфраструктури, освіти й зайнятості населення в місцях проживання [2].

У Мічурінському державному аграрному вузі в Тамбовській області відповідно до рішення аграрного об'єднання держави

створюється національна дискусійна площадка для обговорення проблем формування середнього класу в російських селах [296].

Вагому роль у забезпеченні інноваційного розвитку сільських територій займає інтелектуальний потенціал. Саме творчі кадри необхідні зараз селу, тому сучасна система освіти повинна їх готувати. Одним із заходів виявлення таких особистостей є проведення конкурсу студентських робіт з тематики розвитку сільських територій, адже переважна більшість студентів вищих аграрних закладів є вихідцями з сіл України і кому, як не їм, знати найболючіші питання розвитку їхньої місцевості. Цікавим також є погляд молоді щодо пропозицій подальшого розвитку рідного села.

Вважаємо, що виявлення і виховання креативних особистостей повинно стати завданням вищої освіти, яка має базуватися на державній кадровій політиці.

Необхідно створити за участю навчальних закладів інноваційні центри розвитку на місцях, які б займалися формуванням бази даних для інформаційного забезпечення циклу інноваційної діяльності, розробкою інноваційного дайджесту і проведенням постійних спеціалізованих курсів та семінарів.

Слід зазначити, що великий, практично не використаний інноваційний потенціал має система кооперації. Вона може бути розповсюджена на всі сфери життєдіяльності сільських мешканців: виробництво, переробку, закупівлю, збут сільськогосподарської продукції, житлове будівництво, розвиток підприємництва.

Ефективність кооперативних структур підтверджує світова практика. Так, мережа кооперативів, що покликані забезпечувати ефективний збут продукції, існує у країнах Західної Європи, а в США такі формування становлять стрижень ланцюга експорту сільськогосподарської продукції. Реалізація основних видів сільськогосподарської продукції відбувається в розвинених країнах саме через кооперативні об'єднання (табл. 4.2).

Отже, розвиток мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів сприятиме не тільки підвищенню прозорості каналів реалізації продукції на внутрішньому ринку, зменшенню витрат сільгоспвиробників та зростанню інтенсивності просування продукції, але й допоможе збільшити обсяги та ефективність експорту аграрної продукції.

**Обсяги оптової реалізації сільськогосподарської продукції через
кооперативно-асоціативні об'єднання***

Країна	Зерно і зернопродукція	Молоко та молокопродукція	М'ясо і м'ясопродукція	Ресурсне постачання
Швеція	75	80	60	90
Данія	...	90	92	...
Фінляндія	...	92	75	50
Нідерланди	45	35	85	82
Франція	70	50	...	23
Німеччина	55	30	60	57
Канада	45	63	20	59
США	32	43	20	86

* Джерело: [233].

Як свідчить практика Канади, Італії, Данії, Франції, об'єднання сільськогосподарських товаровиробників у кооперативи на рівні регіону недостатньо (дод. М). Для того, щоб кооперативи відігравали роль не тільки агентів товаровиробників, але й носіїв певних управлінських повноважень щодо реалізації державної аграрної політики, необхідно створювати об'єднання кооперативів більш високого рівня. Таке групування відповідає міжнародному принципу кооперування серед кооперативів.

На нашу думку, формування об'єднань кооперативів різних рівнів повинно відбуватися знизу вгору. Тому першим кроком має бути поширення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на рівні регіонів, а вже згодом – ініціювання створення продуктових та парасолькових об'єднань.

Функціонування кооперативів у США значною мірою вплинуло на формування справедливого розподілу доходів від реалізації сільськогосподарської продукції між учасниками аграрного ринку. Зокрема, частка сільгосптоваровиробників у виручці від реалізації кінцевої продукції становить 27%, переробних підприємств – 33, транспортних – 5, зайнятих оптовою торгівлею – 10 і роздрібною – 25%.

Особливо актуальною проблема нерівномірності розподілу доходів між виробниками та посередниками простежується на ринку зерна. На нашу думку, збільшення кількості обслуговуючих кооперативів на території регіону сприятиме зростанню прибутковості саме сільськогосподарських виробників, які

матимуть змогу здійснювати розширене відтворення і таким чином підвищувати свою конкурентоспроможність.

Доцільність активізації кооперативних процесів в аграрному секторі підсилюється тим фактом, що обслуговуючий кооператив є не новою структурою і вже зарекомендував себе в історії українського сільського господарства. Так, кооперативний рух набув бурхливого розвитку ще у 20-30-х рр. ХХ ст. у Галичині, завдяки чому підприємці могли не тільки ефективно здійснювати виробництво продукції, але й експортувати її. Плідною й активною була і наукова діяльність у цій сфері. Це дає підстави стверджувати, що українська кооперація зробила свій внесок у теорію світового кооперативного руху. Наводимо кооперативні принципи, затверджені Міжнародним кооперативним альянсом, а також ті, що визначали специфіку української кооперації – оптимальний розмір кооперативів, ідейність членів кооперативу, опора на власні сили (рис. 4.13).

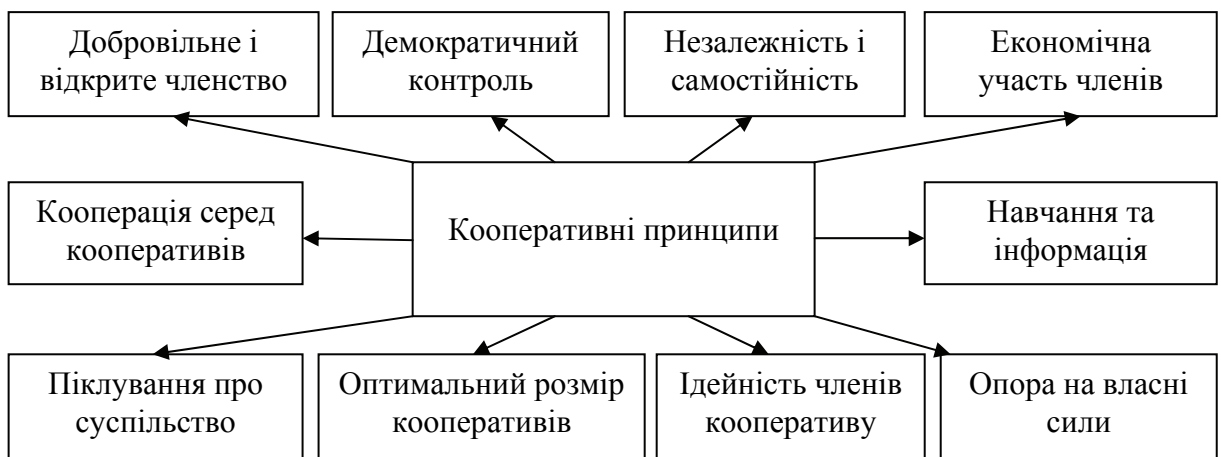

Рис. 4.13. Система загальноприйнятих кооперативних принципів з урахуванням досвіду української кооперації [451]

Сьогодні розвиток процесів кооперації у Миколаївській області (поряд з Чернігівською і Кіровоградською областями) відзначається як незадовільний, натомість, в Автономній Республіці Крим, Житомирській, Хмельницькій, Сумській, Вінницькій областях формування обслуговуючих кооперативів є поступовим, але стабільним.

Повільне поширення обслуговуючих кооперативів у Миколаївській області певною мірою можна пояснити недостатньо високою ефективністю цих структур та низьким рівнем інформованості сільськогосподарських товаровиробників. З нашого

погляду, усвідомлення наведених вище принципів дасть змогу не тільки вдосконалити діяльність існуючих кооперативів регіону, але й стимулювати створення нових структур.

Ініціаторами формування обслуговуючих кооперативів повинні бути сільськогосподарські товаровиробники. Саме тоді, на наше переконання, можна очікувати найбільшої віддачі від кожного з членів, а отже, й ефективності структури загалом. Проте на практиці ініціатори зустрічаються з проблемою браку фінансових ресурсів, тому державна підтримка кооперативів є гостро необхідною. Постановою Кабінету Міністрів України № 557 від 3 червня 2009 р. затверджено «Державну цільову економічну програму розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 року» [86], згідно з якою передбачено надання державної фінансової підтримки для придбання нової вітчизняної техніки та обладнання. Порядок використання коштів, загальний обсяг яких становив 2009 р. 90 млн. грн., базувався на умові, що підтримка надається кооперативу у розмірі 90% від вартості сільськогосподарської техніки. У 2010 р. пропонувалася відповідно лише 30%-на компенсація.

Крім зменшення обсягу державної фінансової підтримки, перешкодою для залучення нових членів кооперативів, зокрема сільського населення, є подвійне оподаткування – необхідність сплати членами податку з доходів фізичних осіб, а кооперативами – податку на прибуток. Сьогодні лише 5–7% обслуговуючих кооперативів є неприбутковими організаціями, решта вимушені сплачувати податки.

Альтернативу державному фінансуванню діяльності обслуговуючих кооперативів становлять інвестиції великих компаній, зацікавлених в якісній сировині. Так, проект створення обслуговуючих кооперативів ініціювала компанія «Данон-Україна» у співдружності з Міжнародною добродійною організацією «Heifer International Ukraine» (HIU) за підтримки держадміністрацій Херсонської, Кіровоградської, Запорізької областей і Криму. Проект передбачає надання виробникам молока фінансової та інституціональної підтримки (тренінги, консультації, майстер-класи), а також забезпечення необхідною технікою, включаючи установки для охолодження молока, аналізатори його якості.

На створення та підтримку 20 обслуговуючих кооперативів, кожен із яких об'єднує більше ніж 50 сімей, організатори проекту

виділяють 1 млн. євро. Передбачено також фінансову підтримку для вирішення більш масштабних завдань — створення пунктів штучного запліднення тварин, окультурення пасовищ. У рамках проекту 250 сільських сімей одержать сучасні доїльні апарати, які передаватимуться із двору в двір, отже, у результаті ними користуватимуться понад 1000 сімей кооператорів.

Слід підкреслити, що реалізація зазначеного проекту підвищить конкурентоспроможність як переробного підприємства — компанії «Данон-Україна», так і сільськогосподарських виробників. У той же час для виробників-членів кооперативу існує ризик стати певною мірою залежними від компанії-ініціатора проекту. Вважаємо, що такий кооператив повинен розвивати й інші канали реалізації продукції, зокрема експортні.

Зважаючи на те, що розвиток обслуговуючих кооперативів є нерівномірним у регіонах України, можна зробити висновок, що значну роль у стимулюванні цих процесів відіграють місцеві органи влади. Хоча, як свідчить світова практика, все, що потрібно кооперативу від держави для нормального функціонування, — це дозвіл на його створення.

Нами розроблено модель функціонування сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу зі зберігання, доробки та маркетингу зерна під назвою «Єдність» на прикладі Миколаївської області (дод. Н). Учасниками кооперативу можуть бути дев'ять фермерських господарств, розташованих у смт Веселинове Веселинівського району. На наш погляд, кооперація лише фермерських господарств є доцільною, оскільки умова успішного функціонування обслуговуючого кооперативу полягає в однорідності членів за розміром та розвитком.

Головою правління ми пропонуємо призначити найманого працівника, оскільки, на нашу думку, керівник фермерського господарства не в змозі здійснювати керівництво одночасно двома суб'єктами господарювання. Тому вважаємо, що варто сформувати служби маркетингу, оскільки метою обслуговуючого кооперативу є ефективна експортна діяльність щодо зернових культур.

Одним з перших кроків функціонування обслуговуючого кооперативу «Єдність» має бути формування матеріально-технічної бази для приймання, зберігання, доробки і транспортування зернових культур. З метою спрощення цього завдання доцільно скористатися державною допомогою. Так, для ефективної роботи

кооперативу слід придбати електронні ваги, які забезпечують потрібні межі зважування з необхідною точністю, та дають можливість документувати операції за допомогою комп'ютера, чим попереджують зловживання персоналу та покупців.

Вартість такого обладнання зі встановленням та монтажем становить 300 тис. грн. Сьогодні держава передбачає компенсацію вартості устаткування у межах 30%, тому кооператив повинен сплатити, 210 тис. грн. З урахуванням розподілу цієї суми між його учасниками кожне фермерське господарство має внести лише 23,3 тис. гривень.

На наш погляд, функціонування сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Єдність» на істинно кооперативних засадах сприятиме формуванню ефективного експорту фермерськими господарствами-учасниками кооперативу, а отже, підвищенню їх конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Активному інноваційному розвитку сприяє також іноземне партнерство. Так, у Жмеринському районі Вінницької області реалізується програма «Хайфер Проджект Інтернешнл», штаб-квартира якої розташована у США, місті Літл Рок штату Арканзас. Від початку своєї діяльності у світі ця організація разом із партнерами допомогла близько 7 мільйонам селянських родин у 128 країнах світу та 38 американських штатах створити пункти штучного осіменіння.

Ключові принципи роботи організації, на основі яких ґрунтується діяльність програми, здобули високе визнання, популярність і розуміння як серед учасників проектів, так і багатьох донорів. Протягом усіх років у програмі «Хайфер Проджект Інтернешнл» приділяється велика увага тендерним питанням, рівності прав членів родини та зміцненню сім'ї при впровадженні кожного проекту. З 1994 року – початку діяльності програми в Україні, у нашій державі започатковано 40 проектів, зокрема в АРК, Львівській, Закарпатській, Івано-Франківській, Тернопільській, Кіровоградській, Дніпропетровській, Вінницькій та інших областях. На стадіях розробки та затвердження знаходиться проекти для громад кількох областей. У планах – поширення допомоги потребуючим громадам на всій території України.

Нині майже 2200 сільських родин, об'єднаних у сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи або громадські

організації з багатьох регіонів України, отримали племінну худобу, тренінги та іншу технічну допомогу, упроваджуються в життя агроекономічні проекти. Важливими компонентами кожного проекту є навчання ефективним методам господарювання, навикам підприємництва, сприяння розвитку зеленого туризму, використання інноваційних технологій.

Кооперативи Жмеринського району Вінницької області здебільшого багатofункціональні, що дає можливість їм витримувати конкуренцію. Вони займаються покращенням генетичних показників худоби через закупівлю високопродуктивних тварин, організацію роботи пунктів штучного запліднення. Організовано пункти прийому молока від населення за значно вищими цінами за рахунок вмісту жиру та його якості. Всі пункти обладнано охолоджувачами, які виготовляються в Жмеринці на місцевому заводі. На цьому ж заводі ПП "Монтаж сервіс" виготовляються установки з виробництва соєвого молока і пасти, які з успіхом використовуються обслуговуючими кооперативами.

В інноваційному розвитку сільських територій особлива роль відводиться і дорадчим службам. Проведений моніторинг діяльності більшості дорадчих служб України свідчить, що переважно вона спрямована на вирішення проблем агротоваровиробників. Однак вважаємо, що ці служби повинні бути універсальними, тобто працювати над комплексним вирішенням проблем розвитку сільських територій, а саме: надання консультацій сільгосптоваровиробникам із технологічних, економічних, юридичних та інших питань; практичної допомоги у створенні та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, кооперативних агроторгових домів, сільських комунальних підприємств, кредитних спілок, суб'єктів малого й середнього бізнесу; кваліфікованої допомоги сільській громаді в розробці комплексних програм соціально-економічного розвитку села та всебічне інформаційне забезпечення.

Виставкова діяльність також стимулює інноваційний процес сільських територій. Єдиною проблемою є одержання інформації про ту чи іншу виставку, а також її відвідування. Саме тому вважає, що однією із функцій запропонованих нами інноваційних центрів розвитку сільських територій є інформування про періодичність проведення різноманітних виставок як на регіональному, так і

державному рівнях. Також у місцевих бюджетах необхідно виділити окрему видаткову статтю на погашення витрат працівників сільської ради, пов'язаних із відвідуванням виставкових заходів щодо розвитку сільських територій.

Ефективному інформаційному обміну інформацією сприятиме створення Всеукраїнської мережі сільських територій, яка буде пов'язана вже з існуючою Всесвітньою мережею сіл. Такий інноваційний проект матиме не лише місцеве значення, а й глобальне. Це дасть змогу сільським мешканцям знайомитися з існуючими проблемами інших населених пунктів та шляхами їх вирішення, здійснювати активну рекламу села відносно розвитку сільського туризму, інших форм малого бізнесу, швидше знаходити партнерів, переймати досвід управління розвитком сільських територій тощо.

Однак для реалізації цього заходу потрібно забезпечити сільських жителів персональними комп'ютерами та провести курси щодо їх використання. На превеликий жаль, більшість працівників сільських рад та й взагалі мешканці сіл на володіють практичними навичками щодо користування персональними комп'ютерами. Вирішити це питання можливо за рахунок державної підтримки, як це відбувається в Казахстані. Першим у країні «електронним селом» стало Кокпекти Карагандиської області. Акім цього округу може спілкуватися з жителями села виключно через Інтернет. Якщо раніше він проводив прийом громадян, то зараз вони надсилають свої прохання або інформацію на електронну адресу [15].

Отже, затвердження інноваційної моделі розвитку сільських територій – один з найважливіших системних факторів ефективності використання економічного їх потенціалу та підвищення рівня конкурентоспроможності.

4.4 Європейський досвід розвитку сільських територій та ефективного використання їх економічного потенціалу

Розвиток сільських територій є одним з пріоритетних напрямів стратегій більшості країн світу. Зважаючи на існуючі проблеми в Україні, доцільним є вивчення зарубіжного досвіду регулювання розвитку сільських територій, зокрема країн Європейського Союзу.

Економічна підтримка програм розвитку сільських територій ЄС відіграє значну роль у позитивних перетвореннях сіл. Метою політики ЄС є вирішення проблем, що стають перед населенням, яке проживає на сільських територіях, а також ефективне використання їх потенціалу. Для цього Радою Європейського Союзу періодично затверджуються стратегії розвитку сільських територій, в яких визначаються основні пріоритети, завдання державних та регіональних органів влади, а також джерела фінансування необхідних заходів. Основний акцент робиться на таких напрямках:

сприяння розвитку сільського і лісового господарства (основні заходи полягають у модернізації ферм, сприянні переробці й маркетингу; життєздатність ферм буде підкріплена допомогою молодим фермерам при заснуванні господарства і створенням умов для раннього виходу на пенсію). Уперше лісне господарство визнане суттєвим аспектом розвитку сільських територій і вживаються заходи щодо його підтримки з огляду на значення для довкілля;

сприяння зростанню конкурентоспроможності сільської місцевості. Основна мета полягає у підтриманні рівня життя сільських громад, сприянні диверсифікації і створенню нових видів діяльності. Вживаються заходи щодо створення нових джерел доходів і робочих місць;

збереження довкілля та унікального європейського сільського культурного спадку [235].

Проаналізуємо досвід Польщі щодо розвитку сільського господарства та його вплив на функціонування сільських територій. Займаючи 8-ме місце у Європі за кількістю населення (38 млн. чол.), після вступу до Євросоюзу Польща посіла 2-ге місце в Європі за кількістю сільгоспвиробників – понад 2,5 млн. з площами сільгоспугідь від 1 до 15 га і стала помітним експортером екологічної агропродукції. І це при тому, що ґрунти в Польщі не досить родючі.

У поляків є чому повчитися, адже Україна, на жаль, стоїть тільки на початку того шляху до успіху, який Польща вже пройшла. Ще перед вступом до Євросоюзу Польща в рамках програми SAPARD вона отримала від нього багатомільйонну підтримку на нівелювання різниці між власним аграрним сектором та європейським [235].

Основний принцип державної політики, який діє у Польщі нині – частина коштів, що отримують сільгоспвиробники, спрямовується на розвиток сільських територій. Це, зокрема, розвиток сільської інфраструктури (дороги, комунікації, спортивні споруди, школи, дитсадки і т.д.), екологічні технології утилізації відходів, відновлення природних ресурсів, збереження культурної спадщини та національних традицій. В Україні ж досить часто агрофірма-інвестор, що отримує на орендованих у селян земельних паях багатомільйонні прибутки, не виділяє коштів на ремонт дитсадка, ФАПу, сільської дороги чи інших нагальних потреб сільської громади і ніякими законними методами її до цього не зобов'язує. З іншого боку, польська держава дотує сільгоспвиробників, як це прийнято у цивілізованому світі. Щороку аграрії отримують 503 злотих за кожен гектар сільгоспугідь (1 злотий – 2,5 грн.). Крім того, існує чимало секторних програм, які в значних розмірах фінансуються з бюджету Євросоюзу чи Польщі. Наприклад, Фонду розвитку сільських територій за останні роки виділено 13,2 млрд. євро. На секторну операційну програму (2004–2009 рр.) надійшло 5,42 млрд. євро; плановий розвиток сільських територій протягом 2004–2006 років (320 тисяч бенефіціантів-отримувачів) – 2,79 млрд. євро.

У Польщі створено кілька державних інституцій, які адмініструють розвиток аграрного сектору і сільських територій (чого поки що немає в Україні). Зокрема, Агенція реструктуризації і модернізації сільського господарства, що існує з 1994 р., відповідає за ефективне використання коштів на ці цілі. Так, протягом 2007–2013 рр. вона адмініструє програми «Поліпшення конкурентоздатності сільського господарства і лісівництва», «Поліпшення навколишнього середовища і сільських територій», «Поліпшення якості життя сільських територій». У рамках цих програм, зокрема, надається стартовий капітал для фермерів під низькі банківські відсотки, на оплату дорадницьких послуг, кредити на закупівлю нової сільгосптехніки, створення обслуговуючих кооперативів, заліснення земель, що постраждали від катастроф, достроковий вихід на пенсію тощо. Україна вже не один рік «завмирає» в очікуванні скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення, адже може втратити останнє, чим іще володіє.

У Польщі земля давно є товаром. Вироблена чітка державна концепція продажу, немає зловживань, а відтак і небезпеки, що землю скуплять «скоробагачки» чи іноземці.

Досить цікавим є досвід Агенції аграрної нерухомості Польщі (ААН), що діє з 1991 року. Земля, яка належала радгоспам, перейшла у відання агенції. Її продають після колективного рішення конкурсної комісії, але не більше ніж 300 га в одні руки, тобто одній фізичній особі, яка має сільгоспосвіту, проживає в цій місцевості, та в першу чергу для розширення сімейних фермерських господарств. Середня ціна 1 га землі – 14 900 злотих (немала). Поляки для таких придбань беруть кредити на тривалий строк, але під символічні проценти. Продаж землі нині є домінуючою, а оренда – занепадаючою формою роботи ААН. До речі, ті, хто орендує землю, платять орендну плату не грошима, а збіжжям, наприклад, 3 ц пшениці з кожного гектара.

В Україні дещо інша ситуація з приватизацією землі. Але науковці-економісти давно пропонують, щоб держава викупила в селян розпайовану землю, а далі можна скористатися досвідом наших східних сусідів. Агентство аграрного ринку (ААР) – фінансовий агент Євросоюзу. Структура видатків ААР досить обширна: інтервенційна діяльність (закупівля продуктів для продажу в разі ажіотажного попиту та підвищення цін), популяризація сільгосптоварів, розвиток і підтримання внутрішнього ринку, формування в суспільстві навичок здорового харчування (безкоштовні програми «Склянка молока» та «Фрукти» для учнів 1–3 класів), доплати сільгоспвиробникам (7500 євро на три роки кожному), продовольча допомога малозабезпеченим верствам населення (скажімо, 2010 р. 4 млн. поляків отримали безплатно набори з 20 продуктів на суму 100 млн. євро), секторні програми підтримки (бджолярство, цукрова промисловість), виплата експортних субсидій.

Велику увагу Польща приділяє безпеці продовольства. Там діє Продовольчий кодекс (кодекс аліментаріус) – збірник норм і правил щодо виробництва продовольства [235].

Наведені приклади та факти ілюструють стан польського сільського господарства та його вплив на розвиток сільських територій. Україна рухається аналогічним шляхом до ЄС. Сподіваємось, і українських сільгосптоваровиробників, і жителів сільських територій очікує сприятливе функціонування.

Мешканці села Хаусі (Китай) займаються промисловістю на колективному підприємстві. В селі зосереджено 80 текстильних, металургійних та інших сучасних підприємств, які дають роботу 35 тис. місцевих жителів та 25 тис. приїжджих, експортують тканини, одяг, взуття ручної роботи, зокрема в США та Японію. Важливою складовою економіки Хаусі є туризм (щороку приїжджають 2 млн. туристів). Щорічний дохід економіки села перевищує 2,4 млрд. дол. США, або по 9 тис. дол. у розрахунку на одного його жителя (в Україні – 6 тис. дол.).

Хаусі – це акціонерне товариство, членом якого є кожний його житель. На кожну родину припадає акцій на суму 3–10 млн. юанів. Статки кожної сім'ї сягають від трьох (у бідняків) до сотень мільйонів юанів (1 грн. – 1,2537 юанів). Основними доходами мешканців села є: середньомісячна зарплата 1,5 тис юанів; кожного року адміністрація поселення, яка керує життєдіяльністю і розподілом заробленого, 20% прибутку ділить порівну між усіма його мешканцями, у т.ч. малими дітьми (від 100 до 400 тис. юанів на душу); надання щорічної грошової допомоги в розмірі 3 тис. юанів та 150 кг рису.

Усі мешканці села забезпечені житлом площею 400–600 м², усі дороги заасфальтовані, вулиці добре освітлені. Медичне обслуговування та середня освіта безкоштовні [341].

Щоб життя селян не поступалося за комфортом містянам, щоб у людей була мотивація жити і працювати в сільській місцевості, слід скористатися досвідом Білорусії щодо створення агромістечок. На це держава витрачає колосальні засоби: за три останні роки – близько 18,5 трлн. білоруських рублів, або близько 9 млрд. дол. США. Загальна ж сума витрат з урахуванням засобів організацій і установ, дорожніх та інноваційних фондів перевищує 45 трлн. рублів, що еквівалентно 21 млрд. дол. США. Агромістечка – це зразкові в усіх відношеннях поселення, які рівномірно розподілені по регіонах країни. Створюються вони в адміністративних центрах сільрад і центральних садибах сільгоспорганізацій, де більша кількість населення і зосереджена переважна чисельність об'єктів соціальної і виробничої інфраструктури. Така схема не випадкова. Вона дає змогу оптимізувати сільське розселення, скорочує радіус обслуговування населення установами й організаціями соціальної інфраструктури, забезпечує вищий рівень життя сільського населення, створює основу для поліпшення демографічної ситуації.

Кожне агромістечко має свою неповторну зовнішність, але у всіх створена інфраструктура, що забезпечує соціальні стандарти населенню, яке там проживає, і мешканцям прилеглих територій. Це означає, що в кожному з них є центральне і локальне водопостачання (холодне і гаряче), центральне газопостачання, вулиці з твердим дорожнім покриттям, об'єкти телефонного зв'язку, магазини, дошкільні установи і школи, спортивні об'єкти і споруди, амбулаторії, об'єкти придорожного сервісного обслуговування, установи культури та інше.

За три роки з початку реалізації названої програми побудовано 24 тис. 472 будинки, причому для селян вони виділяються безкоштовно; 95,7% сільських населених пунктів забезпечено стаціонарним або мобільним зв'язком; реконструйовано і відремонтовано 7,8 тис. км місцевих автомобільних доріг. Крім того, створено 412 установ дошкільної освіти нового типу – дитячі сади-школи, відкрито 67 гімназій і ліцеїв, організовано 199 лікарень сестринського відходу, створено 118 якісно нових сільських установ культури, 14 районних і сільських будинків ремесел, комп'ютеризовано 536 великих сільських бібліотек із підключенням їх до мережі Інтернет. Відкрито 281 новий комплексний приймальний пункт з побутового обслуговування, відновлено роботу магазинів у 496 населених пунктах і відкрито 208 нових торгових об'єктів.

Добробут жителів агромістечок безпосередньо залежить від рівня розвитку виробничого сектору, насамперед сільськогосподарських організацій. Останніми роками у великих масштабах здійснюється реконструкція тваринницьких і зерносушильних комплексів, молочно-товарних ферм, теплиць.

Заслужує на увагу і досвід Казахстану. Аналіз проведеного моніторингу соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів за 2010 р. свідчить про динаміку зростання їх кількості з високим потенціалом розвитку. За станом на 1 січня 2011 р. у Казахстані нараховувалося 7002 сільські території, із них 2610 відповідає високому (порівняно з 2004 р. їх кількість зросла на 1406, а з 2008 р. – на 137), 4 258 – середньому, 102 – низькому потенціалу розвитку і 32 – без населення.

У 2009 р. розвиток соціальної інфраструктури сільських населених пунктів профінансовано в розмірі 89,9 млрд. тенге, у тому числі із республіканського – 42,3, місцевих бюджетів – 42,7 та

інших джерел – 4,9 млрд. тенге. Це забезпечило здійснення будівництва, реконструкції і капітального ремонту 867 освітніх закладів, 444 – медичних установ і 239 об'єктів культури, спорту і туризму.

На розвиток інженерної інфраструктури сільських територій 2009 р. направлено 140,4 млрд. тенге, у тому числі 54,1 – із республіканського, 50,8 – місцевих бюджетів, 35,5 млрд. тенге – з інших джерел. Це дало змогу побудувати, реконструювати і здійснити капітальний ремонт 349 об'єктів водозабезпечення, 914 км автодоріг місцевого значення, 2 574 об'єктів сільського електрозабезпечення і 73 – газозабезпечення.

У рамках п'ятого напрямлення «Дорожньої карти» «Соціальні проекти в селищах, аулах (селах), аульних (сільських) округах» 2010 р. охоплено 455 проектів вартістю 5 809,4 млн. тенге, у тому числі з республіканського бюджету – 3 610,0, місцевих бюджетів – 2 199,4 млн. тенге. Із них по: капітальному ремонту – 60 проектів на загальну суму 2 029,6 млн. тенге; поточному ремонту об'єктів культури – відповідно 98 і 482,; поточному ремонту доріг – 58 і 509,2; благоустрою сільських територій – 199 проектів на загальну суму 2 136,7 млн. тенге. При цьому додатково створено 8375 робочих місць.

З метою збільшення рівня доходу, зниження бідності, розвитку індивідуального й сімейного підприємництва жителі сільських територій отримали 287 мікрокредитів на суму 108,3 млн. тенге (із них домогосподарствам – 15 на суму 2,8 млн. тенге), у тому числі 272 мікрокредити на суму 105,6 млн. тенге – із середнім рівнем доходу.

Досвід високорозвинених країн свідчить, що аграрний сектор економіки є одним з основних чинників стабілізації соціально-економічних відносин як у регіонах, так і країні загалом. За результатами опрацювання статистичної інформації виявлено істотну нерівномірність соціально-економічного розвитку регіонів України, а відповідно, і сільських територій, що зумовлює актуальність дослідження можливих ефективних шляхів його здійснення в нових умовах, пов'язаних із остаточним оформленням на державному рівні стратегічного курсу України на євроінтеграцію. Згідно з вимогами стандартів ЄС, одним із пріоритетних напрямів розвитку України стає підвищення ефективності сільського господарства як основного чинника

розвитку сільських територій. Оскільки сільськогосподарське виробництво й надалі залишається головною сферою діяльності на селі, закономірним є зростаючий інтерес учених-економістів до проблем розвитку сільськогосподарських підприємств у контексті вирішення проблеми ефективного розвитку сільських територій.

Що стосується загального розвитку аграрного виробництва, то вважаємо необхідним його розвиток на основі самоврядних господарських об'єднань в Україні. Доцільність організації та прийняття спеціального законопроекту для створення правової основи організаційних перетворень у напрямі розвитку самоврядування в агропродовольчій сфері підтверджується зарубіжним досвідом.

Аграрне виробництво Канади являє собою приклад того, як країна з відносно несприятливими порівняно з найближчим сусідом та конкурентом – США агрокліматичними умовами зайняла провідне місце у світі серед країн-експортерів багатьох видів сільськогосподарської продукції. Досягнення рівня розвитку є результатом поєднання активної позиції та кооперативних ініціатив фермерів із виваженою та ефективною аграрною державною політикою. У Канаді основою взаємодії держави, первинних сільськогосподарських товаровиробників та переробників сільгосппродукції є постійне та дружнє партнерство.

В країні функціонує складна багаторівнева структура галузевих об'єднань, організованих на кооперативно-асоціативній основі. Адміністративно-територіальним рівнем, на якому сконцентрована більшість повноважень, необхідних для задоволення інтересів сільськогосподарських товаровиробників, є провінція.

Закон Канади «Про сільськогосподарські продуктивні агентства» (Farm Products Agencies Act, 1985 р.) визначає правові основи створення та функціонування провінційних маркетингових агентств і агентств із просування продовольства і досліджень. Згідно з цим законом, на провінційному рівні створюються продуктивні асоціації за видами сільськогосподарської продукції, в які входить переважна більшість товаровиробників даного виду продукції. Ці асоціації організовані на кооперативно-акціонерних принципах. Через асоціації спрямовуються субсидії і дотації від федерального та провінційного урядів сільськогосподарським товаровиробникам, надаються гарантії міністерства по кредитах

Сільськогосподарської кредитної корпорації або комерційних банків.

Для організації та адміністрування акумуляції продукції від товаровиробників-учасників та її подальшого просування на ринок при асоціаціях створюються торгові управління, які домовляються з переробниками або іншими учасниками про ціну, якість, умови поставки та оплати продукції сільгосптоваровиробників; формують партії товарів від товаровиробників; контролюють розрахунки між виробниками та покупцями продукції.

Асоціації низового рівня виконують роль провінційних філіалів.

За видами продукції, які мають стратегічне значення для економіки держави (зерно, молоко та продукція птахівництва), створені федеральні корпорації, торгові управління й агенції, що функціонують згідно з окремими загальнодержавними законодавчими актами (Канадське пшеничне управління, Канадська молочна комісія та Канадські агенції з торгівлі яйцями, бройлерними курчатами, м'ясом курей та м'ясом індиків).

У Канаді з 2003 року укладаються 5-річні федерально-провінційно-територіальні угоди з сільського господарства (на 2003–2008, 2009–2013 рр.). Розподіл фінансування програм у рамках угод становить 60 : 40 відповідно від федерального та провінційних і територіальних бюджетів.

Основою продовольчої та сільської індустрії в Данії є приватна власність, а сільського господарства – датська родина. Державні підприємства в аграрному секторі країни відсутні й держава не бере участі на паях у створенні кооперативів, кредитних та інжинірингових структур. Тому роль держави у формуванні державно-приватного партнерства скоріше полягає у створенні умов для розвитку кооперації шляхом надання певних пільг (Данія є типовим представником скандинавської групи країн: Швеції, Норвегії, Фінляндії з традиційно високим рівнем кооперації. Кооперація здійснюється за функціональним принципом (виробничі, переробні, збутові кооперативи тощо). Кооперативи мають пріоритет на продовольчому ринку, у кредитуванні та оподаткуванні.

Майже всі фермери країни є співвласниками одного чи декількох кооперативів, мають можливість впливати на

ціноутворення і беруть участь у прибутку, що утворюється на стадії переробки і реалізації сільгосппродукції.

Фермерські кооперативи створили низку кооперативних компаній для організації матеріально-технічного постачання виробництва, лізингу і технічного обслуговування техніки, а також закупівлі на фермах готової продукції, її подальшої переробки і реалізації, у том числі на експорт.

Близько 50% засобів виробництва для фермерських господарств забезпечується через кооперативні постачальницькі організації, та понад 75% усієї продукції переробляється і продається кооперативними збутовими формуваннями.

В АПК Данії функціонує близько 300 кооперативних спілок, союзів і асоціацій, сформованих фермерами на національному, регіональному і місцевому рівнях. Кооперативні об'єднання переробляють і реалізують 93% молока і молочних продуктів, 92 – вершкового масла, 87 – сиру, 93 – свинини, 65 – яловичини, 61% продуктів птахівництва і т.д. Так, переважна частина молока переробляється на великих молокозаводах, які належать фермерським кооперативним об'єднанням (кооперативна компанія «МД Фудз» – більше ніж 60% і «Клевер Мэлк» – близько 20%).

Чотири провідні сільськогосподарські кооперативні організації Данії координують діяльність усіх кооперативів: Федерація датських кооперативів, Федерація датських фермерських союзів, Об'єднання малих фермерів, Сільськогосподарська рада. Кооперативи мають податкові переваги порівняно з приватними компаніями.

Французька економіка базується на активній участі як держави, так і приватних осіб. Франція характеризується наявністю складної системи об'єднань і потужним приватно-громадським сектором в управлінні агропродовольчою сферою країни, причому розвиток кооперативного руху стимулюється через податкові пільги.

У ланцюгу «виробництво–переробка–торгівля» міжпрофесійні об'єднання з'явилися після формування в кожній сфері асоціацій, союзів, кооперативів. З часом їх кількість істотно збільшилася й виникла проблема діалогу, представництва інтересів операторів, різних ланок виробництва продовольства та споживачів. Центром прийняття рішень продуктових підкомплексів стали міжпрофесійні організації, яких налічується близько 60, у т. ч. міжпрофесійне

національне бюро по вину (ONIVINS), Національне міжпрофесійне бюро по зернових (ONIC) тощо.

Сільськогосподарська співпраця та агропромислова інтеграція будується на системі кооперативних структур і їх об'єднань та державних методів регулювання ринку продовольства. Об'єднання формуються за галузево-територіальним принципом (наприклад, кооператив виноградарів певного району). Особливості функціонування кооперативних структур полягають у територіальному обмеженні їх діяльності та прийомі всіх бажаючих незалежно від економічного стану та розмірів господарств.

Особлива роль у сільськогосподарському самоврядуванні належить Сільськогосподарським палатам, які представляють також пенсіонерів, інвалідів – колишніх аграріїв, представників кооперативів, фонду соцсільгоспзабезпечення, представників сільськогосподарських переробних підприємств, працівників збуту сільгосппродукції.

В Італії існує потужний державний сектор економіки, що розвивається швидшими темпами, ніж економіка в цілому. Тому він є джерелом коштів для реалізації програм розвитку у сферах економіки, що визнані стратегічно важливими для держави.

У країні діє кілька основних організаційних структур, що об'єднують сільськогосподарських товаровиробників та визначають правила гри в агропродовольчій сфері. Ці структури можна розподілити на дві групи: кооперативи, кооперативні консорціуми та їх об'єднання і галузеві асоціації підприємців.

В Австралії функціонують саморегульовані об'єднання відповідно до Закону «Про Державні управління і Компанії» (Commonwealth Authorities and Companies Act, 1997 р.). Такі органи управляються радою директорів. Крім звіту перед міністром, вони звітують перед суб'єктами господарювання, що входять до сфери їх діяльності, представленими репрезентативними об'єднаннями і платниками податків відповідних зборів (за рахунок яких відбувається фінансування діяльності цих органів). Державні управління юридично і фінансово відокремлені від уряду і до них відносяться Австралійська корпорація по вину і бренді, корпорації досліджень і розвитку у сфері бавовництва, рибництва, зернового господарства, виноградарства і виноробства, виробництва цукру та інші.

Британська вовняна маркетингова рада, створена Законом про вовняну маркетингову раду (Wool Marketing Act, 1950 р.), – це фермерська управлінська організація, метою якої є управління центральною маркетинговою системою щодо торгівлі вовною (збирає, сортує, продає та просуває на ринок вовну). Це неприбуткове об'єднання, що повертає виробникам отримані прибутки з вирахуванням власних витрат.

Управління ринком Ковент Гарден встановлено Законом про управління ринком Ковент Гарден (Covent Garden Market Act, 1961 р.) корпорація, що забезпечує складські й офісні приміщення, ринкові зали, дороги та стоянки, надає послуги ринковій спільноті з прибирання, постачання електроенергії, обслуговування будівель, безпеки тощо на умовах самоокупності.

Австрійські аграрії є членами Аграрних палат, які діють у кожному регіоні (ландзе). Членами цих палат згідно із статутом є особи, що працюють у сільському господарстві чи лісництві, а також в аграрному секторі, та члени їх сімей.

До завдань Аграрних палат належить популяризація сільського господарства і галузевої продукції, стимулювання розвитку сільськогосподарського сектору, а також представництво його інтересів. Члени палат мають право на отримання безкоштовних послуг, що надаються палатами, а також право вибору їх керівництва [357].

Таким чином, у розглянутих країнах існують успішні приклади державно-приватного партнерства, що втілюється як у сприянні діяльності об'єднань приватних сільськогосподарських товаровиробників з боку держави (пільгові режими господарювання та субсидіювання діяльності), так і створенні державно-приватних господарських об'єднань, до яких поряд з товаровиробниками входять органи державної влади та місцевого самоврядування. Діяльність таких структур спрямована на чітку організацію ринків збуту, підтримку фермерських доходів та представництво інтересів фермерів, а також розвитку сільських територій.

Крім того, у більшості з цих країн розвинуті громадські (професійні, фахові) об'єднання, що захищають інтереси тих або інших груп населення, та асоціативно-кооперативні, які надають своїм членам послуги із забезпечення основної виробничої діяльності.

Зонтичними самоврядними структурами, що об'єднують ці численні асоціації і кооперативні організації, є аграрні палати або сільськогосподарські ради.

Сільськогосподарські виробники очікують отримання вигод від об'єднань господарств і підприємств агропродовольчої сфери (іншими словами, господарських об'єднань), що створюються для здійснення спільної діяльності з просування сільськогосподарської продукції та продовольства на аграрному ринку. Задоволення цих очікувань означає розвиток самоврядування в економічній діяльності і може бути реалізоване за умови вдосконалення правового поля Господарського кодексу України.

Тому самоврядні господарські об'єднання підприємств і господарств, на противагу громадським (професійним, фаховим) об'єднанням тих або інших фахівців – фізичних осіб, що створюються для захисту інтересів їх членів у правових межах Закону України «Про об'єднання громадян», мають розбудовуватися не на засадах протистояння і захисту від чиновників і агробізнесу, а приватно-державного економічного партнерства і демократизації державного управління.

Відтак законопроект має називатися «Про самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері».

Діяльність самоврядних господарських об'єднань повинна ґрунтуватися не на громадсько-благодійних або підприємницьких, а агентських засадах.

Самоврядні господарські об'єднання в агропродовольчій сфері повинні відігравати роль, з одного боку, агентів сільгоспвиробників, що надають їм послуги з представництва інтересів перед державою для полегшення доступу до коштів державної підтримки, а також інфраструктурні і маркетингові послуги з просування сільгосппродукції на ринок, іншого – агентів держави, яким передається частина управлінських повноважень щодо реалізації державної аграрної політики.

Організаційними формами самоврядних господарських об'єднань можуть бути асоціації, союзи, інші об'єднання кластерного типу з функціями:

- розпорядження змішаною (приватно-державною) спільною власністю об'єднання;
- надання інфраструктурних, маркетингових, координаційних, інформаційно-консультаційних та інших послуг

членам об'єднання з просування сільгосппродукції на аграрному ринку;

- представництва інтересів членів об'єднання перед державою та іншими операторами аграрного ринку;
- громадського самоуправління виконання програм розвитку та діяльності фондів з підтримки галузей агропромислового виробництва.

Самоврядні господарські об'єднання мають функціонувати на некомерційній (безприбутковій) основі.

Варто зазначити, що однією з основних та необхідних умов перейняття досвіду зазначених вище країн є формування світогляду селян, підвищення рівня їх знань та обізнаності щодо переваг європейської інтеграції та сільського розвитку ЄС.

РОЗДІЛ 5

СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

5.1 Раціональне використання ресурсного потенціалу та гарантування екологічної безпеки сільських територій

Для успішного розвитку сільських територій необхідно забезпечити їх відповідними ресурсами і створити умови для їх раціонального використання на основі впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Жителі та господарюючі суб'єкти сільської місцевості сьогодні не повністю застосовують свої можливості для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і поліпшення її якості, розвитку інших видів підприємницької діяльності, покращення свого життя.

Основною складовою ресурсного потенціалу сільських територій є природний, який складається з кліматичного, земельного, водного, біологічного, мінерального та рекреаційно-туристичного. Вагоме місце у розвитку цих територій займають земельні ресурси. Земля – це головний природний ресурс суспільного буття, важлива база для формування продовольчої безпеки кожної держави, а також головний засіб виробництва в сільському господарстві.

З метою стимулювання раціонального використання аграрних земель вважаємо за доцільне:

- надання податкових і кредитних пільг фізичним та юридичним особам, які за власні кошти здійснюють захист земель від ерозії, підвищують родючість ґрунтів та інші заходи, передбачені загальнодержавними і регіональними програмами використання й охорони земель. Сільськогосподарські виробники не повинні сплачувати податки за землекористування. Водночас, як справедливо вважає Л. І. Дідковська [88], необхідно ввести заохочувальні стимули для орендарів, які здійснюють заходи щодо поліпшення якісного стану земель (субсидії, пільги, компенсації) за умови підвищення родючості ґрунтів;

- звільнення землевласників і землекористувачів від плати за землю та земельні ділянки, на яких виконуються роботи з

меліорації, рекультивації, консервації та інші заходи щодо охорони земель та відновлення їх якісного стану;

- компенсувати сільськогосподарським товаровиробникам недоодержану частку доходу внаслідок консервації деградованих, малопродуктивних та забруднених земель;

- упровадження у практику страхування земель від зниження їх якісного стану за форс-мажорних обставин;

- передбачення санкцій за неефективне сільськогосподарське землекористування. Доцільно запровадити екологічні платежі, які сплачуватимуть землекористувачі за погіршення якісного та екологічного стану ґрунтів під час використання орендованих ділянок. Кошти, які надходять від платежів за порушення землеохоронного законодавства, варто нагромаджувати в Державному земельному банку і використовувати лише за цільовим призначенням;

- введення оподаткування перерозподілу земель. На нашу думку, усі зміни відносин власності щодо землеволодіння та землекористування повинні оподатковуватися. Ставку податку доцільно визначати з урахуванням того, чи збережено цільове використання земельної ділянки. Найвищою вона повинна бути тоді, коли сільськогосподарські землі змінюють своє цільове призначення;

- створення в кожному районному центрі ініціативної групи, до складу якої входили б учені й практики. Метою її роботи є розробка рекомендацій щодо використання конкретної площі сільгоспугідь;

- проведення агрозанять на базі районних управлінь агропромислового розвитку з основ землеробства для механізаторів та спеціалістів сільгосппідприємств.

Раціоналізації землекористування та концентрації земель в ефективних власників сприяє також іпотека, необхідна їм для одержання грошових кредитів. Однак її застосування в умовах нашої країни ускладнено тим, що основна маса земель сільськогосподарського призначення вже передана в оренду і предметом застави бути не може. Виходом із цієї ситуації міг би бути, як справедливо зазначають Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Л. В. Паламарчук [89, с.111], перехід від орендної до корпоративної форми її використання, тобто внесення земельних ділянок до статутного фонду підприємства. Такі землі можна

заставляти для одержання грошового кредиту. На наш погляд, бажано реалізувати проект створення Земельного (іпотечного) банку. Крім того, необхідно розробити належний механізм реєстрації операцій на іпотечному ринку та порядку вирішення спорів, які можуть виникнути між суб'єктами ринку землі.

Однією з основних проблем, пов'язаних з орендою землі, вважати недостатній рівень розробки окремих положень орендного законодавства. Залишається невирішеними питання відтворення родючості ґрунтів, вилучення з активного обороту деградованих сільськогосподарських угідь, налагодження дійового державного контролю за ефективним використанням земель, а також розвитку іпотечного кредитування.

Сьогодні багато людей заключають договори оренди без відповідного юридичного оформлення. З метою забезпечення захисту прав орендодавців перш за все необхідно підвищувати їх інформованість щодо своїх прав, активізувати діяльність консалтингових служб, налагодити громадський контроль за використанням власності (шляхом тісної співпраці між органами місцевої влади, орендарями та орендодавцями). У випадку, коли на ту чи іншу земельну ділянку є не один, а декілька бажаючих орендувати її, доцільно проводити конкурс між ними. Такий підхід сприяє розвитку конкуренції, а на цій основі – підвищенню розмірів орендної плати. З метою захисту своїх інтересів орендодавці можуть об'єднуватись у спілки, які вирішуватимуть питання оптимізації умов орендних договорів, установлення більш високих рівнів орендної плати, своєчасної її сплати, відстоюватимуть їх права в суді.

Крім того, заслуговує на увагу досвід Донецької, Київської та Одеської областей, де на базі сільських громад відпрацьовується модель третейського суду в аграрній сфері, метою якого є врегулювання земельних і майнових проблем. Як показує практика, такий суд є ефективним та невитратним механізмом вирішення значної кількості конфліктів і непорозумінь членів громад [464, с. 34].

Створення ефективного ринку сільськогосподарських земель в Україні залишається питанням стратегічної важливості, від реалізації якого залежать соціально-економічна динаміка в аграрному секторі, ефективність залучення держави до світового

поділу праці, можливості розбудови на цій основі конкурентоспроможної національної економіки.

За результатами проведеного дослідження нами виділені наступні аргументи щодо необхідності формування ринку сільськогосподарських земель:

за час дії мораторію не відбулося очікуваного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, не досягнуто належного рівня продовольчої безпеки, втрачено зовнішні аграрні ринки України, знизилася якість життя селян, які одержали паї. Причиною зазначеного, як стверджують учені, могла стати відсутність приватної власності на земельні ділянки, коли орендар не бачив сенсу в поліпшенні якості земель або довгостроковому підвищенні їхньої продуктивності. Проте, на нашу думку, погіршення ситуації в аграрному секторі за час дії мораторію могло бути наслідком недостатньої кваліфікації в застосуванні сучасних технологій у сільськогосподарському виробництві, а також наявністю неконкурентоспроможної робочої сили в сільській місцевості;

розвиток ринку землі сприяє стабілізації ринкової ціни продажу та оренди. Коли ринок стабільний, то місцева влада має кращі можливості для диференціації податку на землю і точнішої оцінки вартості в різних економічних зонах;

одержання у приватну власність землі поліпшує умови управління та інвестування, робить підприємство більш гнучким до змін ринку;

функціонування ринку землі забезпечить її ефективне використання й меліорацію;

у разі, коли продаж землі стане масовим явищем, бюджет ще більше поповниться коштами від надходжень податків на землю. Підприємства, які володітимуть землею, зможуть інвестувати більше коштів для свого розвитку.

Функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення призведе до низки негативних явищ, зокрема:

- надасть можливість одержати кредити на купівлю землі, і тому зростає ризик, що банки заволодіють великими ділянками при переході заставної землі у власність заставоутримувача і стануть великими землевласниками. Крім того, прагнення селян поліпшити своє фінансове становище може стати причиною масового продажу землі за заниженими цінами;

- продажу та використання землі не за призначенням (будуть використовуватися за промисловими потребами);
- створення корумпованого механізму розподілу земель і втрата потенційних доходів бюджету;
- запровадження непрозорого ринку спекуляції землею, що витіснятиме інвестиційні кошти з галузі;
- процес легальної купівлі землі забюрократизується;
- обезземелення селян через розроблений в інтересах великих землевласників механізм консолідації земель;
- сприяння створенню земельних латифундій фактично необмежених розмірів;
- знелюднення сіл та люмпенізації сільського населення.

Так, ці небезпеки є реальними, але, як показує досвід багатьох розвинених країн і стверджують науковці, їх можна уникнути. Для цього необхідні впевнені та злагоджені дії науковців країни, уряду, відповідних центральних органів виконавчої влади, Верховної Ради України, оскільки формування земельного ринку – справа державної ваги.

У першу чергу всі зусилля слід спрямувати на формування ефективної законодавчої бази, будь-які заходи щодо розвитку цивілізованого ринку земель повинні знаходити своє відображення в законодавчих і нормативно-правових актах, які стосуються земельних відносин. Однак прихильники зняття мораторію вважають, що земля сільськогосподарського призначення могла б продаватися за тією ж процедурою, що й купівля-продаж земель несільськогосподарського призначення.

Практика інших країн (Європейського Союзу, у тому числі Східної Європи, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії), де існує повноцінний ринок землі сільськогосподарського призначення, продемонструвала, що спроби спекуляції землею були зупинені законодавчими заходами. Для переходу до цивілізованих ринкових відносин в аграрній сфері доцільно не встановлювати заборони, а формувати земельне законодавство, яке розширюватиме права та свободи громадян і надасть їм можливість вільно розпоряджатися своїм майном.

Крім того, запуск ринку сільськогосподарських земель в існуючих законодавчих умовах може призвести до того, що великі фінансові спекулянти скуповуватимуть землю і швидко перепродаватимуть за великі гроші. Це вплине на вартість

сільськогосподарської продукції та спричинить інфляцію. Можливі й негативні соціальні наслідки, пов'язані з відсутністю досвіду торгівлі сільськогосподарською землею протягом багатьох десятиліть.

Вважаємо, що для функціонування ринку сільськогосподарських земель украї необхідно прийняти два основних закони – «Про ринок земель» і «Про земельний кадастр», які створять оптимальні умови для ринку сільськогосподарських земель в Україні, чітко визначивши порядок проведення та реєстрації угод. Єдина система кадастру й реєстрація прав власності дасть змогу здійснити технічну інвентаризацію земельних ділянок і привести в дію ринок землі у сприятливому законодавчому середовищі. Але така процедура може зайняти декілька років. За цей час сільськогосподарський сектор зазнає масштабних утрат від непрацюючого ринку порівняно з тими незручностями при реєстрації угод, яких завдасть неефективна існуюча законодавча система.

Також велику увагу необхідно приділити питанню проведення роз'яснювальної роботи серед населення про цілі і завдання земельної реформи, приватну власність на землю та операції з нею, їхні права й обов'язки, що дасть можливість громадянам розпоряджатися своєю власністю й ефективніше господарювати на землі.

Досить важливими є розроблення державних програм і створення механізмів оцінки земель, розвитку ринкової інфраструктури у сфері земельних відносин, забезпечення раціонального та ефективного використання земельних ділянок, які перебувають у власності, державного контролю за додержанням земельного законодавства тощо.

Щодо проблеми конверсії, то, на нашу думку, необхідно вже зараз переймати відповідний досвід зарубіжних країн. Так, наприклад, у США на вирішення питань конверсії спрямований закон «Про політику охорони сільськогосподарських земель», прийнятий конгресом США 1981 р. як складова закону «Про сільське господарство і продовольство». Мета цього документа – звести до мінімуму можливість надмірної конверсії сільськогосподарських земель, забезпечити відповідність федеральних програм штатів, місцевих органів управління і

приватних осіб, які пов'язані із захистом сільськогосподарських земель [81].

Також вважаємо за доцільне значно обмежити коло потенційних покупців сільськогосподарських угідь. Серед них повинні бути особи, як свідчить світовий досвід, що мають аграрну освіту (у США, Швейцарії, Данії, Швеції, Фінляндії сільськогосподарські землі навіть у спадок не передаються, якщо спадкоємець не має відповідної освіти) [111, с. 301].

Після ґрунтового вирішення зазначених проблем для вдосконалення земельних відносин можна створити в Україні ринок сільськогосподарської землі, який дасть змогу: підвищити ефективність виробництва в аграрних формуваннях шляхом диференційованого використання земель різної вартості; залучити інвестиції для вкладання насамперед в угіддя, за рахунок яких можна одержати високий прибуток; вільно здійснювати операції з купівлі-продажу земель.

З удосконаленням ринкових відносин стане можливим використання переваг іпотеки, що дасть сільськогосподарському виробництву необхідні фінансові кошти.

Неабиякою проблемою для села є забезпеченість питною водою. Сьогодні сільське водопостачання перебуває в кризовому стані – зруйнована та майже повністю занедбана фактично вся водопровідно-каналізаційна інфраструктура, очисні споруди, технології очищення і знезаражування є застарілими та неефективними, зникають спеціалізовані організації з обслуговування сільських водогонів, каналізації та криниць. Згідно з офіційними даними, 78% сіл України не мають централізованого водопостачання. Використовуючи питну воду з колодязів, каптажів, копанок, які мають глибину 1,5–6 м і наповнюються ґрунтовими водами, селяни споживають залишки добрив, нітратів та хвороботворних організмів зі стічних та вигрібних ям і смітників [54].

Не меншою проблемою є низька санітарно-гігієнічна культура селян. Традиційною для українських сіл є ситуація, коли за кілька метрів від джерела питної води знаходяться гноївки, туалети, вигрібні ями, які наповнюють воду нітратами та хвороботворними бактеріями. Якщо раніше селяни чистили криниці кожного року, то сьогодні це роблять одиниці з-поміж господарів. Свій «внесок» у

справу забруднення питної води робить і сільське господарство, що використовує пестициди, що містять нітратні сполуки.

Основними способами вирішення проблем доступу до якісної питної води в селах є: ремонт водогону і встановлення системи локального доочищення води; ремонт громадського колодязю, яким користується більшість населення; чищення колодязю й обладнання нової свердловини; проведення знезараження води за допомогою ропи; прокладання нової гілки водогону; проведення паспортизації колодязів у селах. Однак вважаємо, що перешкодою до втілення цих необхідних заходів є відсутність державної стратегії.

У цьому плані слід скористатися досвідом Росії, де діє закон «Питна вода і водопостачання населених пунктів із нецентралізованих джерел постачання», в якому законодавчо визначені норми щодо стану криниць та якості води. В Україні також потрібен законодавчий документ, в якому чітко прописано: коли і скільки разів брати воду; хто повинен відповідати за санітарний стан криниці, якщо нею користується велика кількість споживачів; хто взагалі є відповідальним за стан води в кожному регіоні.

Сьогодні розв'язати зазначену проблему можна і власними силами мешканців сіл, побудувавши так званий септик-тенки – удосконалений стічний колодязь. Конструкція стічного колодязя нагадує свердловину. Його стінки складені з каменя або бетонних блоків без застосування вапняного розчину. На відміну від стічного колодязя, септик-тенк є водонепроникним резервуаром, виготовленим з металу або бетону. Залежно від розмірів резервуару і будинку, який ним обслуговується, резервуар може збирати стічні води від усіх джерел за період від на півдобу до трьох днів. За цей час тверді відходи осідають на дно резервуару, де розкладаються під дією бактерій.

Актуальним завданням у сільській місцевості є збереження лісосмуг. Нині вони стають місцем самовільного скидання сміття, потерпають від випалювання стерні на прилеглих полях, є джерелом отримання дров та заготівлі деревини. У переважній більшості сільських територій відсутня система полезахисних лісових смуг, а існуючі не досягають проектної висоти, від якої залежить полезахисна ефективність.

Відновлення лісосмуг є одним з найважливіших засобів підвищення врожаїв та збереження здоров'я сільських мешканців. На його здійснення не потрібно значного фінансування, а все залежить від сільського голови. Наприклад, у селі Розумниця Ставищанського району на Київщині саме за ініціативи останнього почалося озеленіння села під час проведення колективних суботників [95].

Довкілля і людина – це не сума доданків, а органічна єдність. Однак у цій єдності активним елементом є людина, вона зазнає впливу довкілля і відповідно діє на нього, постійно черпаючи звідти потрібні для життя речовини. Тому охорона довкілля залишається однією з найбільш актуальних проблем розвитку суспільства. Незважаючи на те, що 2010 р. загальне техногенне навантаження на довкілля в Україні порівняно з попереднім роком мало тенденцію до зменшення, екологічна ситуація залишається досить складною, особливо в сільській місцевості.

Процеси економічного і соціального розвитку України, які тривалий час здійснювались на принципах максимального використання природних ресурсів без дотримання екологічних вимог, загострили протиріччя між зростаючими потребами суспільства та можливостями природних комплексів до самоочищення і самовідновлення, знизили спроможність витримувати антропогенне навантаження і забезпечувати всю сукупність факторів, які визначають якість середовища, його комфортність для населення.

Нині сільські території України мають низку екологічних проблем. Найсуттєвіші серед них – забруднення водних ресурсів і нестача питної води, ерозія ґрунтів, надмірна кількість відходів. Нами розроблена стратегія охорони та збереження навколишнього природного середовища сільських територій України (рис. 5.1).

Як відомо, руйнівний вплив людини на довкілля, врешті-решт позначається на її здоров'ї. Та лише в разі концентрації спільних зусиль державних органів, природоохоронних організацій та пересічних громадян можливо попередити негативні зміни у природному середовищі. Адже чистота довкілля – це інвестиції в майбутнє.

Рис. 5.1. Стратегія охорони та збереження навколишнього природного середовища сільських територій України (власні дослідження)

Зайнятість населення є одним з головних індикаторів трансформаційних процесів в економіці. Характерною особливістю сільського ринку праці на нинішньому етапі є збереження тривалої негативної тенденції зростання обсягів як відкритого, так і прихованого безробіття. Криза впродовж останнього десятирічного періоду призвела до різкого скорочення попиту на робочу силу як безпосередньо в сільській місцевості, так і за її межами.

Найгостріші проблеми сільського населення зазначені в Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 р., а саме відсутність мотивації до праці, бідність, трудова міграція, безробіття, занепад соціальної інфраструктури,

поглиблення демографічної кризи та відмирання сіл, які безпосередньо пов'язані зі сферою зайнятості.

Нинішній соціально-економічний стан сільських територій, як і аграрного сектору економіки, перебувають у критичній фазі, яка спричиняє дестабілізацію всієї економіки області. При цьому чітко окреслюється основна проблема – в українському селі наявний великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею.

У ситуації, що склалася, стратегічними напрямками підвищення зайнятості населення сільських територій є наступні:

- використання матеріальної підтримки та ініціативи безробітних громадян для організації ними власної підприємницької діяльності;

- удосконалення освітньої й професійної підготовки населення відповідно до потреб економіки та сільського ринку праці;

- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;

- нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, що створить передумови для відтворення робочих місць;

- усунення дисбалансу ринку праці шляхом прийняття необхідних для цього заходів як на макро-, так і мікрорівнях.

Стосовно збереження трудових ресурсів на селі можна скористатися досвідом Пекіна, Гуанчжоу й Шанхая, які реалізують стратегію інтеграції міста й села, що передбачає забезпечення сільських мешканців освітніми, медичними послугами, вкладання коштів у місцеву інфраструктуру й побудову селищ міського типу.

У соціальній сфері зазначена стратегія передбачає професійну підготовку й інші соціальні послуги для підтримання зайнятості населення в неаграрному секторі. На державному рівні підтримуються фірми, які займаються професійною підготовкою кадрів, а потім їх приймають до себе на роботу. Також держава фінансує надання таких послуг, як медичне страхування й пенсійне забезпечення сільських мешканців. Наприклад, уряд Пекіну субсидював колективне медичне страхування сільського населення. Шанхай став виділяти більше коштів на освіту й медичне обслуговування села (сільське колективне медичне страхування на 100% покриває такі витрати). У Гуанчжоу буде прийнята система пенсійного забезпечення, яка стосуватиметься всіх постійно проживаючих у сільській місцевості.

Уряд Пекіну 2005 р. побудував 304 км автошляхів, пов'язавши всі адміністративно-господарські села. У Шанхаї протяжність автошляхів збільшилася з 200 (2003 р.) до 450 км (2010 р.). У Гуанчжоу всі сільські території, де кількість населення перевищує 100 чол., забезпечені дорогами, електропостачанням та водою.

Зазначені три міста сприяли тому, щоб традиційні галузі промисловості перебрались із центрального ділового району (де плата за оренду досить висока) на периферію (користуючись фінансовими пільгами), а рентабельним галузям дозволили розташуватись у районному центрі.

Метою програма побудови територій міського типу цих міст є створення такої міської структури з центральною частиною, де мешкають 10 млн. чол., навколо якої функціонують основні території міського типу та села. У 2003 р. Гуанчжоу почав будувати 10 таких територій, які фінансуються урядом. Шанхай приступив до реалізації «Плану 1966 р.», який передбачає формування головного міста, 9 підлеглих міст (традиційні історичні центри), 60 територій міського типу і 600 сіл із 1 500–300 мешканців в кожному [90, с. 227].

Вирішенню проблеми зайнятості, житлового забезпечення та практичної підготовки студентів аграрних закладів сприяє розвиток тваринництва. Так, у селі Южне Ічнянського району, що на Чернігівщині, функціонує доїльна зала карусельного типу, розрахована на доїння 500 корів за добу, і десятитонна цистерна-охолоджувач. Сучасне доїльне обладнання дає змогу контролювати якість молока.

Цікавий проект втілюється і в Козелецькому районі – будівництво тваринницького комплексу на 3720 корів, кожна з яких даватиме близько 11 тисяч кілограмів молока. Одночасно вирощуватимуть 3500 телиць. Усі тварини перебуватимуть під одним дахом, а площа комплексу сягатиме 5,2 гектара. Планується забезпечити 500 чол. робочими містами та побудувати житлове містечко [243].

Із розвитком таких сучасних тваринницьких комплексів в Україні утворюється дефіцит кваліфікованих кадрів для роботи на них. Убачаємо два шляхи вирішення цієї проблеми: по-перше, здійснювати навчання через службу зайнятості, по-друге, утворювати навчальні групи на підприємствах.

Одним із способів збереження трудових ресурсів на селі є можливість отримання соціальних та побутових послуг через розвиток підприємницької діяльності, кооперації або ж за підтримки держави.

Так, забезпечення соціальних потреб сільського населення здійснюється працівниками відділення організації надання адресної натуральної та грошової допомоги Територіального центру соціального обслуговування Лубенської райдержадміністрації Полтавської області. Робота відділення спрямована на можливість шляхом надання матеріальної допомоги реалізовувати державну політику у сфері соціального захисту населення, яка спрямована на: поліпшення добробуту, соціальної захищеності ветеранів війни та праці, інвалідів, громадян, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи та інших вразливих верств населення; покращення рівня матеріального становища малозабезпечених та соціально незахищених громадян; розширення мережі соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів та одиноких непрацевдатних громадян.

До штату вказаного відділення входять перукар, швачка, взуттьовик, машиніст із прання та прасування білизни і соціальний працівник. На платних та безоплатних умовах відділення надає перукарські послуги (стрижка жіноча та чоловіча), послуги з ремонту та пошиття легкого одягу, ремонту взуття, прання та прасування білизни. Крім того, за рахунок коштів місцевого бюджету та благодійних внесків відділення надає адресну натуральну та грошову допомогу. За період з 01.01.2011 по 30.04.2011 відділенням обслужено 324 особи безоплатно (надано 408 послуг), 203 – на платній основі (надано 224 послуги на загальну суму 2 355 грн.).

Подальша робота відділення спрямована на ширше охоплення послугами найбільш вразливих категорій сільського населення району, серед яких частка пільговиків становить 12,3 тис. чол. На це спрямована робота з інформування населення через органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації та виїзди спеціалістів відділення за місцем проживання пільгових категорій громадян [126].

Про забезпечення ефективної зайнятості, подолання безробіття мають дбати всі суб'єкти ринку – і найманий працівник, як найбільш зацікавлений у високому рівні власного життя, і

власник, що піклується про конкурентоспроможність своєї продукції, і держава, яка в соціально орієнтованій ринковій економіці покликана бути гарантом продуктивної зайнятості і на цій основі забезпечувати гідний рівень і якість життя своїм громадянам.

Вагомим чинником розвитку сільські територій є фінансові ресурси, основу яких становлять насамперед місцеві бюджети. Жоден територіальний орган виконавчої влади не може виконувати свої функції з управління, ухвалювати управлінські рішення, адекватні конкретній ситуації, не знаючи стану бюджету і не здійснюючи економічного аналізу бюджетних показників.

Дослідження видатків бюджету Новобузького району Миколаївської області за 2008–2010 рр. (табл. 5.1; дод. П) підтверджують украй обмежені фінансові ресурси місцевих бюджетів.

Одним з підходів до аналізу бюджету будь-якого рівня є метод оцінки реакції витрат бюджету на зміну його доходів. Результатом такого аналізу є визначення пріоритетних статей витрачання бюджетних коштів, тобто таких, які зростають більшими темпами, ніж доходи бюджету, або підвищуються при падінні доходів.

Таблиця 5.1

**Розпис видатків місцевого бюджету Новобузького району
за 2008–2010 рр., грн***

Стаття видатків	2008	2009	2010
Державне управління	3 451 096,89	3 941 781,47	4 336 405,47
Будівництво	1 494 667,68	704 056,67	817 213,13
Освіта	27 644 503,10	30 646 256,71	36 333 193,68
Охорона здоров'я	10 088 570,19	11 239 830,83	14 138 852,82
Соціальний захист та соціальне забезпечення	17 124 884,67	19 374 704,91	27 345 960,33
Житлово-комунальне господарство	2 490 911,40	1 638 083,40	2 462 611,38
Культура і мистецтво	2 327 983,98	2 893 426,91	3 982 094,34
Засоби масової інформації	138 400,00	179 498,65	167 315,09
Фізична культура і спорт	329 323,02	336 180,17	443 197,10
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	831 786,03	1 457 232,60	823 133,82
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха	36 500,92	68 980,72	94 169,72
Цільові фонди	40 629,32	57 233,00	739 495,51
Видатки, не віднесені до основних груп	63 792,88	69 555,77	955 374,76
Всього по КФК	66 068 050,08	80 799 280,18	100 071 850,97

* Джерело: за даними місцевих бюджетів Новобузького району за 2008–2010 рр.

Такого роду залежність можна оцінити, використовуючи показник дугової логарифмічної еластичності. Передбачається, що реакція зміни витрат (по статтях) бюджету на зміну його доходів у двох найближчих станах (два найближчі роки) однакова. Такий підхід ми використали при аналізі бюджету Новобузького району Миколаївської області за 2008–2010 рр. (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

Стани моделі еластичності витрат місцевого бюджету залежно від доходів*

Зміна доходів	Значення коефіцієнта еластичності, $E_d(V)$	Примітка
Збільшення обсягу	$E_d(V) > 1$	Бюджетний напрям витрат, який має велике значення: темп зростання витрат перевищує темпи збільшення доходів. У цьому випадку можна говорити про пріоритетність даного напрямку витрачання засобів бюджету
	$0 < E_d(V) < 1$	Напрямок витрат, який має низьке значення: витрати зростають, але меншими темпами, ніж доходи
	$E_d(V) \approx 1$	Значущий для бюджету напрям витрат: стабільне збільшення витрат залежно від зростання доходів
	$E_d(V) < 0$	Незначущий напрям: зменшення витрат при зростанні доходів бюджету. Це свідчить, що даний вид витрат не є для бюджету пріоритетним і за рахунок їх скорочення відбувалося збільшення витрат на інші напрями. Якщо надалі така тенденція збережеться, то спостерігатиметься недофінансування даної сфери
Зменшення обсягу	$E_d(V) < 0$	Бюджетний напрям витрат, який має велике значення: доходи бюджету зменшуються, а його витрати, навпаки, зростають, це свідчить про пріоритетність даної статті витрат
	$0 < E_d(V) < 1$	Значущий бюджетний напрям витрат: витрати скорочуються меншими темпами, ніж доходи, що свідчить про спроби зберегти обсяги фінансування по даній статті
	$E_d(V) \approx 1$	Напрямок витрат, який має низьке значення: витрати бюджету падають такими ж темпами, як і доходи
	$E_d(V) > 1$	Незначущий напрям: витрати бюджету падають швидшими темпами, ніж його доходи, тобто цей напрям витрачання засобів не є для бюджету пріоритетним

* Джерело: власні дослідження.

Якщо в момент часу t_1 стан бюджету описується витратами (по певній статті) V_1 і доходами D_1 , а в момент часу t_2 – витратами V_2 і доходами D_2 , тоді

$$E_d(B) = \frac{\ln\left(\frac{B_2}{B_1}\right)}{\ln\left(\frac{D_2}{D_1}\right)}, \quad (5.1)$$

де $E_d(B)$ – еластичність витрат бюджету по доходах.

Запропонована методика апробована у процесі аналізу бюджетів Новобузького району Миколаївської області за період 2008–2010 рр. (табл. 5.3, 5.4).

Як видно з наведених даних, видатки, а відповідно і доходи місцевого бюджету, зростали протягом останніх трьох років.

Пріоритетними статтями витрачання бюджетних коштів є освіта, охорона здоров'я, соціальний захист і соціальне забезпечення, житлово-комунальне господарство, культура і мистецтво. Тобто ці бюджетні напрями витрат мають велике значення, адже темпи їх зростання перевищують темпи збільшення доходів. У цьому випадку можна говорити про пріоритетність даного напрямку витрачання засобів бюджету.

Що стосується засобів масової інформації транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики, то ці види витрат не є для бюджету пріоритетними і за рахунок їх скорочення відбувалося збільшення витрат на інші напрями. Але якщо й надалі така тенденція збережеться, то спостерігатиметься недофінансування цих сфер, що недопустимо у зв'язку з наданням належної уваги з боку держави розвитку інформаційно-комунікаційної і транспортної інфраструктури.

Отримані результати аналізу витрачання бюджетних коштів можуть бути використані органами місцевого самоврядування для складання бюджетних планів на майбутнє, проведення порівняльного аналізу бюджетних показників за різні періоди.

Разом з тим дотаційні райони не можуть використовувати засоби бюджету на розробку і реалізацію стратегій і програм розвитку.

Таблиця 5.3

Еластичність витрат бюджету загального фонду Новобузького району Миколаївської області залежно від доходів за 2008–2009 роки*

Стаття витрат	Еластичність витрат бюджету до:										суб-венцій
	податкових надходжень	податків на доходи, прибуток, збільшення ринкової вартості	зборів за спеціальне використання природних ресурсів	внутрішніх податків на товари та послуги	інших податків	неподаткових надходжень	офіційних трансфертів	дотацій			
Державне управління	1,533	1,160	0,791	0,230	-0,803	1,641	1,207	0,817			2,105
Будівництво	-8,682	-6,570	-4,479	-1,301	4,547	-9,291	-6,835	-4,629			-6,835
Освіта	1,189	0,900	0,613	0,178	-0,623	1,272	0,936	0,634			0,936
Охорона здоров'я	1,246	0,943	0,643	0,187	-0,653	1,334	0,981	0,664			0,981
Соціальний захист і соціальне забезпечення	1,424	1,077	0,734	0,213	-0,745	1,523	1,121	0,759			1,121
Житлово-комунальне господарство	-4,833	-3,658	-2,493	-0,725	2,531	-5,173	-3,806	-2,577			-3,806
Культура і мистецтво	2,508	1,898	1,294	0,376	-1,313	2,684	1,974	1,337			1,974
Засоби масової інформації	2,999	2,269	1,547	0,449	-1,570	3,209	2,361	1,599			2,361
Фізична культура і спорт	0,238	0,180	0,123	0,036	-0,124	0,254	0,187	0,127			0,187
Транспорт, дорожнє господарство, зв'язок, телекомунікації та інформатика	6,466	4,894	3,336	0,969	-3,387	6,920	5,091	3,448			5,091
Запобігання та ліквідація надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха	7,340	5,555	3,787	1,100	-3,844	7,855	5,779	3,914			5,779
Цільові фонди	3,951	2,990	2,038	0,592	-2,069	4,229	3,111	2,107			3,111
Видатки, не віднесені до основних груп	0,997	0,755	0,515	0,150	-0,522	1,067	0,785	0,532			0,785

* Джерело: власні дослідження.

5.2 Кластеризація – фактор ефективного розвитку виробничо-господарського потенціалу та формування конкурентоспроможності підприємств сільських територій

Починаючи з 80-х рр. ХХ ст. співробітництво дедалі більше розглядають як альтернативу конкурентній боротьбі, а власне конкуренцію – як стимул до підвищення ефективності розвитку суспільства. Необхідність кластеризації аграрного сектору економіки, яка по суті є продовженням кооперації та корпоратизації, обґрунтовується вітчизняними та зарубіжними науковцями Г. К. Броншпаком [34], М. Ф. Кропивко [233], П. Т. Саблуком [373] та іншими дослідниками.

Виявом світових тенденцій формування структур кластерного типу є створення відповідної законодавчої бази у низці країн, зокрема, на рівні Європейського Союзу, в Фінляндії, Данії, Словенії, Сполучених Штатах Америки, Японії, Казахстані, Росії (табл. 5.5).

Таблиця 5.5

Світовий досвід організації виробництв і територій на кластерних засадах*

Країна та група країн	Заходи щодо підтримки кластеризації економіки
Європейський Союз	Підготовлено «Європейський кластерний меморандум» для узгодження дій країн-членів щодо їх інноваційного розвитку на основі кластерних ініціатив (2007 р.), застосовується кластерна політика розвитку економіки (Cluster Based Economic Development)
Фінляндія, інші країни Північної Європи	Розроблено державну політику вибору формування і розвитку кластерів
Данія	Розроблено уніфікований підхід до міжфірмового співробітництва на засадах кластеризації
Словенія	Розроблено національну програму розвитку кластерів (2003 р.)
США	Створено комісії з розроблення кластерних стратегій та ініціювання утворення кластерів, орієнтованих на інноваційну діяльність (на рівні штатів)
Японія	Організовано регіональні центри консолідації зусиль уряду, університетів і промисловості для реалізації соціально-економічних проектів кластерного розвитку територій
Казахстан	Упроваджено «Казахстанську кластерну ініціативу» з організації конкурсів на розробку і реалізацію регіональних кластерних пілотних проектів
Російська Федерація	Розроблено «Концепцію довгострокового соціально-економічного розвитку», якою передбачається створення мережі територіально-виробничих кластерів з метою реалізації конкурентного потенціалу територій і формування високотехнологічних кластерів в європейській і азійській частинах країни (2008 р.)

* Джерело: [373].

Але, незважаючи на те, що формування кластерів вимагає певних заходів державної підтримки, на нашу думку, перевагою таких структур є саме механізм їх самоорганізації та самозабезпечення, що особливо актуально в умовах членства України в СОТ.

Класичним прикладом функціонування кластерів в економіці зарубіжних країн є Силіконова долина – потужний осередок виробництва електроніки, що забезпечує розвиток штату Арканзас. Цікавим також є досвід Польщі у формуванні структур кластерного типу. Так, у Підкарпатті успішно функціонує туристичний кластер, а також створюється потужний аерокластер. Кластери стали ефективним базисом для розвитку навіть Індії. Зокрема, у м. Бангалор функціонують шість технопарків, серед яких аерокосмічний, біотехнологічний, аграрний флористичний та інші. Розбудову структур кластерного типу розпочав і Казахстан, який сьогодні є учасником міжнародного кластера «Шовковий шлях».

Незважаючи на те, що в Україні немає законодавчої бази для розвитку кластерів, перші такі формування з'явилися ще 1998 року. Найбільш яскравими прикладами становлення, розвитку та функціонування кластерів на території України є наступні: Донецька область – вугільний кластер; Хмельницька – швейний, будівельний, сільського туризму; Івано-Франківська, Тернопільська, Чернівецька, Львівська – гірсько-туристичний комплекс «Буковель»; Черкаська – міні-кролекластер; Житомирська область – кластер з каменеобробки [373].

Питання кластеризації наразі активно обговорюється в наукових колах. Так, у межах міжнародного форуму «Регіони знань: Україна в європейському просторі освіти, науки, інновацій для ревіталізації та процвітання територій», організованого Бізнес-інкубатором Тернопільщини, Тернопільським державним медичним університетом імені І. Горбачевського і Тернопільським інститутом соціальних та інформаційних технологій, розроблені пропозиції зі створення туристичних, туристично-медичних, «медових» кластерів, а також із надання бізнес-послуг.

Слушною також є пропозиція зі створення міжнародних кластерів у рамках програм Європейського Союзу з прикордонного співробітництва, в яких бере участь Україна (Україна–Польща–Білорусь, Україна–Угорщина–Словаччина–Румунія, Україна–

Румунія–Молдова і Чорне море). У цьому контексті отримання коштів програм EUREKA чи EUROSTARS для реалізації нових науково-технічних розробок у різних сферах є цілком реально.

У загальнотеоретичному значенні кластер тлумачиться як об'єднання однорідних елементів, що може розглядатись як самостійна одиниця, має певні властивості, виконує спільну функцію з ефективністю, більшою ніж одиничний елемент, та управляється як єдине ціле. Згідно з визначенням М. Портера [336], який власне і ввів це поняття в економічну науку, кластери – сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників та постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу.

На думку П. Т. Саблука [373], кластер являє собою міжгосподарське територіальне об'єднання взаємодоповнюючих підприємств, що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий цикл великотоварного виробництва і реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції, а також інфраструктурних складових, серед яких органи державної влади та наукові установи (рис. 5.3).

Визначальними в кластері є прямі зв'язки між учасниками, ефективність яких заснована на двох ключових положеннях: потреба у співпраці з іншими для налагодження ефективного виробництва конкурентоспроможної продукції та наявність конкуренції між партнерами, що спонукає учасників до створення інновацій. Особливо актуальним, на нашу думку, це для аграрного сектору економіки, де відчувається стримування інноваційного розвитку.

Згідно з моделлю розвитку кластера, таке формування включає в себе майже всі інфраструктурні елементи, обґрунтовані вітчизняною економічною наукою як необхідні для розвитку агропромислового виробництва. Відмінністю (та, з нашого погляду, перевагою) кластерної моделі є наявність суспільної складової, що забезпечує вирішення актуальної проблеми розвитку сільських територій.

Рис. 5.2. Модель формування кластера [373]

Позитивною ознакою кластерної моделі є саме системність, наявність єдиного управління, співпраці державних структур та приватного сектору, що дає змогу розробити комплексний підхід до формування конкурентоспроможного виробничо-господарського потенціалу та ефективного розвитку сільських територій. З метою ефективної організації кластерного об'єднання необхідно дотримуватись низки принципів, основними серед яких є:

наявність єдиного бренду, яким для агропромислового виробництва може бути вид продукції – зерно, овочі, молоко, м'ясо великої рогатої худоби та ін. Технології їх виробництва різні, а отже, і набір та способи взаємодії підприємств і організацій продуктових ланцюгів різняться;

наявність лідера (інтегратора) – великого підприємства, що визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх

учасників кластера;

добровільність і відкритість членства в кластері самостійних підприємств, організаційна форма – асоціація або неформальне (договірне) партнерство. Економічні відносини в кластері будуються не на основі відносин власності, а взаємовигідної спільної діяльності. Керівництво розвитком кластера здійснює рада учасників шляхом консенсусного прийняття спільних рішень;

спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринки (включаючи міжнародні), що особливо актуально, оскільки одне з головних завдань підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських виробників – це зменшення ролі посередників;

кооперація, взаємодоповнюваність і довіра, що базується на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга. Як доходи, так і ризики розподіляються пропорційно вкладу учасників у виробництво кінцевого продукту;

незалежність учасників, господарська та юридична самостійність, захищеність прав власника;

збалансування інтересів учасників кластера – забезпечення рівних економічних умов господарювання і рівновигідність виробництва для всіх учасників;

ефективна демократична система самоорганізації та самоуправління, що базується на аналітичних, регулятивних і координаційних функціях;

об'єднання виробництва окремого виду сільськогосподарської продукції, її переробки, зберігання і реалізації в єдиний технологічний ланцюг;

вищі стандарти якості виробленої продукції. У кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виробляється одним із учасників продуктового ланцюга, не буде сприйматися іншими. Цей принцип особливо важливий у контексті необхідності підвищення якості сільськогосподарської продукції, приведення її у відповідність до міжнародних стандартів, що забезпечить її конкурентоспроможність на зовнішньому ринку;

наявність третейського суду. Всі спори, що виникають між учасниками, повинні вирішуватись переважно всередині кластера. На нашу думку, це сприятиме налагодженню атмосфери взаємної довіри та відповідальності, а також підвищенню динамічності процесу вирішення спорів;

тісна взаємодія кластерного об'єднання з органами влади та місцевого самоврядування на засадах приватно-державного партнерства. Кластери формують економічний базис територіального розвитку, тому органи влади зацікавлені в їх становленні, а формування стає функцією органів регіонального і державного управління;

соціальні перетворення, розвиток територій.

Ключовим питанням в організації кластера є визначення ініціатора такого формування. Оскільки, згідно з класичною моделлю, ядром (інтегратором) є саме підприємство, доцільно і в аграрному секторі економіки регіону започаткувати таку ініціативу на рівні підприємств. Це дасть змогу уникнути опору об'єднанню в разі, якщо кластеризації відбуватиметься під тиском державних органів. Крім того, це сприятиме підвищенню відповідальності за результат серед підприємств та організацій-учасників кластера. Органи влади при цьому повинні бути асоційованими партнерами, що організаційно та фінансово допомагають створенню кластера.

Варто відзначити, що механізм кластера придатний не для всіх галузей економіки регіонів. Кластери є інструментом забезпечення зростання економіки території на вузлових її напрямках з тим, щоб використати потенційні територіальні переваги.

Кластерний підхід є надзвичайно перспективним з погляду впровадження його в аграрний сектор економіки. На нашу думку, стратегічна мета підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських виробників повинна ґрунтуватися не лише на зростанні ефективності агропромислового виробництва, але й розвитку сільських територій. Адже конкурентоспроможну економіку важко уявити без розвиненого людського капіталу, що створює суттєві довгострокові конкурентні переваги для підприємств.

Розглядаючи можливість формування кластера в агропромисловому виробництві на території Миколаївської області, доцільно виділити пріоритетні напрями його розвитку, що сприятиме найповнішому використанню реальних і потенційних переваг регіону. Враховуючи наявні переваги, такими галузями можуть стати зерновиробництво, вирощування олійних культур, овочівництво. Великий виробничий потенціал становлять і тваринницькі галузі – м'ясне та молочне скотарство, свинарство, птахівництво.

Нами розроблено модель зернового кластера Миколаївської області як прогресивний спосіб організації галузі з найбільшим виробничим та експортним потенціалом серед усіх галузей сільського господарства регіону (рис. 5.3). Ця модель зберігає всі складові інфраструктури аграрного ринку в її класичному розумінні. Додатковим компонентом є суспільна інфраструктура, яка власне і надає кластеру соціального спрямування.

Рис. 5.3. Модель зернового кластера Миколаївської області [373]

На нашу думку, доцільним та логічним є ініціювання формування кластера саме виробниками зерна, оскільки вони

найбільше зацікавлені в покращенні своєї позиції як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. До складу кластероутворюючого блоку повинні входити виробники та постачальники техніки, засобів захисту рослин, добрив, переробні підприємства.

Незважаючи на те, що кластеризація повинна охоплювати лише ключові галузі господарства регіону, створюючи «точки опори», у Миколаївській області відчувається потреба у продукції тваринного походження (зокрема, якісній м'ясній та молочної). Крім того, існує об'єктивна необхідність збалансування виробництва продукції рослинництва і тваринництва, а саме товарної структури її експорту. Тому, на нашу думку, доцільним є створення в межах регіону кластера м'ясопродукції (рис. 5.4).

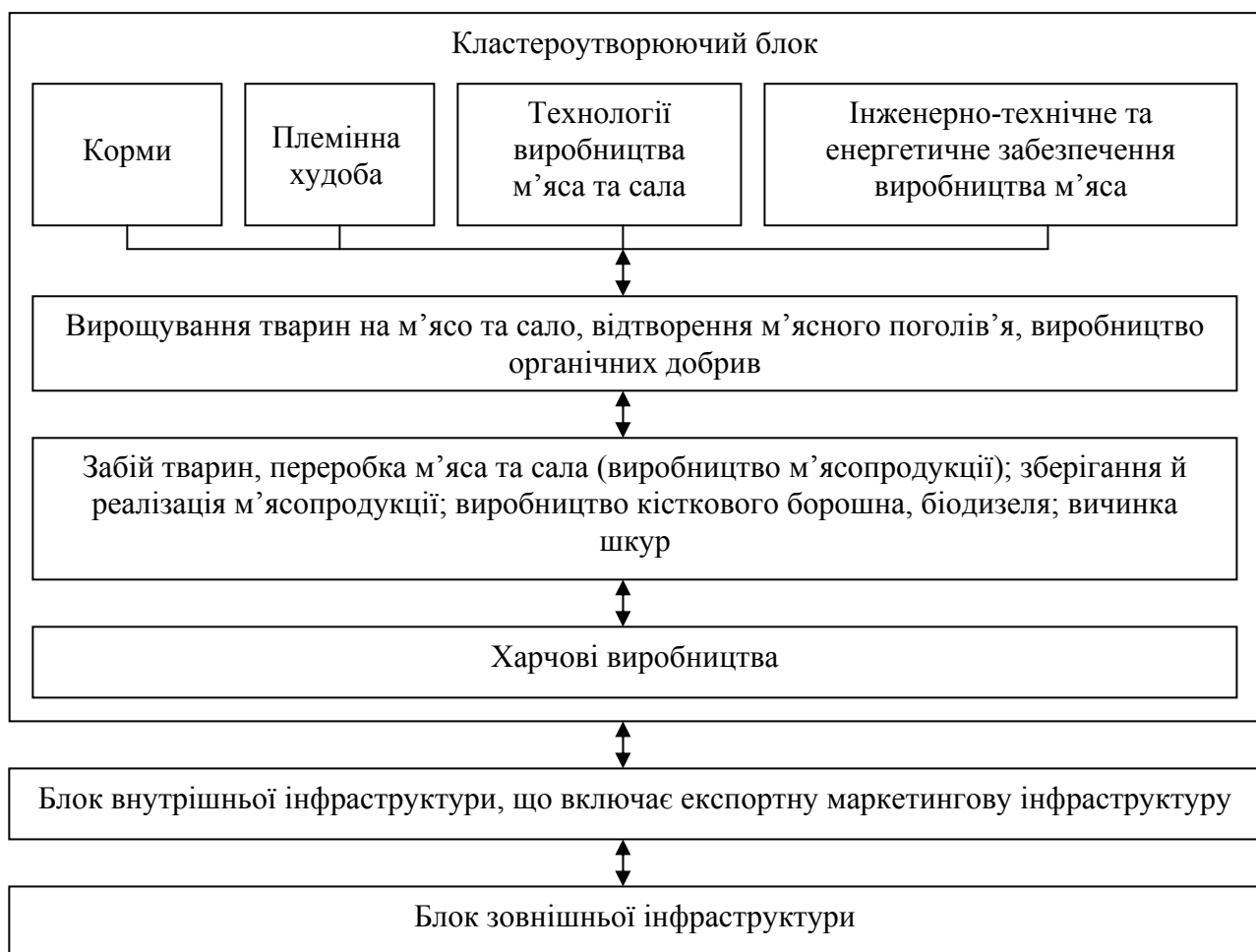

Рис. 5.4. Модель кластера м'ясопродукції Миколаївської області
(власні дослідження)

У цьому випадку ядром кластера можуть бути як підприємства, що вирощують худобу, які наразі зацікавлені у

підвищенні ефективності виробництва та реалізації своєї продукції, так і переробні підприємства, харчові виробництва, що відчувають нестачу якісної сировини. Блок внутрішньої інфраструктури включатиме, аналогічно до зернового кластера, маркетингову та агросервісну складову. Проте до першої необхідно ввести аукціони живої худоби, до другої – ветеринарні служби. Окреме значення у цьому випадку має маркетингова інфраструктура.

Блок зовнішньої інфраструктури, що включає інфраструктуру інноваційного розвитку, фінансово-кредитну та суспільну, є спільним для кластерів, оскільки виконує однорідні функції.

Існує думка, що для організації багатовекторного кластера, наприклад, м'ясопродукції; ефективним є створення системи підкластерів [12, 233, 307]. Але, на нашу думку, наявність кількох рівнів управління може спричинити ускладнення у прийнятті рішень. Тому доцільно організувати управління на рівні кожного окремого кластера, а також об'єднання їх під керівництвом спільних управлінських органів.

У кластерах, що сформувалися на добровільних і взаємовигідних засадах, об'єднуючим началом є рада. Вона співпрацює з державними управлінськими й іншими структурами як регіону, так і за його межами. До її складу входять керівники фірм, організацій, підприємств, а також представники регіональних управлінських структур. Рада кластера має тільки координаційні, аналітичні та подібні їм функції.

Управління діяльністю кластерів Миколаївського регіону (зерновим, олійним, молочним, м'ясним) повинна здійснювати координаційна рада на чолі з головою – найупливовішим керівником одного з кластерів або однієї організацій (учасників) того чи іншого кластерного утворення. Допомагають йому заступники – керівники кластерів за напрямками господарювання. Координаційна рада вирішує питання, що є характерними для кластерів регіону – актуальними для всієї аграрної сфери області, наприклад: яку, скільки, коли та де закупити сільгосптехніку, пально-мастильні матеріали тощо, а також надання допомоги в соціально-культурній, духовній та рекреаційній сферах сільських територій регіону.

У період між засіданнями координаційної ради агропромислових кластерів усю поточну й підготовчу до наступного засідання роботу здійснює виконавча адміністрація

(рис. 5.5). Очолює її також голова координаційної ради зі своїми заступниками. Розміщатися виконавча адміністрація може у структурі, де працює за основним місцем роботи голова або один із його заступників, на базі управління агропромислового розвитку області чи районів.

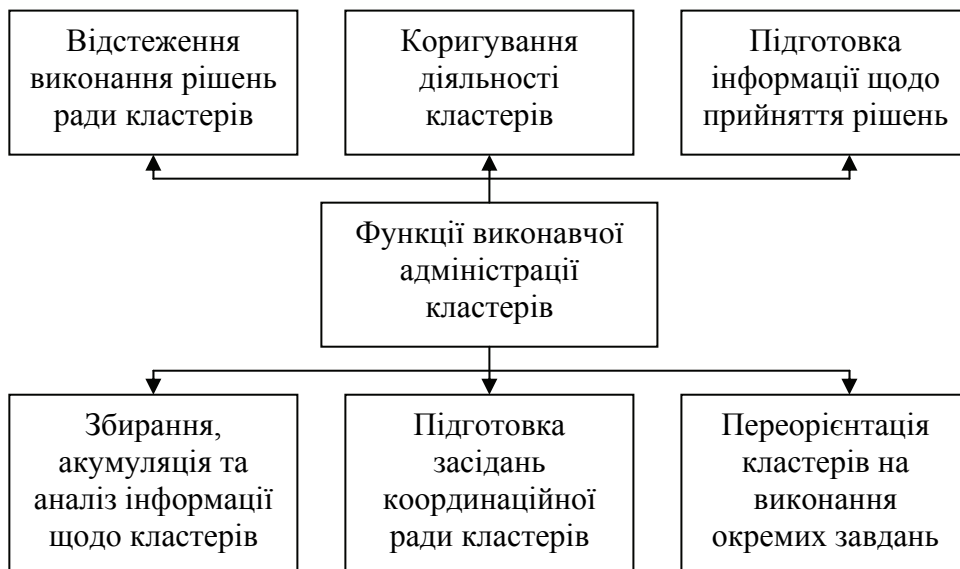

Рис. 5.5. Функції виконавчої адміністрації кластерів Миколаївської області [12]

Управління окремим кластером також здійснюється координаційною радою, яку очолює керівник підприємства-учасника кластера. Заступниками голови є головні профільні спеціалісти. Основною діяльністю кластера на чолі з координаційною радою та виконавчою адміністрацією є активне виконання закінченого циклу робіт, розробка технологій щодо ефективного виробництва тієї чи іншої продукції. Поточну діяльність кластера здійснює виконавча адміністрація. Наводимо загальну схему управління кластерами Миколаївського регіону (рис. 5.6).

Кластер не є юридичною особою, а тільки економічним поняттям. Його учасники взаємодіють переважно лише на базі довгострокових, стійких договірних відносин. Світовий досвід свідчить, що в утворення кластерного типу доцільно об'єднуватися всім тим, хто працює на створення кінцевого продукту. На нашу думку, реалізувати завдання кластеризації аграрного сектору

економіки Миколаївської області можливо лише за рахунок високого рівня самосвідомості учасників кластера. У цьому контексті надзвичайно важливим є забезпечення інформованості аграрних підприємств області та інших структур про основні принципи діяльності кластерів.

Рис. 5.6. Структура управління кластерами Миколаївської області [12]

Сукупність усіх переваг, що може надати кластерна форма організації галузей аграрного сектору економіки Миколаївської області, здатна суттєво підвищити конкурентоспроможність підприємств сільських територій як на внутрішньому, так і зовнішньому ринку (рис. 5.7).

Соціальне партнерство фірм, підприємств, установ, організацій за регіональних кластерних утворень (через кластерний принцип відносин) при активній координаційній діяльності державних управлінських структур дає змогу на засадах добровільності, взаємовизнання прав і обов'язків кожної зі сторін обґрунтовано й ефективно діяти щодо раціонального соціально-економічного розвитку сільської місцевості, а разом із цим і підвищення рівня життя сільського населення [361]. Одним із

варіантів розбудови сільської місцевості є створення агромістечок, що включають агропромислову, агросервісну, житлову та культурну зони.

- Підвищення ефективності агропромислового виробництва за рахунок об'єднання ресурсів
- Збільшення доступності виробничих, фінансових, інформаційних ресурсів для виробників
- Розподілення ризиків між учасниками кластера
- Розподілення прибутків між учасниками кластера відповідно до їх витрат
- Розширення доступу до каналів збуту продукції
- Зменшення трансакційних витрат
- Активізація підготовки і перепідготовки спеціалістів, науково-дослідної роботи
- Зведення внутрішньокластерної конкуренції до інструмента стимулювання інновацій;
- Усунення диспаритету цін на засоби виробництва і готову продукцію
- Можливість здійснювати цілеспрямовану політику щодо нейтралізації впливу тих учасників кластера, що порушують договірні умови
- Виникнення синергетичного ефекту за рахунок об'єднання чи спільного використання ресурсів, зменшення витрат
- Збалансування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та її переробки
- раціональний соціально-економічний розвиток сільської місцевості, підвищення рівня життя населення на засадах соціального партнерства.

Формування конкурентоспроможності на внутрішньому ринку

Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності:

- полегшення виходу на зовнішні ринки, розширення ринків збуту;
- підвищення ефективності експорту за рахунок формування великих партій товарів та їх вищої якості;
- збільшення частки готової продукції у товарній структурі експорту;
- скорочення обсягів імпорту за рахунок зростання ефективності галузі тваринництва;
- підвищення рівня зовнішньоторговельного сальдо;
- зростання обсягів залучення іноземних інвестицій

Формування міжнародної конкурентоспроможності

Рис. 5.7. Вплив кластеризації аграрного сектору економіки Миколаївської області на підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств сільських територій та їх конкурентоспроможності
(власні дослідження)

Кластерна організація розвитку агропромислового виробництва передбачає концентрацію та спеціалізацію агропромислового виробництва із формуванням на території замкнутих циклів «виробництво – зберігання – переробка – реалізація сільськогосподарської продукції» на засадах інтеграції з використанням механізмів корпоратизації та кооперації для одержання учасниками кластерів конкурентоспроможної продукції й підвищення прибутковості, а кластерна організація сільського розвитку – облаштування сільських територій і поселень шляхом комплексної розбудови сучасних агропромислової, агросервісної, житлової та культурної зон (із формуванням агромістечка або іншого характерного для території угруповання) на засадах економічної самодостатності та сталого розвитку.

Хоча роль держави у формуванні кластерів та підвищенні конкурентоспроможності аграрних підприємств залишатиметься вагомою, її підтримка носитиме інший характер. Це дасть змогу суттєво зменшити обсяг заходів державної підтримки, віднесених до «жовтої скриньки», що особливо актуально в умовах функціонування України в СОТ.

Перехід до кластерної організації розвитку агропромислового виробництва та сільських територій має відобразитися в аграрній політиці як довгострокове програмне завдання, успішне виконання якого вимагає координації зусиль виробничих формувань, органів місцевого самоврядування, регіонального й державного управління, спрямування їх спільних коштів на досягнення визначених для кожного агропромислового й соціально-економічного кластера напрямів і пріоритетів. За такої організації виробництва роль районних та обласних управлінь агропромислового розвитку зростатиме, тому що більшість організаційних, координаційних і контрольних функції передаватиметься на місцевий рівень [277]. При цьому місцевим органам влади відводиться роль помічника управлінських структурах кластерів (рис. 5.8).

Рис. 5.8. Роль органів місцевого самоврядування у становленні та функціонуванні кластерних структур в аграрному секторі економіки Миколаївської області (власні дослідження)

Отже, стратегія формування конкурентоспроможності виробничо-господарського потенціалу та підприємств сільських територій України повинна ґрунтуватися на створенні кластерних структур, що сприятиме виникненню нової форми конкуренції між його учасниками, заснованої на співробітництві та інноваційному розвитку. Синергетичний ефект від діяльності таких об'єднань сприятиме розвитку ефективної експортної діяльності, а також суттєвому підвищенню конкурентоспроможності підприємств сільських територій як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

5.3 Стратегія формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств сільських територій

Для досягнення високої результативності формування конкурентоспроможного експортного потенціалу необхідна розробити відповідну стратегію, упровадження якої доцільно виконувати поетапно (рис. 5.9).

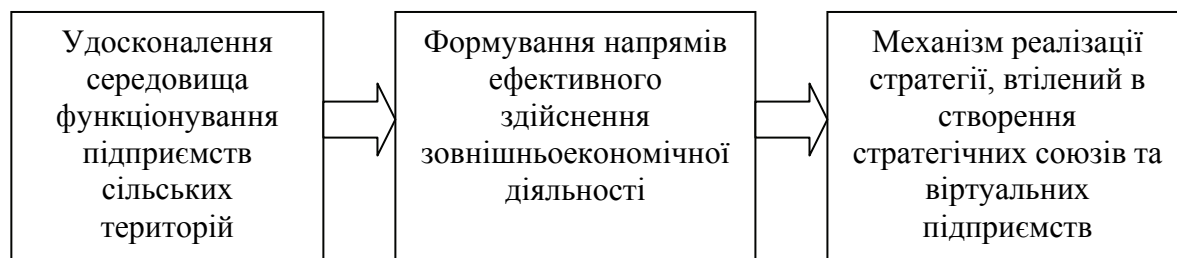

Рис. 5.9. Етапи реалізації стратегії формування конкурентоспроможності аграрних підприємств Миколаївської області (власні дослідження)

Щоб сформувати конкурентоспроможний експортний потенціал підприємств сільських територій будь-якого регіону України насамперед потрібна інформація про наявні природні ресурси, промисловий потенціал, транспортну інфраструктуру, трудові ресурси тощо, визначення обсягів та ефективності їх використання. Зіставлення потенціалу певного регіону з кон'юнктурою світового ринку дає можливість визначити основні, найбільш перспективні напрями розвитку зовнішньоекономічної діяльності. Збереження, розширення й удосконалення експортного потенціалу сільської території є найважливішим напрямом регіональної системи (рис. 5.10).

У багатьох регіонах України не розроблені стратегії використання зовнішньоекономічного потенціалу, конкретні програми її реалізації, а також банки інвестиційних проектів для зарубіжних інвесторів з необхідними економічними обґрунтуваннями. Вирішення цієї проблеми можливе за умови комплексного розгляду й урахування специфіки соціально-економічного розвитку регіонів та формування на цій основі економічно обґрунтованої моделі їх зовнішньоекономічної діяльності.

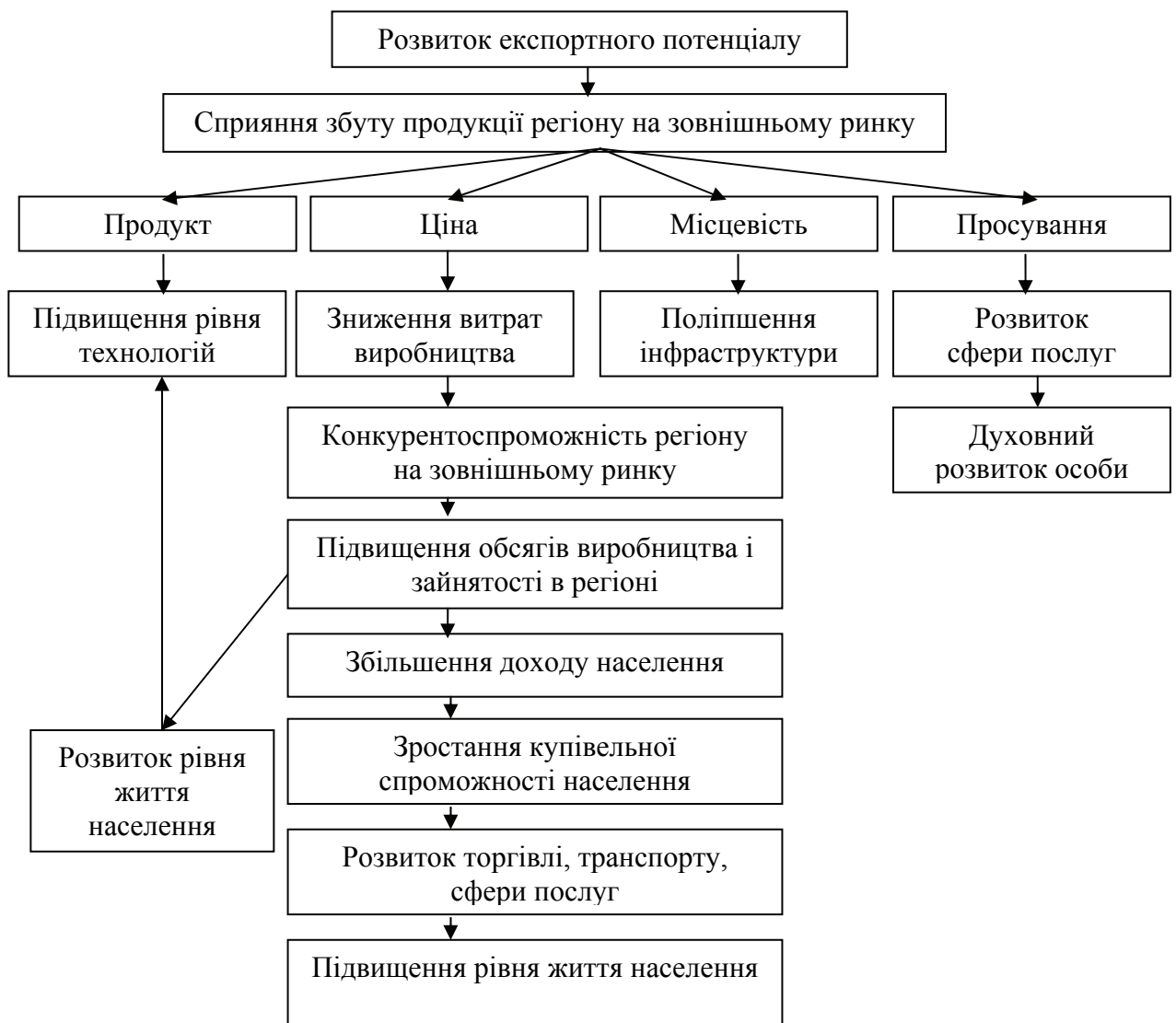

Рис. 5.10. Модель формування конкурентоспроможного експортного потенціалу регіону [399]

Зазначена модель включає такі основні напрями, як оцінювання кон'юнктури світового ринку і тенденції його зміни, економіки регіону і перспектив її розвитку, існуючого зовнішньоекономічного потенціалу регіону і рівня його використання, формування пріоритетів розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону та їх реалізації.

Загалом таку модель, на думку Н. А. Клименко [150], доцільно доповнити, оскільки в ній не враховано фактори, під впливом яких формується конкурентоспроможний експортний потенціал (рис. 5.11).

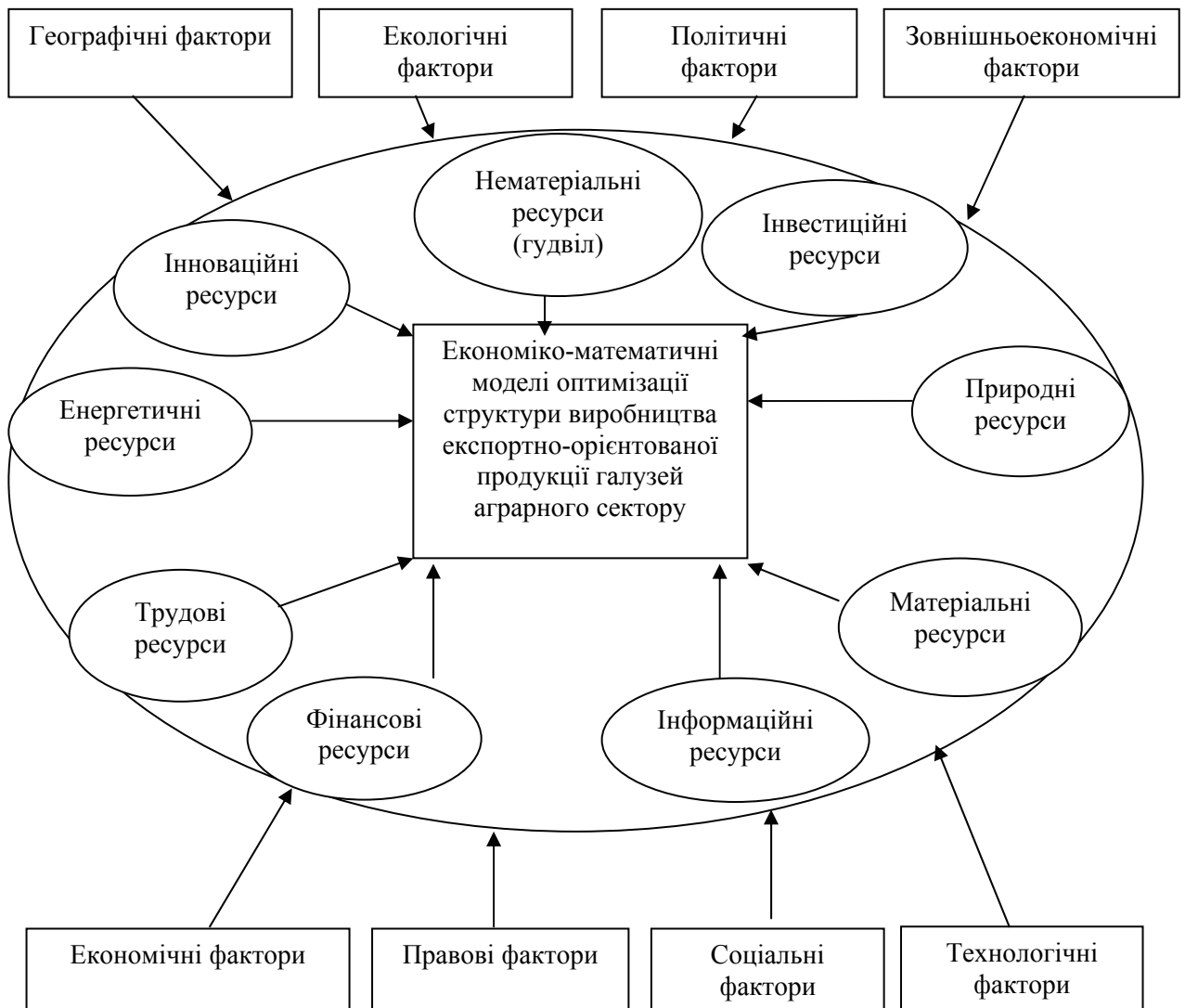

Рис. 5.11. Модель формування експортного потенціалу у середовищі експортера [150]

На основі розглянутих класичних моделей формування конкурентоспроможного експортного потенціалу, нами розроблено аналогічну, урахуванням особливостей Миколаївської області (рис. 5.12).

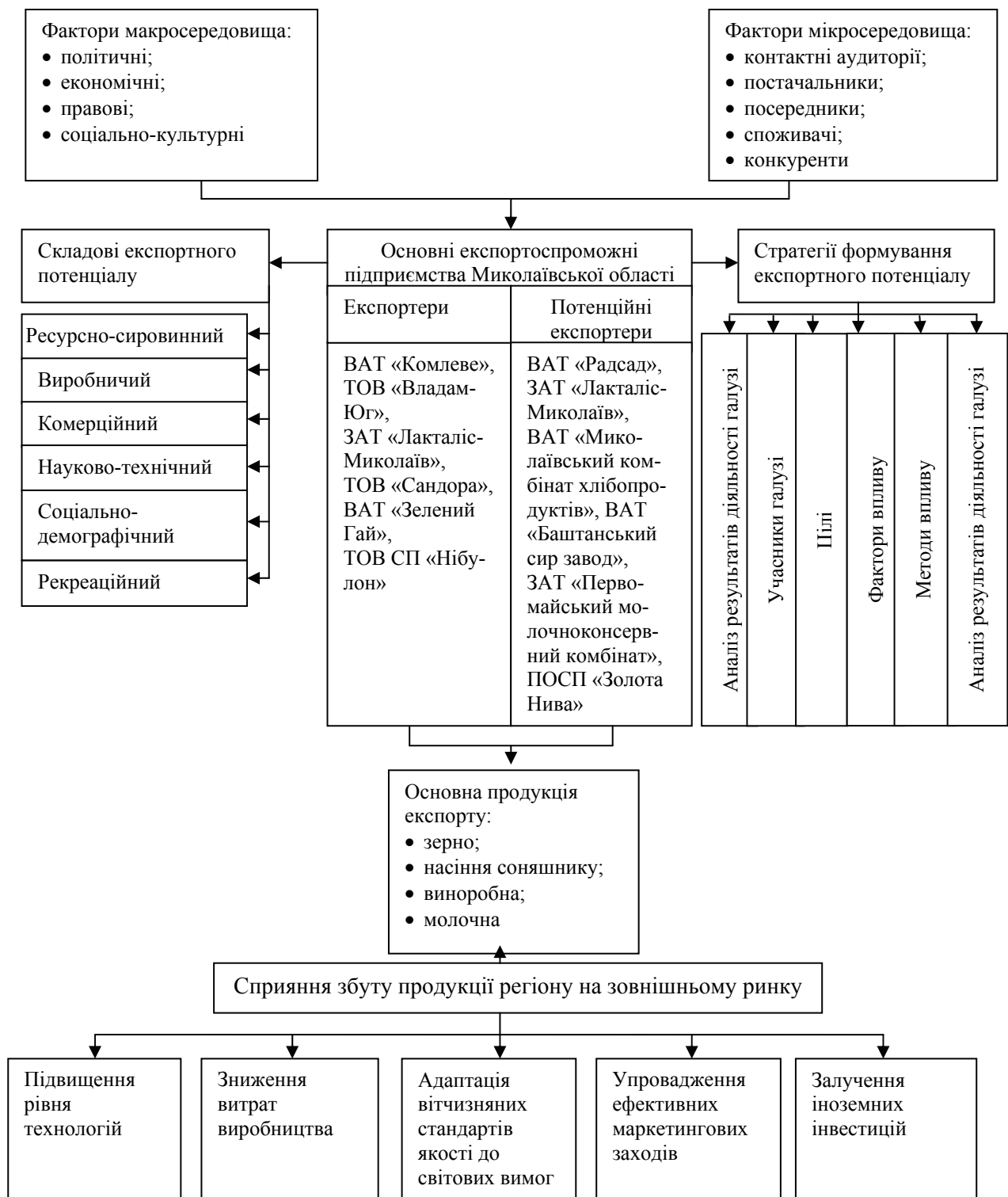

Рис. 5.12. Модель формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств сільських територій Миколаївської області (власні дослідження)

Зазначимо, що значна частина підприємств сільських територій перебуває в умовах обмеженості фінансових ресурсів, що пов'язано з несприятливою загальною економічною обстановкою й нестачею обігових коштів. На цьому етапі розвитку важливо забезпечити стабільність їх функціонування й здійснювати спроби розширення масштабів виробництва. Очікувати максимізації прибутку передчасно, тому важливо збільшувати рентабельність експортних операцій підприємств. У сфері виробництва необхідно підвищувати якість сільськогосподарської продукції та її відповідність міжнародним стандартам. В умовах формування експортного потенціалу є безліч перешкод. Основні етапи їх мінімізації і формування стратегії розвитку експортної потенціалу розглянемо на прикладі підприємств Миколаївської області (рис. 5.13).

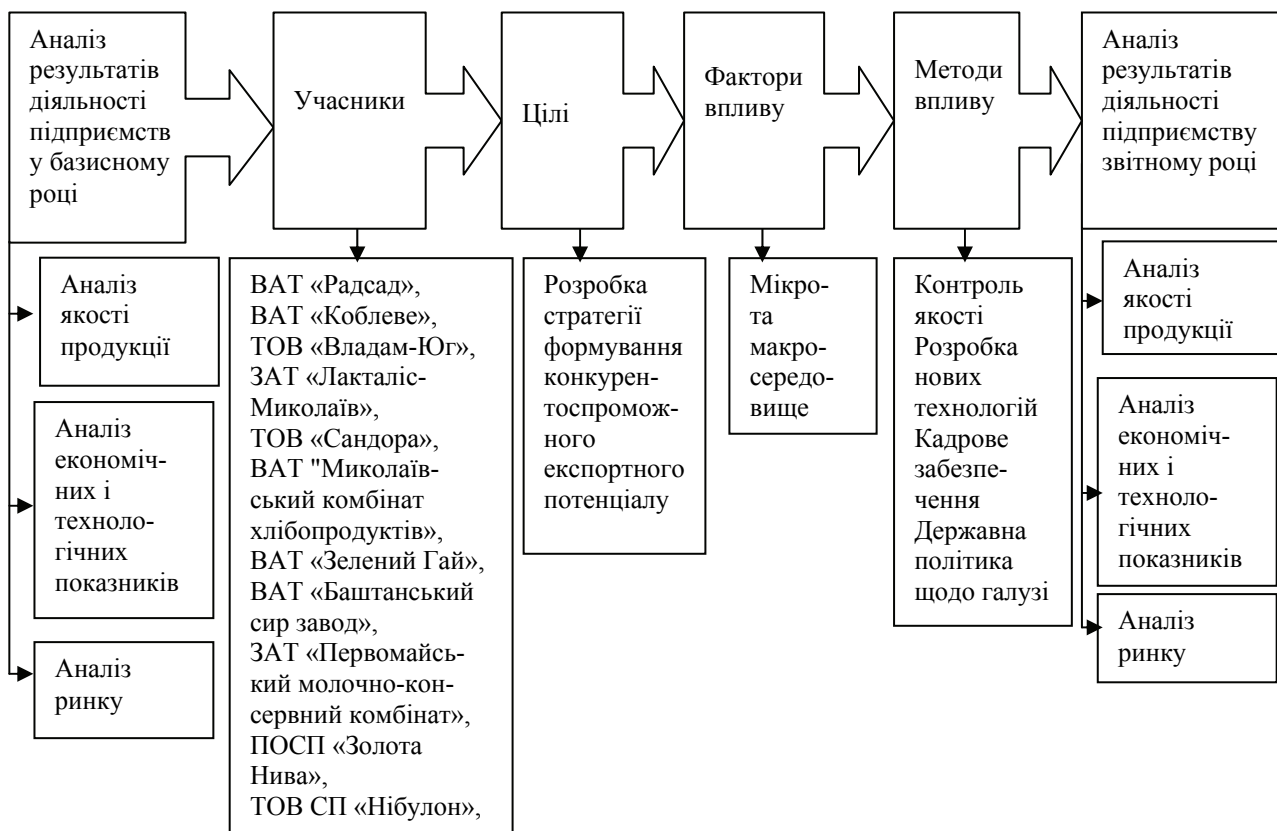

Рис. 5.13. Етапи стратегії формування експортного потенціалу аграрних підприємств Миколаївської області (власні дослідження)

Розроблення стратегії формування конкурентоспроможного експортного потенціалу аграрних підприємств може відбуватися на двох рівнях: підприємства в цілому; на рівні кожної окремої

стратегічної бізнес-одиниці (господарського підрозділу підприємства).

На рівні підприємства процес розробки проходить у кілька етапів: визначення місії підприємства (основної мети), SWOT-аналіз, портфельний аналіз з метою планування бізнес-портфеля; на рівні стратегічних бізнес-одиниць – починається із визначення місії для конкретного господарського підрозділу, формулювання цілей і стратегій їх розвитку.

На нашу думку, з метою сприяння просуванню вітчизняної продукції на ринки зазначених країн потрібно розвивати консультативні послуги для експортерів, створити системи ринкової інформації, ознайомитися із закордонною практикою підтримки експорту сільськогосподарської продукції і продовольства, а також вивчити внутрішню діяльність щодо підтримки експорту.

Фінансова допомога з боку регіональної та центральної влади Миколаївської області повинна бути спрямована на:

- надання експортних кредитів, у тому числі пільгових;
- передбачення надання як середньо-, так і довгострокових кредитів;
- видачу державних гарантій по експортних кредитах;
- страхування для покриття політичного та комерційного ризику, пов'язаного з експортом;
- раціональне та стимулююче оподаткування експортерів;
- надання інформації про іноземні стандарти та вимоги стосовно сертифікації продукції, створення лабораторій якості продукції;
- збільшення обсягів фінансування науково-дослідних робіт із проблем торговельної політики та розширення експорту сільськогосподарської продукції і продовольства.

Для забезпечення ефективного функціонування на світовому ринку Миколаївська область повинна попіклуватися, з одного боку, про збільшення експорту своєї продукції, а з іншого – про забезпечення повноцінного задоволення потреб власного населення в усіх необхідних йому товарах (у тому числі імпортних).

Можливості вітчизняних виробників реалізувати своє високоякісне м'ясо за цінами, що виправдовують його виробництво (за рахунок видачі великої кількості ліцензій на імпортування м'яса),

обмежені. Це призводить до того, що займатися тваринницькою сферою стає не вигідно. Треба зауважити, що 40% імпортованого м'яса свинини й птиці, а також 90% яловичини є низькосортною продукцією.

На наше переконання, для забезпечення стабілізації внутрішнього м'ясного ринку та якості імпортованої м'ясопродукції вітчизняні виробники в рамках законодавства ВТО повинні наполягати на максимальному обмеженні ввезення м'ясної сировини на митну територію України. При цьому слід забезпечити своєчасне відшкодування ПДВ експортерам тваринницької продукції.

З цією метою також необхідно: упровадити прямі поставки з країн-експортерів для уникнення реекспорту м'ясної сировини; дотримуватися угоди про співпрацю в галузі ветеринарії держав-учасниць СНД для недопущення кримінальних схем у транзиті м'ясопродукції через митну територію України до Придністров'я, тобто посилити контроль органів влади за несанкціонованим ввезенням м'ясопродукції; установити визначення митної вартості імпортованої м'ясної продукції з обов'язковим урахуванням інформації зовнішньоторговельних і біржових організацій про вартість товару, висновків спеціалізованих експертних організацій та вантажної (митної) декларації країни відправлення (походження) товару.

Водночас уряду слід ввести суворий контроль за якістю імпортованої продукції, жорстко захищати внутрішній ринок від імпорту продуктів, які виробляються у країні в достатній кількості. Сприятливі умови для імпорту повинні створюватися лише для тих видів сільгосппродукції, що не виробляються в Україні і яких не вистачає.

Держава також повинна запровадити механізми регулювання імпорту шляхом установлення тарифних ставок. Майбутня політика протекціонізму національного товаровиробника вбачається не в обмеженні імпорту, а у підтриманні безпосередньо сільськогосподарських товаровиробників шляхом прямих дотацій та непрямой допомоги через збільшення попиту на вітчизняну продукцію агропродовольчого сектору.

Успішний розвиток експорту аграрної продукції Миколаївської області можливий, якщо кожен район одержить обов'язковий ефект у вигляді стійких умов збуту своєї продукції, а

при експорті – звільнення її від мита, ефективного заміщення в імпорті дорогої продукції на дешевшу при зберіганні вимог щодо якості.

Варто зазначити, що неабиякий вплив на формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств має державна політика (рис. 5.14).

Рис. 5.14. Роль державної політики у формуванні конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств
(власні дослідження)

Експортна політика спрямована на стимулювання національного товаровиробника аграрної продукції до збільшення кількісних та якісних показників виробництва. Разом з тим вона має сприяти економічному зростанню держави. Стосовно імпоротної політики, то вона не повинна перешкоджати розвитку вітчизняного виробництва як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках.

Україна буде своє майбутнє шляхом європейської співпраці. Однак для повного партнерства нам необхідні уміння та досвід держав, які успішно розвиваються. Це дасть змогу ефективного виходу вітчизняного товару на європейські ринки. Одним із таких

проектів є «Twinning» – інструмент інституційного будівництва, який має мету допомагати країнам-бенефіціарам у розбудові сучасних та ефективних органів центральної і місцевої влади. Twinning визначає державним органам рамки для роботи з партнерами країн-членів Європейського Союзу. У співпраці вони розробляють і впроваджують проект, спрямований на інтегрування в національне законодавство.

У проектах «Twinning» Україна повинна бути представлена центральним органом виконавчої влади-«близнюком», якому можна знайти відповідник серед органів влади в одній чи декількох країнах-членах ЄС. Його діяльність має відповідати напрямам співробітництва, передбаченими Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС, Планом дій у рамках Європейської політики сусідства та іншими важливими двосторонніми угодами.

Для України цей проект є новою формою прямої технічної співпраці між центральними органами виконавчої влади країн, що відіграють роль бенефіціарів цього виду зовнішньої допомоги ЄС, та органами влади країн членів Європейського Союзу. Проекти, що реалізуються в Україні, повинні щонайменше передбачати окремі елементи наближення вітчизняного законодавства до *acquis communautaire* та компоненти інституційної й структурної реформи. Twinning забезпечує обмін практикою між державними органами країн – членів ЄС та їхніми українськими партнерами. Проект зарекомендував себе як один з найбільш дієвих інструментів упровадження передових практик державного управління. Поширення застосування інструменту проекту на Україну – першу серед держав Тасіс (колишніх радянських республік) – є тенденцією, що демонструє важливе значення, яке надається посиленню інтеграції України до ЄС.

Важливим питанням є забезпечення якості продуктів харчування, особливо в період гармонізації нашого законодавства до європейських вимог. Проект «Twinning» допоможе Україні покращити якість харчових продуктів і збільшить можливість їхнього експортування до ЄС. Зараз не дозволяється експортувати велику кількість українських харчових продуктів через невідповідність стандартам ЄС. Наразі Україна має дозвіл на експорт окремих рибних, молочних продуктів і продуктів птахівництва, а також меду і коней. У рамках зони вільної торгівлі планується значне покращення доступу на європейські ринки не

лише сировинних товарів, а й продукції переробної промисловості, яка нарощує обсяги виробництва та постійно покращує свою якість.

Зазначимо, що проект «Тwinning», крім покращення системи контролю за якістю харчових продуктів, також підвищить ефективність проекту «Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ та реалізації Європейської політики». Останній передбачає методологічне і технічне вдосконалення контролю наявності залишків ветеринарних препаратів у продуктах тваринного походження, стажування вітчизняних спеціалістів у країнах ЄС, посилення прикордонного ветеринарного контролю.

Проект має величезне значення для українського агропромислового сектору, адже він спрямований на покращення безпеки харчових продуктів і ветеринарного контролю згідно із стандартами ЄС, поліпшення захисту українського споживача і тим самим підвищення конкурентоспроможності вітчизняних продуктів. Він дає можливість зробити національний ринок харчових продуктів безпечнішим для вітчизняних споживачів і сприяє участі України в угоді про вільну торгівлю з ЄС.

Нами розроблена і рекомендована до подальшого впровадження програма формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств аграрного сектору економіки Миколаївської області (дод. Р). Вона передбачає вдосконалення структури виробництва, матеріально-технічного оновлення сільського господарства, пошуків інвестиційної діяльності в агропромисловому комплексі, створення нових ефективних форм господарювання й забезпечення їм однакових умов функціонування, вироблення і проведення єдиної державної політики довгострокового розвитку та інтеграції у світове товариство цієї життєво важливої сфери економіки, введення в аграрний сектор біологічних, технічних, технологічних та управлінських інновацій і оптимізацію інвестиційного процесу.

Ефективність виробництва в підприємницьких структурах аграрної сфери пов'язана з раціональним способом господарської діяльності, який базується на основі комплексної збалансованості наявних ресурсів (землі, основного й оборотного капіталу, трудових ресурсів і підприємницьких здібностей) та інтенсивного використання якісних і кількісних чинників на всіх його стадіях, що в підсумку примножує кінцевий результат з одночасним зменшенням використовуваних ресурсів на їх досягнення.

Сьогодні існує велика кількість агропромислових структур – кооперативи, альянси, інтеграційні об’єднання, стратегічні союзи, що створюються з метою зміцнення своїх конкурентних позицій як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, та нарощення експортного потенціалу. На нашу думку, найбільш економічно ефективними серед них є стратегічні союзи, що являють собою тимчасовий або довгостроковий союз між підприємствами з метою спільного використання ресурсів. До таких агропромислових структур можна віднести і спільні підприємства, але в цілому союзами є ділові відносини, за яких два підприємства об’єднують свої сили, разом несуть ризик і прагнуть інтегрувати свою функціональну діяльність до взаємовигоди. На відміну від інших форм тісного співробітництва, ці дві юридичні особи при такій організації зберігають свою незалежність. Стратегічні союзи мають велике значення як спосіб виходу на нові ринки, набуття нових технічних навиків і конкурентоспроможності підприємства. Вони можуть створюватися трьома способами: за рахунок свого внутрішнього зростання, на основі злиття чи привласнення інших підприємств та створення іншої фірми шляхом відокремлення.

Переконані, що саме формування таких економічно ефективних агропромислових структур створить можливість виходу на зарубіжні ринки (рис. 5.15) таким чином, щоб мінімізувати більшість ризиків, які при цьому виникають, оскільки вони поділяються між двома учасниками.

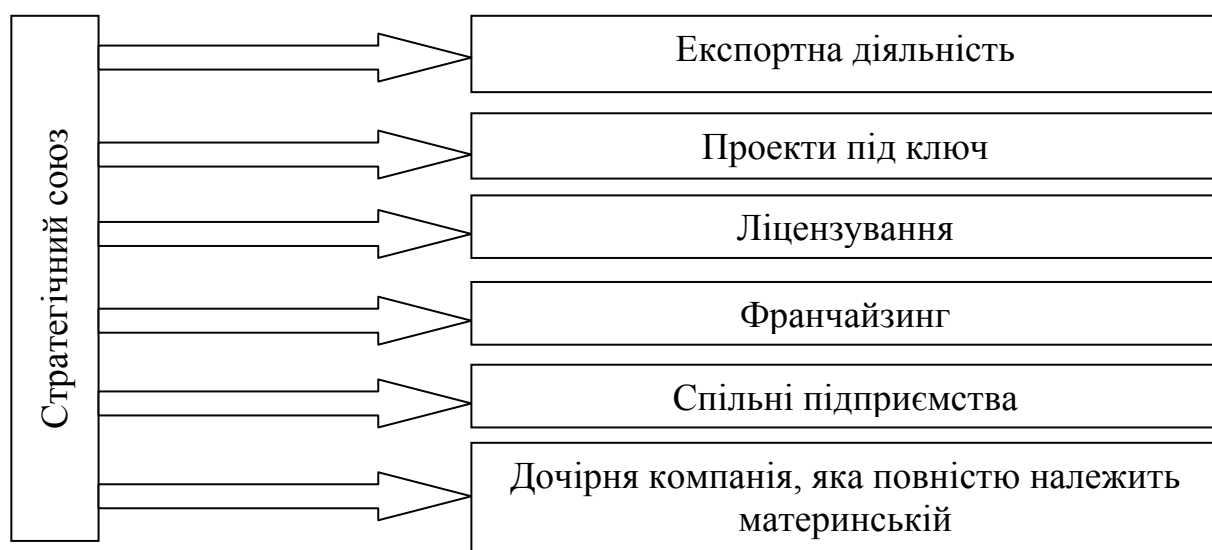

Рис. 5.15. Способи виходу підприємств, об’єднаних стратегічним союзом, на зарубіжні ринки (власні дослідження)

Розглянемо більш детально кожен із запропонованих шляхів, щоб обрати найефективніший та найвигідніший, на наш погляд, для створення стратегічного союзу в Миколаївській області.

Експортна діяльність як спосіб виходу підприємств стратегічного союзу на зарубіжні ринки має всі переваги, оскільки компанії не потрібно нести витрати на підготовку виробництва для роботи в нових ринкових умовах. Єдиним недоліком є високі транспортні витрати і потенційні перешкоди торгівлі.

Проекти під ключ дають змогу міжнародній компанії стати учасником зарубіжного ринку, на якому може функціонувати заборона на прямі іноземні інвестиції. Суть ліцензування полягає в тому, що стратегічний союз будується на таких взаємовідносинах, коли країна, в якій передбачається здійснення діяльності, зобов'язується виробляти продукти відповідно до торгових марок та патентів міжнародної компанії.

Франчайзинг означає створення стратегічного союзу з компанією країни, в якій має відбуватися його діяльність, до того ж ризик і витрати, пов'язані зі створенням нового ринку, буде нести саме ця компанія. Під спільним підприємством розуміють створення стратегічного союзу на основі розподілу витрат і ризиків, набуття знань стосовно місцевих умов, можливо політичного впливу.

Дочірня компанія, що повністю належить материнській, організовує свою діяльність під жорстким технологічним контролем. Найбільш сприятливим, на наш погляд, способом виходу підприємств, об'єднаних стратегічним союзом, на зарубіжні ринки є експортна діяльність.

Доречно згадати про одну з провідних галузевих професійних формувань агропромислового комплексу України – корпорацію «Укрвинпром», що виходить на зарубіжні ринки саме за допомогою експортної діяльності. До складу корпорації входять сім обласних (регіональних) формувань та окремі виноградно-виноробні підприємства. Загальна їх кількість становить 101 господарство, з яких 75 виноробних, у тому числі такі відомі, як НВАО «Масандра», об'єднання «Одесавинпром» (торгова марка «Французький бульвар»), ЗАТ «Одеський коньячний завод» (торгова марка «Шустов»), ЗАТ «Ужгородський коньячний завод» (торгова марка «Тиса»), ВАТ «АПФ «Таврія», ЗАТ «Київський завод шампанських вин «Столичний», ЗАТ «Артемівський завод

шампанських вин «Артемівськ-Вайнері», ЗАТ «Коктебель», ТОВ агрофірма «Золота балка», завод шампанських вин «Новий Світ» та інші.

Ми пропонуємо створити стратегічний союз виноробних підприємств Миколаївської області, який допоміг би підприємствам ефективно виходити на зарубіжний ринок за допомогою експорту конкурентоспроможної продукції аграрного сектору з мінімізацією зовнішньоекономічних ризиків (рис. 5.16).

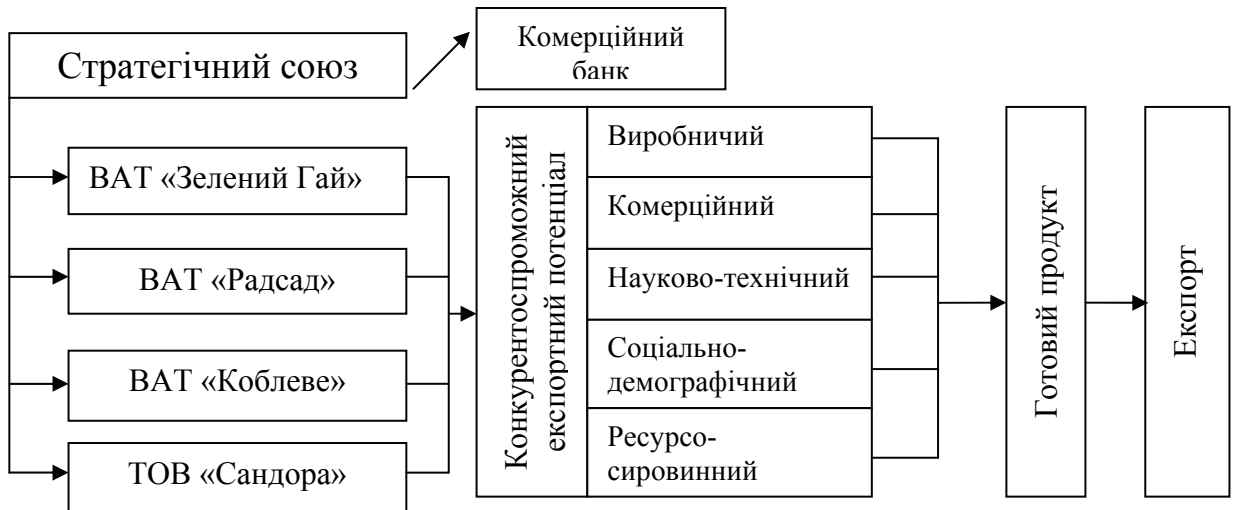

Рис. 5.16. Стратегічний союз підприємств виноградно-виноробного комплексу Миколаївської області (власні дослідження)

Необхідною передумовою ефективного функціонування цього союзу є введення до його складу комерційного банку для забезпечення кредитними ресурсами, а при необхідності – інвестування проектів на взаємовигідних умовах.

Варто зазначити, щоб союзи працювали, підприємства, які входять до їх складу, повинні мати складні офіційні та неофіційні системи комунікацій і прагнути побудувати довірливі відносини між собою. Дві сторони мають проявляти ініціативу з тим, щоб якомога більше почерпнути корисного для себе з операцій свого партнера.

Пропонуємо будувати економічні відносини у стратегічному союзі на основі нормативного розподілу доходів від реалізації продукції кінцевого споживання пропорційно до визначених витрат і з урахуванням виконання договірних зобов'язань учасниками інтеграції. З цією метою доходи доцільно розподіляти на дві частини: одну – пропорційно до постійних і змінних витрат, другу – у вигляді частини чистого прибутку за принципом дивідендів.

Зазначений порядок розподілу доходів сприятиме підвищенню зацікавленості учасників інтеграційного процесу в об'єктивному визначенні якості сільськогосподарської сировини та зниженні сукупних витрат на виробництво продукції. Таким чином, підприємства втрачатимуть інтерес занижувати якість сировини при її прийманні, оскільки це не принесе їм економічної вигоди. Аграрні підприємства, які скорочують витрати виробництва завдяки раціональному господарюванню, отримуватимуть більшу економічну вигоду, ніж ті учасники, у яких витрати перевищуватимуть нормативні.

Загалом витрати на створення союзу приносять більший прибуток, ніж на злиття і поглинання, але вибір якнайкращого методу досягнення довготривалих стратегічних вигод залишається складною проблемою. Рішення про створення союзу для передачі частині робіт на сторону залежить від низки інших рішень, які враховують те, що є головним для компанії і що може робити партнер, який володіє великими можливостями або досвідом. Проте перед створенням стратегічного союзу слід зважати на те, що коли партнери стратегічного союзу вже об'єднали ресурси і процеси ухвалення рішення може виникнути загроза зриву стійкості партнерства.

Єдиним захистом від можливості обману і зловживань є довіра, необхідна для кожного стратегічного союзу. Віра в надійність слова та обіцянок партнера, те, що він виконає свої зобов'язання, тісно пов'язана з готовністю компаній координувати свої дії. На основі довіри виникають зобов'язання та супутні їм згуртованість і солідарність.

Для забезпечення конкурентоспроможності стратегічних партнерів у стратегічному союзі постійно повинна бути взаємозалежність, тісно пов'язана із спеціалізацією. Визнавши свою взаємозалежність, стратегічні партнери обмінюються цінними ресурсами, і спеціалізація часто розглядається як природний результат такого розвитку. Однією з переваг співпраці є можливість забезпечити координацію виробництва, збуту, управління запасами і робіт на рівні функціональної інтеграції, без зміни форм власності. Системи постачань точно в строк, обмін електронними даними, сумісні маркетингові програми, спільні роботи у сфері науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт і спеціалізація виробничих потужностей – усе це приклади стратегічних союзів,

які можуть працювати ефективно тільки в тому випадку, якщо зв'язки між компаніями будуть бездоганно надійними.

Стратегічні союзи повинні будуватися на переконанні, що важливіше спланувати структуру і процедуру, ніж власне зміст обміну. Сторони повинні розуміти, що в майбутньому наочне планування здійсниться само собою, у результаті дії структур і процедур, визначених при формуванні відносин. Ці процеси повинні бути достатньо гнучкими, щоб була можливість пристосовуватися до майбутніх змін.

Партнерам слід відкрито обмінюватися планами і в ході планування враховувати вимоги іншої сторони. Якщо вони детально обізнані про бізнес іншої сторони і чесно обмінюються інформацією, можна встановити взаємоприйнятні цілі, що сприяє стійкості та життєздатності відносин.

Сумісне прогнозування наслідків технологічного або ринкового розвитку підвищує здатність партнерів оцінювати результати. В інших випадках інвестиції, необхідні для пристосування до очікуваних технологічних і ринкових змін, призводять до зростання витрат на вихід з ринку та перехід в іншу сферу діяльності. Для захисту вкладень у союз важливо здійснювати планування сумісно, не допускати ізоляції. Оцінка цих характеристик допомагає краще зрозуміти умови, за яких може бути створений успішний союз, але навіть знання це не дає нам розуміння динаміки процесу. Слід враховувати чинник часу, у ході якого менеджери ведуть переговори, виконують ухвалені рішення і поступово змінюють союзні відносини.

Таким чином, можна сказати, що стратегічний союз укладають між підприємствами та організаціями під тиском невизначеності – ринкової або технологічної. Їх основною метою є забезпечення конкурентоспроможності організацій як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках, нарощування експортного потенціалу за рахунок більш досконалого обслуговування споживачів, зниження витрат, інноваційного розвитку, виробництва продукції вищої якості. Найголовнішим, на нашу думку, є той факт, що члени стратегічного союзу зберігають свою незалежність та мобілізують спільні зусилля на чітко визначеній меті, обмінюючись при цьому власним досвідом та важливою інформацією, мінімізуючи витрати й ризики. Як відомо, аграрні підприємства Миколаївської області страждають від нестачі

коштів для виробництва високоякісної та конкурентоспроможної продукції, що формувала б їх експортний потенціал. Саме тому ми пропонуємо створення в регіоні стратегічного союзу, оскільки таким чином аграрні підприємства матимуть змогу спільно використовувати ресурси та мобілізувати зусилля для виходу на зовнішній ринок за допомогою експорту конкурентоспроможної продукції аграрного сектору.

Одним із впливових елементів формування та просування експортного потенціалу, що функціонує на кооперативних засадах, може стати віртуальне підприємство. Таким називають структури, які концентрують свою увагу на діях, що підтримують інших суб'єктів – учасників процесу створення і доставки вартості клієнтам. Відповідаючи за вартість для клієнта, створювану всією мережею вартості, ці підприємства створюють та інтегрують мережу виробництв і самі стають найважливішою її ланкою. У таких моделях мережі вартості елементами є не суб'єкти, що здійснюють певні дії, а власне дії. У цьому випадку роль віртуального підприємства відіграє одне підприємство-координатор проекту.

Нами сформовані головні ознаки віртуального підприємства (рис. 5.17).

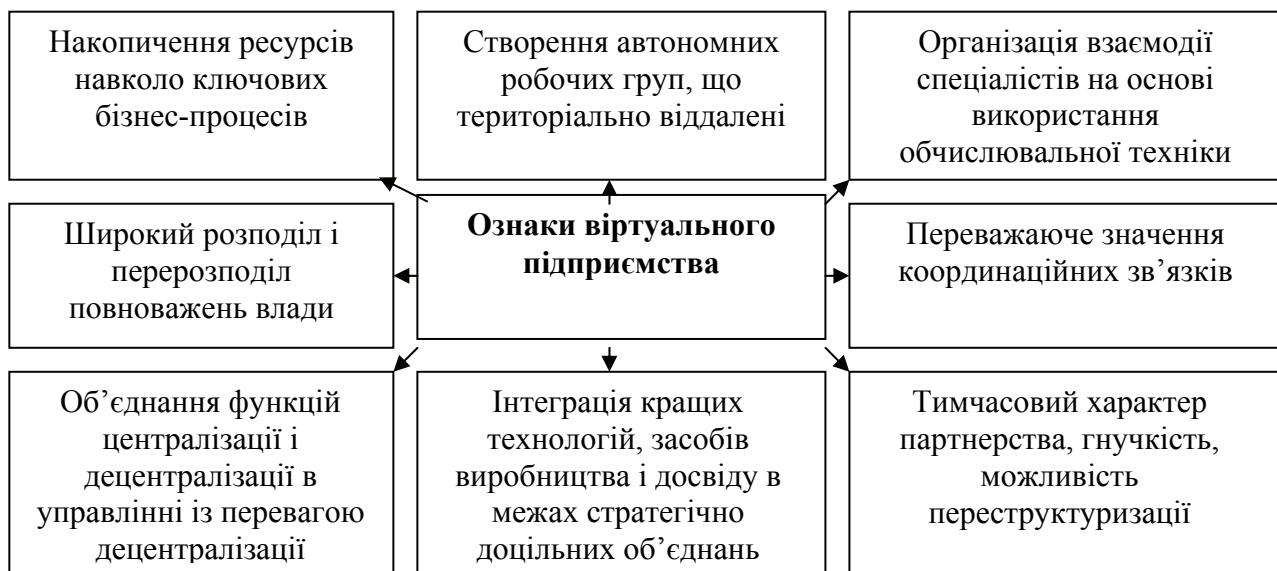

Рис. 5.17. Основні ознаки віртуального підприємства (власні дослідження)

Найголовнішою перевагою віртуальних форм організацій є можливість обирати та використовувати найкращі ресурси, знання та здібності із найменшими витратами часу. З нашого погляду, це забезпечує низку конкурентних переваг для аграрного сектору

економіки, а саме: зниження сукупних затрат (до 10–25%); підвищення швидкості виконання ринкового замовлення, більш повне задоволення вимог споживача, гнучка адаптація до зміни навколишнього середовища, зменшення перешкод для виходу на нові ринки, у тому числі зовнішні; активізація інноваційних процесів, що стимулюються наявною конкуренцією.

На наше переконання, таке формування, як віртуальне підприємство, є за своєю суттю структурою кластерного типу. Про це свідчить низка їх спільних ознак, серед яких вузька спеціалізація, добровільність об'єднання, самоорганізація, незалежність учасників, поєднання кооперації та конкуренції, орієнтованість на кінцевий результат, замкнений цикл виробництва – від первинної сировини до товару, призначеного для кінцевого споживача тощо.

Відмінністю кластера від віртуального підприємства є його територіальна обмеженість і постійність функціонування. Таке підприємство, як правило, створюється з метою виконання певного проекту, що й обмежує час його діяльності, а можливість поєднання учасників з різним місцезнаходженням забезпечується його гнучкістю та динамічністю. Якщо віртуальне підприємство функціонує постійно, воно набуває характеру віртуального кластера.

Ми вважаємо, що створення віртуального підприємства в аграрному секторі Миколаївської області може бути першим кроком до його кластеризації. Значною перевагою такого формування саме для аграрної сфери регіону є можливість поєднання підприємств і різноманітних елементів інфраструктури аграрного ринку в ланцюзі створення вартості товару. Особливо актуальними є можливості віртуального підприємства в контексті необхідності поєднання виробництва з науковою діяльністю, механізм взаємодії яких ще не відпрацьовані.

Досліджуючи можливість створення віртуальних підприємств в аграрному секторі економіки Миколаївської області, ми встановили, що потенційну здатність до цього має майже будь-який процес у цій сфері. Проте особливе значення віртуальне підприємство може мати для зернової галузі, а саме експорту зерна. Експортне зерно Миколаївського регіону є конкурентоспроможним на зовнішньому ринку, проте лише за рахунок ціни. Ураховуючи перспективу підвищення якості зерна та пов'язаної з цим

необхідності пошуку нових зовнішніх ринків, потрібно створити й нові конкурентні переваги, що можуть бути заснованими на ціні. Саме віртуальне підприємство, на нашу думку, є ефективним шляхом формування такої переваги.

У дослідженнях І. І. Савенка [377] обґрунтовано механізм реалізації проекту з експорту зерна віртуальним підприємством. Вважаємо за доцільне розробити і впровадити модель експорту зерна в Миколаївській області (рис. 5.18).

Як координатора проекту І. І. Савенко розглядає зернотрейдера [377]. На нашу думку, замовниками та координаторами таких проектів можуть бути елементи маркетингової інфраструктури аграрного ринку регіону – сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, агроторгові дома і навіть Чорноморська товарна біржа агропромислового комплексу.

Реалізація такого проекту на принципах віртуального підприємства дасть змогу не лише зменшити витрати коштів і часу, але й розподілити прибуток між усіма його учасниками відповідно до витрат кожного. Крім того, це сприятиме досягненню належної ритмічності поставок. Як відомо, переважна частина експортного зерна Миколаївської області вивозиться в період збору врожаю, що призводить до перенавантаження перевантажувальних комплексів та під'їзних шляхів до них. Координація дій між учасниками віртуального підприємства дасть змогу мінімізувати втрати часу такого роду.

На нашу думку, застосування віртуальних підприємств у сфері маркетингу стане поштовхом до поширення їх і на виробництво. Зокрема, віртуальне підприємство з постачання зерна на зовнішній ринок може інтегрувати постачальників насіння, добрив, техніки, засобів захисту рослин, а також елементи інфраструктури аграрного ринку, здійснюючи координацію виробничих процесів відповідно до потреб світового ринку. Раціональним, з нашого погляду, може бути й віртуальне об'єднання у сфері виробництва та реалізації тваринницької продукції, учасниками якого будуть забійні цехи, переробні підприємства, підприємства харчосмакової промисловості.

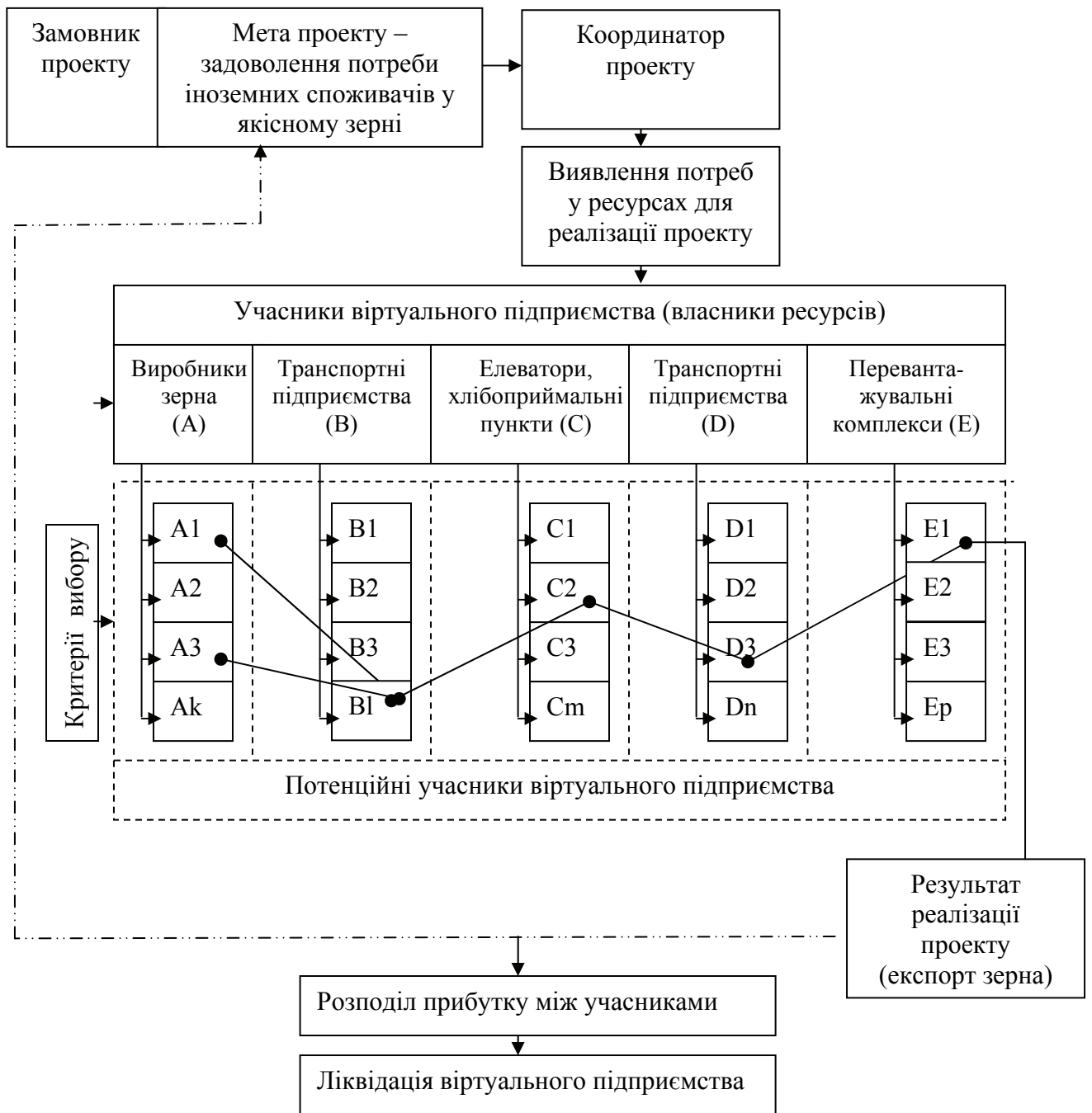

Рис. 5.18. Модель експорту зерна підприємствами Миколаївської області з утворенням віртуального підприємства [377]

Таким чином, можна стверджувати, що розроблення і застосування запропонованих нами стратегії, моделі та програми формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств сільських територій сприятимуть підвищенню їх конкурентоспроможності в цілому.

5.4 Оптимізація територіального складу сільських рад та зміцнення їх просторового потенціалу

В Україні діє майже 12 тисяч територіальних громад, близько половини з них – з кількістю населення до 3 тис. Місцеві бюджети таких громад дотуються з державного бюджету на 70% [301]. Отже, говорити про повноцінне самоврядування не можна, оскільки забезпечення їх життєдіяльності значною мірою залежить від трансфертів із держбюджету. Базуючись на досвіді європейських країн, вихід із цієї ситуації вбачається у добровільному об'єднанні територіальних громад [254]. Це дасть змогу створити громади з повноцінними органами місцевого самоврядування, здатними вирішувати завдання розвитку, надання послуг населенню. Крім того, укрупнення сільських рад приведе до скорочення значної кількості витрат на адміністративний та допоміжний персонал.

Нами розроблено економіко-математичну модель розміщення укрупнених сільських рад на території Новобузького району Миколаївської області. Ми намагалися спланувати оптимальну територіальну структуру розташування адміністративних керуючих центрів у сільській місцевості із покриттям радіусом не менше ніж 15 км у межах району. За основу для оптимізації прийняті обмеження щодо розташування сільських рад у радіусі зони доступності.

Вхідна інформація для побудови моделі включає попарні відстані між усіма населеними пунктами, які розглядаються для розміщення в них сільських рад, і витрати на розміщення в кожному населеному пункті такого формування.

Завдання полягає у визначенні оптимального розташування сільських рад у Новобузькому районі, яке забезпечувало б повну доступність кожного населеного пункту району до найближчої сільської ради на прийнятній відстані та мінімальні витрати на відкриття, реформування та щорічне утримання й обслуговування сільрад з урахуванням наступних умов:

- радіус зони доступності – 15 км;
- розташування нових сільських рад, по можливості, на базі існуючих;
- витрати на утримання сільської ради складаються з витрат на заробітну плату адміністративного та обслуговуючого персоналу, утримання приміщень та комунальні послуги;

• для проектування розміщення можливих адміністративних центрів обрано 25 населених пунктів: м. Новий Буг, села Новоюр'івка, Максимівка, Білоцерківка, Розанівка, Новокостянтинівка, Баратівка, Вівсянівка, Вільне Запоріжжя, Новохристофорівка, Лоцкіно, Софіївка, Новомиколаївка, Березнегуватське, Миролюбівка, Кам'яне, Новогригорівка, Новодмитрівка, Новомихайлівка, Новорозанівка, Пелагеївка, Новополтавка, Шевченково, Єфремівка, Полтавка; передбачається отримання економічного ефекту від скорочення чисельності селищних рад.

Результати розроблених прогнозів створюють основу для визначення економічної політики регіональних органів влади та обґрунтування управлінських рішень з питань територіальної оптимізації в Новобузькому районі.

Збирання і підготовка інформації здійснюються з використанням геоінформаційних систем і даних, представлених існуючими сільськими радами та місцевою радою Новобузького району.

Опишемо математичну модель, що полягає у визначенні оптимального співвідношення змінних, за яким витрати на розташування та утримання адміністративного формування зводяться до мінімуму:

$$Z = \sum_{j \in J} c_j x_j \rightarrow \min \quad (5.1)$$

та задовольняються наступні умови:

обмеження щодо забезпечення необхідної зони покриття:

$$\sum_{j \in J} a_{ij} x_j \geq 1, (i \in I), \quad (5.2)$$

$$\text{де } a_{ij} = \begin{cases} 1, & \text{при } d_{ij} \leq R \\ 0, & \text{при } d_{ij} > R; \end{cases} \quad (5.3)$$

умови невід'ємності змінних:

$$x_j \geq 0; \quad (5.4)$$

умови належності змінних до логічного (двоїстостого) типу:

$$x_j \in [0; 1], \quad (5.5)$$

де в моделі j – індекс змінної;

i – індекс обмеження;

J – множина змінних, які означають номери населених пунктів ($J = \overline{1, 25}$);

I – множина обмежень щодо належності населеного пункту до зони покриття ($I = \overline{1, 25}$);

c_j – витрати на розміщення адміністративного центру в j -му населеному пункті;

a_{ij} – коефіцієнт-індикатор, що вказує на належність i -го населеного пункту до зони покриття пункту j ;

d_{ij} – відстань між i та j -м населеними пунктами;

R – радіус зони покриття (15 км);

Таким чином, модель включає 25 змінних і 25 обмежень.

Розв'язання задачі на ЕОМ отримане за допомогою стандартних засобів табличного процесора Excel (утиліти Solver.dll).

За моделлю рекомендовано реформувати систему адміністративних центрів – сільських рад і міської ради Новобузького району наступним чином: залишити центри у м. Новий Буг, селах Баратівка, Вільне Запоріжжя, Софіївка, Березнегуватське та Новополтавка, створити сільську раду у с. Новодмитрівка.

Таким чином, ліквідуються ради Розанівська, Новоюр'ївська, Кам'янська, Новомиколаївська, Новохристофорівська, Шевченківська та Новомихайлівська. Згідно з звітом за результатами, загальні витрати на утримання реформованої запроєктованої системи можуть становити 272,3 тис. гривень. Розмір прогнозованого економічного ефекту може сягати 261,5 тис. гривень (табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Економічний ефект від реорганізації системи адміністративного управління Новобузького району Миколаївської області*

Сільська рада, яка ліквідується	Міська/сільська рада (новоутворена)	Розмір прогнозованого економічного ефекту, тис. грн.
Розанівська	Міська рада	34,2
Новоюр'ївська	Міська рада	64,1
Кам'янська	Березнегуватська	27,7
Новомиколаївська	Софіївська	35,5
Новохристофорівська	Вільнозапорізька	28
Шевченківська	Новополтавська	42,7
Новомихайлівська	Новодмитрівська	29,3
Разом	261,5	

* Джерело: власні дослідження.

У 2005 р. серед жителів сел Новобузького району ввелось обговорювалися положення законопроекту щодо проведення адміністративно-територіальної реформи. Слід зазначити, що більшість із них виступають проти, пояснюючи, що це призведе до віддаленості влади від людей, ускладнить надання послуг соціально незахищеним верствам населення.

Вважаємо, що утворення нових громад повинно базуватися на принципах конституційності та законності, гуманістичності, добровільності, економічної ефективності, державної підтримки об'єднаних територіальних громад сіл, селищ і міст, прозорості та відкритості процесу об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст та відповідати визначеним критеріям: просторово-часова близькість до центру; економічні межі громад, наявність соціально та економічно розвиненого села – центру громади; елементи бюджетної та інженерної інфраструктури; базування територій громад на сформованих системах розселення; урахування регіональних особливостей розселення; охоплення компактною територією, усі пункти на якій мають високий ступінь транспортної доступності; тенденції відтворення населення, зміни його вікової структури, міграційні потоки; оптимальність зв'язків між поселеннями; стан і рівень ресурсного забезпечення територій для виконання органами місцевого самоврядування наданих їм повноважень тощо.

Процес об'єднання територіальних громад повинен базуватися на певному нормативному документі. Нині розроблений законопроект «Про державну підтримку об'єднання сільських територіальних громад», проте в поточній редакції він не вирішує жодної реальної проблеми [448].

Формування соціального середовища в поселенській мережі пов'язане насамперед із системою розселення, територіальною розосередженістю навколо неї земельних угідь та аграрним виробництвом. Їх взаємозв'язок і збалансованість є основною вимогою відповідності економічних і соціальних реформаційних перетворень. Тобто сільська поселенська мережа певного адміністративно-територіального утворення повинна органічно поєднувати в собі всі складові економічного потенціалу.

Розвиток інфраструктурного потенціалу села – одна з найбільш гострих проблем сьогодення. І це не випадково, адже якщо раніше практично всі його складові перебували на балансах

аграрних підприємств і утримувалися саме за їх кошти, то 1999 р. Їх передано сільським радам. Це, як свідчить практика, у багатьох випадках призвело до значного погіршення стану соціального та побутового обслуговування мешканців села, а в окремих випадках – і повного його занепаду.

Нами визначені стратегічні напрями відновлення основних складових просторового потенціалу сільських територій (рис. 5.19).

Рис. 5.19. Стратегічні напрями розвитку просторового потенціалу сільських територій України (власні дослідження)

Згідно з новою Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр. буде відновлена робота закритих раніше дитячих садків, щоб вони могли забезпечити стовідсоткове

охоплення дошкільним вихованням усіх дітей, які досягли п'ятирічного віку. Проте оптимізація мережі загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладів триватиме відповідно до демографічних та економічних показників. Отже, на відкриття нових шкіл та функціонування існуючих у малонаселених сільських пунктах годі і сподіватися.

Але всі усвідомлюють, що без школи, дитячого садка село загине. Саме школа є соціокультурним центром села, рушійною силою політичного та економічного його життя, центром патріотичного виховання дітей та молоді, яка орієнтує на організацію найбільш значимої системи діяльності із вивчення історії та традицій своєї школи, села, малої та великої Батьківщини, увічнення пам'яті загиблих захисників Вітчизни, центром етнокультурної освіти, який дає змогу об'єднати носіїв рідної мови і традицій, залучити підростаюче покоління до вивчення, збереження та розвитку народної культури.

Для вирішення цієї проблеми пропонуємо скористатися досвідом с. Богданівни Тельманівського району Донецької області, де створено навчально-виховний комплекс «Школа – дитячий садок», який є ефективною формою розвитку дошкільної та початкової освіти у малочисельній сільській школі.

Такий комплекс є однією з перспективних моделей сучасного освітнього закладу, яка втілює в життя ключові ідеї сільської школи: залучення всіх сільських мешканців та перетворення із загальноосвітньої школи в загальноосвітньо-культурний та інформаційно-просвітницький центр, центр суспільних ініціатив та громадської освіти дітей та дорослих, що сприяє об'єднанню населення в сільські спільноти для вирішення просвітницько-культурних, благодійних, виховних, етнокультурних та інших проблем їх залученню, у т.ч. дітей, до громадського життя школи та села.

Цікавою є структура навчально-виховного комплексу, яка представлена: Богданівською школою – садком, базовою Мічурінською загальноосвітньою школою I–III ступенів, Мічурінською сільською радою, сільською громадою, жіночою радою села, сільгосп підприємством «Нова Україна», Донецьким шахтоуправлінням, приватними підприємцями. Така структура дає змогу вирішувати як проблеми школи, так і соціальні питання всього села [326].

Позитивним аспектом національної стратегії є повне забезпечення сільських шкіл новим технічним обладнанням, комп'ютерними класами та під'єднання до всесвітньої мережі Інтернет. Крім того, передбачається укомплектувати сільські школи необхідними фахівцями шляхом збільшення до 50% цільового прийому на педагогічні спеціальності саме сільської молоді, але з урахуванням потреб села [74].

Також символом культури і просвіти на селі є бібліотеки. Згідно із статистичними даними, нині близько 3 тис. населених пунктів України позбулися єдиного місцевого закладу культури, котрий забезпечував конституційне право мешканців села на вільний доступ до інформації шляхом надання у безкоштовне користування книжкових, періодичних та інших видань [223].

Нині більшість сільських бібліотек функціонують за програмою «Бібліоміст», яка впроваджується Радою міжнародних наукових досліджень та обмінів (IREX) у рамках партнерства Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та Міністерством культури і туризму України.

Метою програми є сприяння розвитку сучасної системи публічних бібліотек в Україні шляхом реалізації проектів: «Створення регіональних тренінгових центрів» на базі обласних універсальних наукових бібліотек та «Організації нових бібліотечних послуг з використанням вільного доступу до Інтернету» на базі районних бібліотек та їх філій.

Програма «Бібліоміст» співпрацює з Українською бібліотечною асоціацією (УБА), центральними і місцевими органами влади та бібліотеками на всій території України. Її мета полягає в досягненні результатів у чотирьох ключових сферах:

оснащення бібліотек – створити мережу бібліотек з публічним доступом до Інтернету: програма підтримує бібліотеки, для яких публічний доступ до інформації є пріоритетом і які демонструють бажання співфінансувати надання населенню нових послуг з використанням комп'ютерів й Інтернету; обладнавши більше ніж 1 000 бібліотек в усій Україні новітніми технологіями, вона надасть вільний доступ до інформації мільйонам українців;

навчання бібліотекарів – партнери програми надали навчальні матеріали та обладнали комп'ютерами тренінгові центри, щоб сприяти впровадженню у бібліотечній сфері новітніх підходів та послуг. Навчальні центри в кожній області проводять курси

підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, щоб вони могли здобути чи вдосконалити навички використання комп'ютера та Інтернету і застосовувати вивчене при обслуговуванні читачів;

підвищення організаційної спроможності бібліотечної оснащеності – співпрацювати з Українською бібліотечною асоціацією (УБА). Програма допоможе збудувати міцну адміністративну структуру УБА, завдяки якій організація і надалі зможе підтримувати сучасні бібліотеки, надавати бібліотечним працівникам по всій країні потрібні їм послуги; сприятиме українським бібліотекарям та їхнім асоціаціям створювати ресурси, які відповідатимуть потребам усіх членів місцевої громади.

Бібліоміст допомагатиме зацікавленим урядовцям, бізнесменам та представникам місцевих організацій згуртуватися і створити необхідні для населення ресурси. Провівши оцінювання потреб бібліотек, IREX разом з партнерами з'ясували, що найактуальнішою для населення є інформація про охорону здоров'я, освіту та культуру, економіку й розвиток села, яка наразі не доступна в повному обсязі;

залучення урядової підтримки – налагодження співпраці з урядом для вдосконалення політики. Щоб інвестиції в бібліотеки принесли найбільшу користь, партнери Бібліомосту працюватимуть над популяризацією та підвищенням ролі бібліотек у сучасному українському суспільстві, а також сприятимуть залученню додаткових ресурсів, необхідних для подальшого розвитку бібліотек.

Результати цього проекту можна простежити на прикладі Олевського району, що на Житомирщині. Саме тут жителі міста і п'яти сіл (Зубковичі, Зольня, Лопатичі, Жубровичі, Кам'янка) отримали 15 сучасних комп'ютерів, оснащених веб-камерами, навушниками з мікрофоном, чотири сканери, чотири принтери, ліцензоване програмне забезпечення корпорації «Майкрософт». Жителі району мають змогу безкоштовно користуватися мережею Інтернет, а бібліотечні працівники – пройти навчання в тренінговому центрі області, який створено в обласній науковій бібліотеці ім. О. Ольжича [294].

Аналогічні пункти безкоштовного доступу до Інтернету в рамках програми «Бібліоміст» відкрито і в Новобузькому районі Миколаївської області, насамперед у Новобузькій центральній районній бібліотеці, Новобузькій районній бібліотеці для дітей та

Березнегуватській сільській бібліотеці-філії. Згодом аналогічні пункти будуть відкриті і в Баратівській та Жовтневій сільських бібліотеках-філіях [30].

Крім того, бібліотеки у селах мають змогу вирішувати проблему дозвілля сільських мешканців. Культура вільного часу відрізняється складністю та протиріччям і полягає не тільки в тому, щоб зайняти вільний час, але й щоб культурно його використати, перетворити на інтенсивне духовне зростання особистості. Так, наприклад, у центральній районній бібліотеці м. Новий Буг, що на Миколаївщині, працює клуб «Кому за...», у рамках якого проводяться засідання: «Ми п'ємо чай», «Українська пісня – душа народу», «Печальні очі мадонни», «Музично-поетична акварель «Дарую людям пісню», презентація туристичних маршрутних куточків зеленого туризму, «Малювання Новобужжя», «Україно – ти для мене диво» [294]. Вважаємо, що такі засідання роблять життя сільських мешканців цікавим і змістовним.

Бібліотеки вирішують також інші важливі проблеми сільських мешканців, зокрема:

- допомога місцевому самоврядуванню. Так, у Барської районної бібліотеці на Вінниччині відкрито Центр проектного менеджменту. на базі якого проводять тренінгові сесії, навчальні семінари, «круглі столи» з питань кваліфікації, досвіду, етики та інших складових управління проектами, надають практичну допомогу в написанні проектних заявок на конкурси для різних цільових груп – молоді, представників виконавчої влади і місцевого самоврядування, активістів громади. Центр підтримує проектні ідеї суб'єктів господарської та громадської діяльності, стимулюючи співпрацю між громадським, державним та приватним секторами на місцевому рівні з метою реалізації завдань, спрямованих на покращення економічної, соціальної ситуації краю. Працює над втіленням ідеї нерозривного зв'язку бібліотек з громадськістю; її діяльність має значний вплив на сталий розвиток громади;

- покращення доступу сільського населення до правосуддя. У рамках цього ж проекту у Барській районній бібліотеці на базі раніше створеного Центру правової та регіональної інформації успішно функціонує регіональний інформаційно-консультативний офіс, де юрисконсультом проекту надаються консультації з питань вирішення спорів мешканцям району, а також методична допомога посадовим особам у розвитку альтернативних способів вирішення

спорів цивільно-правового та публічно-правового характеру. Важливим також є те, що в офісі обладнано робоче місце з доступом до Інтернет-ресурсів, де користувачі мають можливість отримати віртуальні юридичні консультації через сайт проекту [17];

- надання підтримки у спілкуванні членів родин у будь-якій країні земної кулі, застосовуючи новітні технології і створюючи умови для віртуального спілкування.

В українському селі сфера фізичної культури і спорту характеризується недостатнім рівнем розвитку. Однак світовий досвід свідчить, що рухова активність людини протягом усього життя сприяє профілактиці захворювань та зміцненню здоров'я. За інтегральним показником здоров'я населення, яким є середня очікувана тривалість життя людини, Україна посідає одне з останніх місць в Європі. Потребує нагального розв'язання проблема розвитку спорту та підготовки молодого покоління сільських територій.

Ситуація, що склалася у сфері фізичної культури і спорту, зумовлена такими факторами, як відсутність бюджетного фінансування (із сільського бюджету не виділяється жодних коштів на спортивно-масові заходи, підтримку футбольної та волейбольної команд села та учасників інших змагань); неефективне залучення позабюджетних коштів, практично нульовий обсяг інвестицій; незадовільний стан матеріально-технічної бази; занедбане футбольне поле та роздягальня; недостатнє пропагування з боку місцевої влади здорового способу життя, занять дитячо-юнацьким спортом.

Вважаємо, що стратегія розвитку фізичної культури і спорту сільських територій повинна спрямовуватися на розв'язання існуючих проблем шляхом удосконалення відповідних організаційних та нормативно-правових механізмів і здійснення комплексу пріоритетних заходів:

- проведення фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи у місцях масового відпочинку громадян;
- забезпечення розвитку спорту шляхом підтримання дитячого, дитячо-юнацького спорту, спорту вищих досягнень;
- поліпшення нормативно-правового, кадрового, матеріально-технічного, фінансового, медичного, інформаційного забезпечення.

Культурному та духовному розвитку селян повинні сприяти й обласні академічні театри. Дієвим прикладом є досвід Херсонського академічного музично-драматичного театру ім. О. Куліша, який започаткував вуличні вистави (на пленерні), що проводяться на природі – у мальовничих сільських місцевостях [288].

Досить низькою є і культура районних центрів. Наприклад, у м. Новий Буг є фонтан, облаштований для діток майданчик, закладений міні-парк, найелементарнішої зручності – громадського туалету – немає [343]. Це є проблемою не тільки цього районного центру, а й інших районів сіл України. Один із шляхів її вирішення ми вбачаємо в залученні безробітних людей для будівництва таких об'єктів.

Ще однією проблемою районних населених пунктів є наявність напівзруйнованих будівель (наприклад, колишніх магазинів), які не мають цільового призначення. Їх можна використати, наприклад, як місце збору одиноких людей чи похилого віку або ж створення будинку пристарілих.

До най болючих питань села відноситься медичне обслуговування. Забезпеченість селян медичними закладами та кадрами, обсяги та доступність лікарсько-профілактичних послуг не відповідають потребам. Велика частка медичної профільної апаратури у 2–3 рази перевершила свій технічний ресурс і є застарілою. Сільських жителів обслуговує переважно середній медичний персонал. Бракує лікарів загального профілю, зокрема педіатрів, а також вузької спеціалізації – гінекологів, стоматологів, невропатологів.

Погіршення стану здоров'я сільського населення супроводжується зменшенням реєстрованих показників захворюваності й охоплення його профілактичними оглядами, підвищуються рівні термінової госпіталізації та смертності в позастанціонарних умовах.

Аналіз мережі медичних закладів на селі свідчить про скорочення найбільш доступної медичної допомоги – фельдшерсько-акушерських пунктів. Водночас матеріально-технічне забезпечення тих, які діють, підтверджує фактичну втрату потенціалу.

В Україні сьогодні 50% усіх медичних послуг у сільській місцевості надається на первинному рівні, забезпеченість якого лікарськими кадрами становить лише 62%.

За даними Міністерства охорони здоров'я України, 2008 р. до закладів охорони здоров'я, розташованих у сільській місцевості, було направлено 1964 молодих спеціалісти (46% від загальної чисельності випускників медичних закладів державного замовлення). Але статистичні дані не відстежують частку медичних працівників, які залишають сільські медичні заклади при першій нагоді через низьку заробітну плату, відсутність сучасного медичного обладнання, невирішеність житлово-побутових умов.

Для вирішення цієї проблеми вважаємо за необхідне скористуватися досвідом Сторожинецького району Чернівецької області, де протягом п'яти років проводиться реформа сільської медицини на засадах загальної практики – сімейної медицини.

Протягом 2003–2009 рр. у районі відкрито 2 відділення сімейної медицини при райполіклініці (15 дільниць), 16 амбулаторій сімейної медицини та 8 сімейних амбулаторій при сільських дільничних лікарнях. Кількість амбулаторій збільшено із 6 до 16 за рахунок реорганізації ФАПів у населених пунктах, де мешкає понад 1 000 чоловік (п. 4 Указу Президента України № 8/2002 від 03.01.2002 р.). У грудні 2004 р. у Сторожинецькому районі (с. Зруб Комарівці) відкрито перший медпункт сімейного лікаря. У новозбудованому приміщенні під медпункт сімейного лікаря до штатного розпису, який був на ФАПі, введено посаду сімейного лікаря. Такий медпункт підпорядковується райлікарні через сімейну амбулаторію пунктового села. Нині таких медпунктів збудовано вже десять: у с. Зруб-Комарівці, Заволока, Стара Красношора, Зруб Давидени, Дубово та хуторах Майдан, Аршиця, Урсоя, Тражани.

Протягом 2008 р. збудовано і здано в експлуатацію 5 медпунктів сімейного лікаря. Однак відсутність у реєстрі такої структурної одиниці не дає можливості ввести до штату сімейного лікаря, наблизивши саме лікарську допомогу до сільського мешканця, замінивши нею фельдшерську.

У новозбудованих медпунктах функціонують такі кабінети: сімейного лікаря, фельдшера, акушерки, маніпуляційна, фізкабінет, пункт реалізації медикаментів, місце для лаборанта, санітарна кімната та допоміжне приміщення. Такий перелік є оптимальним для виконання сімейним лікарем функцій, які покладені на створений заклад. На другому поверсі передбачено житло для лікаря. Розроблена модель отримала схвалення Українського

центру наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи як економічно обґрунтована і така, що замінює обслуговування фельдшера на рівень лікаря, наближаючи лікарську допомогу до сільського мешканця. Модель рекомендовано до впровадження в усіх регіонах України (інформаційний лист № 168-2006, протокол № 50 від 10.10.2006).

Економічний ефект від такого нововведення по кожному населеному пункту становить 95–100 тис. грн. на рік [331].

Запропонована схема може бути застосована в інших регіонах.

Якість медпослуг сприяє збільшенню народжуваності на селі. Так, Буковина утримується в трійці областей України з найвищою народжуваністю, тут на одну третину порівняно з минулими роками скоротилася дитяча смертність завдяки створеним у кожному районі й обласному центрі сучасним комфортним умовам медичного обслуговування матері і дитини, якості роботи медперсоналу.

Одним з кращих на Буковині стало оновлене і нещодавно відкрите пологове відділення Сторожинецької центральної лікарні, оснащення і рівень обслуговування якого не відрізняється від подібних закладів європейських країн. Коштом місцевого та державного бюджету проведено капітальний ремонт вартістю 1,5 млн. грн. Це відділення визнано кращим у проекті «Здоров'я матері і дитини», який проводила американська асоціація лікарів на теренах України. Воно розраховано на 40 ліжок у палатах спільного перебування матері і немовляти, відокремлене від решти корпусів і розташовується у просторовому триповерхневому приміщенні. Спеціалізована допомога надається у відділенні патології вагітних, за немовлятами спостерігають у неонатальному відділенні. Пологовий будинок, як і дитяче відділення районної лікарні, акредитовані на звання «Лікарня, доброзичлива до дитини» [271].

Вирішення побутових і комунальних проблем сільських територій, на нашу думку, через можливе створення відповідних обслуговуючих кооперативів, які у свою чергу, повинні побудувати та реконструювати мережі об'єкти електропостачання; розробити і виконати програми будівництва газопроводів-відводів, розвитку газових мереж високого та середнього тиску і регіональних програм поетапної газифікації сільських населених пунктів. Газифікація сел – нагальна проблема сьогодення, зокрема, на Одещині, де її рівень становить 23 %, сім районів взагалі не мають

власних газопроводів, а повна газифікація області розрахована на 25 років [430]. Дещо краща ситуація на Миколаївщині, адже, як вважає голова облдержадміністрації, наявність газу є одним з критеріїв підвищення життєвого рівня місцевого населення [454]. Кооперативи також мають забезпечити постійний контроль за станом навколишнього природного середовища в сільських населених пунктах та місцях накопичення відходів та упорядкування сільських садиб засобами зв'язку, електро-, газо-, тепло- та централізованого водопостачання і водовідведення.

Важливе місце у структурі просторового потенціалу належить транспортному сполученню та зв'язку, забезпечення яких можливе лише за підтримки держави, через:

- будівництво та реконструкцію автомобільних доріг загального користування, завершення будівництва під'їзних доріг із твердим покриттям, збільшення обсягів робіт з облаштування вулиць в сільській місцевості;

- налагодження належного транспортного сполучення населених пунктів з автомобільними дорогами загального користування, республіканського та загальнодержавного значення за рахунок коштів місцевих бюджетів;

- оптимізацію автобусної маршрутної мережі з метою досягнення регулярного зв'язку населених пунктів з районними та обласними центрами;

- сприяння розвитку підприємницьких структур в організації маршрутних пасажирських та вантажних перевезень у сільській місцевості [344].

Вирішення зазначених проблем вбачаємо також через розробку на державному рівні засобів заохочення інвесторів сільськогосподарських підприємств в інвестуванні в розвиток комунальної та транспортної інфраструктури, соціальної сфери сільських населених пунктів, зокрема, у вигляді укладання інвестиційних угод з органами місцевої влади та отримання податкових канікул щодо сплати місцевих податків і зборів, а також нормативно-правової бази здійснення місцевими органами влади емісії позичкових цінних паперів з метою спрямування отриманих коштів на розвиток об'єктів місцевої інфраструктури.

Побутові проблеми на селі, як уже зазначалося, можна розв'язувати також і за рахунок інноваційних технологій. Зокрема, у Северинівці, що в Жмеринському районі на Вінниччині, успішно

працюють два вітряки, один з яких виробляє 2 кВт енергії за одну годину, а інший – накачує 4 м³ води. Внаслідок упровадження зазначених інновацій зекономлено 56 тис. грн. на опалення приміщення сільради. Тамтешній ФАП обігривається геотермальним насосом, який акумулює енергію землі. Це такий собі «холодильник навпаки» – труби цього пристрою, розміщені в товщині ґрунту, збирають набагато більше теплової енергії, ніж утрачається електричної на його роботу. Зазначений пристрій винайшов ще в 1852 р. британський фізик Кельвін. У Швеції близько півмільйона будинків обігриваються теплонасосами різних типів. Слід зазначити, що впровадження таких сучасних технологій використання альтернативних джерел енергії здійснюється за ініціативності сільського голови, селян, Подільської агенції регіонального розвитку та посольства Норвегії. За підтримки останнього в селі діє сучасний навчально-демонстраційний центр енергоефективності сільських територій [384].

Ураховуючи зазначене, вважаємо за необхідне створити дієву державну програму переходу сільських територій на альтернативні джерела енергії.

Одним із шляхів соціального відродження села є також проведення конкурсів відповідних проектів на обласному рівні. Реалізація найкращих має здійснюватися за рахунок обласного бюджету. Так, на Дніпропетровщині 2011 р. на «Ярмарку ідей» перемогло три проекти, які фінансуються з обласного бюджету, а саме переробка рослинних решток для виготовлення з них паливних брикетів для будівель соціальної сфери (Межівський район), використання альтернативних джерел енергії для освітлення вулиць (Томаківський) та обігрів дитячих садків і шкіл сонячними батареями (Нікопольський район) [293].

В Україні досить гостро стоїть проблема правової та соціальної ізоляції вразливих верств населення внаслідок відсутності інформування щодо власних прав та механізмів їх захисту. Статистика вказує на те, що кожен третій житель сільських територій за останні 4 роки звертався за юридичною допомогою до юридичних фірм та компетентних органів, державних структурах. Це свідчить про високу активність сільських жителів та селищ міського типу.

Оскільки юридично консультаційних представництв у сільській місцевості практично немає, виникла необхідність

проведення освітньої кампанії серед населення. На нашу думку, виконання цього проекту спрямоване на інформаційно-правову допомогу сільським жителям щодо їхніх прав, свобод та чинного законодавства.

Певний досвід у цьому аспекті існує в Луцькому районі, де із вересня 2011 року відбувається реалізація проекту «Надання первинної правової допомоги жителям сільської місцевості» за підтримки Фонду ім. С. Баторія. За час діяльності проекту мешканцям сіл району надано понад 30 юридичних консультацій різного правового характеру. Зокрема, найбільш поширені питання, які є актуальними для сільських жителів, стосуються спадкування, соціальних виплат і земельного кодексу [134].

Розвиток просторового потенціалу сільської території залежить від ініціативності сільського голови. Так, наприклад, у с. Розумниця Ставищанського району Київщини саме за ініціативи останнього почалося налагодження доріг, ремонт будинку культури, проведення державних свят, організація суботників із благоустрою села [95].

В умовах сьогодення для відновлення просторового потенціалу сільських територій потрібні значні кошти. Незважаючи на роботи з відновлення окремих будинків культури, фінансової допомоги сільським радам не вистачає. У таких ситуаціях слід сподіватися на місцевих підприємців, адже ефективність основного виробництва і функціонування виробничої інфраструктури залежить від стану та розвитку внутрішньогосподарської соціальної інфраструктури кожного підприємства. Саме остання створює для працівників належні умови життя, які впливають на процес виробництва та відновлення робочої сили.

Необхідно вказати, що окремі аграрні формування, як і раніше, приділяють увагу вирішенню соціальних проблем селян. Одним з таких господарств Миколаївщини є приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Золота Нива» Новобузького району. Хоча соціальні об'єкти, які обслуговують родини його працівників, перебувають у власності міської районної ради, але господарство піклується їх проблемами, адже вирішення позитивно впливає на поліпшення виробництва та реалізацію продукції, покращення економічного стану підприємства. Зокрема, у господарстві продовжують діяти два медпрофілакторії на молочнотоварній фермі № 1 та механізованому загоні № 1, а також

фельдшерсько-акушерський пункт у с. Петрівка, де надається допомога жителям другого відділення.

Крім того, господарство утримує за свої кошти два будинки культури, в яких добре налагоджена художня самодіяльність, працює духовий оркестр, естрада, танцювальний гурток. Усю роботу організовує п'ять працівників культури, які отримують заробітну плату в цьому підприємстві. Причому оснащення вказаних будинків культури з кожним роком покращується, що вже зараз приносить позитивні результати. Так, у минулому році художня самодіяльність зайняла перше місце на районному конкурсі «Таланти Новобужжя».

Велика увага в господарстві приділяється спортивно-масовій роботі. Молодь постійно займається спортивними іграми на його стадіоні, організована футбольна команда ПОСП «Золота Нива». Наразі почалося будівництво сучасного спортивного залу.

За останні чотири роки ПОСП «Золота Нива» витратило більше як 2 млн. грн. на газифікацію м. Новий Буг. У 2001 р. за кошти господарства побудовано газовідвід до с. Петрівка (9,6 км) і телефонну лінію (12 км) та поставлено АТС на 50 номерів, а 2002 р. – газопровід до с. Добра Воля (3 км). У господарстві постійно працює три їдальні, де його працівники за дуже низькими цінами мають можливість цілий рік харчуватися три рази на день.

Для своїх робітників та пенсіонерів господарство випікає хліб, виробляє макаронні вироби, різноманітні крупи, олію та ін., які продаються їм за пільговими цінами.

Досить значні кошти ПОСП «Золота Нива» витрачає на підготовку кадрів. За його рахунок у вищих навчальних закладах і середніх спеціальних нині навчається 32 особи з виплатою стипендій за умови повернення після закінчення вузу на роботу в це підприємство.

У господарстві функціонують зоотехнічна та агротехнічна школи, після закінчення яких присвоюється класність, завдяки якій зростає заробітна плата працівників. Підприємство завжди турбується про підвищення кваліфікації своїх кадрів, адже наявність професійних фахівців, здатних забезпечити реалізацію поставлених завдань – основа його ефективності.

Небайдужим залишаються керівник та працівники господарства і до проблем дитячого інтернату, який діє в Новобузькому районі, шкіл № 1 та 4, дитячих садків, Баратівського

психоневрологічного будинку-інтернату. Зокрема, у Першотравневій школі (с. Петрівка) підприємство відкрило комп'ютерний клас.

У господарстві вміють і працювати, і відпочивати. Кожного року в «Золотій Ниві» святкують День працівника сільського господарства і переробної промисловості, де підводять підсумки роботи і нагороджують працівників грошовими преміями. Не обходиться і без святкової лотереї, за якою працівники підприємства можуть виграти будь-яку худобу чи птицю, цінні матеріальні речі.

Справжнім святом для підприємства є день закінчення жнив, коли нагороджують робітників, які зробили вагомий внесок у збирання врожаю. Кожен з них отримує матеріальне заохочення, яке передбачене відповідним положенням при збиранні врожаю.

Слід зазначити, що здійснюване аналізованим господарством фінансування витрат, пов'язаних із задоволенням соціально-побутових потреб його працівників, дає змогу покращити, збагатити їх духовний світ, сприяє розвитку дійсних талантів, підвищенню кваліфікації та освітнього рівня, насамкінець – зростанню продуктивності праці та зміцненню фінансового стану підприємства. Необхідно визнати, що далеко не всім господарствам під силу здійснення таких заходів, як у ПОСП «Золота нива», їм для цього необхідна дієва державна підтримка. Між тим, в останні роки держава, по суті, не вживає заходів щодо виправлення надзвичайно складного становища в розвитку соціальної сфери села. Тому вважаємо, що вона повинна переглянути своє відношення до цієї проблеми.

На Буковині компанія «Родничок» з виробництва будматеріалів, логістики і туристично-відпочинкових баз працює над вирішенням соціальних питань села Бояни. Основними її здобутками у цьому плані, є:

- будівництво атракціону «Американські гірки», аквапарку, спортивної бази, якою користуються місцеві прихильники спорту, олімпійська збірна України з боксу, відбуваються студентські волейбольні турніри і змагання школярів з міні-футболу, закритого плавального басейну, сучасних гірськолижних витягів, спусків для сноубордів, новітнього спа-курорту, двоповерхового дитсадка, супермаркету та етноресторану «Принц»;

- закладання дендропарку, де зібрані рідкісні дерева з різних куточків світу, є можливість покататись на російських рисах, китайських електромобілях, що безшумно возять відпочиваючих та не забруднюють повітря;

- влаштування зоопарку, де звірі живуть у природних умовах;

- забезпечення 700 робочих місць із середньою зарплатою 2 000 гривень, виділення премій, путівок на оздоровлення і відпочинок, допомога в навчанні дітей;

- відкриття музею імені Флоріна Дирди (місцевий історик та філософ);

- створення та забезпечення функціонування фольклорного ансамблю «Ізвараж»;

- відкриття українських класів у Боянській загальноосвітній школі з румунською мовою навчання;

- підведення газу до села та прокладання 1 км дороги з бетонної плитки.

Керівник фірми наголошує, що саме рівень того, що оточує жителів с. Бояни, зробив їх за порівняно короткий час людьми європейського мислення, звичок та поведінки [271].

Соціальні проекти на селі впроваджує і компанія «Мрія агрохолдинг», яка функціонує у с. Васильківці Гусятинського району на Тернопільщині. Місією компанії є «допомога людям – наш обов'язок». До результатів реалізації останньої відносяться: зведення церков, будівництво і ремонт медичних закладів, шкіл, доріг, басейнів, крамниць, житла з усіма побутовими зручностями для своїх фахівців (планується щороку будувати 20 хат у селах, де орендується земля); побудова у с. Васильківці одного з офісів компанії, що забезпечує більше половини жителів робочими місцями і в майбутньому має стати потужним центром високих технологій та інновацій. Великого значення компанія надає також підготовці кваліфікованих працівників: розширюються освітні програми, залучаються аграрні ВНЗ України до співпраці, діє проект «Агрошкола», у рамках якого залучені іноземні спеціалісти-агроменеджери передають власний досвід молодим працівникам [330].

Одним із завдань СП «Нібулон» є відродження українського села. У місцях, де функціонують його представництва,

компанія підписує із місцевою спільнотою договір про соціально-партнерські відносини, яке передбачає будівництво доріг, допомога дитячим садкам, школам (підприємство опікується 64 школами країни) тощо [61].

У цілому ефективний розвиток інфраструктурного потенціалу на селі можливий за умови формування комплексних соціальних моделей (програм), діючих в межах конкретної території. Вважаємо, що їх розроблення повинно обов'язково розпочинатися з конкретних територіально-демографічних, соціально-економічних, культурологічних, природних та екологічних особливостей насамперед певного населеного пункту, і лише потім переходити на рівень районів, областей тощо. Це практично протилежний до існуючого механізму управління розвитком просторового потенціалу сільських територій. Його впровадження потребує зміни існуючого механізму жорсткої регламентації «зверху» на самоврядно-пріоритетний, а на більш віддалену перспективу, залежно від спроможності місцевих бюджетів – на самоврядно-комплексний механізм створення єдиного соціального простору, орієнтованого на максимальне задоволення кожного сільського мешканця життєво необхідними послугами.

Організаційні принципи самоврядної політики мають спрямуватися на селективне фінансування, яке передбачає концентрацію коштів на пріоритетних напрямках розвитку інфраструктурного потенціалу з подальшим переходом від локальних до територіально-цільових принципів регулювання розвитку сільських територій різного ієрархічного рівня. Усі, навіть мінімальні ресурси, концентруються на головних напрямках і передбачають чітку адресність використання фінансових ресурсів.

У подальшому, з поліпшенням фінансового стану укрупнених сільських рад, з метою оптимізації комплексної дії сукупності факторів економічного та соціального розвитку сільських територій буде цілком логічно повністю зосередити функцію розбудови просторового потенціалу села у правовому й фінансовому полях місцевого самоврядування.

Вважаємо, що запропоновані нами заходи забезпечать формування сільської території європейського зразка з високими соціальними стандартами життя та рівнем добробуту її мешканців.

5.5 Поширення підприємницької діяльності на селі

На наш погляд, в цілому розвиток підприємницької діяльності на селі повинен ґрунтуватися на системному підході, що включає такі елементи (рівні): філософія, екологія, управління, економіка, логістика, технологія, техніка. На кожному з них відбувається вибір процесів, явищ, об'єктів, за допомогою яких можна досягти найбільшої ефективності розвитку підприємницької діяльності.

Філософський рівень – системоутворюючий, визначає суть, ідеологію й цінності розвитку підприємництва на селі, тобто це обрання найоптимальнішого виду та способу його здійснення.

Екологічний визначає принципи й форми гармонічної взаємодії підприємницької діяльності й навколишнього середовища сільських територій.

На управлінському рівні розробляються принципи побудови, структура підприємницької діяльності й механізми управління нею. Вважаємо, що для управління розвитком підприємництва на будь-якому рівні необхідно: навчитися визначати основні проблеми й завдання, створювати модель процесу і визначати його ключові індикатори, розробляти чіткі плани, процедури, вчити, мотивувати та зобов'язувати користувачів на виконання поставлених завдань, виявляти і враховувати відхилення, які відбуваються всередині процесу, і змінювати його, приймати і реалізовувати рішення й нести відповідальність за нього.

Економічний рівень визначає фінансово-економічну структуру й цільові показники бізнесу та оцінюється за показниками рентабельності. На цьому рівні підприємець повинен вміти реагувати на зміну кон'юнктури ринку.

Порядок транспортного, інформаційного, складського та інших видів забезпечення є змістом логістичного рівня. Він характеризує показники швидкості здійснення основних фаз підприємництва.

Технологічний рівень – це правила, прийому і регламент здійснення повного виду підприємницької діяльності, а технічний – визначення певних ресурсів, які використовуються у ході побудови і здійснення підприємницької діяльності.

Сьогодні в Україні все більше поширюється розвиток малих промислових виробництв у сільській місцевості. Зокрема, можна

виділити кілька напрямів: переробка сільськогосподарської сировини з метою зменшення її витрат, підвищення якості, розширення асортименту продукції, необхідної для населення, виробництво місцевих будівельних матеріалів для розбудови інфраструктури села, організація різних виробництв, які сприяють найповнішій і ефективній зайнятості трудових ресурсів, забезпеченню їх заробітками і підвищенню економічної ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств, обслуговування основного виробництва шляхом організації ремонту сільськогосподарської техніки, обладнання, а також забезпечення електро- і теплоенергію

Нами розроблена модель оптимальної структури виробництва, обсягів переробки і реалізації продукції, співвідношення галузей на прикладі ПОСП «Золота Нива» Новобузького району, яка забезпечує максимальну економічну ефективність його роботи з урахуванням наступних умов:

- розвиток галузей обмежується наявними ресурсами, передбачається можливість закупівлі додаткових кормів для тваринництва та додаткове споживання виробничих потужностей у переробному підкомплексі;

- на підприємстві є можливість переробки зерна на борошно, крупи, висівки, комбікорм, хліб, макаронні вироби та насіння соняшнику – на олію і макуху;

- валовий збір зернових може розподілятися: на насіння, корм тваринам, реалізацію на ринку, переробку на крупи, комбікорм та борошно;

- молочне стадо підприємства обмежено кількістю поголів'я – 140 гол.;

- передбачено спорудження молокопереробного підкомплексу за рахунок залучення інвестицій (власних коштів);

- молоко, яке виробляється у господарстві, розподіляється на власні потреби, корм тваринам, реалізацію на ринку, минаючи переробку, переробку в новоствореному переробному комплексі;

- існує можливість докупівлі сировини для молокопереробного комплексу в господарствах населення;

- продукти переробки молока представлені такими асортиментними групами: молоко перероблене жирністю 2,5 % та жирністю 1,5 %; кисломолочна продукція – ряжанка, кефір,

сметана, вершки; сири крупні, дрібні (тверді), плавлені; масло тваринне.

На основі оптимального розвитку економіки сільських територій за умов залучення інвестицій у молокопереробний підкомплекс можливо здійснити необхідні науково обґрунтовані структурні зрушення, які забезпечуватимуть пропорційність розвитку економіки, відновлення структури поголів'я тварин і належну кормову базу.

Однак слід зважати на те, що під впливом великої кількості соціально-економічних і науково-технічних факторів усі підкомплекси постійно змінюються. Тому, урахувавши нестабільність розвитку регіонального ринку молока і молокопродуктів, стійку тенденцію до зниження розмірів галузі молочного тваринництва, вважаємо за доцільне розробляти короткотермінові прогнози на 2–3 роки. Вони дадуть змогу порівнювати отримані результати з очікуваними показниками, вносити корективи, своєчасно вживати необхідні заходи.

За умовами задачі визначимо змінні – обсяги площ сільськогосподарських культур, структуру поголів'я, обсяги виробництва та реалізації аграрної продукції та продукції переробки, значення витрат трудових і матеріальних ресурсів. Системи змінних математичної моделі має такі позначення:

j, k, l – індекси змінних;

J_1 – множина змінних, що визначають площі сільськогосподарських культур;

J_2 – множина, яка включає номери змінних по видах тварин;

K_1 – множина, що включає номери змінних із виробництва сільськогосподарської продукції;

K_2 – те саме з виробництва продуктів переробки;

K_3 – те саме з реалізації сільськогосподарської продукції та продукції переробного комплексу;

S_1 – номер змінної, яка визначає загальну вартість товарної продукції;

S_2 – те саме щодо вартості продуктів переробки;

Inv – номер змінної, яка визначає розмір інвестицій у молокопереробний комплекс;

R_1 – номер змінної, що вказує на загальні витрати праці;

R_{1_1} – те саме в секторі сільськогосподарського виробництва;

R_{1_2} – те саме у переробному секторі;

R – номер змінної, яка вказує загальні виробничі витрати;
 $R_{\text{сг}}$ – те саме в секторі сільського господарства, вартості додаткових кормів, тощо;
 $R_{\text{пер}}$ – те саме в секторі переробки.
 Система обмежень моделі включає 11 груп. Для системи обмежень задачі скористаємося такими позначеннями:
 i, r – індекси обмежень;
 I_1 – множина обмежень за структурою посівних площ;
 I_2 – те саме по балансуванню виробництва і потреби в кормах;
 I_3 – те саме за структурою поголів'я тварин;
 I_4 – те саме по обсягах виробництва і розподілу сільськогосподарської продукції;
 P_1 – номери обмежень з балансу сировини;
 P_2 – те саме з виробничих потужностей;
 P_3 – те саме з обсягу реалізації продукції сільського господарства;
 P_4 – те саме з обсягу реалізації продукції переробних галузей;
 M_1 – обмеження з балансування виробничих ресурсів у сільськогосподарському комплексі;
 M_2 – те саме у переробному комплексі.
 Визначення для коефіцієнтів і параметрів моделі:
 n_{ij} – вихід i -о виду кормів з одиниці j -ї галузі рослинництва;
 v_{ij} – потреба в i -му виді кормів на структурну голову j -ї галузі тваринництва;
 Tl_i – мінімальна чисельність i -го виду тварин;
 Th_i – максимальна чисельність i -го виду тварин;
 S – загальна площа ріллі;
 S_i – посівні площі i -го виду сільськогосподарських культур;
 Sl_i – мінімальна посівна площа i -ї сільськогосподарської культури;
 Sh_i – максимальна посівна площа i -ї сільськогосподарської культури;
 d_{ij} – вихід i -го виду сільськогосподарської продукції з 1 га посівної площі j -ї культури і від однієї структурної голови j -ї галузі тваринництва;
 Wo_j, Wy_j – коефіцієнти пропорційності між частками озимих та ярих культур у загальній площі ріллі;

f_{vij} – частка виробленої продукції сільського господарства i -го виду для використання за j -м каналом споживання (на корм, переробку, безпосередню реалізацію на ринку та ін.);

b_{pj} – норматив витрат сировини p -го виду на одиницю j -го виду продукції переробки;

q_{pj} – вихід сировини p -го виду з одиниці площі j -ї сільськогосподарської культури;

V_p – потужність p -го виду переробного агрегату;

g_{ij} – вихід i -го виду товарної продукції від j -го виду виробленої продукції;

l_{crj} – витрати праці у r -й галузі сільськогосподарського виробництва на одиницю продукції j -го виду;

l_{perj} – витрати праці у r -й галузі сільськогосподарського виробництва на одиницю продукції j -го виду;

f_{cgj} – виробничі витрати на одиницю j -го виду продукції сільського господарства;

f_{perj} – виробничі витрати на одиницю j -го виду продукції переробного підкомплексу;

c_j – вартість одиниці продукції j -го виду.

Задача полягає у пошуку оптимального співвідношення значень змінних, при якому цільова функція:

$$Z = x_j + x_l - x_k \rightarrow \max, \quad (j \in C_1, l \in C_2, k \in R) \quad (5.6)$$

та задовольняються наступні умови

1. Використання площі ріллі:

а) загальна і за окремими типами культур (зерновими, кормовими та ін.):

$$\sum_{j \in J_1} x_j \leq S_i, \quad (i \in I_1); \quad (5.7)$$

б) мінімальні посівні площі певних сільськогосподарських культур:

$$\sum_{j \in J_1} x_j \geq Sl_i, \quad (i \in I_1); \quad (5.8)$$

в) максимальні посівні площі окремих культур:

$$\sum_{j \in J_1} x_j \leq Sh_i, \quad (i \in I_1);$$

(5.9)

г) співвідношення між площами окремих видів зернових:

$$\sum_{j \in J_1} W_{oj} x_j \geq \sum_{j \in J_1} W_{y_j} x_j. \quad (5.10)$$

2. Баланс виробництва і використання кормів:

$$\sum_{j \in J_1, K_2} n_{ij} x_j + \sum_{j \in J_1} x_j \geq \sum_{j \in J_2} v_{ij} x_j, \quad (i \in I_2). \quad (5.11)$$

3. Обмеження чисельності поголів'я тварин:

а) мінімальна чисельність тварин:

$$x_j \geq T_i, \quad (j \in J_2, i \in I_3); \quad (5.12)$$

б) максимальне поголів'я

$$x_j \leq Th_i, \quad (j \in J_2, i \in I_3). \quad (5.13)$$

4. Балансові обмеження з виробництва та розподілу сільськогосподарської продукції:

а) обсяги виробництва продукції:

$$\sum_{j \in J_1, J_2} d_{ij} x_j = x_k, \quad (i \in I_4, k \in K_1); \quad (5.14)$$

б) розподіл виробленої продукції за різними напрямками (на корм, переробку, реалізацію та ін.):

$$fv_i x_j = x_k, \quad (i \in I_4, j \in I_4, k \in K_1); \quad (5.15)$$

в) розподіл сировини для продуктів переробки по асортиментних групах (на різні види круп, молокопродуктів тощо):

$$\sum_{j \in K_1} x_j = x_k, \quad (k \in K_2). \quad (5.16)$$

5. Баланси сировини для переробної промисловості:

$$\sum_{j \in J_2} q_{pj} x_j = \sum_{j \in K_2} b_{pj} x_j, \quad (p \in P_1). \quad (5.17)$$

6. Обмеження виробничих потужностей:

$$x_j \leq V_p, \quad (j \in K_2, p \in P_2). \quad (5.18)$$

7. Балансові обмеження за реалізацією кінцевої продукції:

$$g_{ij} x_j = x_k, \quad (i \in P_3, j \in K_1, K_2, k \in K_3). \quad (5.19)$$

8. Баланс трудових ресурсів:

а) у сільськогосподарському виробництві:

$$\sum_{j \in K_1} lcc_{rj} x_j = x_k, \quad (r \in M_1, k \in Rl_1); \quad (5.20)$$

б) у переробному комплексі:

$$\sum_{j \in K_2} lnne_{rj} x_j = x_k, \quad (r \in M_2, k \in Rl_2); \quad (5.21)$$

в) по загальних витратах праці:

$$x_j + x_l = x_k, \quad (j \in Rl_1, l \in Rl_2, k \in Rl). \quad (5.22)$$

9) Обмеження з балансу витрат на вироблену та товарну продукцію:

а) загальні виробничі витрати в сільському господарстві:

$$\sum_{j \in K_1} f_{c2_j} x_j = x_k, \quad (k \in R_{c2}); \quad (5.23)$$

в) загальні виробничі витрати в переробному виробництві:

$$\sum_{j \in K_2} f_{nep_{ij}} x_j = x_k, \quad (i \in M_2, k \in R_{nep}); \quad (5.24)$$

д) загальні виробничі витрати по господарству:

$$x_j + x_l = x_k, \quad (j \in R_{c2}, l \in R_{nep}, k \in R). \quad (5.25)$$

10. Обмеження за товарною продукцією в цінах реалізації:

$$\sum_{j \in K_3} c_j x_j = x_k, \quad (k \in C_1, C_2). \quad (5.26)$$

11. Умова невід'ємності змінних:

$$x_j \geq 0; \quad x_k \geq 0; \quad x_l \geq 0. \quad (5.27)$$

Спроектована математична модель задачі нараховує 108 змінних і 131 обмеження. Розв'язання задачі на ЕОМ здійснено за допомогою стандартних засобів пошуку рішення табличного процесора MS Excel.

За результатами розв'язання задачі визначено оптимальну структуру виробництва і співвідношення галузей аграрного та переробного виробництва для економіки сільських територій за матеріалами ПОСП «Золота нива» Новобузького району за умов залучення інвестицій у молокопереробний підкомплекс при отриманні максимального прибутку від продажу сільськогосподарської продукції та продуктів переробки.

Згідно з отриманим рішенням (звіт за результатами) виробництво м'яса свиней збільшиться майже на 13,9 тонн.

У звіті за стійкістю вказано величину використаних ресурсів (прикінцеві значення лівих частин обмежень, значення правих частин (обсягів) обмежень, тіньову ціну), що показує, як зміниться цільова функція при зміні ресурсів на одиницю, значення приросту ресурсів, при яких зберігається оптимальний набір змінних, що входять до оптимального плану.

У звіті за стійкістю нормована вартість показує, як вплине на прибуток збільшення змінної на одиницю, тобто збільшення площі на 1 га під відповідною культурою (у першій групі обмежень) або поголів'я тварин (у другій групі обмежень) при збереженні структури оптимального плану. Якщо підвищити поголів'я птиці на 1 тис. гол., прибуток зменшиться на 6,2 тис. грн., а поголів'я корів на 1 гол. – прибуток може зрости на 3 тис. гривень.

Наводимо порівняння фактичних площ, які спостерігалися в господарстві 2010 р., із рекомендованими посівними площами, що отримано за моделлю (табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Фактична та проектна структура посівних площ сільськогосподарських культур у ПОСП «Золота Нива» Новобузького району Миколаївської області*

Культура	2010 р.		Прогноз	
	Посівна площа, га	Структура, %	Посівна площа, га	Структура, %
Озима пшениця	50	1,0	557,0	11,3
Озимий ячмінь	650	13,2	430,0	8,7
Ярий ячмінь	635	12,9	390,0	7,9
Кукурудза на зерно	200	4,1	158,0	3,2
Горох	34	0,7	34,0	0,7
Насіння соняшнику	950	19,3	990,0	20,1
Кукурудза на силос і зелений корм	600	12,2	520,0	10,6
Однорічні трави на зелений корм і сінаж	150	3,0	200,0	4,1
Багаторічні трави на сіно і зелений корм	50	1,0	323,0	6,6
Кормові коренеплоди	0	0,0	35,0	0,7
Природні пасовища	809	16,4	791,0	16,1
Пар	800	16,2	500,0	10,1
Разом	4928	100	4928,0	100

* Джерело: власні дослідження.

Оскільки досліджуване нами господарство поряд з рослинницькими займається і тваринницькими галузями, розглянемо, які зміни запропоновано за результатами економіко-математичної задачі (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Поголів'я худоби та птиці у ПОСП «Золота Нива» Новобузького району Миколаївської області, голів*

Вид тварин	Фактично 2010 р.	Проект (за результатами розв'язку на ЕОМ)	Індекс проекту до факту
Велика рогата худоба, усього	525	533	1,02
У т.ч. корови	132	140	1,06
Свині	1028	1028	1,00
Птиця	11402	11402	1,00
Коні	3	3	1,00

* Джерело: власні дослідження.

Як бачимо, порівняно з фактичними даними 2010 р. в аналізованому підприємстві доцільно в майбутньому значно збільшити поголів'я птиці і свиней. По інших видах тварин проектні показники відрізнятимуться від фактичних несуттєво.

Загальний прибуток, який розраховано на оптимальне використання площ та поєднання галузей рослинництва, тваринництва й переробки з урахуванням виробництва необхідної кількості продукції та побудови нового молокопереробного комплексу, дорівнює 8 633,92 тис. грн. Якщо порівняти останній із фактичним прибутком господарства 2010 р. (819,0 тис. грн.), то видно, що за рахунок спорудження нового молокопереробного комплексу та вдосконалення використання посівних площ, структури тваринництва і переробного комплексу зростання прибутку може становити 7814 тис. гривень.

Рівень рентабельності підприємства у проектному році становитиме 38,2%, що в 3,3 раза перевищуватиме фактичний розмір цього показника 2010 р. (11,5%). Це досягнуто в основному за рахунок спорудження нового молокопереробного комплексу і вдосконалення виробничої структури.

В умовах несприятливої кон'юнктури внутрішнього й зовнішнього ринку, стагнації виробництва в найгіршому становищі виявилось українське село. Поширюється безробіття, занепадає соціальна інфраструктура, зокрема підприємств побутового обслуговування залишилося менше однієї третини. У результаті соціально-економічного занепаду села поглибилася демографічна криза. Як свідчить практика розвинених країн, у подоланні вказаних негативних тенденцій значну роль можуть відіграти несільськогосподарські види діяльності, насамперед ті, які не вимагають державних капіталовкладень, а можуть задовольнитися поки що використанням існуючих сільських територій, приватного житлового фонду, матеріальних статків.

Основними видами несільськогосподарського підприємництва є сільський туризм, ресторанний бізнес, торгівля, послуги швачки та перукарні, транспортні перевезення.

Сьогодні туризм (зокрема, сільський зелений) – найбільш стрімко зростаюча галузь у світі. Приблизно десять відсотків світового валового продукту приносить міжнародна туристична індустрія. Близько 500 млрд. дол. США становлять щорічні надходження від світової туристичної галузі.

Сільський зелений туризм – це саме той сектор економіки, який заслуговує на більшу увагу в Україні. Він потенційно може забезпечити значний внесок в економіку села у вигляді нових робочих місць, збільшення надходжень від зовнішньоекономічної діяльності, поповнення державного бюджету через сплату податків, сприяння зниженню імпорту та інтенсифікації використання місцевих сировинних ресурсів.

Іноземні туристи, прихильники відпочинку в українському селі, як і регіональні споживачі, сплачують усі відповідні податки, зокрема на додану вартість та акцизний збір, і приводять до сплати податків іншими господарюючими суб'єктами.

Сільський зелений туризм – індустрія експорту, яка відрізняється від інших експортних галузей одним важливим аспектом: більшість експортерів вивозять свої товари з країни до споживача, а в туризмі споживач прибуває в країну для того, щоб придбати та спожити вироблені продукти та послуги. Це створює додаткові надходження до місцевої економіки. Крім безпосередніх господарів, що надають послуги з сільського зеленого (агро-, еко-) туризму, можуть отримати робочі місця більшість громади окремого села, яка займається вишивкою, килимарством, гончарством, ткацтвом, різьбярством, писанкарством, ковальством, овочівництвом, садівництвом, бджільництвом, тваринництвом, у тому числі конярством. Значну організаційну й методичну допомогу жителям сіл у цьому процесі можуть надати сільські, селищні, міські, районні ради, котрі несуть безпосередню відповідальність за сталий розвиток підзвітних їм територій.

Сьогоднішній міський турист надає перевагу активному відпочинку в місцях з екологічно чистим навколишнім середовищем, а також шукає можливостей культурного збагачення, самоосвіти. Для задоволення таких потреб Україна має надзвичайно великі туристично-рекреаційні можливості.

Майже п'ятнадцять відсотків території – це курорти, зони відпочинку, гірські та приморські ландшафти, придніпровські зелені зони, де прекрасне здорове повітря, чисті ріки, гори, місцевості, збережені національні традиції, фольклор, музеї, церкви та інші архітектурні пам'ятки.

Історично сформувалося більше як 500 населених пунктів, що мають унікальну історико-культурну спадщину. Державою охороняється близько 30 національних і регіональних парків та

садиб відомих діячів української культури. Визначними є лікувальні ресурси – понад 400 джерел мінеральних вод та 100 родовищ цілющих грязей, велика кількість яких є унікальними не тільки для України, а й Європи.

Значна частина цих ресурсів зосереджена в межах сільської місцевості, площа якої становить 69,3% території країни, та в межах лісових угідь – відповідно 17,2%. В селах України нараховується 6,3 млн. житлових будинків, з яких 98% перебувають у приватній власності.

Середньорічна кількість працездатного населення, що мешкає в селах, становить 6,4 млн., з них більше 0,5 млн. офіційно зареєстровані як безробітні, 3 млн. відносяться до категорії незайнятого населення. Цікавими туристсько-екскурсійними об'єктами є пам'ятки історії, архітектури, археології, об'єкти етнографії, заклади культури, виставки тощо. У сільській місцевості, крім історико-культурних об'єктів, потенційно привабливими є хліборобство як етнографічне явище, що поєднане з ритуалами: привітання з «хлібом, сіллю та рушником», «толока» – участь громади при збиранні хліба, на сінокосі – «обжинки» – свято після збирання урожаю; промисли – мисливство, рибальство, збиральництво, чумацтво; ремесла – лозоплетіння, бондарство, столярство, гутництво (виготовлення скла), кушнірство (вичинка шкур для одягу); народна архітектура – хата, клуня, хлів, комора, церкви та каплиці, млини й вітряки; українське національне вбрання і кухня.

Якщо належним чином задіяти таке велике багатство матеріальної і духовної культури України, у сільському зеленому туризмі позитивний результат не забариться: зросте добробут сільської родини, диверсифікуються доходи населення, зменшиться міграція із сільської місцевості, розшириться спектр туристичних послуг, збільшаться надходження до місцевих бюджетів, підвищиться конкурентоспроможність й привабливість, зростуть обсяги внутрішніх і зовнішніх інвестицій до сільських регіонів, кількість робочих місць у галузях, прямо або опосередковано пов'язаних із сільським туризмом; молодь, зокрема жінки, інші категорії громадян започаткують власну справу у сфері сільського туризму.

Сфера рекреації і туризму дуже розвинена в західних регіонах країни, чого не можна сказати про південні. Так, у Миколаївській

області існують усі передумови для відпочинку в селі, тобто розвитку сільського туризму, що можна розглядати як специфічну форму підсобної господарської діяльності в сільському середовищі з використанням природного та культурного потенціалу територій, або як форму малого підприємництва, що дає можливість певною мірою вирішити проблему зайнятості сільського населення, покращити його добробут, повніше використати природний та історико-культурний потенціал сільської місцевості. Розвиток сільського відпочинку має реальну державну перспективу і сприяє поліпшенню соціально-економічної ситуації сільських територій.

З метою розробки стратегічних напрямів розвитку сфери рекреації і туризму в сільських територіях Миколаївської області проведемо SWOT-аналіз, за результатами якого визначено першочергові напрями впровадження стратегічних заходів (табл. 5.9).

Слід зазначити, що Миколаївщина має свій потенціал для розвитку зеленого туризму. По-перше, це населені пункти Кінбурнської коси, село Парутино, що межує з Національним історико-археологічним заповідником «Ольвія», села в межах Врадіївського, Кривоозерського, Первомайського, Арбузинського, Вознесенського, Доманівського та Братського районів. Можна також прогнозувати перспективність для впровадження сільського туризму в селах на берегах рік Кодима і Синюха, де, наприклад, ще десять років тому можна було побачити працюючим справжній водяний млин. Сільський зелений туризм має перспективу розвитку в багатьох районах Миколаївщини, а саме: Миколаївському – с. Богданівка, Баштанському – с. Піски, Арбузинському – смт. Костянтинівка та ін.

Березанський і Веселинівський райони відомі в минулому своїми багаточисельними селами німецьких колоністів (для німецьких споживачів цей напрям має особливе значення, адже з початку ХІХ ст. до 1940-х рр. у цих районах існували сотні німецьких поселень, і в багатьох німців з цими місцями пов'язана сімейна історія), що мають самобутню історію, культуру, господарський побут. Можливо використовувати цей факт для залучення туристів із Німеччини.

Таблиця 5.9

SWOT-аналіз розвитку зеленого туризму в Миколаївській області*

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
Географічне та геополітичне розташування	Недосконалі умови прибуття та пересування (неякісне транспортне забезпечення, стан доріг)
Історична національно-етнографічна особливість регіону	Не розроблено програми просування національно-етнографічної спадщини регіону
Існування досвіду прийому відвідувачів	Відсутність стійких інвестицій в сферу рекреації
Наявність природних рекреаційних ресурсів	Занедбаність пам'яток історії, архітектури та культури
Наявність архітектурних пам'яток, історична спадщина міст і сіл, збереженість самотньої культури та народних ремесел	Нерівномірність розміщення закладів інфраструктури в територіально-адміністративному розрізі
Вихід до Чорного моря	Політичні негаразди на загальнодержавному рівні
Політична стабільність регіону, відсутність міжнародних та міжрелігійних конфліктів	Відсутність інформації про область, недостатність туристичних карт, довідників, рекламної продукції
Визначеність на рекреаційно-туристичних ринках, у т.ч. міжнародних (Росія, Молдова, Білорусія, Латвія, Румунія), порівняно позитивний імідж регіону	Науково не обґрунтовано стимулювання процесів розвитку рекреаційно-туристичної сфери, недостатність коштів для проведення маркетингових досліджень та реклами
Значний науковий потенціал, підготовка спеціалізованих кадрів навчальними закладами	Невисокий рівень якості обслуговування
Чисте навколишнє середовище, порівняно невисоке забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС	Відсутність гарантій якості послуг, нестача кваліфікованих спеціалізованих кадрів
Розвинута транспортна мережа	Не розроблена чітка концепція розвитку туризму
Зростання якості та асортименту рекреаційно-туристичних послуг, тенденції до нарощування наданих послуг	Відсутність достатньої кількості розроблених та впроваджених туристичних маршрутів
Визнання рекреаційно-туристичної сфери одним із пріоритетних напрямів розвитку сільських територій	Недосконалість законодавчої та нормативно-правової бази в галузі рекреації, неналежний стан туристичних маршрутів

* Джерело: власні дослідження.

Село Софіївка Новобузького району славиться своїми знаменитими мальовничими куточками природи – невеликими схилами, водопадами, річками. Більшість населення району

відпочиває саме тут. Однак досі в зазначеному селі немає об'єктів, де туристи могли б отримати послуги комфортного проживання.

Відкриття таких агроосель зацікавить потенційних інвесторів, одним з яких може бути Програма розвитку ООН. У межах проекту «Стійкі еко- та етносела», термін реалізації якого -5 років, а приблизний бюджет – 7 млн. євро.

Основною гордістю Новобузького району є Палагеївський монастир, який розташований біля ландшафтно-регіонального парку «Інгул» на березі одноіменної річки. Чимало людей з різних куточків України та світу приїжджає відвідати монастир, який славиться легендами та історичною давниною. Розвиткові туризму сприяє участь у різноманітних конкурсах. Так, разом із Новобузькою районною радою розроблено проект «Популяризація краси та неповторності малої батьківщини, перлини Новобузьжя – Палагеївки» для участі у Всеукраїнському конкурсі проектів та програм розвитку місцевого самоврядування (дод. С). Реалізація проекту створить можливість для розвитку і розповсюдження зеленого туризму у Новобузькому районі, що сприятиме:

- розвитку регіону, де надаватимуться туристські послуги;
- зайнятості населення, створенню нових робочих місць;
- збільшенню доходів сімей за рахунок наданих послуг і реалізації продуктів, вироблених та вирощених у приватному господарстві (відкриття торговельних точок);
- відновленню фізичних та духовних сил відвідувачів;
- поліпшенню благоустрою та розвитку соціальної інфраструктури відповідної території;
- розвитку заповідних об'єктів, проведенню екологічної просвіти населення;
- збереженню екологічного стану територій та місцевих пам'яток історико-архітектурної спадщини, відродженню народних звичаїв;
- наповнення місцевих бюджетів.

Обсяг коштів, необхідних для реалізації проекту, та джерела його фінансування такі: загальна сума коштів – 431 тис. 100 грн., від ради конкурсу – 200, місцевого бюджету – 150 тис., з інших джерел (меценати, спонсори) – 81 тис. 100 гривень.

У межах зазначеного проекту передбачено створення туристичного комплексу з використанням приміщення дитячого

оздоровчого табору відпочинку «Пелагеївський» та облаштування на його території наметового містечка. З метою поширення екологічного туризму на Новобузьжі доцільно створити якісний туристський продукт, що пропонується на прикладі регіонального ландшафтного парку «Приінгульський».

Інвестування у створення комплексу відбувається в умовах невизначеності (інформаційній непрозорості) на ринку туристично-екскурсійних послуг. Щоб сформувавши уявлення про ситуацію з туристичними послугами на момент завершення створення комплексу необхідно врахувати ціни на туристичні послуги такого роду, конкуренцію, співвідношення пропозиції і попиту та багато іншого.

Для визначення оптимальної стратегії щодо побудови туристичного комплексу (його розміру) розробимо економіко-математичну модель задачі прийняття рішень в умовах невизначеності та ризику.

До вхідної інформації для побудови моделі відноситься:

- щорічна кількість туристів, які відвідали місцеві історично-культурні пам'ятки та регіональний ландшафтний парк «Приінгульський»;
- прогностичний рівень зростання екологічного туризму на Новобузьжі у зв'язку з рекламою та просуванням проекту;
- обсяг інвестицій для побудови туристичного комплексу при різних стратегіях;
- витрати праці та матеріально-грошових коштів на обслуговування одного туриста;
- прогностичні ціни на туристичний продукт.

Реалізаційна структура задачі прийняття рішення включає множину допустимих альтернатив або стратегій X , множину станів навколишнього середовища Y , множину результатів A та функцію реалізації $F : X \times Y \rightarrow A$.

Для побудови моделі припустимо, що маємо для реалізації шість стратегій інвестування (x_i) – побудова комплексу на 40, 50, 60, 80, 100 або 130 місць, тобто

$$x_i \in \{40, 50, 60, 80, 100, 130\}. \quad (5.27)$$

При цьому зробимо такі припущення:

ми маємо гру з природою, де ОПР представлена групою інвесторів, а природа Π – сукупність можливих ситуацій з

туристично-екскурсійними послугами на момент завершення будівництва. Із цієї сукупності нами сформовано дев'ять станів природи (Y_j), тобто

$$Y_i \in \{0, 20, 30, 40, 50, 60, 80, 100, 130\}; \quad (5.28)$$

тривалість роботи туристичного комплексу – 200 днів на рік;

середня тривалість однієї туристичної путівки – 3 дні;

відома наближена ймовірність q_i станів навколишнього середовища, (див. табл. 5.1). Ймовірність спрогнозовано з певною мірою достовірності, виходячи зі статистичних показників кількості наданих туристичних послуг Новобузьжя протягом останніх 5 років. Відомі ймовірності $q_1 = p(Y_1), \dots, q_n = p(Y_n)$, повинні задовольняти такі умови:

$$q_j > 0, \quad j = 1, \dots, n; \quad \sum_{j=1}^n q_j = 1, \quad (5.29)$$

де $n = 9$;

інвестиційна привабливість проекту визначається як загальний прибуток від експлуатації з урахуванням суми капітальних вкладень, змінних і постійних витрат. Оцінка прибутку відома при кожній стратегії і кожному стані природи. Ці дані наведені в матриці виграшів (табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Очікуваний прибуток залежно від стратегії (загальної кількості місць) та кількості туристів, які відвідали комплекс у середньому за один день, тис. грн.*

Стратегія (X_i)	Кількість туристів								
	0	20	30	40	50	60	80	100	130
40	-215,6	24,4	144,5	264,3	217,7	224,5	211,1	-15,6	-388,9
50	-269,4	-29,5	90,6	210,4	330,5	250,6	317,2	263,8	-9,5
60	-323,3	-83,4	36,7	156,6	276,6	396,7	263,3	210,0	-236,7
80	-431,1	-191,2	-71,1	48,8	168,8	288,9	528,8	302,2	88,9
100	-538,9	-298,9	-178,9	-59,0	61,1	181,1	421,1	661,0	154,4
130	-700,5	-460,6	-340,5	-220,7	-100,6	19,5	259,4	499,3	859,3
p_i	0,01	0,05	0,1	0,13	0,14	0,17	0,24	0,11	0,05

* Джерело: власні розрахунки.

Задача полягає у визначенні оптимальної стратегії спорудження туристично-екскурсійного комплексу для організації екологічного туризму на території Новобузького району, яка забезпечувала б максимально можливий прибуток за умов

невизначеності навколишнього середовища та ризику з певною ймовірністю станів середовища. Поняття оптимальності стратегії може визначатися з різних міркувань, що становлять зміст відповідних критеріїв оптимальності.

Для розрахунку показників ефективності стратегій скористаємося широковідомими критеріями оптимальності в умовах невизначеності – критеріями Вальда, Севіджа, Лапласа, Гурвіца, максима́ксним, узагальненим критерієм Гурвіца, і в умовах ризику – критерії Байеса, Ходжа-Лемана, добутоків, Гермеєра.

Підрахуємо показники ефективності розроблених стратегій за критеріями:

- Байеса, Гермеєра і критерію добутоків за умови довіри (див. табл. 5.10) розподілу ймовірності станів навколишнього середовища;

- Лапласа, якщо не надавати переваги жодному з розглянутих станів природи і прийняти всі стани як імовірні;

- Ходжа-Лемана з коефіцієнтом довіри до ймовірності станів природи $\lambda = 0,4$;

- Вальда, максима́ксним критерієм, критерієм песимізму-оптимізму Гурвіца з показником оптимізму $\lambda = 0,1$;

- жалю Севіджа;

- Гурвіца з коефіцієнтами, наприклад, $\lambda_1 = 0,18$; $\lambda_2 = 0,16$; $\lambda_3 = 0,15$; $\lambda_4 = 0,13$; $\lambda_5 = 0,11$; $\lambda_6 = 0,09$; $\lambda_7 = 0,08$; $\lambda_8 = 0,05$; $\lambda_9 = 0,05$.

Результати підрахунку показників ефективності та оптимальні стратегії надано нижче (табл. 5.11).

Критерій Вальда (який іноді називають критерієм обережного спостерігача) оптимізує корисність за припущенням, що середовище перебуває в найбільш не вигідному для спостерігача стані. Тобто критерій Вальда є критерієм крайнього песимізму гравця А. Він доречний у тих випадках, коли гравець А не стільки хоче виграти, скільки не хоче програти.

Критерій Севіджа вважає, що ризик припустимий і мінімізує «жалі». тобто втрачений прибуток при даній стратегії по відношенню до найкращої стратегії.

За критерієм Ходжа-Лемана, показник довіри групи інвесторів А розподілу ймовірності станів, указаних в останньому рядку (див. табл. 5.10), дорівнює $\lambda = 0,4$, а показник песимізму $1-\lambda = 0,6$.

У критерії Гурвіца показник оптимізму дорівнює $\lambda = 0,1$ і, отже, показник його песимізму досить високий, а саме $1 - \lambda = 0,9$.

В узагальненому критерії Гурвіца показник песимізму розраховано за формулою:

$$\lambda_p = \begin{cases} \sum_{j=1}^{n/2} \lambda_j, & \text{якщо } n - \text{парне} \\ \sum_{j=1}^{\lfloor n/2 \rfloor} \lambda_j + \frac{1}{2} \lambda_{\lfloor n/2 \rfloor + 1}, & \text{якщо } n - \text{непарне} \end{cases} \quad (5.30)$$

$\lambda = 0,18 + 0,16 + 0,15 + 0,13 + 0,5 \times 0,11 = 0,675$ і, отже, показник оптимізму дорівнює $\lambda_0 = 1 - 0,675 = 0,325$.

Таким чином, в усіх застосованих критеріях прийнято більш песимістичну оцінку ситуації, що складеться на момент завершення будівництва комплексу.

У результаті застосування десяти критеріїв очевидно, що як оптимальна стратегія x_2 виступає сім разів, x_5 – один і x_6 – два рази. Тому пропонуємо як оптимальну розглядати стратегію x_2 , тобто провести будівництво туристично-готельного комплексу на 50 місць.

Загалом для розвитку зеленого туризму на півдні регіону слід здійснити уніфіковану категоризацію відпочинкових осель урахувавши особливості півдня України, розробити заходи щодо поліпшення іміджу Миколаївської області як місця відпочинку, оздоровлення й духовного екозбагачення особистості, зокрема такі, як публікація рекламних проспектів, виступи у засобах масової інформації, проведення різноманітних рекламних акцій, збільшення тривалості перебування відпочиваючих у сільських оселях, тренінгів для потенційних господарів агроосель та сільських працівників, задіяних в агротуристичному сервісі, пілотажні проекти, які дадуть змогу наочно продемонструвати користь від еко- та етносілу для різних сільських громад та накопичити досвід, створити веб-сторінку кожного регіону півдня як терену сільського зеленого туризму та інформаційні центри, які б займалися збором і оперативним поновленням інформації про власників агроосель, атракційні місця, стан наповненості агроосель, кон'юнктуру цін та іншої, необхідної для туристів.

Таблиця 5.11

Показники ефективності та оптимальних стратегій*

Стратегії (x_i)	Критерії									
	Вальда	Лапласа	Севіджа	Макси-маканий	Байеса	Ходжа-Лемана $l=0,4$	Гермеєра	Добутків	Гурвіца $l=0,1$	Узагальнений Гурвіца
40	-388,87	51,83	-1248,21	264,33	146,02	-174,92	-3,89	-12,54	-323,55	-26,90
50	-269,44	128,30	-868,80	330,50	225,79	-71,35	-2,69	-9,93	-209,44	56,33
60	-323,33	77,38	-1096,01	396,68	197,23	-115,10	-3,23	-222,23	-251,33	-12,96
80	-431,10	81,45	-770,48	528,84	222,72	-169,57	-4,31	-197,96	-335,11	-22,88
100	-538,88	44,78	-704,94	661,01	174,93	-253,35	-5,39	808,01	-418,89	-90,12
130	-700,54	-20,60	-484,99	859,34	56,60	-397,68	-7,01	-5283,98	-544,55	-200,19
Оптимальна стратегія	50	50	130	130	50	50	50	100	50	50

* Джерело: власні дослідження.

Загалом для розвитку зеленого туризму на півдні регіону слід здійснити уніфіковану категоризацію відпочинкових осель урахувавши особливості півдня України, розробити заходи щодо поліпшення іміджу Миколаївської області як місця відпочинку, оздоровлення й духовного екозбагачення особистості, зокрема такі, як публікація рекламних проспектів, виступи у засобах масової інформації, проведення різноманітних рекламних акцій, збільшення тривалості перебування відпочиваючих у сільських оселях, тренінгів для потенційних господарів агроосель та сільських працівників, задіяних в агротуристичному сервісі, пілотажні проекти, які дадуть змогу наочно продемонструвати користь від еко- та етносілу для різних сільських громад та накопичити досвід, створити веб-сторінку кожного регіону півдня як терену сільського зеленого туризму та інформаційні центри, які б займалися збором і оперативним поновленням інформації про власників агроосель, атракційні місця, стан наповненості агроосель, кон'юнктуру цін та іншої, необхідної для туристів. Менші за масштабом виконуваних функцій – інформаційні центри – слід запропонувати для районних центрів або місцях з великою привабливістю для туристів.

Зелений туризм спонукає до розвитку ресторанного господарства у сільській місцевості, який на сучасному етапі: визначається характером і масштабами потреб людей у послугах з організації споживання матеріальних і духовних благ у недомашніх умовах; безпосередньо залежить від рівня платоспроможного попиту сільського населення і структури витрат його доходів; пов'язаний зі станом здоров'я, працездатності, рівнем життя сільських мешканців; обумовлюється певними особливостями організаційно-економічного та соціального характеру; сприяє боротьбі з бідністю та є каталізатором наближення рівня життя в селі та місті; дає змогу підвищити культуру споживання та забезпечити раціональне харчування різних груп споживачів [272].

Заклади ресторанного господарства споживчої кооперації у сільській місцевості надають споживачам комплекс різноманітних послуг: харчування (виготовлення кулінарної продукції, її реалізації та організації споживання відповідно до типу і складу закладу), виготовлення кулінарної продукції та кондитерських виробів, реалізації продукції (кулінарних та кондитерських виробів за межами закладу ресторанного господарства), організації

обслуговування споживачів, дозвілля і святкування урочистих подій, інформаційно-консультативні тощо [253].

Ми погоджуємося з думкою Н. Г. Міценко [272] стосовно того, що для розвитку ресторанного господарства в сільській місцевості потрібно реалізувати комплекс заходів, зокрема:

- розробити програму створення об'єктів ресторанного господарства та оптимізувати їх типи відповідно до тенденцій сучасного ринку;

- розширити діяльність закладів харчування у шкільних, дитячих, медичних закладах з використанням сучасних недорогих технологій приготування та доготування їжі, швидкого обслуговування;

- реорганізувати роботу закладів ресторанного господарства, орієнтуючись на потреби різних обслуговуваних контингентів, що враховують релігійні, національні особливості, традиції;

- оновити матеріально-технічну базу підприємств ресторанного господарства, надати їм сучасного вигляду;

- розробити ефективну і маркетингову та гнучку цінову політику;

- підвищити рівень наданих послуг, розширити та урізноманітнити асортимент продукції, покращити якість обслуговування.

Запропоновані заходи дадуть змогу розширити мережу закладів ресторанного господарства та підвищити їх доступність для споживачів, підняти імідж закладів та їх конкурентоспроможність на ринку, збільшити популярність послуг ресторанного господарства в сільській місцевості, і, як наслідок, досягти зростання роздрібного товарообороту та прибутковості підприємницької діяльності.

Крім того, вважаємо, що неабиякий прибуток можна отримати з надання послуг, зокрема перукарських, швачок, ремонту взуття, за якими люди їдуть до районних центрів, і за браком часу (обмеженість за рахунок руху автобусів) не завжди мають змогу їх отримати. Для вирішення цієї проблеми доцільно в межах визначених нами сільських рад створити побутові будинки, в яких будуть працювати окремі підприємці з надання відповідних послуг. Що стосується приміщення, то в кожній сільській місцевості є дім, який можна придбати, фактично за безцінь, коштом сільської ради.

Облаштування робочого місця здійснює кожен підприємець окремо. Сільська рада буде отримувати орендну плату за приміщення.

Існують певні проблеми й у здійсненні комерційного підприємництва. Так, зокрема на території Топильнянської сільської ради, що на Шполянщині, діє ринок, місце на якому коштує 2 грн. 55 коп. Звісно, торгівля ця незаконна, відповідних дозволів ніхто не має. Звідки та продукція привезена та й чи відповідає вона нормам, перевірити важко. Разом з тим у селі є три магазини, які мають усі документи, проте якість товару далеко не на належному рівні. Та й нарікань від місцевих на легальну торгівлю значно більше, ніж на стихійний базар. За словами голови сільради, такі ринки для більшості селян – чи не єдина можливість придбати все необхідне з продуктів харчування та для господарства. Автобуси до Шполи курсують украй рідко, здебільшого рано-вранці, тому до базару дістатися дуже важко. Якщо ж урахувати, що близько 70% селян – пенсіонери, то зрозуміло, що такі поїздки даються вкрай важко. Тому, звісно, дуже зручно, коли ринок приїздить до нас сам, а на дозволи та сертифікати більшість жителів просто не зважає. Звісно, санстанція й інші установи мають перевіряти якість товару, проте їм зручніше просто закрити ринок [345].

Вважаємо, що таку торгівлю потрібно привести до відповідних норм, створити більш належні умови за державної підтримки.

Розвивати комерційне підприємництво, яке працює на експорт, можна і за допомогою поштового зв'язку, що пов'язує сільських дрібних товаровиробників з ринком. Так, наприклад, у Перу діє програма «Експорт без перешкод», згідна з якою фізична особа чи фірма йде з товаром у найближче поштове відділення, яке безкоштовно здійснює його упаковку. Відправник заповнює експортну декларацію, а пошта зважує упаковку й сканує декларацію. Експортувати таким чином можна товари, вартість яких не перевищує 2 тис. дол. США. Основною перевагою такою послуги є те, що експортеру не потрібно послуги митниці, логіста, експедитора, а лише слід прийти до поштового відділення де є ваги та сканер, а потім скористатися Інтернетом, щоб заповнити експортну декларація для податкової.

За 6 місяців з моменту можливості використання такої послуги більше ніж 300 фірм відправили товар на суму понад 300 тис. дол. США. Основними користувачами стали дрібні підприємці та невеликі фірми, які займаються ювелірною справою, виготовляють одяг із бавовни, шкіряне взуття, харчові домішки, косметику, вироби із дерева, ремісничі вироби, бакалію. Причому більшість експортерів є сільськими жителями [90, с. 281].

Вважаємо за доцільне розвивати і соціальне підприємництво на селі. Це новий проект Британської Ради в Україні та інших державах світу. Його головна мета – поширення ідеї соціального підприємництва в українському суспільстві та надання юридичної, фінансової й консультативної допомоги соціальним підприємцям, які прагнуть розпочати власну справу. Підприємства, що мають мету вирішити соціальні проблеми, успішно існують у багатьох країнах. Лише у Великобританії сьогодні налічується понад 50 тис. таких організацій – від центрів фахової підготовки чи догляду за неповносправними людьми до броварень і навіть готелів, що належать громаді.

Соціальне підприємство – це бізнес, що переслідує переважно соціальні цілі, прибутки якого спрямовуються головним чином на саморозвиток, громадські справи чи вирішення гострих суспільних проблем. Воно діє за всіма законами бізнесу і приносить прибуток, тому не вважається благодійною організацією. Соціальне підприємництво надзвичайно динамічно розвивається в європейських країнах, розв'язуючи проблеми безробіття, соціального захисту.

Наразі у сільській місцевості та аграрній сфері слід усе більше поширювати підприємництво, що сприяє зростанню сфери аграрної праці, створенню нових можливостей для працевлаштування сільського населення. Від розвитку підприємницької діяльності залежить вирішення соціально-економічних проблем українського села. Саме підприємці як рушійна сила економічного прогресу й підвищення рівня добробуту селян здатні забезпечити поступальний розвиток сільських територій.

ПІСЛЯМОВА

У результаті дослідження встановлено, що фактично в науковій літературі не розглядається поняття *економічний потенціал сільських територій*. Останній нами трактується у трьох аспектах: як ресурси, що характерні для даної території, у ході використання яких задовольняються суспільні потреби її жителів; спроможність певної сільської території (як системи) забезпечувати постійне її функціонування або ж здатність господарюючих суб'єктів (ураховуючи природно-кліматичні та культурологічні особливості, використовуючи наявні ресурси та можливості сільської території) забезпечувати довгострокове функціонування і досягати стратегічних цілей; можливість розширення господарської діяльності на даній території та поліпшення її благоустрою на основі використання наявних (або із залученням додаткових) ресурсів.

Сформована модель структури та взаємозв'язку складових економічного потенціалу сільських територій, який включає виробничо-господарський, підприємницький, експортний, ресурсний, управлінський, інноваційний, інвестиційний, інтелектуальний, просторо-економічний (інфраструктурний), екологічний (асиміляційний), етнографічний елементи.

Запропонована дворівнева структура формування потенціалу сільських територій: перший рівень – інституційний, що включає розвиток економічного потенціалу під впливом факторів зовнішнього середовища (управлінський, інноваційний, інвестиційний, інтелектуальний, маркетинговий потенціали); другий – виробничо-господарський, на якому формування і розвиток економічного потенціалу відбувається під впливом особливостей кожної сфери сільської території (ресурсний, підприємницький, експортний, споживчий та інфраструктурний потенціали).

В основу класифікації сільських територій слід покласти ступінь розвитку складових їх економічного потенціалу. Нами виділені класифікаційні ознаки за виробничо-господарською спрямованістю, особливостями наявного природного потенціалу, рекреаційно-туристичною спрямованістю, напрямом розвитку маркетингового потенціалу, розвитком інфраструктурного

потенціалу, видами інтелектуального потенціалу, екологічним фактором, ефективністю здійснення інвестицій, ступенем ресурсозабезпеченості, стратегією розвитку інновацій.

Конкурентоспроможність сільської території пропонуємо визначати у трьох аспектах, а саме як її здатність: в умовах вільної конкуренції виробляти товари та послуги, що відповідають потребам ринку, реалізація яких підвищує добробут сільської території, регіону, країни; ефективно розпоряджатися наявним економічним потенціалом в умовах конкурентного ринку; 3 до функціонування у релевантному зовнішньому середовищі, яка ґрунтується на конкурентних перевагах. Розроблено «дерево» конкурентоспроможності сільської території (підґрунтям якої визначені інтелектуальний, інноваційний, інвестиційний та інфраструктурний потенціали), яке демонструє, що саме комплексне використання всіх складових економічного потенціалу забезпечуватиме конкурентоспроможність сільських територій, а отже, і їх сталого розвитку.

Процес формування та дослідження розвитку економічного потенціалу сільських територій повинен базуватися на таких підходах: історичному, логічному, герменевтичному, порівняльному, ціннісному (аксіологічному), системному, синергетичному, поведінковому (біхевіористському), кібернетичному, структурному, функціональному, комплексному, системно-функціональному, функціонально-структурному, нормативному, маркетинговому, оптимізаційному, аналітичному. По кожній складовій економічного потенціалу сільської території нами запропоновані конкретні показники розвитку з детальним їх переліком.

Інвестиційна привабливість сільських територій нами трактується як система складових економічного потенціалу, що обумовлюють у сукупності потенційний попит на інвестиції в даній сільській території. Крім того, слід наголосити, що інвестиційну привабливість не можна досліджувати окремо від інвестиційного клімату, інвестиційної активності та інвестиційного потенціалу.

Розвиток виробничо-господарського потенціалу України здебільшого орієнтований на укрупнення господарюючих об'єктів, створення великих аграрних компаній та холдингів. У кожному регіоні працюють по декілька компаній, які володіють десятками тисяч гектарів ріллі, займаються інтенсивним веденням

землеробства, відмовляючись від малоприбуткових та соціально спрямованих напрямів діяльності. Це призводить до зменшення кількості робочих місць, міграції сільського населення у великі міста, далеке та близьке зарубіжжя, погіршення використання та охорони земель.

Україна має великі географічні об'єкти, що можуть бути використані для відпочинку, туризму, лікування, оздоровлення населення. Відтворення сільського населення загалом в Україні і кожному регіоні перебуває у кризовому стані, що може призвести до вимирання українського села (лише протягом 2007–2010 рр. кількість сільського населення країни зменшилася на 367 тис. чол., або 2,5%). Попри вищі, ніж у містах, показники забезпеченості селян загальною житловою площею, рівень комфортності та благоустрою сільського житлового фонду залишається набагато нижчим та продовжує погіршуватися. У сільській місцевості майже не проводяться роботи з будівництва доріг із твердим покриттям, об'єктів інженерного облаштування, житла, об'єктів комунально-побутового та соціально-культурного призначення.

Вважаємо, що подальший збалансований розвиток сільських територій можливий за умов виконання комплексу заходів, спрямованих на ефективне використання ресурсного потенціалу та гарантування екологічної безпеки, розвитку виробничого-господарського, експортного та підприємницького потенціалів, оптимізації складу сільських територій та зміцнення їх просторового потенціалу. Дієвості загальної стратегії ефективного розвитку сільських територій можна досягти шляхом розробки аналогічних стратегій у кожному регіоні.

Стратегічне планування в органах місцевого самоврядування слід розглядати як процес узгодження дій членів громади, спрямованих на створення умов, що забезпечують розвиток сільської території у напрямі, визначеному її громадою. Для розв'язання проблеми несистемного управління розвитком сільської території Миколаївської області пропонується організувати на базі аграрного університету Центр стратегічного розвитку сільських територій, який би допоміг реалізації принципів стратегічного управління через створення стратегічних планів розвитку певної сільської території регіону.

Одним із способів підвищення ефективності управління інвестиційною активністю сільських територій є створення в

кожному регіоні України агентства інвестицій і розвитку, що допоможе вітчизняним товаровиробникам заповнити відсутність знань і досвіду в частині співробітництва з великими інвестиційними банками, а також консолідувати зусилля багатьох компаній для залучення ширших інвестицій.

Основними складовими інноваційної моделі розвитку сільських територій України є: використання комплексного підходу до піднесення їх економічного потенціалу, розвиток інноваційної інфраструктури; створення регіональних модельних центрів розвитку сільських територій. У роботі обґрунтовано доцільність визначення кожної.

Однією з основних та необхідних умов перейняття досвіду розвитку сільських територій та використання їх економічного потенціалу є формування світогляду селян, підвищення рівня їх знань та обізнаності щодо переваг європейської інтеграції і сільського розвитку в країнах ЄС.

Стратегічними напрямками розвитку основних складових економічного потенціалу сільських територій є:

- розробка стратегії охорони та збереження навколишнього природного середовища сільських територій України метою зменшення негативного впливу на природу мешканців, збереження здоров'я людей, та стратегії конкурентоспроможного експортного потенціалу, яка передбачає вдосконалення середовища функціонування підприємств сільських територій і формування напрямів здійснення зовнішньоекономічної діяльності;

- збереження трудових ресурсів з використання китайського, білоруського та казахського досвіду;

- формування моделі еластичності місцевих бюджетів (на прикладі Новобузького району Миколаївської області);

- здійснення кластеризації в сільських територіях: у ході дослідження розроблені модель кластерів зернового та м'ясного напрямів, синергетичний ефект від діяльності яких сприятиме розвитку ефективної експортної діяльності, а також суттєвому підвищенню конкурентоспроможності аграрних підприємств регіону як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках;

- оптимізація складу сільських територій. Нами розроблено економіко-математичну модель розміщення укрупнених сільських рад на території Новобузького району Миколаївської області, за

якою створити сім сільських рад. Економічний ефект від такої реорганізації становитиме 261,5 тис. гривень;

- визначення стратегічних напрямів відновлення основних складових просторового потенціалу через культурно-дозвільну діяльність, покращення медичного обслуговування, підвищення рівня надання комунальних і побутових послуг, удосконалення інженерної інфраструктури, транспортного сполучення і зв'язку, дотримання законності та правопорядку, прав і свобод громадян, безпечних умов проживання;

- розвиток підприємницької діяльності на основі системного підходу. Розроблена модель спорудження молокоперобного підкомплексу на території ПОСП «Золота Нива» Новобузького району Миколаївської області, реалізація якого дасть можливість відновити структуру поголів'я тварин, сформувати належну кормову базу, створити нові робочі місця. Запропоновано також шляхи започаткування та розвитку сільського туризму в південних регіонах. Розроблено проект «Популяризація краси та неповторної малої батьківщини, перлини Новобужжя–Пелагеївки» і модель створення туристично-екскурсійного комплексу для організації екологічного туризму в Новобузькому районі Миколаївської області на 50 місць.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулатинов Р. Г. Россия на пороге XXI века. Состояние и перспективы федеративного устройства / Р. Г. Абдулатинов. – М.: Слав. диалог, 1996. – 253 с.
2. Аграрные вузы в решении проблем инновационного комплексного развития сельских территорий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://782337.livejournal.com/54575.html>.
3. Аграрной реформе – комплексное решение: [монография] / под ред. В. И. Ткаченко, В. И. Богачова. – Луганск: Книжковий світ, 2000. – 144 с.
4. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук Л. Т. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка [та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 108 с.
5. Азоев Г. Л. Конкуренция: анализ стратегия и практика / Г. Л. Азоев. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1996. – 2008 с.
6. Азоев Г. Л. Конкурентные преимущества фирмы / Г. Л. Азоев, А. П. Челенков. – М.: ОАО «Типография «Новости», 2000. – 459 с.
7. Алексеева М. М. Планирование деятельности фирмы: учеб.-метод. пособ. / М. М. Алексеева. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 248 с.
8. Аналіз стану та концептуальні напрями розвитку агропромислового ринку України (рекомендації) [Коваленко Ю. С., Охріменко І. В., Зеліско І. М. та ін.]. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України, 2005. – 122 с.
9. Аникшева А. Актуальные проблемы инвестиционных рейтингов регионов в России / А. Аникшева // Инвестиции в России. – 2005. – № 5. – С. 3–7.
10. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф; [сокр. пер. с англ.; науч. рец. и авт. предисл. Л. И. Свенка]. – М.: Экономика, 1989 – С. 519.
11. Асул А. Систематизация факторов, характеризующих инвестиционную привлекательность регионов / А. Асул // Регіональна економіка. – 2004. – № 2. – С. 53–62.
12. Бакун В. В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В. В. Бакун // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 21–27.

13. Балабанов Г. В. Трансформація структури сільськогосподарського виробництва України: регіональний аспект / Балабанов Г. В., Кобзев О. М., Семенченко Г. В. – К.: ИАРР, 2000. – 32 с.
14. Балабанова Л. В. Управління маркетинговим потенціалом підприємства: науч. посіб. / Л. В. Балабанова, Р. В. Мажинский. – К.: Професіонал, 2006. – 288 с.
15. Балакешов А. Домен в деревне Всемирная сеть опутывает Казахстанские села [Электронный ресурс] / А. Балакешов. – Режим доступа:
<http://www.zakon.kz/87411-domen-v-derevne.-vsemirnaja-set.html>.
16. Баранчеев В. Стратегический анализ: технология, инструменты, организация / В. Баранчеев // Проблемы теории и практики управления. – 1998. – № 5. – С. 83–90.
17. Барська районна бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bar-liburary.com/index.php?page=147>.
18. Башнянин Г. І. Основні напрямки підвищення конкуренто-спроможності підприємства на зовнішньому ринку / Г. І. Башнянин, О. В. Паранчук // Науковий вісник НЛТУ. – 2010. – Вип. 201. – С. 7–13.
19. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К.: КНУ, 2001. – 397 с.
20. Белебеха І. О. Управління розвитком сільських територій на регіональному рівні / І. О. Белебеха, В. В. Бакум // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 118–124.
21. Белевят О. А. Соціально-економічний розвиток сільських територій в умовах транзитивної економіки: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук.: спец. 08.00.03 «економіка та управління національним господарством». – Миколаїв, 2010. – 20 с.
22. Бершеда Е. Р. Межотраслевые связи в инвестиционном процессе / Е. Р. Бершеда. – К.: Наук. думка, 1981. – 223 с.
23. Білоконь Ю. М. Регіональне планування (теорія і практика) / Ю. М. Білоконь; за ред. І. О. Фоміна. – К., 2003. – 246 с.
24. Благодатний В. І. Прогнозування інвестиційної привабливості аграрного сектору Херсонської області / В. І.

Благодатний, Л. О. Абсава // Вісник Академії економічних наук України. – 2003. – № 2. – С. 16–20.

25. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент / И. А. Бланк. – К.: МП «ИТЕМ» Лтд, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995. – 448 с.

26. Бланк И. А. Финансовый менеджмент / И. А. Бланк. – К.: МП «ИТЕМ» Лтд, «Юнайтед Лондон Трейд Лимитед», 1995. – 448 с.

27. Бойко Є. І. Концептуальні підходи до прогнозування розвитку сільських територій / Є. І. Бойко // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 7–15.

28. Большая советская энциклопедия: в 63 т. / ред. Б. А. Введенский. – М., 1997.

Т. 34. – 1997. – 768 с.

29. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. Л. М. Прохоров [2-е изд. перераб. и доп.]. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1997 – 1456 с.

30. Бондаревська І. Відкрито пункти безкоштовного доступу до Інтернету в бібліотеках Новобузьжя // І. Бондаревська. – Вперед. – 2011. – № 112. – С. 3.

31. Бондарчук І. Інвестиційна політика в Україні: навч. посіб. / І. Бондарчук; Українська академія держуправління при Президентові України. – К.: Видавництво УАДУ, 2003. – 23 с.

32. Борсук О. М. Методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості об'єктів вкладання капіталу [Електронний ресурс] / О. М. Борсук. – Режим доступу:

http://www.btsau.kiev.ua/files/list/edition/ed_okvxiavaha.pdf.

33. Бочаров В. В. Инвестиции / В. В. Бочаров. – СПб: Питер, 2009. – 384 с.

34. Броншпак Г. К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / Г. К. Броншпак // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 45–50.

35. Броншполь Г. К. Государственная поддержка кластерных инициатив: вертикально интегрированные структуры в АПК / Г. К. Броншполь // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 45–50.

36. Брячихин А. М. Россия – город – власть / А. М. Брячихин. – М.: Юрист 1991. – 352 с.

37. Бутко М. Сучасна проблема оцінки інвестиційної привабливості регіону / М. Бутко, С. Зеленський, О. Акименко // Економіка України. – 2005. – № 11. – С. 30–37.

38. Важинський Ф. А. Диверсифікація та кооперація розвитку сільських територій регіону // Ф. А. Важинський, Л. В. Колодійчук, О. С. Молнар // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2011. – № 33, ч. 3. – С. 125–129. – (Серія «Економіка»).

39. Валеева Ю. С. Теоретические основы анализа и оценки конкурентоспособности промышленного комплекса [Электронный ресурс] / Ю. Валеева, В. Ю. Кулькова, Н. С. Исаева. – Режим доступа:

<http://www.econ.asu.ru/lib/sborn/natc2006/pdf/16.pdf>.

40. Валентинов В. Л. Організаційна легітимність як фактор сільського розвитку/ В. Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2005. – № 10. – С. 126–130.

41. Валентюк І. Використання моніторингу в процесі розробки програм соціально-економічного розвитку територій / І. Валентюк // Сучасні інформаційні технології та розвиток громад: зб. матеріалів Всеукр. конф. [«Інформаційні технології та розвиток місцевого самоврядування»] (Чернівці, 15–17 груд. 2008 р.). – Чернівці: Золоті метаври, 2008. – С. 19–25.

42. Ван Атта Д. А. Українське село на зламі століть: соціологічний та антропологічний зріз / Ван Атта Д. А., Гончарук О., Перротта Л. – К.: Скраби, 2001. – 164 с.

43. Вантух В. П. Методика дослідження ресурсного потенціалу в АПК / В. П. Вантух // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 54–58.

44. Васьківська К. В. Проблеми розвитку сільських територій / Васьківська К. В., Сембай І. В., Сікора О. А. // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 117–122.

45. Вишневська О. М. Процеси глобалізації та перспективи соціально-економічного розвитку сільських територій [Електронний ресурс] // О. М. Вишневська. – Режим доступу:

http://www.rusnauka.com/6_PNI_2011/Economics/12_80152.doc.htm.

46. Вишневська О. М. Ресурсний потенціал підприємств сільських територій / Вишневська О. М. – Миколаїв.: Видавництво Ірини Гудим, 2009. – 248 с.

47. Відякіна М. М. Перспективи міграції сільськогосподарських працівників у розширеному ЄС / М. М. Відякіна // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 140–145.
48. Вікіпедія – Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://uk.wikipedia.org>.
49. Вітков М. С. Інтенсифікація сільськогосподарського виробництва на інноваційній основі: [монографія] / М. С. Вітков. – К.: НЦЦ ІАЕ, 2008. – 220 с.
50. Войнаренко М. Економічна конкурентно-спроможність та інвестиційна привабливість України / Войнаренко М., Фурманюк О. // Економіст. – 2006. – № 12. – С. 25–27.
51. Гадзало А. Я. Значення інтелектуального потенціалу в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів / А. Я. Гадзало // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 138–142.
52. Гайдуцький А. Л. Інвестиційна привабливість ринку землі в Україні / А. Л. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 8. – С. 119–129.
53. Гайдуцький П. І. Про основні засади реформування системи державної підтримки сільського господарства та сільської території / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 43–48.
54. Галатченко Д. Розвінчано міф про криничну воду [Електронний ресурс] / Д. Галатченко. – Режим доступу:
<http://www.day.kiev.ua/303377>.
55. Галузева програма соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельний проект «Нова сільська громада») затверджена наказом Мінагрополітики України № 280 від 01.06.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1021.6420.0>.
56. Гвоздей Н. І. Стратегічне планування в сільськогосподарських підприємствах / Н. І. Гвоздей // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 1. – Умань: Сочинський, 2011. – С. 81–83.
57. Гельмановский М. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерениях / М. Гельмановский, В. Жуковский, И. Трофимова // Российский экономический журнал. – 1998. – № 3. – С. 67–76.

58. Геркавенко С. С. Маркетинг: підручник / С. С. Геркавенко. – К.: Лібка, 1998. – 384 с.
59. Герчикова И. Н. Менеджмент, И. Н. Герчикова: Учебник – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Банки и биржи, ЮНИПИ, 1997. – 501 с.
60. Гіндес О. Г. Інвестиційні процеси в аграрній сфері АПК / О. Г. Гіндес // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.) Ч. 1. – Умань: Сочинський, 2011. – С. 86–88.
61. Гладій М. В. Використання виробничо-господарського потенціалу аграрного сектору економіки України (питання теорії, методології, практики): [монографія] / М. В. Гладій. – Львів, 1998. – 294 с.
62. Гловацька В. В. Сільський зелений туризм: сутність, функції, основи організації / В. В. Гловацька // Економіка АПК. – 2006. – № 10. – С. 148–155.
63. Голота В. М. Розвиток українських агрохолдингів в межах «світової концепції сталого сільського господарства / В. М. Голота // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 2. – Умань: Сочинський, 2011. – С. 909.
64. Гонорацька В. «Нібулон» – за відродження українського села» / В. Гонорацька // Рідне Прибужжя. – 2011. – № 94–95(3128-3129). – С. 2.
65. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми території та практики: [монографія] / І. В. Гончаренко; НАН України, І-т регіон. дослід. – Львів, 2009. – 370 с. – (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).
66. Гончарук О. С. Соціальні проблеми реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств / Гончарук О. С., Марусов А. Ю., Осташко Т. О. – К.: Центр соціальних експертиз і прогнозів Ін-ту соціології НАНУ, 2000. – 108 с.
67. Горбаль У. Рекреаційний потенціал як об'єкт наукового аналізу в суспільній географії / У. Горбаль // Вісник Львівського університету. – 2007. – Вип. 34. – С. 52–55. – (Серія «Географія»).
68. Горленко И. А. Проблемы комплексного развития территории / Горленко И. А., Руденко Л. Г., Малюк С. Н. – К.: Наукова думка, 1994. – 296 с.

69. Градов А. П. Экономическая стратегия фирм. учеб. пособ. / А. П. Градов. – СПб.: спец. лит-ра, 1999. – 588 с.
70. Греков Б. Д. Крестьяне на Руси с древних времен до XVIII века / Б. Д. Греков. – М.–Л.: зд-во АН СССР, 1946. – С. 20.
71. Грицайчук В. Ф. Інвестиційна привабливість регіону в умовах трансформації економіки України [Електронний ресурс] / В. Ф. Грицайчук. – Режим доступу:
<http://www.domduet.ua>.
72. Грошев В. И. Краткий словарь менеджера / В. И. Грошев. – М., 1991. – 72 с.
73. Гоцуєнко Є. Об'єднані – отже захищені. Щоб зробити дрібних виробників конкурентоспроможними, у Херсоні їх об'єднують в обслуговуючі кооперативи [Електронний ресурс] / Є. Гоцуєнко // Дзеркало тижня. – 2010. – № 26 (806). – Режим доступу:
<http://www.dt.ua/2000/2080/70033>.
74. Губа Н. Чи стане школам краще? [Електронний ресурс] / Н. Губа // Сільські вісті. – 2011. – № 126(18716). – Режим доступу:
<http://www.silskivisti.kiev.ua/18716/index.php?n=11151>.
75. Гудзинський О. Сільська зайнятість: стан, перспективи й напрями регулювання / О. Гудзинський // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 5. – С. 11–18.
76. Гуляев С. Л. Оценка привлекательности стратегических зон хозяйствования для малых предприятий с учетом региональных условий хозяйствования [Электронный ресурс] / С. Л. Гуляев. – Режим доступа:
www.dis.ru.
77. Гуляк Р. Е. Економічна сутність та структурні особливості економічного потенціалу соціально-економічних систем / Р. Е. Гуляк // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 164–171.
78. Гусаков В. Г. Основные направления социально-экономического развития белорусского села / В. Г. Гусаков // Экономика АПК. – 2005. – № 11. – С. 29–34.
79. Гусятинський М. В. Соціально економічна оцінка інвестування та особливості інновацій / М. В. Гусятинський // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 1. – Умань: Сочинський, 2011. – С. 105–106.

80. Гуцуляк В. М. Медико-екологічна оцінка на прикладі урбанізованих територій (на прикладі с. Чернівці) / В. М. Гуцуляк, К. П. Муха // Географія в інформаційному суспільстві: зб. наук. праць у 4 т. – К.: ВГЛ Обрії, 2008.

Т. 2. – 2008. – С. 278–280.

81. Даниленко А. С. Формування ринку землі в Україні / А. С. Даниленко, Ю. Д. Білик. – К.: Урожай, 2002. – 280 с.

82. Данкевич А. Є. Розвиток орендних земельних відносин у сільському господарстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / А. Є. Данкевич. – К., 2005. – 20 с.

83. Дацій О. І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України / О. І. Дацій. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 428 с.

84. Дем'янишина О. А. Науково-методичні й організаційні засади розвитку сільських територій / О. А. Дем'янишина // Економіка АПК. – 2008. – № 6. – С. 122–128.

85. Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури на 2009–2013 роки», затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 447 від 14.05.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=447-2008-%EF>.

86. Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року: затв. постановою КМУ № 1159 від 19 вересня 2007 р.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gvizdvtsi.org.ua/?p=265>.

87. Дикань Н. В. Менеджмент: [Електронний ресурс] / Н. В. Дикань, І. І. Борисенко. – Режим доступу: http://pidruchnsks.com.ua/00000000/menedzhment/menedzhment_dikan_nv.

88. Дідковська Л. І. Економічний механізм раціонального використання та охорони земельних ресурсів в аграрній сфері: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Л. І. Дідковська. – К., 2006. – 20 с.

89. Добряк Д. С. Економічний оборот землі в Україні: теорія, методологія і практика / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Л. В. Паламарчук. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.

90. Доклад о мировом развитии 2009. Новый взгляд на экономическую географию. Издано для Всемирного банка. – М.: Весь Мир, 2009. – С. 384.

91. Должанський І. З. Конкурентоспроможність підприємств: навч. посіб. / І. З. Должанський, Т. О. Загорна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

92. Доленко Г. О. Основи інвестиційного менеджменту. Методичні рекомендації з курсу «Менеджерські системи» [Електронний ресурс] / Доленко Г. О., Заславський В. А., Тимашов О. О. – К.: КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2001. – Режим доступу: <http://inpos.com.ua/159>.

93. Донцов С. С. Оценка инвестиционной привлекательности предприятия посредством анализа надежности его ценных бумаг / С. С. Донцов // Финансовый менеджмент. – 2003. – № 3 – С. 78–84.

94. Дорогунцов С. І. Методологічні підходи до комплексної оцінки господарської освоєності водно-ресурсного потенціалу / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик, І. Л. Головинський. – К., 2000. – 56 с.

95. Дочекалися господаря // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 111. – С. 12.

96. Дука А. П. Теорія та практика інвестиційної діяльності. Інвестування: навч. посіб. / А. П. Дука.; [2-е вид.]. – К.: Каравела, 2008. – 432 с.

97. Економіка підприємства: підручник / за заг. ред. С. Ф. Покропивного. [2-е вид. перероб. і доп.]. – К.: КНЕУ, 2001. – 528 с.

98. Економіка торговельного підприємства: підруч. для вузів / під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К.: Хрещатик, 1999. – 463 с.

99. Економічний аналіз: навч. посіб. / [М. Г. Чумаченко, М. А. Болюх, В. З. Бурчевський, М. І. Горбатов]; за ред. проф. М. Г. Чумаченка. – К.: КНЕУ, 2001. – 540 с.

100. Эменка С. Оценка состояния маркетинга на промышленных предприятиях в условиях рыночной экономики [Электронный ресурс] / С. Эменка. – Режим доступу: <http://www.cis20000.ru>.

101. Економічний потенціал регіону: пріоритети використання: [монографія] / [І. М. Школа, Т. М. Ореховська, І. Д. Козменко та ін.; за ред. І. М. Школи]. – Чернівці, 2003. – 464 с.

102. Економічний словник / під ред. Архипова А. І. – М.: ПБОЮЛ, 2001. – 624 с.

103. Економічний тлумачний словник: власність, приватизація, ринок цінних паперів (українсько-англійсько-російський) / Л. М. Алексеєнко, В. М. Олексієнко. – Тернопіль: Астон, 2003. – 672 с.

104. Євдокимов Ф. І. Дослідження категорії «економічний потенціал промислового підприємства» / Ф. І. Євдокимов, О. В. Мізіна // Наукові праці ДонНГУ. – 2004. – Вип. 75. – С. 54–59. – (Серія 6 «Економічна»).

105. Євдокимова Д. М. Методичне забезпечення обґрунтування державної політики розвитку регіонів / Д. М. Євдокимова // Стратегія економічного розвитку України: наук. зб. Вип. 7. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 589–591.

106. Євсюков Т. О. Дослідження сучасного стану сільських територій: підходи, алгоритм, методи [Електронний ресурс] Т. О. Євсюков, І. П. Ковальчук. – Режим доступу: http://www.zsu.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1607:2011-04-07-13-57-41&catid=75:2011-03-16-12-34-53&Itemid=112.

107. Єрмаков О. Ю. Формування і ефективність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах: [монографія] / О. Ю. Єрмаков, О. В. Величко. – К.: Аграр Медіа Груп, 2010. – 174 с.

108. Ермолов М. О. Чем отличается конкурентоспособность фирмы от конкурентоспособности товара / М. О. Ермолов // Как продать ваш товар на рынке: справочник. – М.: Мысль, 1990. – С. 228–241.

109. Єрмошенко М. М. Аналіз і оцінка інвестиційних проектів / М. М. Єрмошенко, І. О. Плереников. [2-е вид.]. – К.: Національна академія управління, 2006. – 155 с.

110. Живолуга О. Торгівля і ринок України / О. Живолуга // відп. ред. Сорока І. В. Вип. 10, т. 2. – Донецьк: Дон. ДУСТ, 2010. – 73 с.

111. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання регіонального АПК / за ред. І. І. Червена, Л. А. Євчук. - Миколаїв, 2005. – 440 с.

112. Забезпечення соціальних потреб сільського населення працівників відділення організації надання адресної натуральною та грошовою допомоги Територіального центру соціального

обслуговування Лубенської держадміністрації [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://www.adm-pl.gov.ua/lubny/publication/content/11134.htm>.

113. Завадський Й. С. Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК: підручник / Й. С. Завадський. – К.: Вища школа, 1992. – 367 с.

114. Загорна Т. О. Економічна діагностика: навч. посіб. / Т. О. Загорна. – К.: Центр учб. літ-ри, 2007. – 400 с.

115. Загородній А. Г. Інвестиційний словник: навч. посіб. / Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Партин Г. О. – Львів: Бескид Біт, 2005. – 512 с.

116. Задорожна Я. Є. Підвищення інвестиційної привабливості підприємництва як напрям залучення інвестиційних ресурсів [Електронний ресурс] / Я. Є. Задорожна, Л. П. Дяченко. – Режим доступу:

<http://intkof.org>.

117. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» № 280/97-ВР від 21.05.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/ink1/z970280.htm.

118. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» № 586-XIV від 9.04.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zeo20.dp.ua/zakon/50-zfkon-mistsevi-derzministrasy.htm>.

119. Закон України «Про планування територіальної інфраструктури сільської місцевості» № 7334 від 07.04.2005 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=24247.

120. Залуцький І. Р. Актуалізація пріоритетів державної політики розвитку сільських територій / І. Р. Залуцький // Регіональна економіка. – 2011. – № 2. – С. 51–59.

121. Замятіна Н. В. Розвиток потенціалу сільських територій / Н. В. Замятіна // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 134–141.

122. Захарченко В. І. Основні аспекти дослідження промислових територіальних систем / В. І. Захарченко // Український географічний журнал. – 2002. – № 3. – С. 30–37.

123. Збарський В. К. Економічний потенціал регіону в умовах становлення малих підприємств / В. К. Збарський // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 99–105.

124. Зернове господарство США // Пропозиція. – 1998. – № 1. – С. 12–14.
125. Зіновчук В. В. Сільськогосподарська кооперація: теорія, методика, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / В. В. Зіновчук. – К., 2000. – 35 с.
126. Зінчук Т. О. Суспільні блага та сільський розвиток: політика Євросоюзу і України / Т. О. Зінчук // Роль соціального капіталу та локальних ініціатив у забезпеченні сільського розвитку: доп. Міжнар. симп., 16–18 трав. 2007 р., Житомир. – Житомир: ДВНЗ «Держ. агрокол. ун-т», 2007. – С. 10–18.
127. Иванов Ю. Б. Конкурентоспособность предприятия в условиях формирования рыночных отношений: [монография] / Ю. Б. Иванов. – Харьков: ХТЭУ, 197. – 246 с.
128. Ігнатенко М. М. Моделі та стратегії розвитку сільських територій // М. М. Ігнатенко // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2010. – № 3 (11). – С. 30–33.
129. Ігнатенко М. М. Формування ресурсного потенціалу розвитку сільських територій: автореф. дисерт. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / М. М. Ігнатенко. – Біла Церква, 2010. – 20 с.
130. Інвестиційна привабливість аграрно-промислового виробництва регіонів України / [П. Т. Саблук, М. І. Кісіль, М. Ю. Коденська та ін.]; за ред. М. І. Кісіль, М. Ю. Коденської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 478 с.
131. Инвестиционный климат (государственное агентство Украины по инвестициям и развития: официальный веб-сайт) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://webcach.gpogeusercontent.com/search?q=cache:Eq2zUOkvwCcJ:in.gov.ua/index.php%3Fflang%3Dru%26get%3D212t%E8%ED%E2%T5%F1%F2%E8%F6%E8%EE%FB%E9t%EA%EB%E8%EC%EO%F2@cd'9@htru@ct'clnk@gl=ua>. – Назвие с экрана.
132. Инвестор оценил преимущества // Южная правда – 2011. – № 103(22839). – С. 1.
133. Інвестування в аграрній сфері / за ред. А. В. Чупіса. – Суми: Довкілля, 2002. – 244 с.
134. Інформаційно-правова допомога надається сільським жителям Луцького району [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.Iniciativf.com.ua/news/informasiino-pravova-dopomoga-nadaetsya-silskim-zhitelyam-lutskogo-raionu>.

135. Іртищева І. О. Інноваційне оновлення агропродовольчої сфери Причорноморського регіону: проблеми теорії та практики: [монографія] / І. О. Іртищева. – Миколаїв: Дизайн та поліграфія, 2010. – 412 с.

136. Іртищева І. О. Інституційне забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку: проблеми та шляхи подолання / І. О. Іртищева, О. М. Потапенко // Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 травня 2011 р.). Ч. 1. – Умань: Сочинський, 2011. – С. 142–144.

137. Іртищева І. О. Підвищення конкурентоспроможності регіонів на інноваційній основі / І. О. Іртищева // Формування ринкової економіки: зб.нак.праць. – К.:КНЕУ, 2009. – С. 275–278.

138. Іртищева І. О. Регіональні особливості інноваційних процесів в агропродовольчій сфері українського Причорномор'я / І. О. Іртищева. – К.: РВПС України НАН України, 2009. – 60 с.

139. Іртищева І. О. Умови та чинники стратегічного формування інновацій / І. О. Іртищева // Вісник ХНАУ: зб.наук.праць. – Харків: ХНАУ, 2009. – Вип. 14. – С. 34–40.

140. Использование материалов дистанционного зондирования в целях мониторинга территории Москвы / [Бачурина С. С., Левочкин В. И., Медведев О. П., Способ А. Б.] // Информационный бюллетень ГИС-Ассоциации. – 1999. – № 4 (16) – С. 12–16.

141. Історія українського селянства: нарис / [О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін.]: у 2 т. – К.: Наукова думка, 2006.

Т. 1. – 2006. – 632 с.

142. Йеннер Т. Создание и реализация потенциала успеха как ключевая задача стратегического менеджмента / Т. Йеннер // Проблемы теории и практики управления. – 1999. – № 2. – С. 83–87.

143. Калиниченко И. Первый ветропарк на Очаковщине / И. Калиниченко // Рідне Прибужжя. 2011. – № 94-95(3128-3129). – С. 2.

144. Карпінський Б. А. Фінансово-інвестиційний словник: навч. посіб. / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. – Львів: Магнолія Плюс, 2005. – 304 с.

145. Кельвич Л. Головне не власність, а вільний доступ до землі / Л. Кельвич // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 111. – С. 14.

146. Керницька А. З. Розвиток сільських громад у регіоні / А. З. Керницька // Економіка АПК. – 2001. – № 1. – С. 90–97.

147. Киперман Г. Я. Популярный экономический словарь / Г. Я. Киперман, Б. С. Сурганов. – М.: Экономика, 1993. – 255 с.

148. Кифяк В. Ф. Стратегічні напрями розвитку сфери рекреації і туризму в Закарпатській області та її вплив на соціально-економічний стан регіону / В. Ф. Кифяк, О. В. Кифяк // Соціально-економічний розвиток: діагностика, стратегія, управління / відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній; НАН України; Інститут регіональних досліджень. Вип. 4 (60). – Львів, 2006. – С. 130–150.

149. Клейнер Г. Б. Предприятие в нестабильной экономической среде: риски, стратегия, безопасность / Г. Б. Клейнер, В. Л. Тамбовцев, Р. М. Качалов. – М.: Экономика, 1997. – 288 с.

150. Клименко Н. А. Управління експортним потенціалом аграрного сектора України / Н. А. Клименко // Вісник аграрної науки Причорномор'я: наук.-теорет. фах. жур. – 2007. – № 3(42), т. 1. – С. 23–27. – (Спецвип.).

151. Клівець П. Г. Стратегія підприємства навч. посіб. / П. Г. Клівець. – К.: Академвидав, 2007 – 320 с. – (Альма-матер).

152. Ключник А. В. Аграрний потенціал Миколаївської області та тенденції його ефективного формування / А. В. Ключник // Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегії інновативно-інноваційного розвитку в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (23–24 жовт. 2008 р., Київ): 3 ч. / РВПС України НАН України. – К.: РВПС України НАН України, 2008.

Ч. 3. – 2008. – С. 150.

153. Ключник А. В. Вплив підприємницької діяльності на формування експортного потенціалу / А. В. Ключник // Вісник Хмельницького національного університету. Т. 3. – Хмельницький, 2011. – С. 135–138. – (II Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки та менеджменту: теоретичні і практичні аспекти»).

154. Ключник А. В. Забезпечення оптимальної структури аграрного виробництва на інноваційних засадах / А. В. Ключник //

Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2007. – Вип. 1(39). – С. 63–69.

155. Ключник А. В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А. В. Ключник // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 134–139.

156. Ключник А. В. Європейський досвід розвитку сільських територій / А. В. Ключник // Розвиток менеджменту виробничої сфери в умовах глобалізації: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Миколаїв, 29–30 верес. 2011 р. – Миколаїв: НУК, 2011. – С. 120–123.

157. Ключник А. В. Ефективний розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі регіонального АПК / І. І. Червен, В. І. Ключник, А. В. Ключник // Миколаїв: Вид-во Ірини Гудим, 2007. – 180 с.

158. Ключник А. В. Імпорт аграрної продукції: наслідки для вітчизняних товаровиробників / А. В. Ключник // Економічний і соціальний розвиток України в ХХІ столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації: зб. тез доп. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених, Тернопіль, 24–25 лют. 2011 р. – Тернопіль, 2011. – С. 50–52.

159. Ключник А. В. Інвестиційна привабливість аграрного сектору економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Стратегія розвитку України в глобальному середовищі: Міжнар. наук.-практ. конф., 26–28 жовт. 2007 р. – Сімферополь–Севастополь, 2007. – С. 21–22.

160. Ключник А. В. Інноваційна модель розвитку агропромислового виробництва / А. В. Ключник, С. С. Зінченко // Тези доповідей Міжнародної Internet-конференції [«Перспективи економічної науки та практики в умовах економічних трансформацій»], (25 трав. – 11 черв. 2009 р.). – Миколаїв, 2009. – С. 91–92.

161. Ключник А. В. Інноваційний розвиток аграрних підприємств Миколаївської області / А. В. Ключник // Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції [«Проблеми формування та розвитку інноваційної інфраструктури»], (Львів, 20–21 трав., 2011). – Львів, 2011. – С. 145–147.

162. Ключник А. В. Інноваційний розвиток аграрного сектору економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Фінансово-

економічні проблеми стабільного розвитку економіки України / під ред. А. Ф. Головчука, О. О. Непочатенко. Ч. 1. – Умань: Візаві (Видавець Сочінський), 2010. – 304 с.

163. Ключник А. В. Кластеризація – фактор ефективного розвитку підприємств сільських територій та формування їх конкурентоспроможності / А. В. Ключник // Бізнес-навігатор. – 2011. – № 24. – С. 33–41.

164. Ключник А. В. Конкурентна стратегія аграрних підприємств Миколаївської області на світовому ринку зерна / А. В. Ключник, М. О. Радевич // Економічний простір: зб. наук. праць. № 28/1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – С. 180–184.

165. Ключник А. В. Методичні аспекти визначення конкурентоспроможності виноградно-виноробного комплексу на зовнішньому ринку / А. В. Ключник, О. В. Семенович // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. Вип. 224: у 5 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.

Т. 2. – 2007. – С. 534–538.

166. Ключник А. В. Методичні основи оцінювання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку / А. В. Ключник // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 256: у 10 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009.

Т. 2. – 2009. – С. 298–302.

167. Ключник А. В. Механизмы государственного влияния на процессы ценообразования в аграрном секторе экономики Украины / А. В. Ключник // Материалы Международной юбилейной научно-практической конференции, посвященной 60-летию Рязанского государственного агротехнологического университета им. П. А. Костычева [«Актуальные проблемы аграрной науки»], (24 апр. 2009 г.). – Рязань, 2009. – С. 150–151.

168. Ключник А. В. Механізми інноваційного розвитку аграрних підприємств Миколаївської області / А. В. Ключник // Управлінські аспекти підвищення національної конкурентноздатності: Міжнар. наук.-практ. конф., 4–7 жовт. 2007 р.– Сімферополь, Алушта, 2007. – С. 76–77.

169. Ключник А. В. Модель формирования конкурентных стратегий аграрных предприятий / А. В. Ключник // Сборник научных статей V Международной научной конференции

[«Системный анализ и прогнозирование экономики»], (21–23 мая 2009 г.). – Минск, 2009. – С. 335–340.

170. Ключник А. В. Напрями активізації ЗЕД АПК / А. В. Ключник // Матеріали ІV міжнародної науково-практичної конференції [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (Умань, 20–21 трав. 2010 р.). Ч. 1 – Уань, 2010. – С. 146–147.

171. Ключник А. В. Напрями ефективного формування експортного потенціалу Миколаївської області / А. В. Ключник // Тези доповідей Причорноморської регіональної науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу, 9–11 квіт. 2008 р. – Миколаїв, 2008. – С. 152–153.

172. Ключник А. В. Напрями розбудови сільської соціальної інфраструктури / А. В. Ключник // Наукове забезпечення процесів реформування соціально-економічних відносин в умовах глобалізації: Міжнар. наук.-практ. конф., 18–20 квіт. 2008 р. – Сімферополь–Алушта, 2008. – С. 13–14.

173. Ключник А. В. Необхідність та проблеми формування ринку сільськогосподарських земель в Україні / А. В. Ключник // Матеріали Других річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників південного регіону України [«Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання»], (22–23 січ. 2009 р., Миколаїв). – Миколаїв, 2009. – С. 72–76.

174. Ключник А. В. Необхідність формування інвестиційного клімату / А. В. Ключник // Аграрний форум – 2008: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., (15–18 жовт. 2008 р., Суми). – Суми: Університетська книга, 2008. – С. 150–151.

175. Ключник А. В. Об'єктивна необхідність та проблеми виходу аграрних підприємств Миколаївської області на зовнішній ринок / А. В. Ключник // Причорноморська регіональна науково-практична конференція професорсько-викладацького складу, 11–13 квіт. 2007 р.: тези. – Миколаїв, 2007. – С. 137–138.

176. Ключник А. В. Організаційно-економічне забезпечення залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А. В. Ключник, М. Д. Бабенко, К. Куришко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2008. – № 1 (44). – С. 31–37.

177. Ключник А. В. Організаційно-економічне забезпечення залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А. В. Ключник, М. Д. Бабенко, К. Куришко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2008. – № 1 (44). – С. 31–37.

178. Ключник А. В. Основні тенденції взаємодії аграрних підприємницьких структур Миколаївської області з державними органами / А. В. Ключник // Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми: Міжнар. наук.-практ. конф., 3–5 берез. 2008 р. – С. 48–49.

179. Ключник А. В. Основні тенденції розвитку аграрного ринку Миколаївської області / А. В. Ключник // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – № 124 – С. 103–105.

180. Ключник А. В. Особливості регіональної аграрної політики Миколаївської області / А. В. Ключник // Регіональні аспекти розвитку в умовах європейського вибору: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 13–16 верес. 2007 р. – Сімферополь, 2007. – С. 6–7.

181. Ключник А. В. Особливості розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Миколаївській області та стратегічні напрями її подальшого розвитку / А. В. Ключник // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 255: у 9 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2009.

Т. 2. – 2009. – С. 554–558.

182. Ключник А. В. Оцінка складових економічного потенціалу сільських територій Миколаївської області / А. В. Ключник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (у заочній формі) [«Розвиток аграрного виробництва в умовах світової фінансово-економічної кризи»], (Київ, 2009 р.). – К., 2009. – С. 27–30.

183. Ключник А. В. Переваги маркетингових кооперативів з позиції сільськогосподарських підприємств Миколаївської області / А. В. Ключник // Матеріали Першої науково-практичної конференції молодих науковців, аспірантів, здобувачів і студентів [«Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України»], (13–14 листоп. 2008 р.). – Луцьк, 2008. – С. 63–64.

184. Ключник А. В. Підвищення ефективності використання потенціалу підприємства за рахунок оптимізації сполучення його галузей / А. В. Ключник // Збірник наукових праць Подільського

державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2009. – С. 151–154.

185. Ключник А. В. Підприємницький ризик та шляхи його мінімізації в аграрному секторі / А. В. Ключник // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів природокористування України «Кримський агротехнологічний університет (економічні науки)». Вип. 121. – Сімферополь, 2009. – С. 151–154.

186. Ключник А. В. Пріоритетні напрями розвитку сільських територій на основі ефективного використання їх економічного потенціалу / А. В. Ключник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених (у заочній формі) [«Розвиток аграрного виробництва в умовах світової фінансово-економічної кризи»], Київ, 2010 р. – С. 155–158.

187. Ключник А. В. Проблеми ефективного використання земельних ресурсів аграрних підприємницьких формувань Миколаївської області / А. В. Ключник // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства. Вип. 4. – Харків: ХНТУСГ, 2007. – С. 122–126. – (Економічні науки: Економіка АПК і Природокористування).

188. Ключник А. В. Проблеми та перспективи іноземного інвестування аграрного сектору економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Вісник Сумського національного університету. – Суми, 2008. – Вип. 8/1(31). – С. 62–65. – (Серія «Економіка і менеджмент»).

189. Ключник А. В. Програмне забезпечення стратегії інноваційного розвитку аграрного сектору Миколаївської області / А. В. Ключник // Материалы II Международной научно-практической конференции [«Молодежь и наука: реальность и будущее»], том VI (3 мар. 2009 г., Невинномысск). Т. 6. 2009. – С. 291–292.

190. Ключник А. В. Роль аграрних підприємств у розвитку сільських територій / А. В. Ключник // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2010. – С. 142–148. – (Треті річні збори Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників південного регіону України на тему «Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві»).

191. Ключник А. В. Роль держави у залученні іноземних інвестицій в аграрний сектор економіки Миколаївської області / А.

В. Ключник // Матеріали III-ої Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених [«Проблеми глобалізації та моделі стійкого розвитку економіки»], (Луганськ, 23–25 берез. 2011 р.). – Луганськ, 2011. – С. 353–355.

192. Ключник А. В. Роль зовнішньоекономічної діяльності у розвитку сільських територій Миколаївської області / А. В. Ключник // Сучасні тенденції розвитку аграрної економіки / під ред. Ю. О. Нестерчук. – Умань: Соцінський, 2011. – С. 67–71.

193. Ключник А. В. Роль інформації в ефективному розвитку аграрного підприємництва / А. В. Ключник, Л. Я. Боборикіна, І. В. Гончаренко // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 224: у 5 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.

Т. 1. – 2007. – С. 146-151.

194. Ключник А. В. Роль кластера у розвитку аграрного виробництва сільських територій / А. В. Ключник // Матеріали VIII Міжнародної науково-теоретичної конференції молодих вчених та студентів [«Актуальні проблеми економічного та соціального розвитку виробничої сфери»], (Донецьк, 19–20 трав., 2011). – Донецьк, 2011. – С. 210–211.

195. Ключник А. В. Роль маркетингової інфраструктури в активізації інвестиційної діяльності аграрних підприємств / А. В. Ключник // Збірник тез наукових доповідей IV Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених [«Маркетинг у третьому тисячолітті»], (Донецьк, 18 трав. 2011 р.). – Донецьк, 2011. – С. 177–178.

196. Ключник А. В. Роль місцевого самоврядування у функціонуванні сільських територій Миколаївської області / А. В. Ключник // Матеріали ювілейної Міжнародної наукової конференції [«Розвиток продуктивних сил України: від В.І.Вернадського до сьогодення»] (20 берез. 2009 р.). – К., 2009. – С. 130–132.

197. Ключник А. В. Роль обслуговуючих кооперативів в ефективному розвитку аграрного підприємництва Миколаївської області / А. В. Ключник // Регіональна економіка – 2007. – № 4. – С. 100–106.

198. Ключник А. В. Роль соціальної сфери у підвищенні ефективності використання сільських трудових ресурсів / А. В. Ключник // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. Вип. 53. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 298–306.

199. Ключник А. В. Роль стратегічних союзів у формуванні експортного потенціалу в аграрному секторі / А. В. Ключник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих вчених [«Проблеми розвитку соціально-економічних систем в контексті глобалізаційних викликів»], (Хмельницьк, 5–8 трав. 2011 р.). – Хмельницьк, 2011. – С. 36–38.

200. Ключник А. В. Стратегічні напрями підвищення зайнятості населення сільських територій / А. В. Ключник // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Регуляторні механізми у сфері виробництва та споживання продовольчих товарів в умовах інтеграційних процесів»], (Миколаїв, червень 2010 р.) – Миколаїв, 2010. – С. 73–74.

201. Ключник А. В. Стратегічні напрями розвитку наукової діяльності в аграрних вищих навчальних закладах / А. В. Ключник, В. В. Кошміла // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції [«Освіта і наука в умовах глобальних викликів»], (13–14 черв. 2009 р.). – Сімферополь–Судак, 2009. – С. 155–156.

202. Ключник А. В. Стратегічні напрями формування ринку сільськогосподарських земель в Україні / А. В. Ключник // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2009. – Вип. 1(48). – С. 65–70.

203. Ключник А. В. Сучасний стан та шляхи подальшого ефективного розвитку експортно-імпортних операцій підприємств аграрного сектору економіки Миколаївської області // А. В. Ключник, І. С. Вовк, // Економічний простір: зб. наук. пр. № 23/1. – Дніпропетровськ: ПДАБА, 2009. – С. 88–92.

204. Ключник А. В. TWINIG-инструмент государственной регуляции аграрного сектора на пути интеграции Украины в европейское пространство / А. В. Ключник // Наука и практика: проблемы, идеи, инновации: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. – Чистополе: ИНЭКА. – С. 63–64.

205. Ключник А. В. Тенденції розвитку експортної діяльності в аграрному секторі економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2008. – С. 190–192.

206. Ключник А. В. Тенденції розвитку молокопродуктового ринку Миколаївської області в умовах вступу України до СОТ / А. В. Ключник, М. Л. Коробочкіна // Таврійський науковий вісник:

зб. наук. праць ХДАУ. Вип. 57. – Херсон: Айлант, 2008. – С. 153–158.

207. Ключник А. В. Теоретичні аспекти формування інвестиційної привабливості / А. В. Ключник, Н. В. Хмельницька // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць. Вип. 234: у 4 т. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007.

Т. 3. – 2007. – С. 657–662.

208. Ключник А. В. Теоретичні основи визначення ролі зовнішньоекономічної діяльності у ефективному розвитку сільських територій / А. В. Ключник // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (Умань, 19–20 трав., 2011). – Умань, 2011. – С. 151–153.

209. Ключник А. В. Трудовий потенціал аграрного сектору економіки Миколаївської області: стан та оцінка сучасного формування / А. В. Ключник // Таврійський економічний журнал. – Сімферополь, 2009. – С. 61–64.

210. Ключник А. В. Удосконалення державної підтримки аграрних підприємств Миколаївської області / А. В. Ключник // Наукові праці Південного філіалу Національного університету біоресурсів природокористування України «Кримський агротехнологічний університет». Вип. 120. – Сімферополь, 2009. – С. 169–172. – (Економічні науки).

211. Ключник А. В. Управлінські аспекти підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств Миколаївської області / А. В. Ключник // Наукове забезпечення процесів реформування економічних відносин в умовах глобалізації: Міжнар. наук.-практ. конф., 20–22 квіт. 2007 р. – Сімферополь, 2007. – С. 43–44.

212. Ключник А. В. Формування ефективної кредитної політики в аграрному секторі економіки Миколаївської області / А. В. Ключник // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – Миколаїв, 2007. – Вип. 3 (42). – С. 201–206.

213. Ключник А. В. Формування раціональних економічних відносин в аграрному секторі / А. В. Ключник // Збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників [«Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві»], (Київ, 25–26 лют., 2010). – К., 2010. – С. 253–255.

214. Кныш М. И. Конкурентные стратегии: учеб. пособ. / М. И. Кныш. – СПб.: Б., 2000. – 289 с.
215. Козак Ю. Г. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / Ю.Г. Козак, Н. С. Логвинова, І. Ю. Сіваченко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 792 с.
216. Ковалёв А. П. Оценка стоимости имущества промышленного предприятия: учеб. пособ. / А. П. Ковалёв. – М.: Станкин, 1995. – 244 с.
217. Ковальчук І. П. Наукові засади і результати моделювання стану та динаміки поселенського навантаження, його вплив на природне середовище Західної України / І. П. Ковальчук // Історична топографія і соціотопографія України. – Львів: Піраміда, 2006. – С. 11–43.
218. Ковнеров А. В. Логистика агрополиса в реализации комплексного развития сельских территорий / А. В. Ковнеров // Развитие аграрного производства в условиях мировой финансово-экономической кризис: материалы Міжнар. наук.-практ. конф. молодых ученых (у заочній формі) / редкол.: П. Т. Саблука [та ін.]. – К.: КНЦ ІАУ, 2009. – С. 36–40.
219. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия: проблемы, концепции и методы: учеб. пособ. для вузов / Б. Коласс; [пер. с. франц. под ред. проф. Я. В. Соколова]. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
220. Коломийчук В. С. Соціально-економічний механізм управління адміністративним районом у системі регіонального розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.10.01 «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. С. Коломийчук. – Л., 2000. – 48 с.
221. Колтынюк Б. А. Инвестиции: учебник / Б. А. Колтынюк. – СПб: Михайлова В. А., 2003. – 848 с.
222. Конкурентоспроможність території: практ. посіб. / [А Ткачук, В. Толкованов, С. Марковський, та ін.]. – К.: Легальний статус, 2011. – 252 с.
223. Корнієнко А. Культура потребує більшої уваги від суспільства і держави / А. Корнієнко // Бібліотечна планета. – 2003. – № 3 (21). – С. 4–5.
224. Коробко Б. Енергетика та сталий розвиток / Б. Коробко // Інформаційний посібник для українських ЗМІ. – К., 2007. – С. 44.

225. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 132–137.

226. Коюда В. О. Основи інвестиційного менеджменту: навч. посіб. / Коюда В. О., Лепейко Т. І., Коюда О. Т. – К.: Кондор, 2008. – 340 с.

227. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посіб. / Н. С. Краснокутська. – К.: ЦНЛ, 2005. – 352 с.

228. Кредитно-модульний курс з міжнародної економіки PDF: навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 296 с.

229. Кредитування у сільській місцевості: зб. рекомен. для кред. спілок / [В. М. Алексійчук, В. В. Гончаренко, І. В. Гринюк та ін.]; за ред. М. Я. Дем'яненка / Міністерство аграрної політики України; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», Проект ЕС-ТАСІС «Надання підтримки малим і середнім підприємствам на селі». Ч. 21. – К.: Знання-Прес, 2006. – 2003 с.

230. Крисанов Д. Ф. Масштаби і можливості фінансового забезпечення поза аграрної зайнятості сільського населення / Д. Ф. Крисанов // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 60–65.

231. Кропивко М. Ф. Організація державного і самоврядного управління розвитком сільських територій / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 60–62.

232. Кропивко М. Ф. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 22.

233. Кропивко М. Ф. Формування кластерів в агропромисловій сфері регіону / М. Ф. Кропивко, І. О. Белебега, В. В. Бакум // Матеріали Мжнар. наук.-практ. конф. [«Макроекономічне регулювання інвестиційних процесів та впровадження стратегій інноваційно-інвестиційного розвитку»]: у 3 ч. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – С. 39–56.

234. Круглов М. И. Стратегическое управление компанией: учеб. для ВУЗов / М. И. Круглов. – М.: Русская Деловая Литература, 1998. – 768 с.

235. Крупін В. Є. Сучасні тенденції розвитку сільських територій: досвід Європейського Союзу [Електронний ресурс] / В. Є. Крупін. – Режим доступу:

http://www.confcontact.com/20101224/2_krupin.htm.

236. Кузьмін О. Є. Сутність та види інноваційної інфраструктури [Електронний ресурс] / О. Є. Кузьмін, Т. М. Шотік. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VNULP/Ekonomikk/2008_628/27.pdf

237. Кульганік О. М. Формування системи соціально-економічного розвитку сільських територій: автореф. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О. М. Кульганік. – К., 2010. – 21 с.

238. Кушнір О. Всім цікаво у клубі «Кому за ...» / О. Кушнір // Вперед. – 2011. – № 112 (10683). – С. 3.

239. Кучеренко Л. У поляків є чому повчитися [Електронний ресурс] / Л. Кучеренко. – Режим доступу:

<http://ssu-poltava.org/post/u-poliakiv-ye-4omu-pov4itysia.html>.

240. Лайко Г. П. Інвестиційна привабливість регіонального сільськогосподарського виробництва / Г. П. Лайко // Економіка АПК. – 2003. – № 12. – С. 73–76.

241. Лексин В. Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Н. Лексин, Л. Н. Швецов. – М.: Эдиториал УРРС, 2003. – 368 с.

242. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика: [монографія] / Лесечко М. Д., Черемис А. О. Черемис О. М. – Львів: АФ УАДУ, 2001. – 160 с.

243. Литвиненко Н. Щоб наповнювались молочні ріки [Електронний ресурс] / Н. Литвиненко // Сільські вісті. – 2011 р. – № 122 (18712). – Режим доступу:

<http://www.silskivisti.kiev.ua/18712/index.php?n=11045>.

244. Лісовий А. В. Сталий розвиток сільських територій: виникнення, сутність, принципи / А. В. Лісовий // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 140–145.

245. Лісовий А. В. Методичні підходи до оцінювання сільських територій України / А. В. Лісовий // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 123–133.

246. Лемін О. Я. Інвестиційно-інноваційне забезпечення аграрного виробництва / О. Я. Лемін // Матеріали V Міжнародної конференції [«Аспекти стабільного розвитку Економіки в умовах

ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 1. – Умань: Сачинських, 2011. – С. 195–196.

247. Лесечко М. Д. Інвестиційний клімат: теорія і практика: [монографія] / Лесечко М. Д., Чемерис А. О., Чемерис О. М.; заг. ред. Чемериса А. О. – Львів: ЛФ УАДУ, 2001. – 160 с.

248. Липов'як-Мелкозьорова А. І. Розвиток малого промислового підприємництва в сільських поселеннях / А. І. Липов'як-Мелкозьорова // Матеріали V Міжнародної конференції [«Аспекти стабільного розвитку Економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 1. – Умань: Сачинських, 2011. – С. 196–199.

249. Лучка В. П. Місцева влада самоврядування та її роль у розвитку соціального облаштування села / В. П. Лучка // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 76–79.

250. Майорова І. В. Інвестиційна діяльність: навч. посіб. / І. В. Майорова. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 376 с.

251. Макконелл К. Р. Економіка: принципи, проблеми и политика / К. Р. Макконелл, С. Л. Брю; [пер. с 14–20 англ. изд.]. – М.: ИНФРЛ-М, 2003. – 972 с.

252. Малахова С. О. Ринок земель, як один із кроків завершення земельної реформи / С. О. Малахова // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції [«Аспекти стабільного розвитку економіки в умовах ринкових відносин»], (19–20 трав. 2011 р.). Ч. 7. – Умань: Сочінський, 2011. – С. 211–213.

253. Малещенко Г. Не спочиваючи на лаврах, або про те, як підвищити привабливість кооперативних підприємств ресторанного господарства / Г. Мелещенко // Вісті: діловий випуск. – 2010. – № 19. – С. 4–7.

254. Малі громади об'єднують? // Сільські вісті. – 2011. – № 126 (18716). – С. 2.

255. Малік М. І. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М. І. Малік, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.

256. Мамонова В. В. Методологія управління територіальним розвитком: [монографія] / В. В. Мамонова. – Х.: Вид-во ХарРІДУ «Магістр», 2006. – 196 с.

257. Маркетинг: словник / [Я. С. Зав'ялов, Л. Ш. Лозовський, А. Г. Лоршнев та ін.] – М.: Економіка, 1999 – 360 с.

258. Мармуль Л. О. Державне управління інноваційно-інвестиційними процесами трансформацій в АПК регіону / Л. О. Мармуль, А. М. Собченко // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. Вип. 4646. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 138–146.

259. Мармуль Л. О. Методичні підходи до оцінки ефективності туристичних послуг аграрних підприємств / Л. О. Мармуль, Т. А. Пінчук // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць. – Херсон: ХДАУ, 2003. – Вип. 28. – С. 230–235.

260. Мармуль Л. О. Нові методичні підходи до аналізу інвестиційної привабливості регіонів / Л. О. Мармуль // Вісник економічної науки України – 2005 – № 17. – С. 83–88.

261. Мармуль Л. О. Організаційно-економічний механізм функціонування туристично-рекреаційних підприємств: [монографія] / Л. О. Мармуль, О. А. Сарапіна. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2006. – 184 с.

262. Мармуль Л. О. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій / Л. О. Мармуль, М. М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 122–129.

263. Марушков Р. В. Оценка использования экономического потенциала предприятия (на примере предприятий печатной отрасли): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук.: 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности)» – М., 2000. – 18 с.

264. Матеріали ННЦ «Інститут аграрної економіки» з питань агропромислового комплексу України, формування економічних механізмів господарювання, розглянуті в 2006 р. на президії УААН. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 88 с.

265. Матусова О.М. Розвиток малого підприємництва на селі в сучасних умовах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук: спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О. М. Матусова. – Харків, 2008. – 20 с.

266. Мацегора К. Час змінювати гуманітарну політику / К. Мацегора – Урядовий кур'єр. – 2011. – № 117. – С. 11.

267. Месель-Веселяк В. Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві: доповідь на Дванадцятих річних зборах Всеукраїнського конкурсу вчених економістів-аграрників 2–26 лютого 2010 року / В. Я. Месель-

Веселяк – К.: Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», 2010. – 57 с.

268. Микитюк О. Ю. Якісна питна вода для сільської громади / О. Ю. Микитюк. – К., 2005. – 32 с.

269. Михайлов А. М. Інвестиційна політика країни як передумова відтворення виробничого потенціалу аграрних підприємств / А. М. Михайлов // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 85–89.

270. Міжнародний агробізнес: навч. посіб. / за ред. І. Ю. Сіваченка, О. В. Захарченка. – К.: Центр учб. літ-ри, 2008. – 266 с.

271. Мій здобуток – довір'я земляків, команда та четверо дітей // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 132. – С. 14.

272. Міценко Н. Г. Ресторанне господарство споживчої кооперації в сільській місцевості // Н. Г. Міценко, О. М. Муравинець // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 219. – С. 235–241.

273. Мішенін Є. В. Проблема щодо багатомірності сільського розвитку / Є. В. Мішенін, Р. Л. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 133–139.

274. Мішенін Є. В. Соціально-економічні та екологічні напрями розвитку сільських територій / Є. В. Мішенін, Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 98–105.

275. Міценко А. П. Стратегічне управління: навч. посіб. / А. П. Міценко. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 336 с.

276. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села / С. І. Мельник. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 428 с.

277. Мельник Ю. Л. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю. Ф. Мельник, П. П. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3–18.

278. Ментей О. С. Зайнятість сільського населення в Харківській області / О. С. Ментей // Розвиток аграрного виробництва в умовах світової фінансово-економічної кризи: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. молодих учених (у заочній формі) / ред. П. П. Саблук [та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – С. 68–72.

279. Методика розрахунку інтегральних регіональних індексів економічного розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nazakon.com/documents/date_la/pg_ibcnog/index.htm.

280. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств і організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon.nou.ua/dok/?uid=1036.155.0>.

281. Методика інтегральної оцінки інвестиційної привабливості підприємств та організацій, затверджена наказом Агентства з питань запобігання банкрутству № 22 від 23.02.98 // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 1998. – № 7. – С. 5–16.

282. Мостовий М. Л. Соціально-економічний розвиток сільських територій / М. Л. Мостовий // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 136–140.

283. Мостовий М. Л. Удосконалення системи управління сільськими територіями / М. Л. Мостовий // Економіка АПК. – 2006. – № 9. – С. 139–143.

284. Мошенець О. С. Ринкові механізми регулювання регіонального розвитку / О. С. Мошенець // Регіональна економіка. – 2000. – № 3. – С. 45–52.

285. Музика П. М. Розвиток дорадчої служби у соціальному облаштуванні сільських територій / П. М. Музика // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 79–82.

286. Наказ Держкомстату України «Про затвердження форм державної статистичної звітності з земельних ресурсів та Інструкції з заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (форма № 6-зем, ба-зем, 2-зем)» № 377 від 05.11.1998 // Офіційний вісник України. – 1998. – № 50. – С. 218.

287. Наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту «Нова спільна громада» № 280 від 01.06.2010.

288. Нам аплодував Париж // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 147. – С. 12.

289. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Лісостепу України / редкол.: М. В. Зубець (голова) [та ін.]. – К.: Логос, 2004. – 776 с.

290. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і Західного регіону України / редкол.: М. В. Зубець (голова ред. кол.) [та ін.]. – К.: Урожай, 2004. – 560 с.

291. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні степу України / редкол. М. В. Зубець (голова ред. кол.) [та ін.]. – К.: Аграрна наука, 2004. – 844 с.

292. Нелеп В. М. Планування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад / В. М. Нелеп, М. І. Фурсенко // Економіка АПК. – 2005. – № 4. – С. 107–112.

293. Нечипоренко М. Школа на сонячних батареях? Чому б і ні! / М. Нечипоренко // Сільські вісті. – 2011. – № 122 (18712). – С. 3.

294. Нікітіна В. Інновації в бібліотеках Олевського району [Електронний ресурс] / В. Нікітіна. – Режим доступу: <http://reporter.zhitomir.info/?&task=detail&news=1117>.

295. Николаев А. Инновационное развитие и культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 54.

296. Николаев М. Е. Инновация сельских территорий – новая модель развития страны [Електронний ресурс] / М. Е. Николаев. – Режим доступу: <http://www.ruralcredit.ru/files/FILES/2010052740232.000000pdf>.

297. Ноздрева Р. Б. Маркетинг: как побеждают рынке / Р. Б. Ноздрева, Л. И. Цыгачко. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 304 с.

298. Нойт Ф. Риск, неопределенность и прибыль / Ф. Найт; [пер. с англ.]. – М.: Дело, 2003. – 360 с.

299. Носова О. В. Інвестиційна привабливість підприємства / О. В. Носова // Стратегічні пріоритети. – 2007. – № 1 (12). – С. 120–126.

300. Нужна О. А. Економічні механізми забезпечення конкурентоспроможності аграрних підприємств: дис. канд. екон. наук. 08.07.02 / О. А. Нужна. – Луцьк, 2005. – 225 с.

301. Об'єднання посилить роль громади // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 205. – С. 2.

302. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. д-ра филол. наук Н. Ю. Шведова [изд. 10-е, стереот.]. – М.: Советская Энциклопедия, 1973. – 846 с.

303. Онищенко О. М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24–29.

304. Онищенко О. Сільський розвиток: основі методології та організації / О. Онищенко, В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10 (59) – С. 4–13.

305. Організаційно-методичні рекомендації з моніторингу надання соціально спрямованих сільськогосподарських послуг / [Кропивко М. Ф., Похіленко В. І., Брояка А. А. та ін.]; за ред. М. Ф. Кропивка. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН України, 2010. – 39 с.

306. Основи аграрного підприємництва / за ред. М. Й. Маліка. – К.: Інститут аграрної економіки, 2002. – 582 с.

307. Особливості формування регіональних агропромислових кластерів / [М. Ф. Кропивко, Д. І. Мозаренко, І. О. Белебежа, В. В. Бакуль] // Економіка АПК. – 2008. – № 10. – С. 7–15.

308. Осташко Т. О. Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС / Т. О. Осташко. – К.: Інститут сільського розвитку, 2005. – 72 с.

309. Павлов В. І. Методологія формування та механізм реалізації політики соціально-економічного розвитку регіону / В. І. Павлов // Регіональна економіка. – 2001. – № 11. – С. 21.

310. Павлов О. До питання щодо поняття «сільські території» / О. Павлов // Актуальні проблеми державного управління і місцевого самоврядування: сучасний стан та перспективи регіонального розвитку: матеріали щоріч. наук.-практ. конф., 18 жовт. 2005 р., Одеса. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – С. 216–219.

311. Павлов О. Парадигма сільського розвитку / О. Павлов // Економіка України. – 2006. – № 7 (536) – С. 41–48.

312. Павлов О. Сільські території: структура та функціональне призначення / О. Павлов // Актуальні проблеми державного управління: [зб. наук. праць ОРІДУ НАДУ]. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2004. – Вип. 4 (20). – С. 136–148.

313. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління: [монографія] / О. І. Павлов. – Одеса: Астропринт, 2006. – С. 31.

314. Павлов О. І. Комплексний розвиток сільських територій і підвищення ефективності агровиробництва / О. І. Павлов. – Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві: збірник матеріалів Дванадцятих річних зборів Всеукраїнського конгресу вчених економістів-аграрників, 25-26 лютого 2010 р., м.Київ. – ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2010. – С. 529–539.

315. Павлов О. І. Модель сільського розвитку в Україні та її відповідність стандартам Європейського Союзу / О. І. Павлов // Статистика України. – 2006. – № 3 (34). – С. 96–100.

316. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: [монографія] / О. І. Палов – Одеса: Астропринт, 2009. – 344 с.

317. Павлов О. Сільські території як об'єкт державного управління / О. Павлов // Юридичний Вісник. – 2005. – № 1 – С. 107–111.

318. Павлов О. І. Управління соціально-економічним розвитком сільських територій України: автореф. дис. на здобуття наук. ступення докт. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та упр. нац. господарством» / О. І. Павлов. – К., 2010. – с. 36.

319. Павлов О. І. Формування системи управління розвитком сільських територій / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2009. – № 12 – С. 109–115.

320. Палій О. Про реформу і ефективного власника / О. Палій // Сільські вісті. – 2011 – № 123 (18713). – С. 3.

321. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі: [монографія] / Пахомо Ю. М., Лук'яненко Д. Г., Губський Б. В. – К.: Україна, 1997. – 240 с.

322. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні / А. А. Пересада. – К., 1998. – 392 с.

323. Перцовський Н. И. Международный маркетинг: учеб. пособ. / Н. И. Перцовский, И. А. Спиридонов, С. В. Борсукова; под ред. Н. И. Перцовского. – М.: Высшая школа, 2001. – 239 с.

324. Петкова Л. Муніципальні інвестиції та кредити / Л. Петкова, В. Проскурін. – К., 2006. – 158 с.

325. Петраев А. В. Факторы инвестиционной привлекательности. Методика оценки инвестиционной привлекательности региона (отрасли, предприятия) [Электронный ресурс] / А. В. Петраев. – Режим доступа: http://scholar.google.com/scholar_host?q=info:AnsH32154wJ:scholar.google.comI@output=viewport@pg=217

326. Пилипчук О. Ф. НВК – школа-садок [Електронний ресурс] / О. Ф. Пилипчук, Т. П. Сенцева. – Режим доступу: http://awqust.com/index_1_view.php?id=55.

327. Піддубна Л. І. Міжнародна конкурентоспроможність підприємств як праксеологічне поняття / Л. І. Піддубна //

Міжнародна науково-практична конференція [«Сучасні проблеми інноваційного розвитку держави»]: тези доп. № 1. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005. – С. 103–106.

328. Пінькас С. В. Вдосконалення управління розвитком сільських територій: автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / С. В. Пінькас. – Полтава, 2001. – 20 с.

329. Пістун М. Д. Географія агропромислових комплексів / Пістун М. Д., Гуцал В. О., Провотар Н. І. – К.: Либідь, 1997. – 200 с.

330. Плануємо щороку будувати двадцять хат // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 113. – С. 16.

331. Плещца М. Медпункт сімейного лікаря як окрема структурна одиниця первинної ланки (результат п'ятирічного досвіду) [Електронний ресурс] / [М. Плещца, І. Шкрабанець, С. Болецький та ін.]. – Режим доступу: http://www.simmed.com.ua/journals.php?article_id=26.

332. Положення про Департамент розвитку сільських територій від 01.03.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.kitv.ua/page/?9769>.

333. Попков В. П. Организация и финансирование инвестиций / В. П. Попков, В. П. Семенов. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.

334. Попов Е. Рыночный потенциал предприятия / Е. Попов. – М.: Экономика, 2002. – 559 с.

335. Попов Е. Структура рыночного потенциала предприятия / Е. Попов, В. Ханжина // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 6. – С. 21–26.

336. Портер М. Конкуренция / М. Портер; [пер. с англ.]. – М.: Вильямс, 2005. – 608 с.

337. Постанова Кабінету Міністрів України «Положення Про порядок ведення державного земельного кадастру» № 15 від 12 січня 1993 р. // Земельне законодавство України: зб. нормат. актів суд. та арбітр. (госп.) практи.: у 2 кн. / за ред. А. С. Даниленка [та ін.]. – К.: Урожай, 2002.

Кн. 2. – 2002. – С. 17–22.

338. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник / [О. К. Добикіна, В. С. Рижиков, С. В. Касьянюк та ін.]. – К.: Центр учбової літ-ри, 2007. – 2008 с.

339. Прадун В. Н. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / В. Н. Прадун; за ред. В. М.

Трегобчука; НАН України, Об'єднаний інститут економіки. – К., 2005. – 256 с.

340. Приймачук Т. Ю. Проблемні аспекти соціально-економічного розвитку сільських територій регіону [Електронний ресурс] / Т. Приймачук, Т.А.Штанько – Режим доступу:

http://www.confcontact.com/20111019/2_prijmachuk.htm

341. Прилюк В. Село у піднебессі / В. Прилюк // Сільські вісті. – 2011 – № 144 (18734). – С. 3.

342. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку / [Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко та ін.]. – К.: РВПС України, 1999. – 716 с.

343. Прислухайтесь до порад стариків // Вперед. – 2011. – № 101(10672). – С. 3.

344. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на період до 2015 р. № 557 від 03.06.2009.

345. Про справи базарні // Нова доба. 2010 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

<http://topilna.usoz.ua/forum/3-168-1>

346. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період: матеріали Десятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 10–11 квіт. 2008 р., Київ. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 101 с.

347. Проблеми та перспективи розвитку сільських територій України (на прикладі Карпатського регіону): наук.-аналіт. доп. / [В. В. Борщевський, Х. М. Притула, В. Є. Крупін та ін.]; НАН України; Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2011. – 60 с.

348. Програма економічних реформ Президента «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf.

349. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6 (547) – С. 50–59.

350. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали 7-х

річних зборів Всеукр. конг. вчених економістів-аграрників, 9–10 листоп. 2005 р. – К., 2005. – С. 94–99.

351. Прокопа І. В. Соціальні аспекти розвитку сільських територій / І. В. Прокопа // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 48–51.

352. Проскураков В. М. Економічний потенціал соціальної сфери: сутність, оцінка, аналіз / В. М. Проскураков А. І. Самодкін. – М.: Економіка, 1991. – 86 с.

353. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовський Л. М., Стародубцева Е. Б. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 496 с.

354. Ринкові трансформації і пріоритети регіонального розвитку виробництва аграрної продукції: [монографія] / [Бойко В. О., Скупий В. М., Козак О. А. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 264 с.

355. Риполь-Сарагосы Ф. Основы оценочной деятельности / Ф. Риполь-Сарагосы. – М.: Приор, 2001. – 240 с.

356. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми / [В. В. Юрчишин, Л. М. Шевченко, В. Х. Брус та ін.]; за ред. В. В. Юрчишина. – К., 2007. – 446 с.

357. Розвиток самоврядування в агропродовольчій сфері: (проблемне питання). [вид. 2-ге, доп.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 54 с.

358. Розвиток сільських територій України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2006. – 751 с.

359. Розвиток сільського зеленого туризму в Україні. Думки фахівців [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

360. Романенко А. Для чого потрібні лісосмуги / А. Романенко // Вперед. – 2011. – № 101 (10672). – С. 4

361. Романов А. Е. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Е. Романов, В. П. Аращуков // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 3. – С. 41–45.

362. Русинов Ф. М. Консультант директора / Ф. М. Русинов, О. Г. Макаренко // Консультант. – 1989. – № 19 (79). – 264 с.

363. Россоха В. В. Розвиток відносин власті в сільськогосподарських підприємствах: [монографія] / В. В. Россоха, Л. М. Пронько. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 254 с.

364. Россоха В. В. Теоретичні положення оцінки потенціалу підприємств АПК / В. В. Россоха // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 45–51.

365. Руденко В. П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: підручник: у 3 ч. / В. П. Руденко. – К.: ВД «К.-М. Академія», 1999. – 568 с.

366. Ружич В. На Кіровоградщині окремі сільські території розвиваються надшвидкими темпами [Електронний ресурс] / В. Ружич. – Режим доступу:

http://www.kirovograd.net/economy/2008/3/8/na_kirovogradshini_okremi_silski.htm

367. Румянцев А. М. Економічна енциклопедія / А. М. Румянцев. Т 4: Соціологія. – М.: Радянська енциклопедія, 1980. – 672 с.

368. Русак Н. А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: справ. пособ. / Н. А. Русак, В. А. Русак. – Минск: Высшая школа, 1997. – 309 с.

369. Рутинський М. Й. Сільський туризм: навч. посіб. / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

<http://www.unn.com.ua/news/04-08-2011/434500/?print>.

370. Рябоконт В. П. Українське село: стан та перспективи / В. П. Рябоконт. – Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 137–140.

371. Рябоконт В. П. Формування фінансової стабільності розвитку соціальної сфери на селі / В. П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 57–60.

372. Саблук П. Т. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження) / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Лузана Ю. В. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 337 с.

373. Саблук П. Т. Кастеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–10.

374. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави: доп. на Сьомих річних зборах Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 9–10 листоп. 2005 р., Київ / П. Т. Саблук. – К.: УААН ННЦ «Ін-т аграр. економіка», 2005. – 19 с.

375. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 4–12.

376. Саблук П. Т. Соціально-економічна модель постреструктурованого агропромислового виробництва в Україні / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2000. – № 2 – С. 4–25.

377. Савенко І. І. Віртуальні підприємства у сфері зернового ринку України / І. І. Савенко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 63–68.

378. Савчук В. П. Анализ и разработка инвестиционных проектов: учеб. пособ. / Савчук В. П., Прилипко С. И., Величко Е. Г. – К.: Абсолют.-В, Эльга, 1999. – 304 с.

379. Садеков А. А. Инвестиционная привлекательность предприятия (методология и методика оценки) / А. А. Садеков, Н. А. Лисова. – Донецк, 2001. – 270 с.

380. Сазерленд Джонатан, Кэнуэлл Дайан Стратегический менеджмент. Ключевые понятия / Сазерленд Джонатан, Кэнуэлл Дайан; [пер. с англ. под ред. Е. Е. Козлова]. – Днепропетровск: Баланс Бизнес Букс, 2005. – 440 с.

381. Салимов Л. Н. Сущность инвестиционной активности и ее значение в управлении региональной экономикой [Электронный ресурс] / Л. Н. Салимов. – Режим доступа: <http://www.lib.csu.ru/vch/147/014.pdf>.

382. Сахацький М. П. Аграрний маркетинг як складова соціально-економічного розвитку сільських територій / М. П. Сахацький // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 90–93.

383. Сахацький М. П. Деякі соціальні аспекти відродження сільського господарства / М. П. Сахацький // Економіка АПК. – 2001. – № 1. – С. 85–90.

384. Сегеда Ю. Замість газу й вугілля... [Електронний ресурс] / Ю. Сегеда // Сільські вісті. – 2011. – № 123 (18713). – Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18713/index.php>.

385. Семенов Г. А. Кластери підприємств як передумова активізації розвитку регіональної економіки / Г. А. Семенов, О. С. Богма // Економіка та держава. – 2006. – № 4. – С. 11–13.

386. Семина Л. А. Инвестиционная привлекательность, теоретический аспект [Электронный ресурс] / Л. А. Семина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2010. – № 14(195). вып. 27. – С. 17–19. – (Экономика). – Режим доступа: <http://194/44/242/244/Partal/Natural/nvkpi/2009-5/4.pdf>.

387. Серков А.Ф. Социально-экономические проблемы развития российского сельского хозяйства и сельских территорий / А. Ф. Серков // Экономика АПК. – 2005. – № 11. – С. 35–39.

388. Сидоренко І. В. Теоретико-методичні підходи до оцінки інвестиційної привабливості регіону [Електронний ресурс] / І. В. Сидоренко. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/Sjic_Gum/Vcndtu/2010_44/20/htm.

389. Сіренко Н. М. Стратегічне планування антикризового розвитку сільськогосподарських підприємств / Н. М. Сіренко // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 53–58.

390. Скоробогатова Н. Є. Інвестиційна активність регіонів України [Електронний ресурс] / Н. Є. Скоробогатова. – Режим доступу:

<http://194/44/242/244/Partal/Natural/nvkpi/2009-5/4.pdf>.

391. Смушак М. В. Організація системного розвитку сільських територій регіону: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М. В. Смушак. – Ужгород, 2009. – 20 с.

392. Сорока М. В. Ідентифікація чинників регіональної інвестиційної привабливості [Електронний ресурс] / М. В. Сорока – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VNULP/Management/2008_624/29.pdf.

393. Соціально-економічні проблеми розвитку українського села і сільських територій: матеріали до Сьомих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 9–10 листоп. 2005 р., Київ. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 83 с.

394. Статистичний щорічник України за 2007 р. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2009. – С. 572.

395. Статистичний щорічник України за 2008 р. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2009. – С. 567.

396. Статистичний щорічник України за 2009 р. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2010. – С. 567.

397. Статистичний щорічник України за 2010 р. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2011. – С.560.

398. Створено Юридичну клініку «Село і Закон» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zak-rada.gov.ua/stvoreno-uridichny-kliniky-selo-i-zakon>

399. Стеценко Ж. В. Формування експортного потенціалу в Україні / Ж. В. Стеценко // Економіка та держава. – 2008. – № 7. – С. 25.

400. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: підручник / Д. М. Стеченко. – К.: Вікар, 2006. – 396 с.

401. Стивенсон В. Дж. Управление производством / В. Дж. Стивенсон. – М.: Лаборатория Базовых Знаний, 1999. – 928 с.

402. Стратегия формирования инвестиционной привлекательности металлургических предприятий Украины / под общ. ред. проф. Ю. Г. Авесенко. – Донецк: Юго-Восток, ЛТД, 2005. – 381 с.

403. Страховий та інвестиційний менеджмент [Електронний ресурс] / [Федоренко В. Г., Захожай В. Б., Чувардинський В. Г. та ін.]. – К.: МАУП, 2002. – 344 с. – Режим доступу: <http://finagal.com.ua/content/view/1167/8>.

404. Стройко Т. В. Теоретичні основи конкурентоспроможності аграрних підприємств / Т. В. Стойко, О. В. Парамонов // Економічний простір. – 2009. – №. 25. – С. 262–268.

405. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень: підручник. [2-ге вид., перероб. і доп.] / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – К.: Знання, 2007. – 317 с.

406. Стеченко Д. М. Управління регіональним розвитком / Д. М. Стеченко. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.

407. Стратегічне планування розвитку територій: історія, практика, методологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zurnc.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=56:strategyfull&catid=36:consultpower&Itemid=18.

408. Талавирия М. Л. Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: [монографія] / М. Л. Талавирия. – К.: Вид-во НАУ, 2008. – 384 с.

409. Таран В. А. Маркетинг и конкуренция – путь интеграции в мировую экономику / В. А. Таран. – Новгород: Волго-Вет. книжн. изд-во, 1997. – 178 с.

410. Тарасенко В. І. Проблема соціальної ідентифікації українського суспільства: соціотехнологічна парадигма / В. І. Тарасенко, О. О. Іваненко. – К.: ІС НАНУ, 2004. – 570 с.

411. Техніко-економічна доповідь по формуванню Національної інфраструктури геопросторових даних (УкрНДІГК):

звіт про НДР / Науково-дослідний інститут геодезії і картографії. – № ДР 0104Г008177. – К., 2005. – 111 с.

412. Терещенко В. К. Методологічні засади комплексної оцінки регіонального розвитку продуктивності сил сільських територій [Електронний ресурс] / В. К. Терещенко, Є. О. Ланченко. – Режим доступу:

<http://elibrary.nubip.edu.ua/6132/1/%D0%A2%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%89%D0%D5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.docx>

413. Томпсон А. А. Стратегический менеджмент. Искусство разработки и реализации стратегии: Учебник для вузов / А. А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд; [пер. с англ. под ред. Л. Г. Зайцева, М. И. Соколовой]. – М.: Банки и биржа ЮНИТИ, 1998. – 576 с.

414. Топіха В. І. Аграрному виробництву – державну підтримку / В. І. Топіха // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. Вип. 48. – Херсон: Айлант, 2007. – С. 158–163.

415. Топіха В. І. Економічний механізм кредитування сільськогосподарських товаровиробників в Україні / В. І. Топіха // Таврійський науковий вісник: зб. наук. праць ХДАУ. Вип. 46. – Херсон: Айлант, 2006. – С. 146–151.

416. Топіха І. Напрями і пріоритети розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / І. Топіха, Т. Шаповал // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010 – Т. 1, вип. 1(52). – С. 31–37.

417. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження. Методологія, методи, методики: навч. посіб. / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 298 с.

418. Третяк А. М. Про організацію наукових досліджень з проблем розвитку сільських територій: доп. на Президії УААН 19 лип. 2007 р. / А. М. Третяк. – К., 2007. – 36 с.

419. Тьоткін В. І. Удосконалення державної політики соціального розвитку українського села / В. І. Тьоткін // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 19–24.

420. Тюпля Л. І. Соціальна робота [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://pidruchniki.com.ua/12210605/sotsiologialne_modelyuvannya_pro_gnozuvannya.

421. Тюрін А. У Щербані до Рябошапки / А. Тюрін // Рідне Прибужжя. – 2011. – № 117 (3151). – С. 2.

422. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006: [монографія] / за ред. О. С. Власюка. – К.: НІСД, 2006. – 576 с.

423. Український Радянський Енциклопедичний словник: в 3-х т. / відп. ред. А.В. Кудрицький. -2-ге вид. –К.: Голов. Ред.. УРЕ. - 1987. -736 с. (т.3).

424. Управління зовнішньоекономічною діяльністю: навч. посіб. [2-ге вид., випр. і доп.] / за заг. ред. А. І. Кредісова. – К.: ВІРА-Р, 2002. – 552 с.

425. Управління інвестиціями на підприємстві / [Козаченко Г. В., Антіпов О. М., Ляшенко О. М., Дібніс Г. І.]. – К.: Лібра, 2004. – 368 с.

426. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства (організації): навч. посіб. / [І. Ю. Сіваченко, Ю. Г. Козак, Ю. В. Макагон та ін.]; за ред. І. Ю. Сіваченка. – К.: ЦУЛ, 2003. – 186 с.

427. Управління потенціалом підприємства: навч. посіб. / [Должанський І. З., Загарна Т. О., Удами О. О. та ін.]. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 362 с.

428. Управління розвитком регіону: навч. посіб. / [Миронова Т. Л., Добровольська О. П., Процай А. Ф. та ін.]. – К.: Центр навчальної літератури 2006. – 328 с.

429. Управління соціалістичним виробництвом: словник / під ред. Козлової О. В. – М.: Знання, 1983. – 448 с.

430. У село прийшов газ // Урядовий кур'єр. – 2011. – № 124 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukurier.gov.ua/uk>.

431. Фатхудинов Р. А. Конкурентоспособность: экономика, стратегия, управление / Р. А. Фатхудинов. – М.: ИНФРА, 2000. – 351 с.

432. Фатхутдинов Р. А. Менеджмент как инструмент достижения конкурентоспособности / Р. А. Фатхутдинов // Вопросы экономики. – 1997. – № 5. – С. 118–127.

433. Фатхудинов Р. А. Стратегический менеджмент: учеб. пособ. / Р. А. Фатхудинов. – М.: Бизнес-школа, Интел-Синтез, 1997. – 304 с.

434. Філіппова І. Село в якому добре жити / І. Філіппова // Рідне Прибужжя. – 2011. – № 139 (3173). [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.rp.mk.ua/2011/12/selo-v-yakomu-dobre-zhiti>.

435. Фільтенштейн Л. М. Соціально-економічний розвиток сільських регіонів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 - економіка та управління національним господарством // Л. М. Фільтенштейн. – Запоріжжя, 2010. – 20 с.

436. Фінансовий словник-довідник / [М. Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Саблук та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненко; Ін-т агр. економіки. Укр. акад. агр. наук. Відділ фін.-кредит. та податк. політики. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 554 с.

437. Фомин П. А. Особенности оценки производственного финансового потенциала промышленных предприятий [Электронный ресурс] / Л. А. Фомин, М. Н. Старовойтов. – Режим доступа:

http://www.cis2000.ru/publish//articles/book_9.

438. Форми господарювання на селі (аналіз розвитку). [3-є вид. доп.]. – К.: ННЦ ІАЕ УААН, 2007. – 104 с.

439. Фурсенко М. І. Розвиток сільських територій в умовах забезпечення економічної стабільності держави / М. І. Фурсенко // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 51–55.

440. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Ф. А. Хайек; [пер. с англ.]. – М.: Экономика, 1992. – 176 с.

441. Хруцкий В. Е. Современный маркетинг. Настольная книга по исследованию рынка: учеб. пособ. по маркетингу [для студ. вузов гуманитар. проф. и учреж. доп. образ.] / В. Е. Хруцкий, И. В. Корнеев. [2 изд., перераб. и доп.]. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 528 с.

442. Червен І. І. Про методику оцінки економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції / І. І. Червен, О. М. Гаркуша // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Вип. 5. – Миколаїв, 1998 – С. 6–8.

443. Червен І. І. Аграрний ринок вимагає зваженої цінової політики / І. І. Червен, І. Д. Бурковський // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 99–109.

444. Червен І. І. Ефективний розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі регіонального АПК / Червен І. І. Ключник В. І., Ключник А. В. – Миколаїв: Вид-во Ірини Гудими, 2007. – 180 с.

445. Червен І. І. Кооперування сільських господарств – подальший розвиток / І. І. Червен // Вісник аграрної науки Причорномор'я. Вип. 2(26). – Миколаїв: МДАУ, 2004. – С. 319–324.

446. Червен І. І. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції: [монографія] / І. І. Червен, І. Г. Гуров, В. В. Гречкосій. – Миколаїв: Микол. обл. друкарня, 2008. – 228 с.

447. Черевко Г. В. Диверсифікація підприємства у сільських територіях / Г. В. Черевко, В. І. Ткачук // Інформаційно-аналітичне забезпечення зрівноваженого розвитку сільського господарства і села: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 16–17 черв. 2011 р., Львів. – Львів: Львівський національний аграрний ун-т, 2011. – С. 43–48.

448. Чернов С. Законопроект «Про державну підтримку об'єднання сільських територіальних громад» не вирішує жодної проблеми реального об'єднання територіальних громад [Електронний ресурс] / С. Чернов. – Режим доступу: <http://alau.com.ua/?p=667>.

449. Чернышова Г. Н. Методические подходы оценки и анализа потенциала предприятия [Электронный ресурс] / Г. Н. Чернышова, Е. В. Лавренова. – Режим доступу: <http://endtown.ac.ru>.

450. Чухно І. А. Удосконалення організаційного механізму державного управління розвитком сільських територій / І. А. Чухно // Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 72–78. – (Серія «Державне управління»).

451. Цимбал В. О. Кооперативні принципи Андрія Палія / В. О. Цимбал // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 46–51.

452. Ціхановська О. М. Кластеризація як новий методичний механізм розвитку сільських територій / О. М. Ціхановська // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 153–155.

453. Ціхановська О. М. Соціально-економічні проблеми використання ресурсного потенціалу села / О. М. Ціхановська // Економіка АПК. – 2007. – № 8. – С. 131–133.

454. Шварц Д. Дмитровка, приймай газ / Д. Шварц // Рідне Прибужжя. – 2011. – № 117 (3151). – С. 2.

455. Шибаніна О. В. В аграрному сектор економіки майбутнє – за лізингом / О. В. Шибаніна // Вісник аграрної науки

Причорномор'я: зб. наук. праць МДАУ. – 2010. – Вип. 3(54), т. 1. – С. 3–9.

456. Шебаніна О. В. Значення інституцій у забезпеченні ефективного розвитку АПК / О. В. Шебаніна, В. С. Шебанін, І. І. Червен // Вісник аграрної науки Причорномор'я: зб. наук. праць МДАУ. – 2011. – Вип. 3. – С. 3–7.

457. Шебаніна О. В. Ретроспектива трансформації сільськогосподарських підприємств та основні напрями підвищення їх ефективності / В. С. Шебанін, О. В. Шебаніна, І. О. Піюренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я: зб. наук. праць МДАУ. – 2010. – Вип. 1(52), т. 1. – С. 3–13.

458. Шебаніна О. В. Стан та проблеми розвитку виробництва сільськогосподарської продукції / О. В. Шебаніна // Вісник аграрної науки Причорномор'я: зб. наук. праць МДАУ. – 2010. – № 2(53). – С. 13–21.

459. Шебаніна О. В. Стан та особливості розвитку харчової промисловості / О. В. Шебаніна // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету / за ред. В. А. Рульєва. – 2010. – № 8. – С. 11–17. – (Економічні науки).

460. Шевченко О. В. Інвестиційна активність регіонів України: вплив на економічне зростання [Електронний ресурс] / О. В. Шевченко. – Режим доступу:

<http://www.niss.gov.ua/book/StrPnyor/10/22.pdf>.

461. Шеленко Д. І. Сільськогосподарські підприємства в системі розвитку сільських територій / Д. І. Шеленко // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 131–136.

462. Шиян Д. В. Сталий розвиток сільського господарства: виникнення, сутність і зміст / Д. В. Шиян // Економіка АПК. – 2006. – № 5 (139). – С. 35–41.

463. Шкурка М. С. Розвиток українського села: історичні аспекти та сучасні проблеми / М. С. Шкурка // Економіка АПК. – 2007. – № 9. – С. 136–143

464. Шляхи підвищення рівня життя сільського населення в Україні. Розроблені Програмою підвищення рівня життя сільського населення в Україні / Міністерство у справах міжнародного розвитку Великобританії (DFID) / за ред. Г. Шмідта. – К, 2003. – с. 38.

465. Шнипер Р. И. Регион: диагностика и прогнозирование / Р. И. Шнипер. – Новосибирск: Наука, 1996. – 206 с.

466. Шубравська О. В. Сталий розвиток агропродовольчої системи України / О. В. Шубравська. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2002. – 204 с.

467. Шубравська О. В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень / О. В. Шубравська // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 36–41.

468. Шубравська О. В. Чинники та індикатори сталого розвитку агросфери / О. В. Шубравська, Л. М. Корсак // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 15–20.

469. Шумпетер И. А. Теория экономического развития / И. А. Шумпетер; [пер. В. С. Автономова]. – М.: Директмедия Паблишинг, 2008. – 401 с.

470. Щукін Б. В. Інвестування: курс лекцій / Б. В. Щукін. – К.: МАУП, 2004. – 216 с.

471. Юданов А. Ю. Конкуренція: теорія і практика / А. Ю. Юданов. – М.: Акаліс, 1998. – 384 с.

472. Юрчишин В. В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки / В. В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3 – С. 3–10.

473. Якель Р. Кооперація з підрізними крилами [Електронний ресурс] / Р. Якель // Дзеркало тижня. – 2010. – № 45(825). – Режим доступу:

<http://www.dt.ua/2000/2600/70941/>.

474. Якубів В. М. Механізм забезпечення сільського розвитку в умовах циклічності / В. М. Якубів // Економіка АПК. – 2009. – № 11 – С. 125–130.

475. Яровий А. О. Сімейні господарства як форма зайнятості сільського населення / А. О. Яровий // Економіка АПК. – 2006. – № 2. – С. 132–135.

476. Яценко О. В. Сучасний стан безробіття на селі [Електронний ресурс] / О. В. Яценко – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=292#>

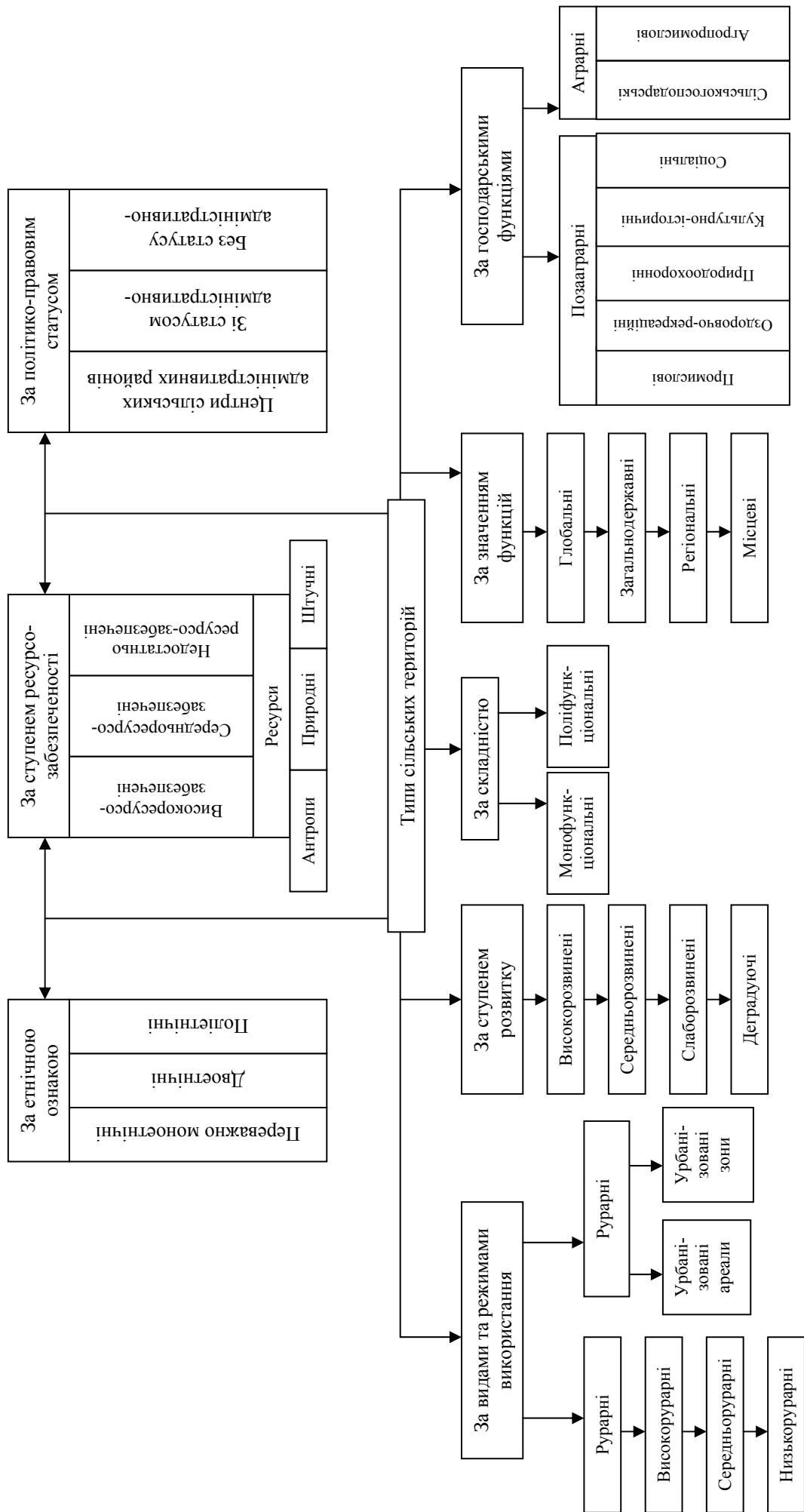
477. Bednarski J. Glowne uwarunkowania i mechanizmy rozwoju tevenow wiejskich / J. Bednarski – Przemysl, Stowarzyszenie doradczo-educacyjne «Nad Sanem», 2001. – 179 s.

478. Davis J.H. and Goldbery P.A. / A concept of agribusiness/ - Boston, Mass: Harvard Univ., 1957/

479. Kisiel R. Obszary wiejskie i rolnictwo wobec wezwan XXI wieku / R. Kisiel // Roczniki naukowe SERIA. – 2001. – T. 3, z. 1. – S. 41.
480. Kluychnik A. The role of innovative mechanisms in export potential of agrarian sector formation / A. Kluychnik // Nauka I Studia. – Przemysl, 2009. – № 3 (15). – P. 11–16.
481. Porter M. Competitive Advantages. The free Press / M. Porter. – New York, 1985.
482. Rosenberg Jerry M. Dictionary of Business and Management – D.: John Wiley @ So. Inc., 1994.
483. Sykes G. Poultry F. Modern Agribusiness. – London: Grosby Lock – wood and son, 1963, XI.
484. Shelman, L. Mary. The Agribusiness System Approach: Cases and Concepts / International Agribusiness AIS, Boston: MA Harvard Business School, 1991.
485. Webster Third New International Dictionary. - London: WD, 1991.
486. <http://invest.mk-oda.gov.ua/publication/content/3467>.
487. www.minagro.kiev.ua

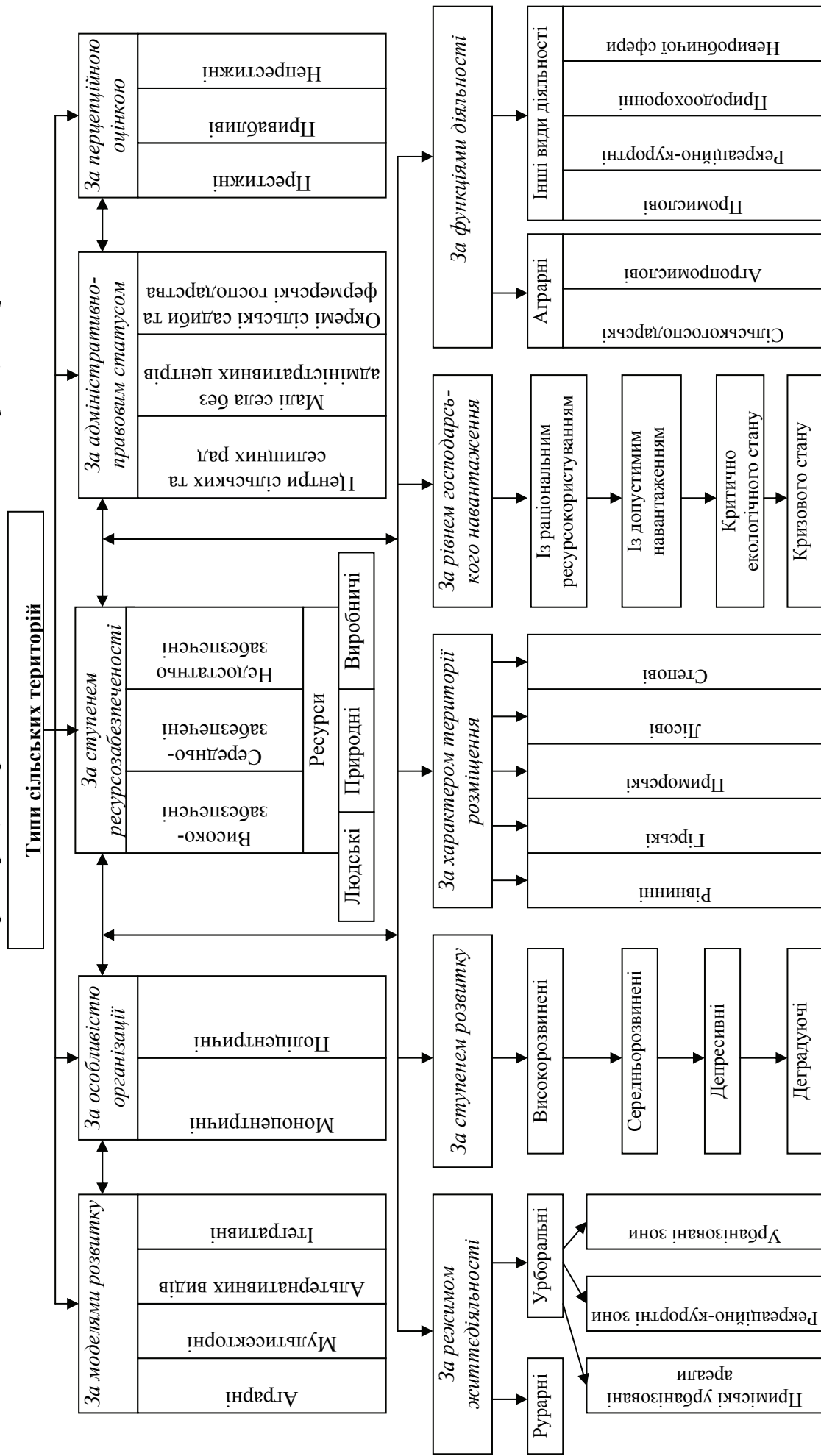
ДОДАТКИ

Типізація сільських територій [316, с.31]

Додаток Б

Типи сільських територій, їх організація та взаємозв'язки [328, с.20]

Додаток В

Питання, які застосовуються при використанні методу «5×5» та «Перелік з чотирьох питань»*

Метод «5×5»	«Перелік з чотирьох питань»
1. Якщо Ви маєте інформацію про фактори зовнішнього середовища, назвіть 5 із них	1. Як (позитивно чи негативно) даний фактор може вплинути на розвиток економічного потенціалу сільської території?
2. Які 5 факторів зовнішнього середовища становлять найбільшу важливість для розвитку економічного потенціалу сільської території?	2. Яка ймовірність посилення цього фактору, чи можна буде його відстежити?
3. Які 5 факторів із планів розвитку інших населених пунктів Вам відомі?	3. Наскільки великий буде вплив фактору на процес розвитку економічного потенціалу сільської території?
4. Якщо Ви вже визначили напрям стратегії, як 5 факторів могли б стати найбільш важливими для досягнення цілей розвитку економічного потенціалу сільської території?	4. Коли вплив цього фактору на процес розвитку економічного потенціалу може ослабнути: <ul style="list-style-type: none">• найближчим часом;• у середньостроковому періоді;• через тривалий час?
5. Назвіть 5 зовнішніх факторів, що включають можливість змін, які могли б стати сприятливими для розвитку економічного потенціалу сільської території	

* Джерело: власні дослідження

Додаток Д
Характеристика класичних методів оцінки конкурентоспроможності підприємств

Назва	Характеристика
Модель БКГ	Ґрунтується на матричному принципі побудови та враховує темп зростання ринку і відносну ринкову частку. При цьому враховуються обсяги продажу та питомі витрати. Перевагами методу є простота і можливість визначення стратегії подальшого розвитку підприємства. Проте змінні, що аналізуються в рамках цього методу не дають чіткої характеристики стану підприємства. Крім того, не відстежуються причинно-наслідкові зв'язки
Модель «Мак-Кінзі»	Включає сім факторів, сім слів, що починаються англійською літерою «S» (strategy – стратегія, skill – навички, shared values – загально визнані цінності, structure – структура, systems – системи, staff – кадри, style – стиль). Матриця 3×3 будується за критеріями привабливості ринку і стратегічного положення фірми, що включає аналіз відповідно шести та дев'яти змінних. Цей метод пропонує більш детальний аналіз порівняно із БКГ, дає можливість визначити стратегічне положення фірми та сформулювати стратегічні альтернативи розвитку підприємства. Проте сьогодні він зазнає критики, що зумовлена негативними наслідками застосування результатів аналізу цим методом. Сумніву піддається правильність розбивки матриці на осі, раціональність підсумовування значень показників, а також глибинність пропонованих стратегій маркетингу. Крім цього, метод вимагає залучення експертів високої кваліфікації.
Модель Shell/DPM	Заснована на оцінках експертів та включає аналіз 13 змінних, що характеризують конкурентоспроможність фірми, і 13 змінних, які відображають привабливість галузі. Завдяки великій кількості змінних модель дає змогу здійснити глибокий і системний аналіз факторів, а також поєднати якісні та кількісні показники в одну систему. Проте даний метод ускладнюється вибором найбільш значущих змінних з усього переліку, великими витратами часу й високими вимогами до компетенції експертів. Загалом модель є більш прийнятною для капіталомістких галузей промисловості
Метод LOTS	Концепцією методу, назва якого перекладається зі шведської мови як «лоцман», є прагнення будь-якої фірми діяти відповідно до вимог споживачів. Модель включає детальне послідовне обговорення низки проблем бізнесу на різних рівнях і різної складності. Обговорення складається з дев'яти етапів та стосується поточного стану, стратегії, довго-, короткострокових цілей, методів і об'єкта аналізу, кадрового потенціал, планів розвитку, організації менеджменту і звітності. Кінцевою метою є вироблення моделі поведінки, що дозволить найбільш правильно будувати відносини компанії із зовнішнім середовищем

* Джерело: власні дослідження.

Продовження дод. Д

Назва	Характеристика
Метод PIMS	Є методом аналізу впливу ринкової стратегії на прибуток. Розроблений у середині 60-х років у компанії «General Electric». PIMS узагальнює всі змінні, що впливають на довгострокову прибутковість компанії. Вважають, що за цією моделлю, яка використовує майже 30 змінних, можна виявити близько 67% факторів успіху компанії. Модель складається з бази даних, що охоплює майже 3 тис. підприємств, головним чином північноамериканських та європейських компаній. Вирішальні фактори прибутковості для будь-якої галузі, відповідно до даного методу, поділяються на три групи: конкурентна ситуацій, виробнича структура, ринкова ситуація. Значною перевагою моделі є прагнення виміряти відносну якість продукції, оскільки основна мета підприємства полягає в задоволенні потреб споживачів. Проте аналіз, застосовуваний в межах моделі, є надто складним та вимагає формування великої бази даних. До того ж результати аналізу мають суто орієнтовний характер.
SWOT-аналіз	Основна ідея SWOT-аналізу полягає у прийнятті зусиль для перетворення слабостей у силу, а загроз – у можливості, а також в розвитку сильних сторін фірми відповідно до її обмежених можливостей. Ситуаційний аналіз охоплює основні сфери внутрішнього середовища фірми – маркетинг, фінанси, виробництво, організацію і кадри, а також фактори макросередовища – політичні, економічні, технологічні, ринкові. На підставі аналізу будується матриця можливості, загрози, сильні, слабкі сторони та складається таблиця профілю середовища. SWOT-аналіз дає змогу виробити стратегії діяльності підприємства. Незважаючи на недостатнє врахування факторів зовнішнього середовища, цей метод є прийнятним для застосування вітчизняними аграрними підприємствами
Метод експертного оцінювання	Містить аналіз складових комплексу маркетингу – продукт, ціна, канали збуту та просування продукту на ринку. Експертами оцінюється низка показників у розрізі кожного фактору. Оцінки, що здійснюються в певному діапазоні, підсумовуються. Перевагою методу є можливість оцінки діяльність конкурентів на ринку за відсутності інформації про їх фінансово-господарського стану. До головних недоліків можна віднести обмеженість факторів лише елементами маркетингу, відсутність стратегічних рішень та рекомендацій, ігнорування кон'юнктури ринку й галузевої структури
Модель Хофера/Шенделя	У моделі розглядаються стадії розвитку ринку (життєвий цикл), що характеризується шістьма змінними, та ефективність підприємства щодо конкурентів, яка оцінюється на підставі аналізу 15 змінних. Модель дає змогу визначити бізнес-стратегію, проте призначена перш за все для корпоративного бізнес-портфеля або взаємопов'язаних видів діяльності

Закінчення дод. Д

Назва	Характеристика
Фінансово-економічний метод	Принцип методу полягає в розрахунку низки фінансових коефіцієнтів для підприємств-конкурентів та порівняльному аналізі фірми з конкурентами. Аналізовані показники характеризують ліквідність підприємства, управління його активами і заборгованістю та рентабельність підприємства. Використання цього методу дає змогу здійснити повну й об'єктивну оцінку сильних і слабких сторін підприємства, скласти ринковий рейтинг порівняно простим способом. Метод не враховує елементи комплексу маркетингу та менеджмент підприємства, проте є доцільним для застосування
Метод картування стратегічних груп	У рамках методу показники для аналізу обираються довільно, а до змінних найчастіше відносять співвідношення ціни та якості, ступінь вертикальної інтеграції, ширину товарної номенклатури. Метод визначає конкурентні позиції підприємства, проте є достатньо громіздким та має велику частку ймовірного характеру
Метод вивчення профілю об'єкта	Дає змогу здійснити комплексне вивчення характеристик підприємства. Профіль являє собою суму характеристик об'єкта аналізу, завдяки якій він відомий цільовій групі споживачів. Корпоративний профіль – це образ компанії або її продукція в очах цільової групи. Для підвищення об'єктивності оцінки рекомендується проранжувати та проінтегрувати характеристики

Додаток Е

Система показників, що характеризують оцінку інвестиційної привабливості сільської території*

Показник	Спосіб оцінки показника
Виробничо-господарський потенціал	
Зростання виробництва валової продукції	Відношення обсягу виробництва продукції звітного року до попереднього
Обсяг виробництва на душу населення	Відношення обсягу виробництва на одну особу населення
Частка обсягу виробництва аграрної продукції в обсязі виробництва в області	Відношення обсягу аграрного виробництва до загального обсягу виробництва в області
Підприємницький потенціал	
Рівень розвитку підприємництва	Частка зайнятих на малих підприємствах в загальній кількості активного населення
Частка збиткових підприємств малого бізнесу	Відношення кількості збиткових підприємств малого бізнесу до загальної кількості господарюючих суб'єктів
Обсяг роздрібного товарообігу	Збиткових підприємств малого бізнесу
Експортний потенціал	
Зростання експорту	Відношення обсягу експорту в поточному році до попереднього
Частка експорту продукції в обсязі експорту регіону	Відношення обсягу експорту продукції до загального обсягу в області
Обсяг експорту продукції на душу населення	Відношення обсягу експорту продукції до кількості населення сільської території
Природний потенціал	
Обсяг земельних угідь	За даними статистики
Обсяг сільськогосподарських угідь	За даними статистики
Обсяг водних ресурсів	За даними статистики
Обсяг лісових ресурсів	За даними статистики
Географічне розташування сільської території	Оцінюється за допомогою експертних оцінок від 0 до 7 балів
Наявність рекреаційно-туристичних об'єктів	За даними статистики
Обсяг мінерально-сировинних ресурсів	За даними статистики
Ресурсний потенціал	
Середня заробітна плата в регіоні	За даними статистики
Рівень безробіття	За даними статистики
Коефіцієнт смертності сільської території	Співвідношення між кількістю померлих протягом календарного року та середньорічною кількістю населення
Коефіцієнт народжуваності сільської території	Співвідношення між кількістю народжених протягом календарного року та середньорічною кількістю населення

* Джерело: власне дослідження.

Продовження дод. Е

Показник	Спосіб оцінки показника
Значущість сільської території	Питома вага чисельності робітників зайнятих у регіоні, в загальній кількості робітників, зайнятих у країні
Обсяги місцевого фінансування сільської території	Зведений бюджет району
Інформаційна забезпеченість	Кількість виписуваних періодичних видань, рівень доступності до мережі Інтернет
Інфраструктурний потенціал	
Рівень життя населення	Кількість населення із середньодушовими загальними доходами на місяць, нижчими ніж прожитковий мінімум
Забезпеченість населення житлом	Кількість загальної житлової площі, що припадає на душу населення
Забезпеченість населення телефонами	Кількість особистих телефонних апаратів (номерів) загального користування на 100 сімей
Забезпеченість сільської території дорогами з твердим покриттям	Загальна довжина автошляхів на одиницю площі сільської території та на душу населення
Кількість закладів медичного обслуговування	За даними статистики
Наявність будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів	За даними статистики
Кількість клубів та будинків культури	За даними статистики
Кількість дитячих дошкільних закладів	За даними статистики
Кількість освітніх закладів	За даними статистики
Благоустрій сільських територій	Кількість дворів, що мають водопровід, каналізацію, газифіковані
Інвестиційний потенціал	
Зростання інвестицій	Відношення обсягу інвестицій у поточному році до попереднього
Частка інвестицій в основний капітал	Відношення обсягу інвестицій в основний капітал до загального обсягу інвестицій у регіоні
Інтелектуальний потенціал	
Кількість інженерно-технічних працівників, спеціалістів народного господарства	За даними статистики
Кількість працівників освіти та дошкільного виховання, закладів культури, охорони здоров'я, фізкультури та спорту	За даними статистики
Кількість працівників апарату управління, юридичних служб, банківсько-фінансової системи тощо	За даними статистики
Екологічний потенціал	
Рівень екологічного забруднення та дискомфорту клімату	Комплексний показник, який включає порушення сфери, екологічну чистоту продукції тощо
Рівень захворюваності населення від екологічного фактора	За даними статистики

Додаток Ж

Видатки Міністерства аграрної політики та продовольства України за рахунок коштів державного бюджету, затвердженого відповідним законом, за 2010–2011 рр. за програмами підтримки розвитку аграрних підприємств, тис. грн.*

Найменування показників згідно з класифікацією видатків та кредитування державного бюджету	Код	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Стабілізаційний фонд	Разом	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом
Часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва тваринницьких ферм і комплексів	2801040	-	-	350 000,0	350 000,0	500 000,0	-	500 000,0
Надання державної підтримки сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам	2801150	-	-	10 462,6	10 462,6	5 000,0	-	5 000,0
Здійснення заходів щодо охорони та підвищення родючості ґрунтів	2801170	-	-	5 000,0	5 000,0	5 000,0	-	5 000,0
Агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення	2801180	1 000,0	-	-	1 000,0	0,0	-	0,0
Селекція у тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу	2801190	80 000,0	-	-	80 000,0	75 200,0	-	75 200,0
Заходи щодо боротьби зі шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин	2801200	1 000,0	-	-	1 000,0	902,5	-	902,5
Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва	2801210	-	-	337 091,4	337 091,4	100 000,0	-	100 000,0
Селекція в рослинництві	2801220	40 000,0	-	-	40 000,0	30 000,0	-	30 000,0
Фінансова підтримка фермерських господарств	2801230	-	-	-	0,0	-	-	0,0
Надання державної підтримки підприємствам агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів	2801240	-	-	621 616,0	621 616,0	531 416,5	-	531 416,5
Створення і забезпечення резервного запасу сортового та гібридного насіння	2801330	0,0	5 000,0	-	5 000,0	0,0	5 000,0	5 000,0

* Джерело: за даними Міністерства аграрної політики і продовольства України

Продовження дод. Ж

Найменування показників згідно з класифікацією видатків та кредитування державного бюджету	Код	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Стабілізаційний фонд	Разом	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Разом
Закладення і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками	2801350	0,0	476 000,0	-	476 000,0	0,0	556 750,0	556 750,0
Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва	2801430	-	-	30 000,0	30 000,0	10 000,0	-	10 000,0
Державна підтримка розвитку хмелярства	2801510	0,0	84 000,0	-	84 000,0	0,0	98 250,0	98 250,0
Фінансова підтримка створення оптових ринків сільськогосподарської продукції	2801520	-	-	50 000,0	50 000,0	10 000,0	-	10 000,0
Державна підтримка галузі тваринництва	2801540	-	-	-	-	-	2 030 000,0	2 030 000,0
Протиепізоотичні заходи та участь у Міжнародному епізоотичному бюро	2802020	112 660,9	-	-	112 660,9	102 550,2	-	102 550,2
Збереження, відтворення та забезпечення раціонального використання земельних ресурсів	2803040	-	-	-	0,0	1 404,6	-	1 404,6
Селекція у рибному господарстві	2804080	-	-	5 000,0	5 000,0	10 500,0	-	10 500,0
Формування національних сортових рослинних ресурсів	2808040	1 000,0	-	-	1 000,0	-	-	0,0
Надання кредитів фермерським господарствам	2801460	-	15 000,0	-	15 000,0	0,0	28 000,0	28 000,0
Закупівля племінних нетелей та корів, вітчизняної техніки і обладнання для агропромислового комплексу з наступною їх реалізацією сільськогосподарським підприємствам на умовах фінансового лізингу	2801490	-	-	120 000,0	120 000,0	25 000,0	-	25 000,0
Формування державного інтервенційного фонду Аграрним фондом, а також закупівлі матеріально-технічних ресурсів для потреб сільськогосподарських товаровиробників	2801560	-	3 158 750,6	-	3 158 750,6	0,0	3 938 237,5	3 938 237,5
Разом за програмами підтримки розвитку АПК	-	235 660,9	3 738 750,6	1 529 170,0	5 503 581,5	1 368 386,1	6 656 237,5	8 063 211,3

Додаток 3
Зведений профіль маркетингового середовища аграрних підприємств
Миколаївської області*

Чинники	Ступінь впливу на діяльність підприємства	Характер впливу (+,-)	Інтегральний показник ступеня важливості чинника
Макросередовище			
Політико-правові			
неузгодженість дій Президента і Верховної Ради	2	-	-2
стримування економічних реформ	3	-	-3
постійні зміни в законодавстві	3	-	-3
прийняття оперативних законодавчих актів	2	+	+2
не дієва аграрна політика	3	-	-3
політична нестабільність	2	-	-2
розробка та впровадження державних програм розвитку регіону	3	+	+3
Усього	X	X	-4
Економічні:			
падіння темпів виробництва	3	-	-3
бюджетне фінансування	3	-	-3
податкова політика	3	-	-3
кредитна політика	2	-	-2
інвестиційна політика	2	-	-2
цінова політика	3	-	-3
інфраструктура ринку	3	-	-3
Усього	X	X	-19
Соціально-демографічні:			
зміна кількості населення	1	-	-1
старіння нації	3	-	-3
зміна сімейного стану	1	-	-1
міграційні процеси	2	-	-2
низький життєвий рівень населення	3	-	-3
недостатній рівень освіти	3	-	-3
Усього	X	X	-13
Технологічні:			
високий науково-технічний потенціал	3	+	+3
зменшення фінансування науково-містких галузей	1	-	-1
упровадження нових технологій	3	+	+3
Усього	X	X	+5
Природно-кліматичні:			
природні ресурси	3	+	+3
географічне положення	3	+	+3
Усього	X	X	+10

* Джерело: власні дослідження.

Продовження дод. 3

Чинники	Ступінь впливу на діяльність підприємства	Характер впливу (+,-)	Інтегральний показник ступеня важливості чинника
Разом за чинниками макросередовища	X	X	-24
Мікросередовища			
Споживачі:			
слабка спроможність підприємств до ефективного функціонування	1	-	-1
високий ступінь прихильності покупців до товару підприємства	2	+	+2
наявність індивідуальних споживачів	2	+	+2
наявність ринку невиробничих установ та організацій	1	+	+1
відсутність можливості функціонувати на зовнішньому ринку	2	-	-2
Усього	X	X	-1
Постачальники:			
відсутність тривалого співробітництва з постачальниками	2	-	-2
вимоги постачальників щодо форм оплати та умов поставки	2	-	-2
укладення разових угод	2	-	-2
скорочення чисельності постачальників, які надають необхідні підприємству товари	3	-	-3
невчасна поставка товару	3	-	-3
несвоєчасність розрахунків	3	-	-3
Усього	X	X	-14
Конкуренти:			
посилення тиску з боку конкурентів	2	-	-2
збільшення числа активних конкурентів	2	-	-2
низька маркетингова активність	3	-	-3
Усього	X	X	-7
Внутрішнього середовища підприємства:			
недосконала структура управління	2	-	-2
недостатні сучасних методів аналізу та прогнозування діяльності	2	-	-2
нестача інформації для проведення комплексного аналізу та обстеження	2	-	-2
відсутність мотивації праці	3	-	-3
слабкий ресурсний потенціал	3	-	-3
фінансова нестабільність	2	-	-2
Усього	X	X	-13
Разом за чинниками мікросередовища	X	X	-28
Разом за чинниками маркетингового середовища	X	X	-52

Додаток И
Характеристика сильних і слабких сторін розвитку економічного потенціалу Новобузького району*

Складова економічного потенціалу	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
Ресурсний потенціал		
Кліматичний	Континентальний, теплий	Тривале, жарке, малодощове літо
Територіально-географічний	Зручне географічне положення (межує з Баштанським, Казанківським, Єланецьким, Берещнегуватським районами Миколаївської області та Устинівським і Бобринецьким районами Кіровоградської області). Привабливе природне середовище. Комунікаційна доступність	Периферійне положення
Біологічний	Наявність лісових ресурсів. Багата флора і фауна	Низький рівень роботи щодо озеленення території
Водний	Запаси водних ресурсів	Низька якість питної води, рівень роботи із розчистки р. Інгул, очистки ставків
Земельний	Значна частка родючих ґрунтів. Реалізація Програми розвитку земельних відносин у Миколаївській області на 2011–2014 рр. та Обласної програми охорони та підвищення родючості ґрунтів на 2006–2015 рр.	Ерозія ґрунтів
Мінеральний	Наявність 9 родовищ корисних копалин	Освоєне лише Софіївське родовище гнейсів. Недостатні капіталовкладення в розвідку корисних копалин
Рекреаційно-туристичний	Наявність заповідних територій високий рекреаційний потенціал унікальні пам'ятки природи, історико-культурні пам'ятки	Недостатнє використання рекреаційного потенціалу. Неефективне використання природозаповідного фонду. Відсутній розвиток зеленого туризму. Нерозвинена інфраструктура туризму. Недостатність інформації, рекламних матеріалів
Трудовий потенціал	Надлишок трудових ресурсів, дешева робоча сила, активна громадість, гостинність населення	Складна демографічна ситуація. Високий рівень безробіття. Трудова міграція. Низький рівень життя населення. Низький рівень заробітної плати. Погане співвідношення пенсіонери/працюючі. Збільшення кількості неблагополучних сімей, неповний склад сімей. Заборгованість із заробітної плати

* Джерело: власні дослідження.

Продовження дод. И

Складова економічного потенціалу	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
Фінансовий потенціал	Цільове використання бюджетних коштів	Потребує перегляду визначення основних статей фінансування. Відсутність можливості залучення додаткових коштів (інвестицій, грантів)
Інформаційний потенціал	Наявність районної газети і телебачення	Не у всіх селах доступний Інтернет ресурс
Виробничо-господарський потенціал		
Промисловість	Наявність двох потужних добувних підприємств. Переробка сільгосппродукції (хлібобулочні вироби, борошно, крупи, олія соняшникова)	Низька ефективність виробництв у сільській місцевості. Недостатньо розвинений зв'язок. Відсутність об'єднань на засадах самоврядування. Зношеність основних засобів. Недостатність обігових коштів. Низький рівень використання енергозберігаючих технологій. Втрата ринків збуту продукції. Висока інтервенція зарубіжних товарів. Відсутність програм стратегічного розвитку підприємств. Низька інноваційність потенціалу.
Сільське господарство	Багатопрофільний сільськогосподарський комплекс. Приватна власність на землю. Функціонування фермерських господарств. Наявність великотоварних сільськогосподарських підприємств. Розвинута галузь свинарства та птахівництва. Наявність матеріальної бази харчової промисловості. Реалізація Програми розвитку тваринництва господарств всіх форм власності Миколаївської області до 2015 р.	Недостатнє технічне переоснащення підприємств. мала кількість високотехнологічних виробництв. Велика кількість недіючих підприємств та підприємств-банкрутів. Низький рівень захисту вітчизняного товаровиробника
Підприємницький потенціал		
Активність приватного сектору. Бажання займатися приватною справою. Активна навчально-консультаційна діяльність Служби зайнятості. Зростання суб'єктів малого підприємництва		Недостатній розвиток інфраструктури малого підприємництва. Низька активність страхових компаній, інвестиційних, пенсійних фондів. Відсутність інноваційних структур. Недостатня кількість інвестицій, дешевих кредитних ресурсів. Нерозвинена ринкова інфраструктура
Просторово-економічний (інфраструктурний) потенціал		
Виробничий	Наявність автомобільного шляху регіонального значення (Дніпропетровськ–Миколаїв), територіального значення (Одеса–Вознесенськ–Новий Буг), а також районного та сільського значення.	Незадовільний стан доріг. Нерозвинена мережа транспортних послуг між селами. Низьке охоплення Інтернетом. Недосконалі водні очисні споруди

Продовження дод. И

Складова економічного потенціалу	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
	<p>Наявність автостанції. Через район проходить лінія Одеської залізниці, яка представлена двома станціями – м. Новий Буг, с. Полтавка</p> <p>Наявність мережі газопроводів. Значне покриття території мобільним зв'язком різних операторів.</p> <p>Наявність мережі Інтернет</p>	
Соціальний	<p>Наявність великої кількості (56) навчальних закладів з надання освітянських послуг.</p> <p>Наявність районної лікарні, 5 сільських лікарських амбулаторій, 24 фельдшерсько-акушерські пункти.</p> <p>Розвинена мережа аптечних закладів (9).</p> <p>Наявність 27 клубних закладів, 22 бібліотечні заклади, дитяча школа мистецтв, 3 філії дитячої школи мистецтв, кінотеатр, народний музей.</p> <p>Реалізація програми «Шкільний автобус»</p> <p>Реалізація районних Програм забезпечення молодих сімей та одиноких молодих громадян житлом, відпочинку та оздоровлення дітей, роботи з обдарованою молоддю</p>	<p>Низька загальна культура населення, рівень моралі, почуття патріотизму, здатність поступитися власними інтересами задля добра громади.</p> <p>Слабка матеріально-технічна база закладів культури.</p> <p>Недостатній рівень оснащення сучасною технікою та устаткуванням медичних закладів, навчальних установ.</p> <p>Низький рівень комп'ютеризації.</p> <p>Недостатнє фінансування закладів медицини та освіти, культури та спорту.</p> <p>Неефективний проблемний житлово-комунальний сектор.</p> <p>Зношеність комунальних мереж.</p> <p>Незадовільна робота комунальних служб.</p> <p>Нерозвинена комунальна мережа в селах.</p> <p>Відсутність у селах шкіл, дитячих садків, спортивних гуртків та секцій, відпочинкових зон, закладів побутового обслуговування населення.</p> <p>Недбайливе ставлення до духовних традицій.</p> <p>Низька культура відпочинку.</p> <p>Низький рівень побутової культури.</p> <p>Не розвинений фестивальний рух, конкурсів, проведення свят.</p> <p>Відсутність центрального водопостачання у селах</p>
Інтелектуальний потенціал		
<p>Переважає кількість виробничого потенціалу (7 130 чол., або 45% працездатного населення).</p> <p>Наявність гуманітарного (2 155 чол., або 13,7%) та адміністративного потенціалів (960 чол., або 6,1%)</p>		<p>Відтік кваліфікованих кадрів.</p> <p>Низький рівень освіти та кваліфікації у селах.</p> <p>Недостатній рівень організації роботи з підвищення кваліфікації сільських голів</p>

Закінчення дод. И

Складова економічного потенціалу	Сильні сторони (переваги)	Слабкі сторони (недоліки)
Етнографічний потенціал		
Кожне село має відомості про ретроперспективу розвитку життя його мешканців		Відсутні осередки збереження етнографічного потенціалу. Не проводиться робота щодо сучасного розвитку сіл. Відсутність пропаганди серед молодого покоління
Експортний потенціал		
		Неспроможність суб'єктів господарської діяльності відтворювати свої конкурентні переваги на світовому ринку відносно до умов зовнішнього середовища
Інноваційний потенціал		
Наявність розроблених інноваційно-інвестиційних проєктів		Нерозвинена інноваційна інфраструктура. Відсутність інноваційно орієнтованих підприємств. Недієвість розроблених інноваційно-інвестиційних проєктів. Відсутність інформації про інноваційні технології та значення їх застосування, особливо в господарюючих суб'єктах села
Інвестиційний потенціал		
Розроблений інвестиційний паспорт району. Інформування про інвестиційну привабливість району через телебачення		Мало уваги приділяється інвестиційній привабливості кожного окремо взятого села
Маркетинговий потенціал		
		Не розглядається як основа оптації. Не використовуються інструменти маркетингу
Екологічний потенціал		
Наявність заповідної території. Наявність екологічно чистих територій. Розроблена районна Цільова програма розвитку екологічної мережі до 2015 р. і Програма охорони довкілля та раціонального природокористування		Відсутність центральної каналізації в селах або локальних очисних споруд. Засміченість території та стихійні сміттєзвалища. Забруднення води. Недостатня організація збирання та вивозу побутових відходів від господарств мешканців району. Недостатнє озеленення району. Підтоплення частини території м. Новий Буг ґрунтовними водами. Розчистка русла річки Інгул. Очистка ставків. Природні катаклізми (засухи), тенденція до їх збільшення. Незадовільний санітарний стан лісового господарства. Відсутня екологічна пропаганда

Додаток К

**ПРОГРАМА
інвестиційної активності Новобузького району
Миколаївської області на
2011–2013 роки**

Миколаїв – 2011

ВСТУП

Одним із актуальних завдань розвитку сільських територій Новобузького району є активізація інвестиційної діяльності та значне нарощування обсягів інвестицій. Збільшення притоку інвестицій є пріоритетним напрямом діяльності. Районна державна адміністрація виходить з того, що поєднання інтересів інвестора з інтересами району може стати основою для плідного взаємовигідного співробітництва.

Програма інвестиційної активності Новобузького району на 2011–2013 роки (далі – Програма) розроблена на основі комплексного підходу до вирішення проблеми активізації інвестиційного забезпечення економіки та визначає заходи, спрямовані на створення сприятливих організаційних та економічних умов для збільшення надходжень інвестицій в економіку району, для більш ефективного використання економічного потенціалу району.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Програма інвестиційної активності Новобузького району на 2011–2013 роки розроблено на основі комплексного підходу до вирішення проблем активізації інвестиційного забезпечення розвитку економічного потенціалу Новобузького району.

Програма враховує особливості й тенденції розвитку інвестиційного процесу в районі та узгоджує її потреби в інвестиціях з вимогами потенційних інвесторів до об'єктів вкладання інвестицій.

Об'єктом реалізації Програми є весь економічний потенціал району.

Програму зорієнтовано на проведення активної роботи районної державної адміністрації в подоланні негативних явищ на місцевому рівні, що заважають залученню вітчизняних та іноземних інвестицій в економіку району та їх реалізації.

Основою Програми є система заходів, побудована з урахуванням міжнародних і внутрішніх умов реалізації іноземних інвестицій, виконання яких повинно створити сприятливі, конкурентоспроможні умови для надходження інвестицій в

економіку району, реалізації інвестиційних проектів та діяльності інвесторів.

Ця Програма є основою довгострокової політики району у сфері залучення і реалізації інвестицій. Програму розроблено на період 2011-2013 рр. План заходів щодо її реалізації також опрацьований на перспективу, однак може щорічно коригуватись і наповнюватись новим змістом у залежності від змін внутрішніх і зовнішніх умов реалізації іноземних інвестицій та при виникненні нових завдань.

2. ОБҐРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ

Стратегічною метою Програми є підвищення рівня життя і соціального захисту населення Новобузького району на основі активізації інвестиційної діяльності та раціонального використання їх економічного потенціалу.

Операційними цілями Програми є формування сприятливих умов для поліпшення інвестиційного клімату, активізація інвестиційних процесів для залучення вітчизняних та іноземних інвестиційних ресурсів у розвиток економічного потенціалу району.

Основними завданнями Програми є:

- створення системи координації взаємодії органів місцевої виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, з підприємствами, діловими та фінансовими структурами, консалтинговими та інвестиційними фондами щодо залучення інвестицій в економіку району;
- інформаційна пропаганда потенційних можливостей підприємств району серед вітчизняних та іноземних інвесторів з метою залучення інвестиційних капіталів;
- розповсюдження серед потенційних інвесторів інвестиційних проектів підприємств району під час виставок-ярмарків, форумів візитів делегацій тощо;
- підготовка кваліфікованих працівників для роботи з потенційними інвесторами;

- розробка інвестиційних пропозицій, оферт та проектів;
- сприяння реалізації інвестиційних проектів, які увійшли до інвестиційного портфелю району;
- підтримка власного товаровиробника;
- розвиток агропромислового комплексу;
- розвиток інфраструктури туризму в районі;
- збільшення обсягів виробництва валового продукту району;
- створення нових, конкурентоспроможних видів продукції з впровадженням передових технологій у виробництво;
- проведення зустрічей, круглих столів по обміну досвідом, участь в організації та проведенні семінарів із керівниками підприємств, сільських голів та іноземними делегаціями;
- підготовка та надсилання переліків інвестиційних пропозицій, оферт у посольства, інвестиційні фонди тощо.

Реалізація Програми базується на таких принципах:

- комплексності та системності розв'язання соціально-економічних проблем розвитку району (формування функціонального взаємозв'язку підприємств та системоутворюючих елементів фінансової і виробничої інфраструктури, в тому числі за рахунок введення механізмів державного управління);
- пріоритетності (орієнтація заходів програми на визначені пріоритетних напрямів інвестування);
- пропорційність й збалансованість розвитку складових економічного потенціалу району;
- конкурсності (забезпечення рівних прав і можливостей при одержанні підтримки та розміщенні інвестиційного проекту);
- керованості (розмежування функцій між районними, сільськими, селищними органами виконавчої влади);
- сприяння вітчизняним та іноземним інвесторам у всебічному ознайомленні з об'єктами інвестування;
- гарантування стабільності умов здійснення інвестиційної діяльності, додержання прав і законних інтересів її суб'єктів;
- створення сприятливого інвестиційного клімату на території району.

3. ЗАГАЛЬНА ОЦІНКА ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Інвестиційний потенціал району – це можливість використання економічного потенціалу для реалізації намірів та забезпечення потреб та очікувань інвестора.

Проаналізуємо інвестиційний потенціал Новобузького району за основними складовими його економічного потенціалу:

- РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – Новобузький район розташований в східній частині Миколаївської області. Площа – 1,24 тис.кв.км., що складає 5,1% від загальної території області.

Рельєф низовинний, слабо розчленований, ґрунтовий покрив складається з південних чорноземів звичайних середньо і мало гумусних, місцями зустрічаються засолені ґрунти.

Товщина профілю немитих чорноземів складає 80–85 см., вміст гумусу в орному шарі – від 4,1 до 5,3%.

До природної рослинності належать типчаково-ковилові степи з незначним різнотрав'ям. Головною річкою є Інгул, яка впадає у Бузький лиман Чорного моря. Згідно агрокліматичного районування, район відноситься до північних регіонів області, які характеризуються континентальним, теплим, помірно засушливим кліматом, середньорічна температура повітря яких +10°C. Характерно: тривале, жарке, мало дощове літо, коротка тепла осінь, коротка малосніжна зима, рання, тепла, коротка весна. Пересічна температура повітря січня -4,5°C, липня +21,2°C. Абсолютний максимум +38–39°C, абсолютний мінімум -29–33°C. Тривалість без морозного періоду 160–185 днів.

Водні ресурси: В районі на обліку 40 ставків, загальною площею 630 га, 24 ставки придатні для риборозведення; штучні водотоки – 33 га; природні - на території району протікає р. Інгул – загальна площа по території району – 21 га; Софіївське водосховище площею 552 га. Всього по водним ресурсам – 1236 га.

Лісові масиви: Площа лісових насаджень району становить 5,8 тис. га, з них 2,3 тис. га – полезахисні смуги. До водозахисного та заповідного значення належить 5,5 тис. га. В користуванні Новобузького лісництва Баштанського держлісгоспу 1,1 тис. га, із них 0,6 тис. га – Державне заповідне урочище Чабанка.

Корисні копалини:

В районі нараховується 9 родовищ корисних копалин, які представлені гранітом, гнейсами, піском, глиною, жорствою.

Перелік родовищ корисних копалин Новобузького району

№ п	Родовища(назва, місцезнаходження, розвідане/не розвідане)	Стан використання (розробляється, не розробляється, на стадії вивчення)	Корисні копалини	
			Вид	Площа земельної ділянки (га)
1.	Софіївське родовище (Софіївська сільська рада)	Розробляється	Гнейси	24,56 га
2.	Новоантонівське родовище (Розанівська сільська рада)	Не розробляється	Кристалічні породи	17,7 га
3.	Богомазівське родовище (Шевченківська сільська рада)	Не розробляється	Пісок	10,0 га
4.	Аннівське родовище піску (Новополтавська сільська рада)	Не розробляється	Пісок	10,0 га
5.	Єфремівське родовище піску (Новополтавська сільська рада)			
6	Новобузьке родовище ПдЗ (околиця м. Новий Буг)	Не розробляється	Суглинки	32,59 га
7	Новобузьке-2 родовище (Північно-західна околиця м. Новий Буг)			
8	Новобузьке родовище (Південно-західна околиця м. Новий Буг)			

З них на даний час освоєне тільки Софіївське родовище гнейсів. Видано спеціальний дозвіл на користування надрами від 19.12.2006 р., № 4154 ВАТ «Микитівський гранітний кар'єр» терміном на 18 років, проводиться розробка проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки в оренду площею 10,1 га .

Сільськогосподарські угіддя: 124,0 тис. га, з них в оренді 51,8 тис. га.

- рілля 94,8 тис. га;
- багаторічні насадження – 0,8 тис. га;
- пасовища – 14.4 тис. га.

Кордони: Новобузький район межує з Баштанським, Казанківським, Сланецьким, Березнігуватським районами Миколаївської області та Устинівським і Бобринецьким районом Кіровоградської області.

Населені пункти: в районі 58 населених пунктів, з них 1 місто та 57 сіл.

Населення району: середня чисельність населення району станом на 1.01.2011 року 32,0 тис. осіб, в тому числі чоловіків – 15,4 тис. осіб, жінок – 16,6 тис. осіб.

Кількість міського населення – 15,7 тис. осіб, сільського – 16,3 тис. осіб. Працездатне населення – 16,4 тис. осіб (51,3% від загальної кількості населення). Щільність населення 26 чол. на кв. км.

Середня заробітна плата в районі станом на 1.10.2010 року складає 1385,55 грн.

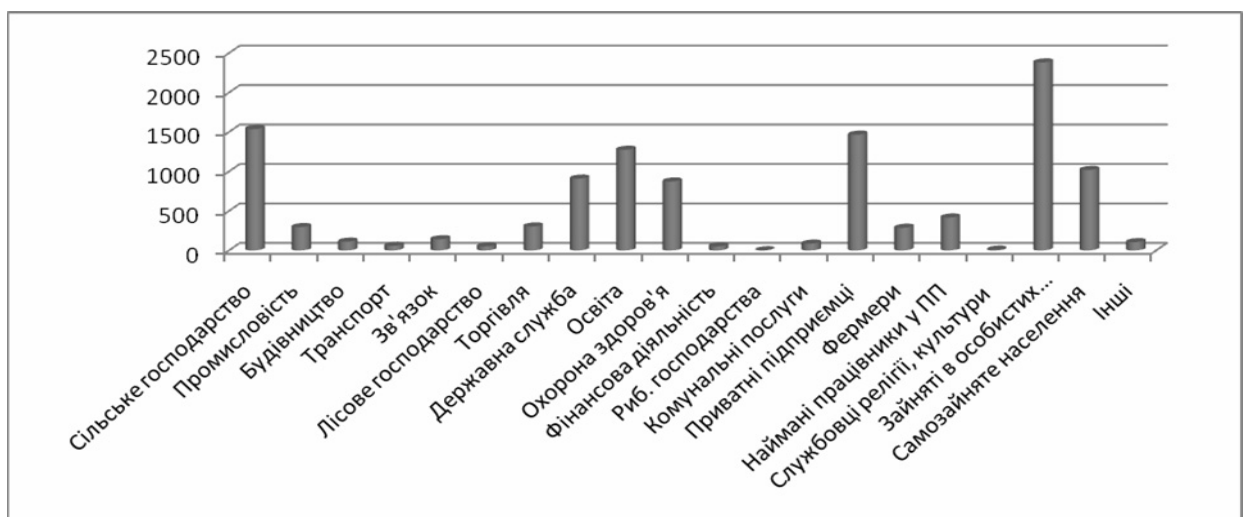
Населення в основному зайняте в галузі сільського господарства, державної служби, освіти, здоров'я. Крім того, значна кількість населення – приватні підприємці, фермери, зайняті в особистих селянських господарствах, самозайняті.

Зведена характеристика населення з розбивкою по радам району:

№ п/п	Селищні та сільські ради	Усього населення	Працездатне населення		Непрацездатне населення		Зайняті		
			разом		разом		разом		
			ч.	%	ч.	%	ч.	% до усього населення	% до працездатного населення
1	Баратівська с/р	2231	935	41,9	1296	58,1	643	32,0	68,77
2	Березнегуватська с/р	1074	536	49,9	538	50,1	294	35,6	54,85
3	Вільнозапорізька с/р	1372	631	46,0	741	54,0	376	32,7	59,59
4	Кам'янська с/р	907	401	44,2	506	55,8	201	29,3	50,12
5	Новомиколаївська с/р	972	479	49,3	493	50,7	223	29,7	46,56
6	Новомихайлівська с/р	1253	658	52,5	595	47,5	448	43,5	68,09
7	Новополтавська с/р	2301	1311	57,0	990	43,0	728	35,0	55,53
8	Новохристорівська с/р	943	471	49,9	472	50,1	248	34,4	52,65
9	Новоюр'ївська с/р	1119	550	49,2	569	50,8	291	32,5	52,91
10	Розанівська с/р	567	309	54,0	258	46,0	99	28,7	32,04
11	Софіївська с/р	2030	1025	50,5	1005	49,5	706	39,1	68,88
12	Шевченківська с/р	1589	852	53,6	737	46,4	384	28,1	45,07
	Всього по сільських радах	16358	8158	49,9	8200	50,1	4641	33,9	56,89
	Міська рада	15710	7532	47,9	8178	52,1	6727	38,0	89,31
	Усього:	32068	15690	48,9	16378	51,1	11368	36,2	72,45

Розподіл робочої сили за галузями

Назва галузі	Кількість, осіб	% до працездатного населення	% до всього населення
Сільське господарство	1537	9,80%	4,90%
Промисловість	295	1,88%	0,94%
Будівництво	110	0,70%	0,35%
Транспорт	58	0,37%	0,18%
Зв'язок	141	0,90%	0,45%
Лісове господарство	51	0,33%	0,16%
Торгівля	303	1,93%	0,97%
Державна служба	909	5,79%	2,90%
Освіта	1274	8,12%	4,06%
Охорона здоров'я	872	5,56%	2,78%
Фінансова діяльність	51	0,33%	0,16%
Риб. господарства	1	0,01%	0,00%
Комунальні послуги	85	0,54%	0,27%
Приватні підприємці	1466	9,34%	4,67%
Фермери	286	1,82%	0,91%
Наймани працівники у ПП	416	2,65%	1,33%
Службовці релігії, культури	9	0,06%	0,03%
Зайняті в особистих селянських господарствах	2381	15,18%	7,59%
Самозайняте населення	1019	6,49%	3,25%
Інші	104	0,66%	0,33%

Туризм. В районі налічується 159 археологічних пам'яток, 56 історичних пам'яток, 7 пам'яток монументального мистецтва, 15 пам'яток архітектури і містобудування .

Відділом культури і туризму Новобузької райдержадміністрації складено список привабливих місць, які знаходяться на території району і мають, або можуть мати, туристичну привабливість:

- туристичний потенціал:

1. Ландшафтний парк «Приінгульський»;
2. Новобузький дендрарій;
3. Грушкуватий ліс;
4. Чабанський ліс;
5. Старовинний дуб в с. Дмитрівка;

- історико-культурні пам'ятки архітектури:

1. вул. Леніна (колишній торговий ряд побудований на поч. 20 ст.);
2. старовинні склади Бронштейна (батька Троцького), м. Новий Буг;
3. Свято – Михайлівська церква (с. Пелагеївка) поч. 20 ст.;
4. Свято – Духівська церква (с. Новодмитрівка);
5. Церква Петра і Павла (поч. 19 ст.), м. Новий Буг;
6. Особняк (нині гімназія) кінець 19 ст. (м. Новий Буг);
7. Садибний будинок 19 ст. (с. Баратівка).

Керівником туристичного гуртка районного Будинку культури розроблено туристично-краєзнавчий маршрут «Стежинами рідного краю» з ознайомленням з пам'ятками архітектури: Ганнівський панський маєток, Пелагеївська церква, Софіївський водоспад. Довжина маршруту – 75 км., маршрут розраховано на 7 діб:

- ІНФРАСТРУКТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ – водоочисна споруда. Централізованим водопостачанням забезпечено 15,5% населених пунктів району.

Газифікація. В Новобузькому районі обліковується 202,0 км газорозподільних мереж, із них: високого тиску 83,3 км, середнього тиску 34,1 км, низького тиску 84,6 км.

З загальної кількості населених пунктів (58) газифіковано 13 (м. Новий Буг, с. Добра Воля, с. Жовтневе, с. Загальна Користь, с. Петрівка, с. Вільне Запоріжжя, с. Показне, с. Новохристофорівка, с. Лоцкіне, с. Пархомівна, с. Чернігівка, с. Новоюр'ївка, с. Максимівка). Відсоток газифікації – 22,0%, в тому числі сільська місцевість – 21,0%.

Дорожнє покриття. Загальна довжина доріг 713,1 км, в тому числі асфальтовані 619,6 км, ґрунтові 93,5 км.

По території району проходять автомобільні шляхи регіонального значення – (Дніпропетровськ – Миколаїв) – 35,8 км; територіального значення (Одеса – Вознесенськ – Новий Буг) – 27,7

км; районного значення – 142,9 км, сільського значення 23,9 км, комунальної власності району 506,63 км.

Транспортні комунікації. На території району розміщена Новобузька автостанція ВАТ «Миколаївського обласного підприємства автобусних станцій» та проходить лінія Одеської залізниці, яка представлена двома залізничними станціями: м. Новий Буг, с. Полтавка.

Залізничні станції		Основні напрямки :
1.	м. Новий Буг	м. Київ, м. Миколаїв, м. Херсон, м. Харків, м. Сімферополь.
2.	с. Полтавка	

Новітні комунікації. Зв'язок в районі представлений цехом № 3 Баштанського центру Миколаївської дирекції «Укртелеком» та Центром поштового зв'язку № 4 (19 відділень поштового зв'язку).

В районі встановлено понад 3,1 тисяч стаціонарних телефонів, зареєстровано 0,5 тис. користувачів Інтернету, відсоток охоплення – 7,0%.

На території району прискореними темпами розвивається мережа мобільного зв'язку. Функціонують 5 мобільних операторів: Київстар, МТС, «Beeline», «Life». Покриття мобільного зв'язку на території району досягає 95%.

Інфраструктура району. Інфраструктура району знаходиться на достатньо високому рівні розвитку. До торговельної мережі входить:

- 225 магазинів, загальною площею 11,6 тис. кв. м,
- 30 об'єктів громадського харчування,
- 2 ринки, загальною площею 1,9 га на 966 торговельних місць .

Крім того, на території району функціонують 4 автозаправні станції.

Фінансово-кредитна мережа району складається з філій наступних банків :

- «Райффайзен банк Аваль»,
- ВАТ «ОщадБанк» ,
- «УкрСиббанк»,
- Комерційний банк «Надра»,
- «Приватбанк».

Житлово-комунальне господарство району представлено 11800 об'єктами житлового фонду загальною площею 681,5 тис. кв. м.

Забезпеченість житлом становить 21,1 кв. м на одну особу.

У галузі житлово-комунального господарства в районі функціонують :

- КП «Водопровідні мережі» (послуги водопостачання);
- Баратівський сільський комунгосп (послуги водопостачання);
- Новополтавський сільський комунгосп (послуги водопостачання);
- КП «Ново бузьке» – (водовідведення, квартирна плата);
- ВАТ енергетична компанія «Миколаївобленерго»

Новобузький РЕМ забезпечує послугами електроенергії;

- Казанківське управління газового господарства (природний і скраплений газ).

Освіта:

Всього в районі функціонує 56 навчальних закладів:

- 26 дитячих дошкільних закладів;
- 26 загальноосвітніх шкіл;
- 1 гімназія ;
- центр позашкільної роботи дітей та юнацтва;
- центр профільного навчання;
- на базі Ганнівської ЗОШ працює пришкільний інтернат;
- Новобузький педагогічний коледж Миколаївського державного педагогічного університету;
- Новобузький коледж Миколаївського державного аграрного університету.

Діють підготовчі курси Миколаївського державного аграрного університету Мережа закладів охорони здоров'я представлена Новобузькою центральною районною лікарнею на 150 ліжок , 5 сільськими лікарськими амбулаторіями (с. Новополтавка, с. Вільне – Запоріжжя, с. Баратівка, с. Софіївка, с. Жовтневе), 24 фельдшерсько-акушерськими пунктами.

Достатньо розвинена мережа аптечних закладів, що налічує 9 об'єктів.

Заклади культури району: 27 клубних закладів, 22 бібліотечні заклади, дитяча школа мистецтв, 3 філії дитячої школи мистецтв

(с. Ганнівка, с. Новополтавка, с. Березнегувате), 1 кінотеатр, 1 народний музей.

- ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ.

Промисловість в районі в основному представлена:

- добувною галуззю (граніт);
- переробкою сільгопродукції (хлібобулочні вироби, борошно, крупи, олія соняшникова).

Основні промислові підприємства району

№ п/п	Назва підприємства	Форма власності	Перелік продукції
1.	Софіївська дільниця відкритого акціонерного товариства «Микитівський гранітний кар'єр»	приватна	Граніт, щебінь.
2.	Приватне орендне підприємство «Вікторія»	приватна	Борошно, хліб, крупи.
3.	Мале приватне підприємство «Сільгоспагро»	приватна	Борошно, макаронні вироби та олія.
4.	Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Золота Нива»	приватна	Переробка сільгосппродукції.
5.	Державне підприємство Новобуюзького виправного центру (№ 103)	державна	Виробництво круп.
6.	Товариство з обмеженою діяльністю «Софія-Граніт»	приватна	Граніт, щебінь.

В структурі реалізованої продукції району основну вагу **95%** займає добувна промисловість (граніт, гравій, щебінь).

Обсяг реалізованої промислової продукції/робіт, послуг у відпускних цінах у 2010 році склав 8,6 млн. грн., що складає 0,05% загальнообласного показника. У розрахунку на одиницю населення району – 200,68 грн.

В загальному об'ємі виробництва району частка промисловості становить приблизно 30%.

Сільське господарство на території району достатньо розвинуте.

Основні напрямки сільського господарства:

- рослинництво;
- тваринництво.

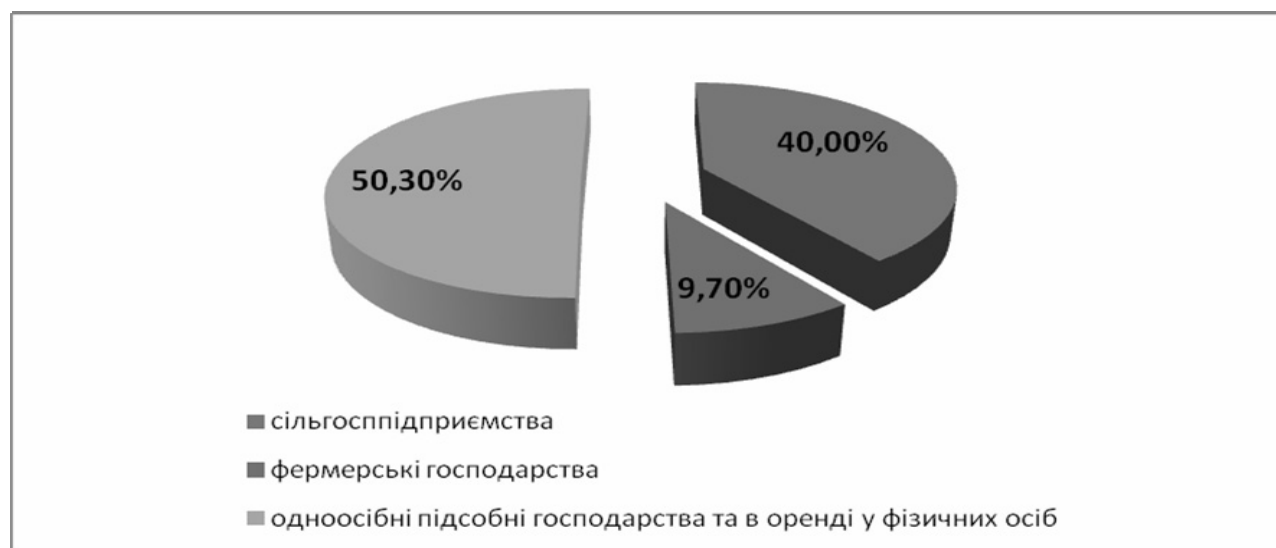
Основною сільськогосподарською продукцією району є:

- зернові культури – пшениця яра та озима, ячмінь ярий та озимий, просо, кукурудза на зерно, овес, гречка;
- технічні культури – ріпак, соняшник, соя, гірчиця, сорго, льон;
- велика рогата худоба, свині, вівці;
- розведення курей;
- молока, яйця.

В районі діють 18 сільськогосподарських підприємств та 186 фермерських господарств.

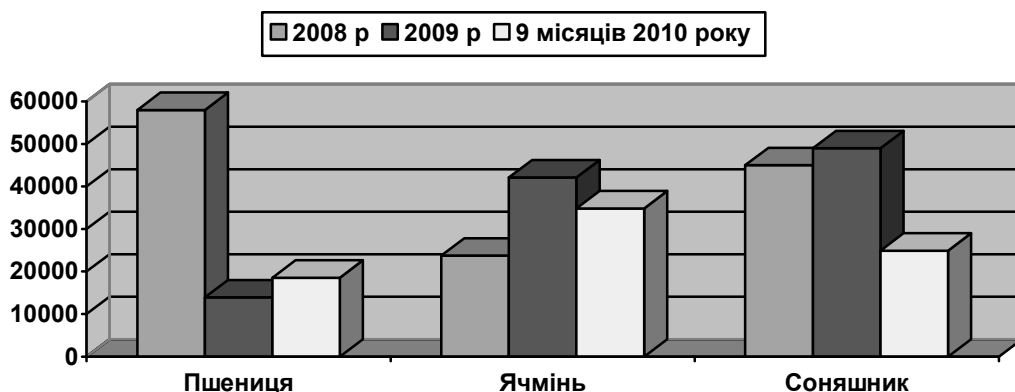
Із загальної площі ріллі 94825 га в обробітку у сільгоспідприємств знаходиться 37967 га, у фермерських господарствах 9152 га, в одноосібних підсобних господарствах та в оренді у фізичних осіб знаходиться 47706 га.

Структура розподілу ріллі:

Динаміка розвитку:

Показники	Один. виміру	2008 р. факт	2009 р. Факт	2009 р. факт до 2008 р. факт (приріст, %)
1. Кількість с/г підприємств	шт.	18	18	0
2. Кількість фермерських господарств.	шт.	186	186	0
3. Валова продукція с/г (в цінах 2005 року)	тис. грн.	140,6	156,2	11,1

Перелік основних сільськогосподарських підприємств

№ п/п	Назва сільхозгосподарського підприємства, фермерського господарства	Сфера діяльності	Форма власності
1.	Приватно-орендне підприємство «Вікторія»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна
2.	Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Золота Нива»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна
3.	Приватно-орендне підприємство «Лан»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна
4.	Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Новополтавка» Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Відродження» Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Красна Баштанка»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна
5.	Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Злагода»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна
6.	Фермерське господарство «Агро – 1»	зерновиробництво, вирощування зернових та технічних культур.	приватна

Найбільш придатними для вирощування в природно-кліматичних умовах району є пшениця яра та озима, ячмінь ярий та озимий.

В загальному об'ємі виробництва району частка сільського господарства становить приблизно 70 %.

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ. Торгівля здійснюється в стаціонарних магазинах, ринках, ларьках, на торговельних майданчиках та в формі виїзної торгівлі. На території району діє торговельна мережа, яка складається з 225 магазинів

загальною площею 11,6 тис. кв. м, 30 об'єктів громадського харчування. Крім мережі роздрібної торгівлі, значним джерелом у забезпеченні населення району продовольчими та непродовольчим товарами є ринки «Ранковий» та «Центральний» з загальною кількістю 966 торговельних місць.

4. АНАЛІЗ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РАЙОНУ

За 2010 року підприємствами і організаціями району освоєно 9397 тис. грн. капітальних інвестицій у фактичних цінах.

Основну частину складають внутрішні інвестиції (власні кошти) підприємств району, що спрямовуються на придбання нової техніки, обладнання (комбайни, автомобілі, трактори, інше сільськогосподарське обладнання).

Основні підприємства-інвестори району:

- Приватно-орендне сільськогосподарське підприємство «Золота Нива»;
- Приватно-орендне підприємство «Вікторія»;
- Товариство з обмеженою відповідальністю «Софія-Граніт»;
- Софіївська дільниця відкритого акціонерного товариства «Микитівський гранітний кар'єр»;
- Мале приватне підприємство «Сільгоспагро».

Впродовж 2010 року в районі здійснювалась реалізація 2 інвестиційних проектів соціального напрямку, а саме:

- Реконструкція системи водоочищення каналізаційних стічних вод у м. Новий Буг Миколаївської області, шляхом встановлення каналізаційних колекторів пропускною спроможністю від 100 до 500 м³. за годину, загальною вартістю 1388 тис. грн. Фактично протягом 2010 року буде використано коштів:

- 642,5 тис. грн. – кошти державної субвенції;
 - 32,0 тис. грн. – з місцевого бюджету;
- «Підвищена увага до проблем людей з обмеженими фізичними можливостями» загальною вартістю 1055,0 тис. грн. Фактично виділено коштів з державного бюджету в 2010 році – 200 тис. грн., використано коштів з місцевого бюджету – 160,0 тис. грн., потреба в інвестиційних коштах – 695,0 тис. грн.

5. ІНВЕСТИЦІЙНІ ПРІОРИТЕТИ РАЙОНУ

Враховуючи специфіку району, до пріоритетних напрямів розвитку, які потребують першочергового інвестування, віднесено:

- розвиток добувної галузі;
- відновлення тваринницьких галузей;
- відновлення харчової промисловості;
- розвиток переробної галузі;
- розвиток туризму.

6. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМИ

1) посилити співробітництво органів місцевого самоврядування з відповідними представництвами іноземних держав в Україні, міжнародними фінансовими організаціями, банками, інвестиційними фондами, страховими компаніями щодо інформування їх відносно інвестиційних пропозицій району;

2) створити позитивний інвестиційний імідж Новобузького району на міжнародному рівні за рахунок інформаційно-рекламного, організаційного та фінансового забезпечення (розповсюдження інформації щодо конкурентних переваг Новобузького району, інвестиційних пропозицій, діяльності органів виконавчої влади по покращенню інвестиційного клімату в районі на сторінках регіональних газет «Рідне Прибужжя», «Южная Правда», районної газети «Вперед», інтернет-видань: «Новости-Н», «Миколанет» тощо, на сайті «Інвестиційні можливості Миколаївщини»);

3) всебічно сприяти розвитку міжнародного співробітництва підприємств, установ та організацій області з іноземними партнерами з питань сприяння залученню інвестицій;

4) розробити стратегії та інвестиційні проекти залучення інвестицій за економічною та соціальною спрямованістю для групи країн.

7. ДЖЕРЕЛА ІНВЕСТУВАННЯ ПРОГРАМИ є кошти:

- національних фінансово-кредитних установ та інститутів (банків, інвестиційних та страхових компаній тощо);

- інвестиційних компаній – стратегічних інвесторів;
- програм міжнародної економічної допомоги;
- облігаційні позики;
- інвестиційний лізинг.

Форми залучення інвестицій:

- прями інвестиції;
- створення спільних підприємств;
- надання кредитів, позик;
- емісія акцій або інвестиційних сертифікатів;
- оренда;
- концесія.

8. СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ

Достатня інвестиційна активність неможлива без виваженої діяльності місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у регулюванні інвестиційного процесу шляхом надання пільг. Тому необхідно внести на розгляд місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування пропозиції щодо надання відповідних пільг суб'єктам підприємництва (податкові, пільги не фінансового характеру, надання об'єктів інвестування, інфраструктури в оренду чи користування на пільгових умовах).

для надання пільг використовується система критеріїв:

- створення нових робочих місць;
- створення імпортозамінюючих виробництв;
- запровадження перспективних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій.

9. ГАРАНТІЇ ДЛЯ ІНВЕТОРІВ

визначаються Законом України «Про інвестиційну діяльність в Україні», Законом України «Про захист іноземних інвестицій в Україні» та іншими нормативними актами.

10. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ

здійснюється за рахунок коштів районного бюджету, позабюджетних коштів, у тому числі одержаних від приватизації

державного і комунального майна, коштів підприємств і організацій та інших джерел фінансування, що не суперечить чинному законодавству.

Обсяг щорічних асигнувань визначається у видатковій частині бюджету.

11. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ ПРОГРАМИ

Програма затверджується Новобузькою районною радою.

координація діяльності з виконання Програми здійснюється райдержадміністрацією.

12. ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ ПРОГРАМИ

Очікуваними результатами реалізації Програми є :

- 1) значне поліпшення інвестиційного клімату регіону;
- 2) створення привабливого інвестиційного іміджу Новобузького району;
- 3) залучення технічної допомоги через міжнародні організації та їх програми співробітництва;
- 4) покращення інформованості потенційних інвесторів про можливості вкладання інвестицій;
- 5) підвищення рівня освіченості розробників бізнес-планів щодо вимог оформлення інвестиційних проектів;
- 6) модернізація виробництв підприємств комунальної власності;
- 7) впровадження нових технологій виробництва, використання ноу-хау на підприємствах району;
- 8) збільшення дохідної частини районного бюджету;
- 9) збільшення кількості робочих місць.

У ході реалізації Програми має бути забезпечено:

- постійне оновлення інвестиційного паспорту Новобузького району;
- створення бази даних інвестиційних об'єктів та пропозицій продукції;
- розширення і зміцнення кооперативних зв'язків між підприємствами району та підприємствами інших районів України;
- розширення міжнародних довгосторонніх зв'язків між підприємствами району та іноземними інвесторами;

- розповсюдження інформації щодо інвестиційної привабливості району;
- підтримку процесу впровадження інвестиційних пропозицій в аграрному секторі;
- удосконалення процесів забудови територій, залучення коштів для розвитку соціальної та інженерної інфраструктури населених пунктів;
- залучення інвесторів до реалізації інвестиційних проектів інноваційної спрямованості;
- забезпечення представництва на інвестиційних презентаціях та форумах;
- представлення інвестиційного іміджу Новобузького району за кордоном;
- розвиток інфраструктури щодо обслуговування потреб населення.

13. КАНАЛИ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО ПРОГРАМУ

Інформація про хід виконання Програми буде подана до:

- інвестиційного паспорту району;
- посольств;
- торгово-промислової палати;
- виставок;
- ярмарків;
- засобів масової інформації;
- мережі Інтернет.

Додаток Л
**Інноваційні проекти основних вищих навчальних аграрних
закладів України***

Миколаївський державний аграрний університет

Проекти рослинництва:

- створення національного наукового кластера «Родючість ґрунтів»;
- закладання плодового саду;
- будівництво тепличного комплексу в умовах ННПЦ МДАУ;
- виробництво кормів.

Проекти тваринництва:

- будівництво навчально-науково-виробничого комплексу зі свинарства;
- реконструкція тваринницького комплексу великої рогатої худоби в умовах ННПЦ МДАУ;
- створення науково-виробничої лабораторії з виробництва та визначення якості м'яса, молока та м'ясо-молочних продуктів;
- зариблення ставків в умовах ННПЦ МДАУ.

Енергозберігаючі проекти:

- будівництво біогазової когенераційної установки для виробництва біогазу та електроенергії в умовах ННПЦ МДАУ;
- створення наукової лабораторії з вивчення і впровадження енергозберігаючих систем та геліотехнологій;
- створення науково-виробничої лабораторії з досліджень виробництва біологічних видів палива (біодизеля та біоетанолу);
- виробництво паливних брикетів із відходів рослинництва і тваринництва в умовах ННПЦ МДАУ.

Проекти загального спрямування:

- створення регіонального наукового агротехнопарку;
- створення лабораторії з визначення ГМО.

* Джерело: офіційні сайти вузів.

Селекція та насінництво:

- нові столові сорти картоплі, придатні до промислової переробки на харчові продукти;
- селекційний матеріал та сорти соняшника олійного, кондитерського та декоративного напрямів;
- нова сортова політика щодо зернових колосових культур;
- сортооновлення та сортозаміна у пшениці;
- поліпшення показника реалізації генетичного потенціалу продуктивності у пшениці.

Агроекологічні технології та механізм збереження біорізноманіття:

- розроблення енергозберігаючих та екологічнобезпечних заходів обробітку ґрунту;
- розроблення принципів та елементів точного землеробства;
- формування екологічного моніторингу;
- принципи організації природно-заповідного фонду Сумщини;
- моніторинг фітосанітарного стану зернових колосових культур.

Удосконалення племінної роботи у тваринництві:

- створення північно-східного молочного типу бурої породи великої рогатої худоби, який визнано Міністерством аграрної політики та продовольства України як селекційне досягнення в галузі тваринництва;
- методичні рекомендації з розроблення селекційних і технологічних програм у скотарстві;
- розроблення біотехнологічних препаратів для потреб тваринництва, птахівництва та хутрового звірівництва;
- технологія використання біотехнологічних препаратів у годівлі сільськогосподарських тварин та хутрових звірів;

Розроблення серії комплексних біопрепаратів на основі мікробіологічного синтезу для використання як:

- регуляторів обміну речовин;
- джерела каротину;
- джерела антиоксидантів;
- стимуляторів росту.

Розроблення ветеринарних заходів у тваринництві та птахівництві:

- методи та засоби санації птахівничих приміщень;
- розроблені методи діагностики, профілактики та лікування інфекційних хвороб тварин та птиці.

Розробка обладнання для переробки зернових культур, ремонт устаткування загальномашинобудівного призначення:

- прогресивні технології переробки зернових культур;
- новітні технології ремонту деталей машин електроерозійним напилком.

Науково-технічне обслуговування будівельного виробництва:

- технічна і технологічна документація та послуги з реконструкції будівель та споруд;
- виконання підсилення підвалів і фундаментів;
- розроблення неруйнуючих методів визначення працездатності будівельних конструкцій;
- розроблення мобільного покриття для влаштування об'єктів з великою площею покриття;
- енергозберігаючі модульні конструкції для побудови житлових будинків і різних сільськогосподарських споруд.

Розроблення організаційно-економічних засад, фінансових та правових механізмів АПК:

- організаційно-економічні механізми реструктуризації та функціонування сільськогосподарських підприємств на нових засадах власності та ефективного менеджменту;
- механізми вдосконалення бухгалтерського обліку та аудиту;
- правове забезпечення процесу реформування земельних відносин та форм власності на майно.

Формування організаційно-економічних механізмів екологізації АПК та управління якістю продукції:

- організація та впровадження екологічно чистих сільськогосподарських технологій, системи екологічного регулювання агропромислового виробництва з урахуванням якісних параметрів сільськогосподарської продукції;
- створення системи маркетингу екологічно чистої продукції;

- -соціально-економічна оцінка екологічно чистих агропромислових технологій та систем управління якістю продукції;
- методичні рекомендації упровадження еколого-економічного механізму управління якістю хлібопродуктів.

Полтавська державна аграрна академія

Селекція польових культур:

- високопродуктивних сортів озимої пшениці на основі методів адаптивної селекції, що характеризуються високою екологічною пластичністю, із застосуванням еколого-генетичного підходу з математичним моделюванням у теорії добору;
- сортів гороху безлисточкового типу, пристосованих до прямого комбайнування, з підвищеним вмістом білка, високими адаптивними властивостями;
- нових ультраранньостиглих сортів проса з високими показниками якості зерна та адаптивними властивостями, придатних для однофазного збирання;
- нових високоврожайних сортів сої, адаптивних до умов Лісостепу України, різних напрямів використання, з високою якістю продукції та розроблення схем їх насінництва, сортовими технологіями вирощування.

Перспективи розвитку органічного землеробства та виробництва, екологічно безпечної продукції:

- створено центр органічного землеробства «Полтава – органік»;
- здійснюється розробка та впровадження в системі органічного землеробства екологічнобезпечних технологій вирощування сільськогосподарських культур;
- виконуються роботи зі створення на базі академії представництва німецької компанії «ABCERT», яке буде займатися сертифікацією продукції органічного землеробства, питаннями переробки, зберігання та її реалізації;
- разом із дніпропетровськими вченими здійснюються роботи зі створення в ПП «Агроєкологія» Шишацького району філіалу академії.

Альтернативні джерела енергії як шлях до енергетичної безпеки держави:

- у рамках Міжнародного українсько-польського проекту за підтримки посольства Польщі та польської фірми «НЕОН» – виробника геліосистем на даху гуртожитку, де проживають іноземні студенти, встановлено сонячну батарею плоского типу. Вона може працювати протягом року, не боячись перемерзання теплоносіїв, колектор гріє воду навіть при мінусовій температурі;

- відкрито українсько-польську лабораторію відновлювальних джерел енергії, яка за своїми можливостями є однією з найкраще обладнаних лабораторій такого профілю в Україні.

Зелена енергетика:

Відповідно до українсько-бельгійського проекту на базі академії створено науково-дослідний Центр з біоенергетики, де здійснюється розробка та впровадження у виробництво стандартів на біосировину, отримання біопалива «енергетичних» рослин, у т. ч. невластивих для Полтавського регіону, з урахуванням зональних особливостей – технологія вирощування, переробки, постачання, споживання так званої «зеленої енергії».

Перспективи розвитку плодоовочевого ринку:

- розроблено програму розвитку овочівництва в Полтавському регіоні;

- розробляються технології виробництва овочів і плодів в умовах органічного землеробства, одержання екологічно безпечної продукції, маркетингу плодоовочевої продукції;

- ведеться робота зі створення кластера органічного землеробства та кластерної моделі виробництва інноваційних й ефективних лікарських засобів, а також агротехнопарку «Полтава-агро».

Кримський державний аграрний університет

1. Адаптивна технологія вирощування сильної озимої пшениці в Криму.

2. Адаптивна технологія вирощування твердої озимої пшениці в Криму.

3. Екологічно безпечна, маловитратна технологія вирощування рису.
4. Розробка системи кормовиробництва в Криму.
5. Раціональна структура посівних площ, сівозміни, обробіток ґрунту й боротьба з бур'янами.
6. Технологія вирощування двохукісної м'яти в Криму.
7. Розробка науково обґрунтованої системи застосування добрив.
8. Нова харчова культура рисорго.
9. Удосконалена технологія вирощування сорго в умовах Криму.
10. Адаптивна технологія оброблення соняшника в суходільних умовах Криму.
11. Адаптивна технологія вирощування багаторічних бобових трав у Криму.
12. Скорочення втрат при зберіганні й переробці винограду, плодів, овочів і картоплі.
13. Закладення винограднику нестратифікованими щепленнями в поліетиленовому бандажі.
14. Спосіб суцільною зламування зелених побігів на плодоносному винограднику.
15. Технологія безвисадкового виробництва насіння кольорової і білокачанної капусти.
16. Технологія вирощування томату у відкритому ґрунті.
17. Вирощування ранніх ягід суниці в малогабаритних тунелях з використанням мульчируючої плівки і краплинного способу зрошення.
18. Вирощування персика в інтенсивних насадженнях.
19. Проект суперінтенсивного саду яблуні.
20. Проект суперінтенсивного персикового саду.
21. Застосування гормональних препаратів у боротьбі з яблучною плодожеркою.
22. Боротьба зі шкідниками озимої пшениці й агробіологічне обґрунтування інтегрованого захисту культури від домінуючих видів.
23. Боротьба зі шкідниками стевії і захист плодів культур від хвороб карантинного значення.
24. Вивчення шкідників і хвороб саду, овочевих культур і картоплі.

25. Боротьба із хворобами зернових культур.
26. Фауна шкідливих членистоногих виноградних насаджень Кримського півострова й заходи, що обмежують шкідливість найнебезпечніших видів.
27. Вивчення способів боротьби зі шкідниками груші, садово-паркових насаджень і факторів, що обмежують їхню чисельність і шкідливість.
28. Боротьба зі шкідниками полезахисних лісосмуг і лісових насаджень.
29. Комплекс технологічного обладнання для зневоднення плодоовочевої продукції.
30. Технології збирання, транспортування й зберігання плодів і овочів з повною механізацією вантажно-розвантажувальних операцій.
31. Комплекс малоенергоємних ресурсозберігаючих і екологозаощаджуючих робочих органів ґрунтообробних машин.
32. Обприскувач польовий штанговий навісний ОПШН-12.
33. Попередження й лікування внутрішніх неінфекційних хвороб тварин.
34. Аерозолетерапія респіраторних хвороб телят.
35. Спосіб екстреного відновлення гемодинаміки у тварин.
36. Технологія виробництва свинини у фермерських господарствах.

Вінницький національний аграрний університет

На виконання Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 роки, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України № 447 від 14 травня 2008 року та рішення вченої ради Вінницького національного університету «Про вдосконалення структури університету» від 28 грудня 2009 року, рішень обласного управління агропромислового розвитку та Вінницької обласної ради була розроблена Програма створення Подільського навчально-наукового-інноваційного центру новітньої сільськогосподарської техніки і технологій як структурного підрозділу Вінницького НАУ на період 2010–2016 рр.

Напрямки розвитку програми:

- дослідження, розроблення, виробництво та впровадження результатів інноваційних наукових розробок з основних наукових напрямів діяльності визначених урядом та Президентом як пріоритетних;
- упровадження інноваційних розробок навчальних закладів регіону у виробництво;
- розроблення ефективних регіональних інноваційних програм розвитку галузей народного господарства;
- створення і забезпечення функціонування демонстраційного центру з досягнень науково-технічної та інноваційної діяльності;
- створення і забезпечення функціонування регіонального парку інноваційних технологій;
- підготовка кваліфікованих кадрів – працівників сфери управління інноваційною діяльністю;
- проведення постійних спеціалізованих курсів та семінарів з питань науково-технічної та інноваційної діяльності, новітніх технологій та їх застосування в аграрній сфері;
- науково-методичне забезпечення створення та розвитку бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів;
- надання послуг у сфері метрології, стандартизації, контролю за якістю;
- інформаційно-консультаційне забезпечення інноваційної діяльності, трансфер технологій, комерціалізація інтелектуальної власності;
- підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації підприємців, працівників агропромислового комплексу у сфері інноваційної діяльності, інтелектуальної власності та трансферу технологій

Національний аграрний університет України

Науково-інноваційна діяльність учених університету спрямована на проведення фундаментальних досліджень та пошуково-прикладних і дослідно-конструкторських розробок у

галузі біології рослин і тварин, біотехнології, хімії, прикладної механіки і фізики, екології, економіки, педагогіки тощо, а саме:

- виявлення закономірностей входження агропромислового комплексу України у ринкові відносини;
- розроблення ефективних генетико-селекційних моделей створення високоврожайних адаптивних сортів сільськогосподарських культур та біотехнологічних методів мікроклонального розмноження рослин;
- використання нанотехнологій в аграрному виробництві;
- удосконалення існуючих і розробка нових методів селекції та прискореного виведення цінних генотипів тварин;
- розроблення екологічно безпечних ресурсощадних технологій виробництва, збереження та переробки рослинницької і тваринницької продукції;
- теоретичне та експериментальне обґрунтування систем збереження здоров'я тварин;
- створення і впровадження у виробництво нової техніки для комплексної механізації, електрифікації та автоматизації сільськогосподарського виробництва;
- теоретичне обґрунтування підвищення продуктивності лісових екосистем та оптимізація зональних лісоаграрних ландшафтів;
- розробка та впровадження у навчально-виховний процес вищих аграрних закладів освіти інноваційних педагогічних технологій, здійснення інноваційної діяльності у сфері науки, освіти та в агропромисловій і природоохоронній сферах тощо.

Додаток М
Кооперативно-асоціативні об'єднання України та
розвинених країн світу*

Країна	Об'єднання			Прояви державно-приватного партнерства
	місцеві	продуктові	парасолькові	
Канада	Кооперативи за територіально-мовною ознакою	Провінційні асоціативні маркетингові агентства за видами продукції	Національна рада із сільськогосподарської продукції	Через провінційні асоціації спрямовуються субсидії і дотації, гарантії по кредитах. По стратегічних видах створені федеральні корпорації, що фінансуються з федерального бюджету й управляються представниками асоціацій
Італія	Кооперативи за видами діяльності	Кооперативні консорціуми за видами продукції	Чотири національні кооперативні об'єднання і Центральна комісія з кооперації	Прямі субсидії, податкові пільги кооперативам, їх кредитування на спеціальних умовах
Данія	Кооперативи за продуктовою ознакою	Торгові асоціації за видами продукції (послуг)	Асоціація "Сільське господарство Данії", Федерація датських кооперативів, Федерація датських фермерських союзів та Об'єднання малих фермерів, які формують Сільськогосподарську раду	Роль держави полягає у створенні умов розвитку кооперативного руху. Кооперативи мають податкові переваги порівняно з приватними компаніями
Франція	Кооперативи	Регіональні й національні галузеві федерації кооперативів	Федерація сільськогосподарських кооперативів Франції, а також Аграрні палати на всіх рівнях	Співпраця на рівні аграрних палат, фінансування яких здійснюється за рахунок земельного податку та субсидій
Україна	Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, виробничі кооперативи,	-	-	-

Додаток Н

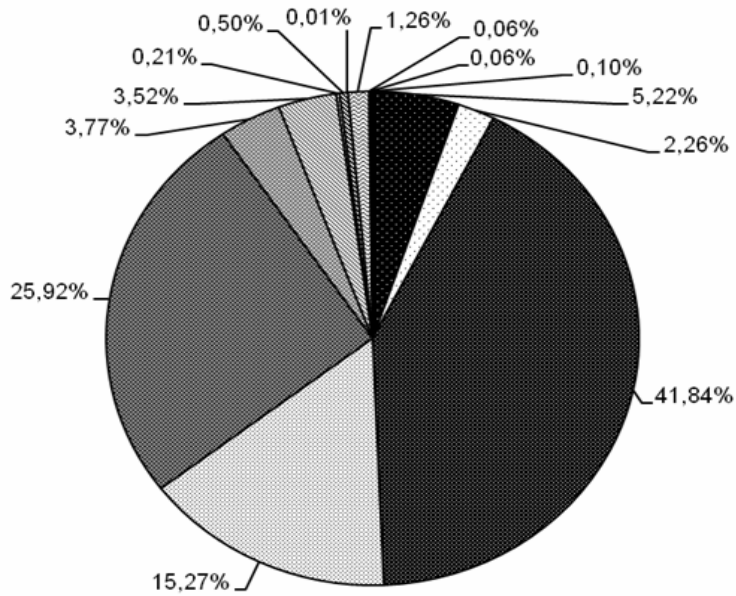
Модель функціонування сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу «Єдність» Веселинівського району*

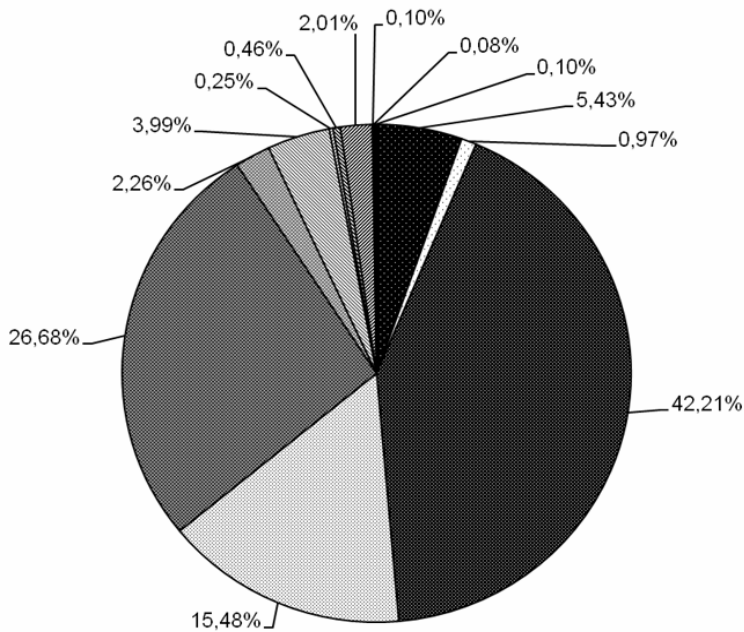
* Джерело: власні дослідження.

Додаток П

Видатки бюджету Новобузького району Миколаївської області по роках

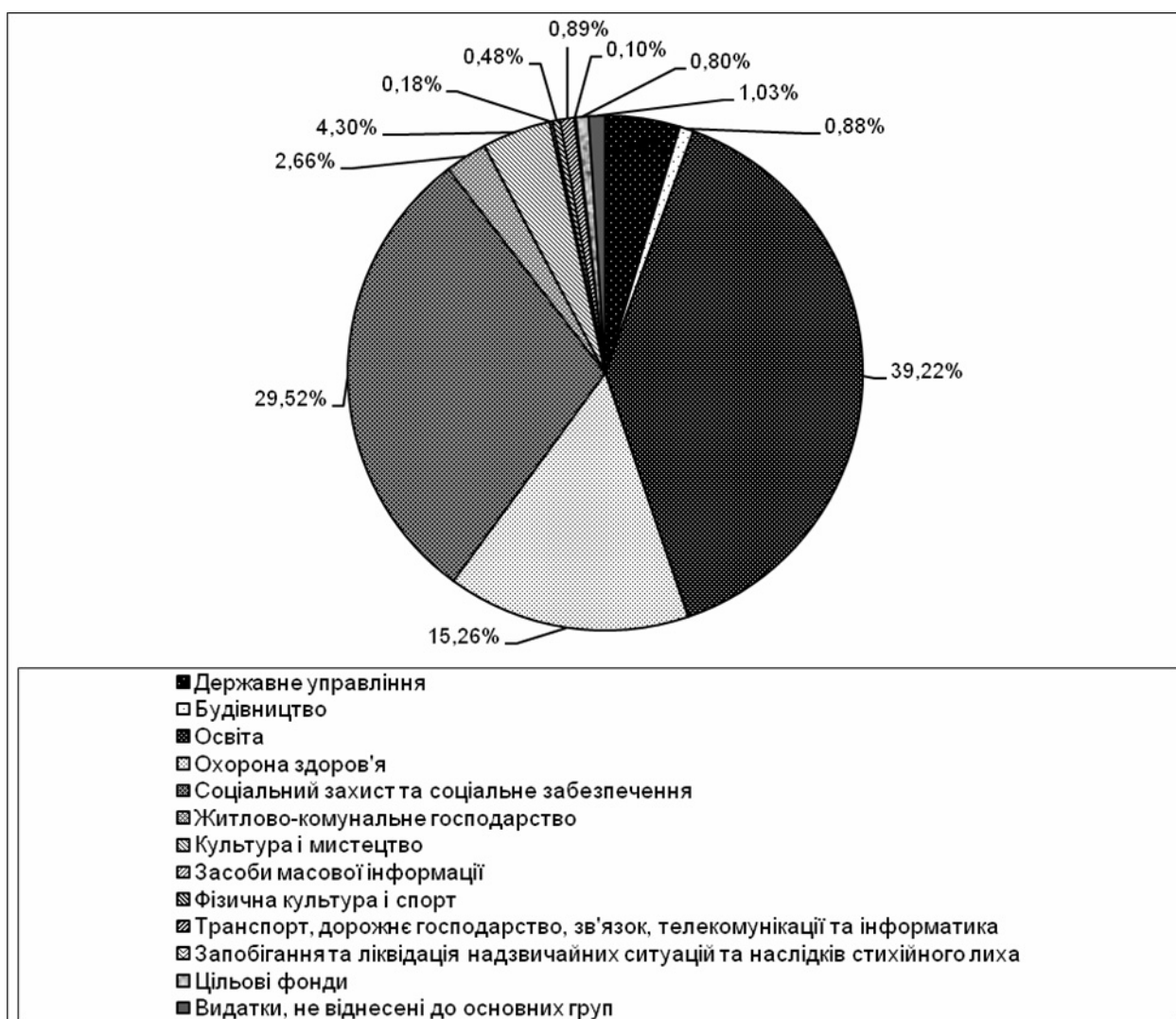

2008 рік

2009 рік

Продовження дод. П

2010 рік

Додаток Р

ПРОЕКТ ПРОГРАМИ
«Формування конкурентоспроможного експортного
потенціалу підприємств сільських територій Миколаївської
області»
на 2011-2016 роки

Мета програми: сприяння формуванню конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств аграрного сектору економіки Миколаївської області.

Напрями виконання програми:

- 1) удосконалення законодавчої і нормативно-правової бази;
- 2) дослідження проблем формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств;
- 3) активізація формування конкурентоспроможного експортного потенціалу;
- 4) сприяння формуванню конкурентоспроможного експортного потенціалу регіону;
- 5) розвиток експортного потенціалу регіону.

Аналіз стану формування конкурентоспроможного експортного потенціалу

Миколаївщина має значні можливості для розвитку аграрного сектору, перетворення його у високоефективний, експортоспроможний сектор економіки, який здатний гарантувати продовольчу безпеку. Природно-кліматичні умови та родючі землі сприяють подальшому розвитку агропромислового комплексу, одержанню високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу.

Без перебільшення можна стверджувати, що стрижнем, на якому формується експорт сільськогосподарської продукції в Миколаївській області, є продукція рослинництва. Основну частину останньої (82,5%) 2009 р становили зернові культури, яких відвантажено за кордон на суму 557,4 млн. дол. США, 17,4% припало на насіння та плоди олійних рослин, здебільшого ріпак та соняшник (117,2 млн. дол. США), 0,1% – на їстівні плоди та горіхи (0,9 млн. дол. США), решта – овочі та коренеплоди (2,6 тис. дол. США).

За 11 місяців 2009 р. експортовано сільськогосподарської продукції на суму 8732,7 млн. дол. США, що на 15% менше відповідного періоду 2008 року, – відповідно суму 4569,9 млн. дол.

США (менше на 26 %). Зовнішньоторговельне сальдо позитивне і становить 4162,7 млн. дол. США.

Проблеми формування конкурентоспроможного експортного потенціалу

Для підвищення конкурентоспроможності експортного потенціалу АПК необхідно вирішувати проблеми, пов'язані з наступним:

- важким фінансовим станом підприємств, що практично унеможливує здійснення за рахунок внутрішніх ресурсів інвестування перспективних, орієнтованих на експорт проектів;
- недостатнім розвитком вітчизняних систем сертифікації та якості;
- зростанням цін на експортні послуги й поставки (20% ПДВ);
- нестачею кваліфікованих кадрів і досвіду роботи у сфері експорту на більшості підприємствах;
- низьким світовим рейтингом надійності України для кредитів та інвестицій, що ускладнює використання іноземних фінансових інвестицій для розвитку експортного потенціалу;
- нестабільністю законодавчої бази;
- високими податками.

Заходи щодо виконання програми

Підвищення конкурентоспроможності українських виробників на основі активізації структурного реформування експортоорієнтованого сектору.

Здійснення якісних змін спеціалізації Миколаївської області у світовому поділі праці на основі розробки і реалізації комплексної експортної стратегії, орієнтованої на підвищення частки в експорті інноваційної та традиційної української продукції.

Переорієнтація імпоротної стратегії в напрямі забезпечення комплексного вирішення проблем модернізації національної промисловості та активної політики імпортозаміщення (обмеження ввезення імпортних товарів при інтенсифікації аналогічного виробництва в Україні).

Вирішення проблеми диспаритету закупівельних та імпорتنих цін на продукцію аграрного сектору.

Проведення маркетингових досліджень ринку, організація ярмарків та виставок.

Переоснащення галузі, застосування новітніх технологій та обладнання для виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції.

Створення галузевої системи безперервної перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників, у тому числі робітничих професій.

Налагодження контролю за виробництвом якісної аграрної продукції відповідно до вимог Світової організації торгівлі.

Забезпечення виконання програми

До виконання програми залучатимуться підприємства, установи та організації незалежно від форми власності.

Фінансове забезпечення програми здійснюватиметься за рахунок: власних коштів підприємств та організацій, діяльність яких пов'язана з виробництвом аграрної продукції; ресурсів фінансово-кредитної сфери (банківського кредитування, коштів інвестиційних фондів, Пенсійного фонду, страхових інвестиційних компаній); грантів та іноземного капіталу; залучення приватного капіталу; коштів державного бюджету.

Очікувані результати

Підвищення якості аграрної продукції за рахунок введення в експлуатацію новітньої техніки та посилення контролю за виробництвом якісної аграрної продукції відповідно до вимог Світової організації торгівлі.

Прискорення інноваційного розвитку агропромислового комплексу шляхом переоснащення галузі, застосування новітніх технологій та обладнання для виробництва конкурентоспроможної аграрної продукції.

Збільшення обсягів залучення іноземних інвестицій в аграрний сектор.

Зростання конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських товарів на світовому ринку, освоєння нових ринків збуту.

Додаток С

*Всеукраїнський конкурс
проектів та програм розвитку
місцевого самоврядування*

ПРОЕКТ

**«ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ КРАСИ ТА НЕПОВТОРНОСТІ
МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ, ПЕРЛИНИ
НОВОБУЖЖЯ–ПЕЛАГЕЇВКИ»**

1. Анотація проекту

Назва: «Популяризація краси та неповторності малої батьківщини, перлини Новобузьжя–Пелагеївки»

Актуальність, основна проблема, інноваційна, соціально-економічна спрямованість та реальна можливість його виконання проекту.

Реформування агропромислового комплексу держави та зміна власності на землю суттєво вплинуло на рівень зайнятості сільського населення. Більшість селян не мають постійної роботи і вимушені розширяти підсобне господарство, яке є основним джерелом доходів. Демографічна ситуація на селі має тенденцію до зменшення кількості сільського населення, У тому числі молоді та людей працездатного віку у зв'язку з їх виїздом у міста, де є більша потреба в робочій силі. Тому пошук інших напрямів розвитку регіонів та зайнятості населення відноситься найважливіших завдань, що стоять перед владою. Одним із напрямів, які ще не набули широкого розвитку, є сільський зелений туризм.

Зелений туризм як форма відпочинку стає популярнішим в Україні. Жителі міст частіше віддають перевагу саме цьому виду туризму, ураховуючи принади сільського життя і порівняно невисоку ціну за послуги.

Від ефективного розвитку зеленого туризму значною мірою залежить перспектива населених пунктів, їх інфраструктура, наповнення місцевого бюджету, зростання добробуту територіальної громади.

Для туристів мотивацією відпочинку в сільській місцевості є їх єднання з природою, чисте повітря та екологічно чисті продукти харчування, зміна оточення, цілком інші, відмінні від міських, уклад і культура життя, участь у зборі дарів природи (ягід, грибів, цілющих трав), любительське рибальство.

У Новобузькому районі є умови як для тривалого, так і короткочасного відпочинку. Для просування екологічного туризму на Новобузьжі доцільно створити якісний туристський продукт, що пропонується на прикладі регіонального ландшафтного парку «Приінгульський», який може привабити гостей екологічно чистими краєвидами, цілющим повітрям.

Крім цього, туристів можна зацікавити історичними пам'ятками культури: Свято-Михайлівським храмом Свято-

Михайлівського Пелагеївського жіночого монастиря, садибою Тропіних, іншими цікавими місцями та доступними цінами.

Перелік заходів проекту:

- створення туристичного комплексу з використанням приміщення дитячого оздоровчого табору відпочинку «Пелагеївський», що є комунальною власністю району, та облаштування на його території наметового містечка, а також чотирьох тимчасових наметових містечок у найбільш мальовничих місцях регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Приінгульський»;

- розповсюдження рекламної інформації про туристичний комплекс;

- проведення екскурсій, пішохідних, водних та комбінованих туристичних походів екологічними стежками і туристичними маршрутами РЛП «Приінгульський»;

- організація любительського рибальства;

- широкий інформаційний супровід упровадження проекту.

Очікувані результати

Реалізація проекту дасть можливість для розвитку і розповсюдження зеленого туризму в Новобузькому районі, що сприятиме:

- розвитку регіону, де надаватимуться туристські послуги;
- зайнятості населення, створенню нових робочих місць;
- збільшенню доходів сімей за рахунок наданих послуг і реалізації продуктів, вироблених та вирощених у приватному господарстві (відкриття торговельних точок);

- відновленню фізичних та духовних сил відвідувачів;

- поліпшенню благоустрою та розвитку соціальної інфраструктури відповідної території;

- розвитку заповідних об'єктів, екологічній просвіті населення;

- збереженню екологічного стану територій та місцевих пам'яток історико-архітектурної спадщини, відродженню народних звичаїв;

- наповненню місцевих бюджетів.

Цільові групи проекту:

різновікові групи туристів.

Обсяг коштів, необхідних для реалізації проекту, та джерела його фінансування:

загальний обсяг коштів –	431 100 грн. (100%);
від ради Конкурсу –	200 000 грн. (46,4%);
від місцевого бюджету –	150 000 грн. (34,8%);
інші джерела (меценати, спонсори) –	81 100 грн. (18,8%).

Організації-партнери, співвиконавці проекту:

Новобузька районна рада, Новобузька районна державна адміністрація, відділ освіти Новобузької райдержадміністрації, відділ культури і туризму Новобузької райдержадміністрації, Новобузький районний центр зайнятості, Кам'янська, Софіївська та Розанівська сільські ради, регіональний ландшафтний парк «Приінгульський», ВАТ «Софія – Граніт», ТОВ «Пелагеївське», ПП «Римчук», ПОСП «Червона Україна», ПОСП «Єдність».

2. Докладний опис проекту

Опис та соціально-економічний аналіз проблеми, на розв'язання якої спрямовано проект

Територія Новобузького району розташована на північному сході Миколаївської області у степовій зоні України і займає 124,3 тис. га. У районі налічується 58 населених пунктів, в яких проживає 32,2 тис. населення, у тому числі міського – 15,6, сільського – 16,6 тис. чол. Адміністративний устрій району – це 12 сільських, міська та районна ради.

Економіка району орієнтована на сільськогосподарське виробництво та переробку рослинницької продукції, розвиток малого підприємництва у сфері торгівлі та надання послуг.

Однією з головних проблем не лише району, а й усієї України є низький рівень зайнятості населення в сільській місцевості у зв'язку з припиненням діяльності великотоварних сільськогосподарських підприємств, скороченням штатів у сферах сільського побуту, культури, освіти, медицини. Якою б ефективною не була діяльність служби зайнятості, без створення нових робочих місць на селі не обійтись.

Вирішення зазначеної проблеми на території Кам'янської, Софіївської та Розанівської сільських рад, де проживає 2,8 тис. населення, ми вбачаємо у розвитку зеленого туризму. Адже на їх території розташований регіональний ландшафтний парк

«Приінгульський» та духовна святиня Новобужжя – Свято-Михайлівський храм Свято – Михайлівського Пелагеївського жіночого монастиря, дитячий оздоровчий табір «Пелагеївський».

Регіональний ландшафтний парк (РЛП) «Приінгульський» створений відповідно до рішення Миколаївської обласної ради № 6 від 17.12.02 р. «Про створення об'єкта природно-заповідного фонду місцевого значення – регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» і належить до комунальної власності територіальних громад сіл, селищ, міст Миколаївської області, повністю утримується за рахунок обласного бюджету та є бюджетною неприбутковою установою. Його площа – 3,2 тис. га. У межах парку розташоване Софіївське водосховище, водне дзеркало якого займає 470 га.

Територія РЛП «Приінгульський» – це середовище існування багатьох рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин, занесених до списків спеціальної охорони. Більше ніж 20 видів рослин, які тут зростають, занесено до Червоної книги України. У парку зберігаються сім рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

На цій заповідній території мешкає близько 2000 видів комах, 18 – риб, 3 – земноводних, 5 – плазунів, понад 100 – птахів, 19 видів ссавців.

Новобузька земля, а саме РЛП «Приінгульський», має велику привабливість для мандрівників і природолюбів.

Перлиною Новобужжя є Свято-Михайлівський храм Свято-Михайлівського Пелагеївського жіночого монастиря, який розташований на території парку в с. Пелагеївка. Храм побудований 1904 р. на мальовничому березі р. Інгул. Це місце паломництва та поновлення життєдайних сил, з мальовничою природою довкола. У цих місцях прокладено цілу мережу туристичних маршрутів.

У с. Пелагеївка, на березі Софіївського водосховища, розташований дитячий оздоровчий табір «Пелагеївський». Він розрахований на 120 місць і у своєму складі має п'ять житлових корпусів, їдальню, душові кабінки, адміністративний корпус, допоміжні господарські будівлі, ігрові й спортивні майданчики, упорядкований пляж. Земельна ділянка, яку займає табір, становить 2,3 га.

Віддаленість табору від центральних магістралей та наближення його до живої, первозданної природи ландшафтного парку, духовної святині Новобужжя – Свято-Михайлівського Пелагеївського храму, створює неповторну ауру для відпочинку, відновлення фізичних сил і душевного спокою кожного, хто побував у цьому місці.

Для створення туристичного комплексу пропонуємо здійснити капітальний ремонт одного з корпусів оздоровчого табору, у ході якого переобладнати кімнати не більше ніж на чотири місця, обладнати душові кабінки та санвузли, установити електроопалення. Крім того, на території табору пропонуємо створити наметове містечко на 20 чол. різновікової категорії.

У найбільш мальовничих і цікавих для подорожуючих місцях плануємо створити спеціальні туристичні притулки (наметові містечка) на 10 чоловік, в яких туристи можуть переночувати, одержати необхідну їм інформацію, відпочити, оздоровитися, збагатитися духовно.

Крім того, туристи можуть вести любительське рибальство на р. Інгул та Софіївському водосховищі, яке зареєстроване ПП «Пелагеївське». Для комплексного обслуговування та надання різнопланових послуг необхідно: придбати 8 чотирьохмісних наметів, 30 спальних мішків, для організації дозвілля та водних екскурсій – 2 чотиримісних водних велосипеди (катамарани) сучасного зразка, для риболовлі – 4 надувних човни та рибальське спорядження, для відпочинку туристів – 10 лежаків, для безпечного подорожування – 10 захисних касок та 10 рятувальних жилетів, для туристичних походів – 10 рюкзаків-станків; переобладнати наявний у таборі дитячий майданчик для дозвілля дітей; виконати роботи з капітального ремонту корпусу табору відпочинку, з облаштування 4 наметових містечок у найбільш мальовничих куточках РЛП «Приінгульський», з переобладнання дитячого ігрового майданчику на території оздоровчого табору «Пелагеївський».

Надання послуг буде здійснюватися на платній основі, з урахуванням фактичних витрат на його організацію та установлених нормативів щодо статей розвитку. Кошти від надання послуг будуть зараховуватися на спецрахунки оздоровчого табору.

Реалізація проекту дасть можливість розвивати і розповсюджувати зелений туризм на території району, а також сприятиме поліпшенню благоустрою, розвитку соціальної

інфраструктури відповідної території та регіону, де надаватимуться туристські послуги, створенню нових робочих місць для жителів Кам'янської, Софіївської та Розанівської сільських громад, збільшенню доходів сільських сімей від надання послуг, реалізації продуктів приватних господарств (відкриття торговельних точок) та наповненню місцевих бюджетів.

Результати проекту в першу чергу спрямовані на працездатне населення, жінок та молодь.

Про необхідність і перспективність вирішення відображеної у проекті проблеми в районі свідчать наступні документи:

Програма розвитку туризму 2007–2010 рр., ухвалена рішенням районної ради № 265 від 26.12.07 р. (продовжено термін дії рішенням № 27 від 21.12.2010);

районна Програма розвитку «Сільського зеленого туризму в Новобузькому районі на 2011–2016 рр.» (рішення районної ради № 66 від 29.03.11 р.);

Рішення Миколаївської обласної ради № 6 від 17.12.02 «Про створення об'єкта природно-заповідного фонду місцевого значення – регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»;

Програма економічного і соціального розвитку Новобузького району на 2011–2014 роки «Новобужжя – 2014» (рішення районної ради № 91 від 20.05.2011 р.);

Програма соціально-економічного розвитку Кам'янської сільської ради на 2011–2014 роки (рішення ради № 34 від 16.06.2011);

Програма соціально-економічного розвитку Софіївської сільської ради на 2011–2014 роки (рішення ради № 24 від 06.04.2011);

Програма соціально-економічного розвитку Розанівської сільської ради на 2011–2014 роки (рішення ради № 27 від 10.03.2011).

Проект має інноваційний підхід до часткового вирішення проблеми зайнятості сільського населення, закріплення на селі молоді і працездатного населення, збереження комунальної інфраструктури територіальних громад та збільшення наповнення місцевих бюджетів.

Утілення проекту в життя забезпечуватиметься за рахунок об'єднання фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів,

унесків організацій-партнерів та активної участі громад Кам'янської, Софіївської, Розанівської сільських рад.

Виходячи з цього вважаємо, що тематика проекту відповідає умовам конкурсу та спрямована на розв'язання комплексу проблем сільських громад.

3. Мета та завдання проекту

Проект **«Популяризація краси та неповторності малої батьківщини, перлини Новобужжя – Пелагеївки»** спрямований на розвиток зеленого туризму в Новобузькому районі.

Мета проекту полягає у наступному:

- вирішенні комплексу соціально-економічних проблем, пов'язаних з реалізацією конституційного права громадян на відпочинок та працю;
- визначенні стану і перспектив розвитку сільського зеленого туризму в Новобузькому районі як одного з факторів розширення зайнятості населення в сільській місцевості та розвитку сільських територій;
- пошуку додаткових можливостей для підвищення знань населення та поширення інформації щодо відпочинку в українському селі, історичних, природних, етнографічних особливостей Новобузького краю;
- установленні шляхів та партнерських відносин у створенні сприятливого середовища для сталого розвитку сфери відпочинку в селі в умовах економічної кризи;
- визначенні «родзинок» сільського зеленого туризму;
- наданні широкого спектру туристичних послуг;
- популяризації бережливого ставлення до природи;
- інформуванні відвідувачів про заповідні території, історичні пам'ятки;
- підвищенні якості життя в сільській місцевості;
- використанні комунального майна району – оздоровчого табору «Пелагеївський» протягом усього року та отриманні додаткових джерел для відновлення його матеріально-технічної бази, озеленення та благоустрою згідно із сучасними вимогами;

- спрямуванні доходів від надання туристичних та інших додаткових послуг на оздоровлення дітей із малозабезпечених сімей, дітей-сиріт;
- залученні жителів територіальних громад до участі в обговоренні та реалізації проекту.

Завдання проекту:

- вирішення проблем розвитку зеленого туризму в Новобузькому районі;
- залучення широкої громадськості до реалізації проекту;
- підвищення рівня зайнятості сільського населення;
- розвиток та вдосконалення туристичної інфраструктури;
- зміцнення дохідної частини місцевих бюджетів;
- розвиток на селі малого підприємництва;
- створення необхідних умов для духовного збагачення людей.

4. Технологія досягнення цілей

Методи реалізації проекту

Для реалізації проекту вперше на даній території буде застосовано об'єднання фінансових ресурсів державного та місцевого бюджетів, а також спонсорських внесків організацій-партнерів для переобладнання майна спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст району та створення необхідних умов для розвитку зеленого туризму. Крім того, до реалізації проекту та контролю за його виконанням буде залучена громадськість територіальних громад. З цією метою необхідно:

- створити організаційний комітет;
- сформувати волонтерські групи;
- провести опитування громадської думки;
- забезпечити широке висвітлення проведених заходів у ЗМІ;
- виготовити та розповсюджувати інформаційні буклети з метою популяризації проекту;
- розміщувати інформацію в мережі Інтернет та на офіційному сайті Новобузької районної ради.

Опис заходів проекту:

- оголошення у ЗМІ про проведення зборів територіальної громади для обрання організаційного комітету щодо пошуку шляхів реалізації проекту;
- формування організаційного комітету;
- залучення громадян до визначення пріоритетних напрямів розвитку;
- розроблення механізмів співпраці органів влади із суспільними формуваннями;
- налагодження співпраці органів влади та організацій-партнерів, співвиконавців проекту;
- формування волонтерських груп для проведення робіт з благоустрою територій прилеглих до зон розміщення наметових містечок;
- організація партнерських груп для проведення екскурсій і туристичних походів;
- підготовка інформаційних матеріалів про проект для висвітлення в ЗМІ;
- проектування та виконання робіт з капітального ремонту приміщення табору відпочинку «Пелагеївський»;
- придбання туристичного обладнання та інвентарю;
- монтаж наметового містечка та переобладнання дитячого майданчика на території табору відпочинку «Пелагеївський»;
- обладнання майданчиків під наметові містечка в найбільш привабливих зонах парку «Приінгульський»;
- облаштування екологічних стежок і туристичних маршрутів, місць для відпочинку;
- проведення розрахунку вартості відпочинку та додаткових послуг туристам;
- аналіз досягнення цілей проекту, узагальнення результатів, підготовка звіту;
- відкриття зон відпочинку туристів та висвітлення у ЗМІ проведених заходів щодо виконання проекту.

Для реалізації проекту і створення туристичного комплексу наявні приміщення оздоровчого табору «Пелагеївський» та земельна ділянка для розташування наметового містечка на 20 туристів. На території буде переобладнаний дитячий ігровий майданчик, а також об'єкти для надання додаткових послуг (душові, їдальня, медичний пункт, альтанки для відпочинку,

облаштований лежачками та навісами пляж, упорядковані місця для любительської рибалки).

Для духовного збагачення, поновлення життєвих сил будуть організовані екскурсії до Свято-Михайлівського храму Свято-Михайлівського Пелагеївського жіночого монастиря, який розташований за 20 метрів від туристичного комплексу.

На території РЛП «Приінгульський» пропонується разом з дирекцією парку створити пішохідні, водні, комбіновані туристські маршрути з відвідуванням найбільш привабливих для пізнання об'єктів. Пішохідні одно- та дводенні маршрути, прогулянки на водних велосипедах – додаткові туристичні послуги, що робитимуть відпочинок більш різноманітним і цікавим.

Сьогодні у переважної більшості батьків через постійну зайнятість на роботі не вистачає часу для сімейного відпочинку та оздоровлення. Здоров'я всієї сім'ї – це стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя. Ми пропонуємо сімейний відпочинок, який корисний для дорослих і дітей та дає можливість батькам вільно спілкуватися з дітьми у природному середовищі.

Жителі Кам'янської, Софіївської, Розанівської територіальних громад мають досвід вирішення місцевих проблем і тому активно залучаються до спільної роботи з розвитку зеленого туризму на їх території.

Розподіл функцій організацій-партнерів у реалізації проекту, обґрунтування ролі кожного партнера

Новобузька районна рада:

- забезпечує реалізацію впровадження проекту;
- співфінансує заходи проекту відповідно до його бюджету;
- оперативно надає необхідну інформацію виконавцям проекту і організаторам конкурсу в ході його реалізації;
- координує роботу між партнерами на відповідній території;
- здійснює контроль за ходом реалізації проекту.

Новобузький районний відділ культури і туризму:

- формує волонтерські групи для проведення благоустрою та впорядкування території зон відпочинку прилеглих до місць розташування наметових містечок;

• спільно з регіональним ландшафтним парком «Приінгульський», Кам'янською, Софіївською та Розанівською

сільськими радами визначення місць для облаштування наметових містечок;

- разом із дирекцією регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» розробляє туристичні маршрути;
- інформує населення району про діючі туристичні маршрути та сприяє в організації екскурсій.

Новобузький районний відділ освіти:

- здійснює роботи з капітального ремонту стаціонарного приміщення оздоровчого табору «Пелагеївський»;
- виконує переоснащення дитячого ігрового майданчика оздоровчого табору «Пелагеївський» сучасними малими формами;
- облаштовує майданчик для встановлення наметового містечка на території оздоровчого табору «Пелагеївський» на 20 місць;
- упорядковує об'єкти для надання додаткових послуг (душові, їдальня, медичний пункт, альтанки для відпочинку, облаштований лежачками та навісами пляж, упорядковані місця для любительської риболовлі).
- приймає та розміщує туристів;
- закупає обладнання і туристичний інвентар;
- здійснює контроль за виконанням робіт на об'єктах;
- співфінансує проект в межах затвердженого кошторису витрат.

Новобузька райдержадміністрація:

- надає консультаційні послуги;
- співкоординує роботу між партнерами на відповідній території;
- забезпечує контроль за ходом реалізації проекту.

Регіональний ландшафтний парк «Приінгульський»:

- спільно з районним відділом культури і туризму райдержадміністрації визначає та облаштовує екологічні стежки і туристичні маршрути;
- підбирає спеціалістів для проведення екскурсій;
- здійснює проведення екскурсій;
- забезпечує екскурсантів інформаційною літературою, фото- і відеопродукцією про регіональний ландшафтний парк «Приінгульський».

Новобузький районний центр зайнятості населення:

- здійснює підбір кадрів для обслуговування туристів (екскурсоводів, спеціалістів з туризму, охоронників, кухарів, прибиральників та ін.);

- направляє безробітних на громадські роботи, пов'язані з благоустроєм територій прилеглих до зон відпочинку, та облаштуванням майданчиків для розміщення наметових містечок.

Свято-Михайлівський храм Свято-Михайлівського Пелагеївського жіночого монастиря

- проводить екскурсій, надає інформацію про історію будівництва та відновлення храму;

- забезпечує екскурсантів інформаційною літературою про історію Свято-Михайлівського Пелагеївського храму.

ТОВ «Пелагеївське»:

- визначає місця для любительського рибальства на території Софіївського водосховища;

- надає дозволи та організовує любительське рибальство;

- співфінансує заходи проекту в сумі 20 тис. грн.

ВАТ «Софія – Граніт»:

співфінансує проект у сумі 50 тис. грн.

ПП «Римчук»:

співфінансує проект у сумі 5 тис. грн.

ПОСП «Червона Україна»:

співфінансує проект у сумі 5 тис. грн.

ПОСП «Єдність»:

співфінансує проект у сумі 5 тис. грн.

Кам'янська, Софіївська, Розанівська сільські ради:

- проводять загальні збори жителів громади для обговорення питання створення зон відпочинку на території громад;

- виділяють земельні ділянки для облаштування наметових містечок;

- спільно з районним центром зайнятості залучають безробітних на громадські роботи, пов'язані з благоустроєм територій, прилеглих до зон відпочинку, та облаштуванням майданчиків для розміщення наметових містечок.

Команда проекту:

Новобузька районна рада – гарант фінансової спроможності відділу освіти Новобузької райдержадміністрації, власник комунального майна, яке буде використане для реалізації проекту;

Відділ освіти Новобузької райдержадміністрації – головний розпорядник коштів бюджету проекту, виконавець робіт з капітального ремонту та використання комунального майна, організації відпочинку туристів;

Відділ культури і туризму Новобузької райдержадміністрації – виконавець заходів щодо визначення місць для розміщення наметових містечок, створення туристичних маршрутів та надання методичних рекомендацій з організації і розвитку зеленого туризму в районі;

дирекція районного центру зайнятості – забезпечує організацію громадських робіт на об'єктах, включених до проекту, здійснює кадровий підбір спеціалістів та робітників;

дирекція регіонального ландшафтного парку «Приінгульський» – організовує туристичні маршрути, проведення екскурсій;

дирекція дитячого оздоровчого табору «Пелагеївський» – відповідальна за якісне надання послуг щодо організації прийому та відпочинку туристів, використання комунального майна;

Кам'янська, Софіївська, Розанівська сільські ради – відповідальні за проведення загальних зборів жителів територіальних громад, виділення земельних ділянок під наметові містечка.

5. План-графік реалізації заходів проекту

Тривалість заходу (по етапах)	Захід	Джерела фінансування (видатки поточні/капітальні), тис. грн.		
		фонд конкурсу	місцевий бюджет	організацій-партнери
I етап				
Місяць 1	Проведення організаційного засідання робочої групи проекту та затвердження заходів щодо реалізації проекту	-	-	-
	Отримання листів підтримки від організацій-партнерів та дозволів на розміщення наметових майданчиків у мальовничих місцях РЛП «Приінгульський»	-	-	-
II етап				
Місяць 2	Замовлення технічної та проектної документації на капітальний ремонт корпусу № 4 оздоровчого табору «Пелагеївський», проведення її експертизи.	-	12000*	-
III етап				
Місяць 3–6	Проведення робіт з капітальному ремонту корпусу № 4 оздоровчого табору «Пелагеївський»	200 000*	134 400*	-
	Підготовка майданчика для наметового містечка на території оздоровчого табору «Пелагеївський»	-	-	-
	Виконання робіт з переобладнання дитячого ігрового майданчика на території оздоровчого табору «Пелагеївський»	-	-	-
	Підготовка рекламного продукту про відкриття туристичного комплексу для розміщення у ЗМІ (районній, обласних газетах, на обласному та місцевому телебаченні), через мережу Інтернет та на офіційному сайті районної ради. Розповсюдження інформаційних буклетів з метою популяризації проекту.	-	3 600**	1 700**

* Капітальні видатки.

** Поточні видатки.

Тривалість заходу (по етапах)	Захід	Джерела фінансування (видатки поточні/капітальні), тис. грн.		
		фонд конкурсу	місцевий бюджет	організацій-партнери
IV етап				
Місяць 7	Прийом в експлуатацію майданчика для розміщення наметового містечка в оздоровчому таборі «Пелагеївський»			
	Прийом в експлуатацію майданчиків для розміщення наметових містечок на території Кам'янської, Софіївської, Розанівської сільських рад			
	Прийом в експлуатацію приміщення корпусу № 4 оздоровчого табору «Пелагеївський»			
	Закупівля туристичного обладнання і інвентарю для туристів та наметових містечок на майданчиках облаштованих на території сільських рад та оздоровчого табору «Пелагеївський»	-	-	21 390** 58 000*
IV етап				
Місяць 8	Підготовка кадрів для роботи на туристичних маршрутах та в зонах відпочинку	-	-	-
V етап				
Місяць 9	Засідання робочої групи з підведення підсумків виконання заходів проекту	-	-	-
VI етап				
Місяць 10	Відкриття туристичного комплексу	-	-	-
	Проведення екскурсій та організація відпочинку	-	-	-

6. Очікувані результати проекту

У разі виконання проекту на території Кам'янської, Софіївської та Розанівської сільських рад будуть створені туристичні маршрути для всіх бажаючих з України, ближнього і дальнього зарубіжжя.

Розвиток зеленого туризму забезпечить значний внесок в економіку села шляхом створення нових робочих місць, розвиток малого підприємництва, збільшення доходів населення від підприємницької діяльності та реалізації власної продукції підсобних господарств, поповнення доходів місцевих бюджетів через сплату податків.

Зелений туризм – індустрія експорту, яка відрізняється від інших експортних галузей одним важливим аспектом: більшість експортерів вивозять свої товари з країни до споживача, а в туризмі споживач прибуває в країну для того, що придбати та спожити вироблені продукти та послуги. Це створює додаткові надходження у місцеву економіку.

На кошти отриманні від надання послуг туристам, планується:

- продовжити реконструкцію приміщень оздоровчого табору «Пелагеївський» за сучасними вимогами, що дасть можливість збільшити кількість місць для туристів у стаціонарних приміщеннях табору;

- побудувати стоянку для автотранспорту туристів;
- озеленити та здійснити сучасний благоустрій території дитячого оздоровчого табору «Пелагеївський»;
- збільшити кількість туристичного обладнання та інвентарю;
- направити частину коштів на покриття видатків на оздоровлення дітей з малозабезпечених сімей у літній період.

У відремонтованих приміщеннях оздоровчого табору планується влітку (початок червня – та кінець серпня), весняний та осінньо-зимовий періоди року приймати не лише туристів, а й паломників Свято-Михайлівського Пелагеївського храму.

Сьогоднішній міський турист надає перевагу активному відпочинку в місцях з екологічно чистим навколишнім середовищем, а також шукає можливості для культурного збагачення, самоосвіти, єднання з незайманою природою.

За умови належного задіяння багатства матеріальної і духовної культури Новобузьжя очікуємо позитивних результатів від розвитку зеленого туризму, а саме: зростання добробуту сільських родин, підвищення доходів сільського населення, зменшення міграції з сільської місцевості, розширення спектру туристичних послуг, збільшення надходжень до місцевих бюджетів, підвищення конкурентоспроможності й привабливості сільського регіону,

збільшення кількості робочих місць у галузях, прямо або опосередковано пов'язаних із зеленим туризмом. Молодь, зокрема жінки, інші категорії громадян започаткують власну справу у сфері зеленого туризму.

Відбудеться духовне збагачення туристів: вони матимуть змогу дізнатися про історію Новобужжя, історичні факти будівництва та відновлення Свято-Михайлівського Пелагеївського храму, долучитися до його духовного надбання, ознайомитися та відпочити в унікальних місцях, побачити на власні очі незаймані людиною території.

Мультиплікаційний ефект від реалізації проекту буде досягнутий за рахунок видання інформаційного буклета про проект, інформації в ЗМІ, на телебаченні, оформлення реклами на білбордах, поширення їх через мережу Інтернет та на офіційному сайті Новобузької районної ради. Поширення дії проекту можливе на території Баратівської та Новомихайлівської територіальних громад, які мають унікальні природні ландшафти та водойми, лісові насадження для розвитку зеленого туризму.

Сталість результатів проекту

Фінансова: оскільки проект буде самоокупним (туристам надаватиметься платні послуги), подальша діяльність після завершення проекту забезпечуватиметься за рахунок коштів, виручених від реалізації проекту, фінансових ресурсів місцевого бюджету за окремими програмами та залучення внесків спонсорів.

Розширення джерел формування місцевих бюджетів територіальних громад передбачається за рахунок збільшення надходжень від підприємницької діяльності (фіксованого податку, податку з доходів фізичних осіб), збільшення використання площ землі для розвитку підсобних господарств забезпечить зростання надходжень плати за землю.

Інституційна: реалізація проекту матиме позитивний вплив на подальший розвиток комунальної інфраструктури. Реконструкція приміщень оздоровчого табору суттєво вплине не лише на якість надання послуг туристам, а й покращить якість оздоровлення дітей. Наявність сталих доходів населення територіальних громад від розвитку зеленого туризму стане основою для їх закріплення на цій території, а збільшення доходів місцевих бюджетів суттєво вплине на фінансування комунальних закладів охорони здоров'я, освіти та культури, комунального

господарства (освітлення сільських населених пунктів, водопостачання та благоустрій).

Політична: реалізація проекту матиме суттєвий вплив на формування нових суспільних відносин у межах територіальних громад, сприятиме активізації участі громадськості у прийнятті важливих управлінських рішень, створенні перспективних планів розвитку територій.

7. Загальний бюджет проекту

Найменування заходів, що здійснюються за проектом, перелік та найменування видатків	Загальна вартість, тис. грн.	Джерела фінансування		
		фонд конкурсу	учасник конкурсу	організації-партнери
Капітальний ремонт корпусу № 4 оздоровчого табору «Пелагеївський»	346,4	200,0	146,4	-
Розробка технічної та проектної документації	10,0	-	10,0	-
Проведення експертизи проектно-кошторисної документації	2,0	-	2,0	-
Будівельні роботи	334,4	200,0	134,4	-
Придбання туристичного обладнання та інвентарю	79,4	-	-	79,4
Туристичне обладнання довгострокового використання, усього	55,0	-	-	55,0
У т.ч.:				
туристичні намети	12,0			12,0
катамарани	22,0			22,0
моторний човен	12,0			12,0
дитячий ігровий комплекс	9,0			9,0
Туристичний інвентар	24,4	-	-	24,4
Інформаційне супроводження реалізації проекту розвитку зеленого туризму в Новобузькому районі	5,3	-	3,6	1,7
Статті в друкованих засобах масової інформації	0,5	-	0,5	-
Створення телефільму, усього	0,9	-	0,9	-
У т.ч.:				
зйомки та монтаж матеріалів телефільму	0,4	-	0,4	-
забезпечення трансляції на місцевому телебаченні	0,5	-	0,5	-
Рекламна кампанія, усього	3,9	-	2,2	1,7
У т.ч.:				
креативна частина (створення рекламного продукту)	1,0	-	1,0	-
демонстрація рекламної продукції (телебачення, газети, борди, інші види зовнішньої реклами)	4,9	-	3,2	1,7
РАЗОМ	431,1	200,0	150,0	81,1

8. Розподіл бюджету за статтями видатків

Стаття видатків	Загальна сума, тис. грн.	Джерела фінансування					
		державний бюджет		рада-переможець		організації-партнери	
		тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис.	%
1. Видатки споживання	29 700	-	-	3 600	12,200	26 100	87,80
<i>1.1. Окремі заходи щодо реалізації державних (регіональних) програм, не віднесені до заходів розвитку</i>	24 400	-	-			24 400	100,0
1.1.1. Оплата послуг сторонніх організацій з розроблення і проведення окремих заходів за угодами з радою	24 400	-	-	-	-	24 400	100,0
Придбання туристичного інвентарю (1131)	24 400	-	-	-	-	24 400	100
1.1.2. Оплата послуг з інформаційного забезпечення заходів проекту	5 300	-	-	3600	67,92	1 700	32,08
(ЗМІ, телебачення, друкування, реклама) (1134)	5 300	-	-	3 600	67,92	1 700	32,08
2. Видатки розвитку:	401 400	200 000	49,90	146 400	36,50	55 000	13,60
2.1. Капітальний ремонт (2130)	334 400	200 000	58,07	134 400	41,93	-	-
2.2. Консалтингові (розробка проектно-кошторисної документації) (2133)	10 000	-	-	10 000	100,0	-	-
2.3. Проведення експертизи проектно-кошторисної документації (2133)	2 000	-	-	2 000	100,0	-	-
2.4. Придбання обладнання і предметів довгострокового користування (2110)	55 000	-	-	-	-	55 000	100
РАЗОМ	431 100	200 000	46,39	150 000	34,80	81 100	18,81

**9. Локальний кошторис
по виконання проекту «Популяризація краси та
неповторності малої батьківщини, перлини Новобужжя –
Пелагеївки»**

Назва робіт, послуг, обладнання та інше	Вартість робіт, тис. грн.
Загальна вартість за кошторисом	431,1
Капітальний ремонт корпусу № 4 оздоровчого табору «Пелагеївський» (локальний кошторис на ремонтні роботи винесені в додаток № 3-а)	334,4
Виготовлення проектно-кошторисної документації та її експертиза	12,0
Придбання туристичного обладнання та інвентарю	79,4
Туристичне обладнання довгострокового використання, усього	55,0
У т.ч.:	
туристичні намети	12,0
катамарани	22,0
моторний човен	12,0
дитячий ігровий комплекс	9,0
Туристичний інвентар	24,4

Примітка: обсяги ремонтних робіт є орієнтовними, остаточна сума буде визначена після проведення експертизи проектно-кошторисної документації.

Підсобні роботи будуть виконуватися за рахунок залучення безробітних на умовах виконання громадських оплачуваних робіт.

10. Опис інноваційної пропозиції

1. Короткий опис (суть, новизна, обґрунтування ефективності, соціально – економічний ефект).

Запропонований проект передбачає перші активні організовані кроки розвитку сільського зеленого туризму в районі з використанням природних особливостей регіону та історико-архітектурного надбання, за участю органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, організацій-партнерів та жителів територіальних громад.

Економічний ефект – збільшення доходів жителів громад та наповнення місцевих бюджетів, отримання додаткових доходів на утримання майна спільної власності територіальних громад району, реалізації програм соціального захисту дітей з малозабезпечених

сімей, зростання показників зайнятості населення та розвитку малого підприємництва.

2. Практичне застосування (рекомендована галузь місцевого господарства):

застосування в галузі освіти, а в разі отримання позитивного результату та розширення зеленого туризму на інші території району можливе створення окремого підприємства комунальної власності з надання туристичних послуг у співпраці з організаціями-партнерами проекту;

активізація громадськості району для спільних дій з виконання проекту та досягнення позитивного економічного ефекту;

збереження та покращення стану комунального майна;

обмін досвідом щодо впровадження подібних проектів в інших територіальних громадах.

3. Основні якісні характеристики (цінність, позитивний ефект для територіальної громади або сукупності територіальних громад)

Виконання проекту дає можливість:

пропагувати унікальні природні ресурси та історико-архітектурні пам'ятки району;

згуртувати жителів територіальних громад для виконання робіт з благоустрою територій;

використати фінансові ресурси організацій-партнерів для створення якісного туристичного продукту;

покращити рівень зайнятості населення територіальних громад та збільшення їх доходів;

підвищити надходження до місцевих бюджетів;

використати досвід реалізації проекту в інших громадах району.

4. Власна оцінка науково-технічного рівня даної пропозиції:

на рівні існуючих в Україні аналогів.

5. Права інтелектуальної власності: описати: наявні патенти, подання заявки на отримання патенту, реєстрація авторських прав (заповнюється у разі потреби).

6. Наукові публікації авторського колективу за тематикою проекту (програми).

7. Тип очікуваної співпраці в реалізації пропозиції (якщо це передбачено проектом (програмою): обмін інформацією.

8. Стадія готовності до реалізації проекту (програми):

Наявність:

будівлі та земельної ділянки комунальної власності району;
наявність спеціалізованої природоохоронної організації (РЛП «Приінгульський»);
бізнес-плану;
проектно-кошторисної документації.

11. Нормативно-правова база, на основі якої розроблено проект:

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»;

Програма розвитку туризму 2007–2010 рр., ухвалена рішенням районної ради № 265 від 26.12.07 р. (продовжено термін дії програми рішенням № 27 від 21.12.2010);

Районна Програма розвитку «Сільського зеленого туризму в Новобузькому районі на 2011–2016 рр.» (ухвалення рішенням районної ради № 66 від 29.03.11);

рішення Миколаївської обласної ради № 6 від 17.12.02 «Про створення об'єкту природно-заповідного фонду місцевого значення – регіонального ландшафтного парку «Приінгульський»;

Програма економічного і соціального розвитку Новобузького району на 2011–2014 роки «Новобужжя – 2014» (ухвалена рішенням районної ради № 91 від 20.05.2011);

Програма соціально-економічного розвитку Кам'янської сільської ради на 2011–2014 роки (ухвалена рішенням ради № 34 від 16.06.2011);

Програма соціально-економічного розвитку Софіївської сільської ради на 2011–2014 роки (ухвалена рішенням ради № 24 від 06.04.2011);

Програма соціально-економічного розвитку Розанівської сільської ради на 2011–2014 роки (ухвалена рішенням ради № 27 від 10.03.2011);

рішення районної ради № 124 від 25.06.2011 р. «Про затвердження інвестиційного проекту «Популяризація краси та неповторності малої батьківщини, перлини Новобужжя – Пелагеївки» для участі у Всеукраїнському конкурсі проектів та програм розвитку місцевого самоврядування.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	5
1.1 Економічний потенціал: суть, складові та класифікація	5
1.2 Сільські території: сутність, класифікація та значення належного розвитку	19
1.3 Принципи та функції стратегії ефективного розвитку економічного потенціалу сільських територій	33
1.4 Теоретичні аспекти регулювання розвитку сільських територій	47
РОЗДІЛ 2	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	66
2.1 Методологічні підходи та фактори формування й розвитку економічного потенціалу сільських територій	66
2.2 Методика оцінки розвитку економічного потенціалу сільських територій	83
2.3 Методичні підходи до оцінки конкурентоспроможності сільських територій	90
2.4 Методика оцінки інвестиційної привабливості сільських територій	106
РОЗДІЛ 3	
РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	125
3.1 Загальна тенденція розвитку сільських територій	125
3.2 Забезпеченість сільських територій ресурсним потенціалом	134
3.3 Розвиток та оцінка конкурентоспроможності виробничо-господарського і підприємницького потенціалів сільських територій ...	147
3.4 Аналіз інфраструктурного потенціалу сільських територій	170
3.5 Оцінка інвестиційної привабливості сільських територій	179
РОЗДІЛ 4	
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ	186
4.1 Формування дієвої системи стратегічного управління розвитком сільських територій	186

4.2 Стратегія інвестиційної активності розвитку економічного потенціалу сільських територій	198
4.3 Становлення інноваційної моделі розвитку сільських територій	215
4.4 Європейський досвід розвитку сільських територій та ефективного використання їх економічного потенціалу	230
РОЗДІЛ 5	
СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	
5.1 Раціональне використання ресурсного потенціалу та гарантування екологічної безпеки сільських територій	244
5.2 Кластеризація – фактор ефективного розвитку виробничо-господарського потенціалу та формування конкурентоспроможності підприємств сільських територій	262
5.3 Стратегія формування конкурентоспроможного експортного потенціалу підприємств сільських територій	276
5.4 Оптимізація територіального складу сільських рад та зміцнення їх просторового потенціалу	294
5.5 Поширення підприємницької діяльності на селі	315
ПІСЛЯМОВА	338
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	343
ДОДАТКИ	389

Наукове видання

**Формування і розвиток економічного потенціалу
сільських територій України**

Ключник Альона Володимирівна

(монографія)

Підписано до друку 25.10.11 р.

Формат 64x90 ¹/16

Умовних друкованих аркушів 29,25. Папір офсет.

Друк офсетний. Наклад 300 прим.

Зам. № 25/10 від 25.10.11 р.

Друк ТОВ “Дизайн та поліграфія”

54017, м. Миколаїв, пр. Леніна, 67

тел.: (0512) 50-04-48

Свідоцтво суб’єкта видавничої діяльності

МК № 7 от 16.09.2003 р.